

ISSN 2307-9061 (Print)

ISSN 2663-3949 (Online)

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

3 (72) 2024

Наукові праці Національного авіаційного університету

Київ – 2024

УДК 347.82(082)

Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2024. – № 3 (72). – 244 с.

У правовому журналі висвітлено результати досліджень учених університету та провідних закладів вищої освіти і наукових установ України та зарубіжних країн з актуальних проблем повітряного, космічного, а також інших галузей права.

Для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів.

In the compilation of highlights research results of university researchers and leading scientific institutions of Ukraine on urgent problems of air, space and other areas of law.

For scientists, teachers, post-graduate students, masters of sciences and students.

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національного авіаційного університету
(протокол № 10 від 25 вересня 2024 р.)*

Зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення
Витяг з Реєстру суб'єктів у сфері медіа – реєстрантів R30-01883
Рішення від 16.11.2023 № 1420

Постановою президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1-05/3, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 р. № 528 про перереєстрацію видання, Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки». Наказом МОН України від 17 березня 2020 р. № 409 «Про затвердження рішень атестаційної колегії міністерства щодо формування переліку наукових фахових видань України від 6 березня 2020 року» Збірник наукових праць Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» віднесено до наукових фахових видань категорії Б.

Журнал індексується у міжнародних наукометричних базах даних ICV 2023 (Index Copernicus).

Адреса редакційної колегії:

03680, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1, корп. 1, ауд. 446

Тел. (044) 406-70-35, e-mail: pravo@nau.edu.ua

© Національний авіаційний університет, 2024

ISSN 2307-9061

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Сопілко Ірина Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, в.о. декана юридичного факультету Національного авіаційного університету (головний редактор), Україна

Юринець Юлія Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету Національного авіаційного університету (відповідальний секретар), Україна

Алієв Амір Ібрагім огли – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету, Азербайджанська Республіка

Бюнгенберг Марк – доктор юридичних наук, професор, директор Європейського Інституту Саарландського університету, Німеччина

Вінце Аттіла – доктор юридичних наук, професор кафедри європейського публічного права, Університет Андраші, Угорщина

Вишновецька Світлана Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Волкова Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Калюжний Ростислав Андрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Колчеллі Валентина – дослідник Національної дослідницької ради, керівник європейських проектів Жана Моне «Європеїзація через інструменти приватного права» (EuPlaw), Університет Перужжі, Італія

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, академік Національної академії наук України, Народний депутат України, Україна

Корошець Деміан – доктор юридичних наук, професор, професор факультету права Люблянського університету, Республіка Словенія

Лихова Софія Яківна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Лонг Жоель – доцент, викладач сімейного права, координатор юридичної клініки з прав дітей, Університет Туріну, Італія

Мануель Девід Массено – доцент кафедри права та фахівець із захисту даних, старший науковий співробітник, член координаційного комітету лабораторії UbiNET Комп'ютерна безпека та кіберзлочинність IPBeja – Вежа Politechnic, Португалія

Мозава Марек – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету права та адміністрування Університету Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща

Мартин Бельтран Сауседа – доцент юридичного факультету Автономного університету Сан-Луїс-Потосі, Мексика

Ноджак Агата – доктор юридичних наук, Інститут права, економіки та адміністрації, Педагогічний університет ім. Комісії народної освіти в Кракові; керівник проекту «Захист основних прав в ЄС», Республіка Польща

Осіждевіч Джоанна – кандидат юридичних наук, доцент, директор Центру досліджень міжнародної правової комунікації, Варшавський університет, Республіка Польща

Панова Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Токарева Ксенія Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Національного авіаційного університету, Україна

Хуан Мануель Фараміньян Гілберт – доктор права, професор, професор (почесний професор) міжнародного публічного права та міжнародних відносин в Університеті Хаен, член Ради директорів, Іберо-Американський інститут авіаційного та космічного права, Іспанія

Штефан Хобе – доктор габлітований у галузі права, професор, Кельнський університет, Федеративна Республіка Німеччина

Якулін Від – доктор філософії в галузі права, професор, професор факультету права Люблянського університету, Республіка Словенія

EDITORIAL BOARD

Sopilko Iryna Mykolaivna - Doctor of Law, Professor, Acting Dean of the Law Faculty of the National Aviation University (Editor-in-Chief), Ukraine

Iurynets Yulia Leonidivna - Doctor of Law, Professor, Deputy Dean of the Law Faculty of the National Aviation University (Executive Secretary), Ukraine

Aliyev Amir Ibrahim oglu - Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Baku State University, Azerbaijan Republic

Büngenberg Mark - Doctor of Law, Professor, Director of the European Institute, Saarland University, Germany

Vintse Attila - Doctor of Law, Professor, Chair of European Public Law, Andrassy University, Hungary

Vyshnevetska Svitlana Vasylivna - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure, Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Volkova Yuliia Anatoliivna - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Kaliuzhnyi Rostyslav Andriyovych - Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law of the Faculty of Law of the National Aviation University, Ukraine

Colcelli Valentina - Researcher at the National Research Council, Head of the Jean Monnet European Projects "Europeanisation through Private Law Instruments" (EuPlaw), University of Perugia, Italy

Kopylenko Oleksandr Liubymovych - Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Member of Parliament of Ukraine, Ukraine

Korošec Damian - Doctor of Law, Professor, Professor at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Republic of Slovenia

Likhova Sofia Yakivna - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Procedure, Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Long Joël - Associate Professor, Lecturer in Family Law, Coordinator of the Legal Clinic on Children's Rights, University of Turin, Italy

Manuel David Massenet - Associate Professor of Law and Data Protection Specialist, Senior Researcher, Member of the Steering Committee of the UbiNET Laboratory Computer Security and Cybercrime IPBeja - Beja Politechnic, Portugal

Marek Mozgawa - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Administration, Maria Curie-Skłodowska University, Republic of Poland

Martín Beltran Saucedo - Associate Professor at the Faculty of Law, Universidad Autónoma de San Luis Potosí, Mexico

Nodžak Agata - Doctor of Law, Institute of Law, Economics and Administration, Pedagogical University of the Commission of National Education in Krakow; Head of the project "Protection of Fundamental Rights in the EU", Republic of Poland

Osijdziewicz Joanna - PhD in Law, Associate Professor, Director of the Centre for International Legal Communication Research, University of Warsaw, Republic of Poland

Panova Oksana Olexandrivna - Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Faculty of Law, National Aviation University, Ukraine

Tokarieva Kseniia Serhiivna - Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law, School of Law, National Aviation University, Ukraine

Juan Manuel Faramiyan Gilbert - Doctor of Law, Professor, Professor (Emeritus) of Public International Law and International Relations at the University of Jaén, Member of the Board of Directors of the Ibero-American Institute of Aviation and Space Law, Spain

Stefan Hobe - Habilitated Doctor of Law, Professor, University of Cologne, Federal Republic of Germany

Jakulin Vid - Doctor of Philosophy in Law, Professor, Professor at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Republic of Slovenia

ЗМІСТ

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>Álvaro Andrés Ericés Bravo. Space Resources: a New Balance of Interests for the 21st century</i>	9
<i>Лихова С. Я., Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Праксеологічні аспекти застосування правничої науки та інноваційних технологій для літальних апаратів майбутнього</i>	19
<i>Поліщук І. В., Меланіч В. В. Проблеми та перспективи правового регулювання створення і використання БПЛА в Україні</i>	27
<i>Рогозіннікова К. С. Спеціалізована екологічна прокуратура як суб'єкт захисту прав громадян на екологічну безпеку</i>	34
<i>Троцюк Н. В., Кононенко А. С. Реалізація політики Green Deal у законодавстві України: проблематика теорії та практичної реалізації</i>	43

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Головка П. Л. Становлення прав людини у сучасному світі: історичний аспект</i>	53
<i>Копійка І. В. Історичний аспект розвитку принципу рівності у праві</i>	61
<i>Samakashvili A. Technology and Legal Challenges of Contemporary Armed Conflict</i>	68
<i>Череватюк В. Б. До питання визначеності поняття «людина»: філософсько-правовий аспект</i>	75

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

<i>Криволап Є. В. Адміністративно-правове регулювання заходів протидії кіберзагрозам актами європейського рівня</i>	84
<i>Микулець В. Ю. Правова регламентація діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у контексті удосконалення воєнного законодавства України</i>	93
<i>Олейнікова Т. В. Вплив запровадження лікарського самоврядування на безперервний розвиток медичних працівників</i>	100
<i>Приварський Ю. Ю. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів в умовах воєнного стану</i>	107
<i>Сопілко І. М. Право на забуття, як одне з основних прав людини у цифрову епоху</i>	115
<i>Устинова І. П., Білявська В. Є. Особливості функціонування фінансової системи України та управління активами в умовах військової агресії</i>	123

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Белуга Ю. М. Міжнародний та зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів</i>	129
<i>Duban M. P. The Influence of the Legal Regime of Martial States on Labor Relations in Ukraine</i>	135
<i>Дідук А. Г., Кушнір Я. Р. Шлюбний договір як регулятор майнових відносин подружжя</i>	140
<i>Кашицький А. В. До питання про надання волонтерської допомоги вразливим групам населення в системі соціальної підтримки</i>	146
<i>Стадніченко С. В. Поняття та ознаки організації праці і трудових відносин</i>	152

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

<i>Нецька Л. С., Багінський П. О.</i> Вплив міжнародних угод та нових стандартів у сфері авіації на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності.....	158
<i>Тімуш І. С., Жуда В. І.</i> Договірне забезпечення діяльності в інноваційній сфері	166
<i>Хом'яченко С. І., Джура В. В.</i> Правове регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану: досвід і виклики.	174

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

<i>Адаменко О. М.</i> Процесуальний статус постраждалого від домашнього насильства у кримінальному провадженні.....	184
<i>Бахмач А. О.</i> Фактори, що впливають на рівень ризиків вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями, які брали участь у бойових діях, та їх своєчасне виявлення (досвід США).....	190
<i>Ковтун О. І.</i> Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України.....	198
<i>Літвінова І. Ф., Голух В. С.</i> Передача, примусове відчуження або вилучення майна під час воєнного стану.	206
<i>Літвінова І. Ф., Жуда В. І.</i> Правова характеристика проявів домашнього насильства щодо жінок як соціального явища.....	213
<i>Панова О. О., Макознак С. Є.</i> Правові підстави для екстрадиції, як гарантія забезпечення прав особи.	222

ПРАВОВА ОСВІТА

<i>Панова О. О., Лихова С. Я., Лях Т. С.</i> Особливості формування компетентностей випускника зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти.....	229
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Лихова С. Я.</i> Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку.....	236
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	238
-----------------------------------	------------

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ.....	241
---	------------

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ.....	242
--	------------

CONTENT

AIR, SPACE, ENVIRONMENTAL LAW

<i>Álvaro Andrés Ericas Bravo</i> . Space Resources: a New Balance of Interests for the 21 st century	9
<i>Lykhova Sofiia, Bilenchuk Petro, Obikhod Tetiana</i> . Praxeological aspects of the application of legal science and innovative technologies for flights of the future	19
<i>Polishchuk Inna, Melanich Vladislav</i> . Problems and prospects of legal regulation of the creation and use of BPL in Ukraine	27
<i>Rohozinnikova Kateryna</i> . Features of the interaction between local government bodies and law enforcement authorities under the martial law conditions	34
<i>Trotsiuk Nina, Kononenko Anna</i> . Implementation of the Green Deal policy in Ukrainian legislation: theoretical and practical challenges.....	43

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, INTERNATIONAL LAW

<i>Golovko Pavel</i> . Formation of human rights in the modern world: a historical perspective	53
<i>Kopiyka Kirill</i> . Historical aspect of the development of the principle of equality in law	61
<i>Samakashvili Ana</i> . Technology and Legal Challenges of Contemporary Armed Conflict	68
<i>Cherevatiuk Viktoriya</i> . To the issue of certainty of the concept of «human»: philosophical and legal aspects	75

CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

<i>Kryvolap Ievgenii</i> . Administrative and legal regulation of measures against cyber threats by acts of the european level.....	84
<i>Mykulets Vitalii</i> . Legal regulation of the territorial recruitment and social support centers activities in the context of improving military legislation of Ukraine	93
<i>Olieinikova Tamara</i> . The effect of the implementation of medical self-government on the continuous development of medical employees	100
<i>Pryvarskyi Yurii</i> . Features of the interaction between local government bodies and law enforcement authorities under the martial law conditions	107
<i>Sopilko Iryna</i> . The right to be forgotten as one of the fundamental human rights in the digital age	115
<i>Ustynova Iryna, Bilyavska Valeria</i> . Peculiarities of functioning of the financial system of Ukraine and asset management in the context of military aggression	123

CIVIL AND LABOR LAW

<i>Beluga Yulia</i> . International and foreign experience in legal regulation of social protection of children suffered from the military actions and armed conflicts	129
<i>Dyban Maxim</i> . The Influence of the Legal Regime of Martial States on Labor Relations in Ukraine.....	135
<i>Diduk Alla, Kushnir Yana</i> . Marriage contract as a regulator of property relations between spouses	140
<i>Kashytskyi Andriy</i> . On providing the volunteer assistance to the vulnerable groups of population in the social support system	146
<i>Stadnichenko Serhiy</i> . Concepts and signs of work organization and labor relations.....	152

CONTENT

COMMERCIAL LAW

Netska Liubov, Baginsky Pavlo. Impact of international agreements and new standards in the field of aviation on the contractual regulation of economic relations of aviation entities..... 158

Timush Iryna, Zhuda Victoria. Contractual support for investment activities..... 166

Khomiachenko Svitlana, Dzhura Vladislava. Legal regulation of economic activities under the conditions of marital state: experience and challenges 174

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Adamenko Oleg. Procedural status of a victim of domestic violence in criminal proceedings 184

Bakhmach Andriy. Factors influencing the risk levels of committing criminal offenses by military personnel who have participated in combat operations and their timely identification: the experience of the USA 190

Kovtun Oleksii. Analysis of the objective side of criminal offenses provided for in the dispositions of art. 180 of the Criminal Code of Ukraine 198

Litvinova Iryna, Holukh Vladyslav. Transfer, compulsory alienation or seizure of property during martial law 206

Litvinova Iryna, Zhuda Victoria. Legal characteristics of domestic violence against women as a social phenomenon 213

Panova Oksana, Makoznak Sofia. Legal grounds for extradition as a guarantee of securing the rights of persons 222

LEGAL EDUCATION

Panova Oksana, Likhova Sofia, Lyakh Tatiana. Features of the formation of competencies of a graduate in the specialty 262 "Law enforcement" for the second (master's) level of higher education 229

REVIEWS

Likhova Sofia. Theoretical and applied principles of covert investigative (detective) actions: genesis and development prospects 236

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... 238

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF THE ARTICLES 241

EXAMPLE OF REGISTRATION OF BASIC ELEMENTS OF THE ARTICLE..... 242

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19042
УДК 340.5(045)

Álvaro Andrés Ericés Bravo,
Lawyer by the University of Buenos Aires
Space Law Specialist by the National Institute of Air and Space Law
of the Argentine Republic
Member of the International Institute of Space Law (IISL)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6541-827X>

SPACE RESOURCES: A NEW BALANCE OF INTERESTS FOR THE 21ST CENTURY

Faculty of Law,
University of Buenos Aires
Av. Pres. Figueroa Alcorta 2263, C1425, Ciudad Autónoma de Buenos Aires
E-mail: aerbrav@gmail.com

Purpose: the Art. II of the 1967 Outer Space Treaty (OST), which prohibits national appropriation by claim of sovereignty, use or occupation, is a *jus cogens* norm and has become a guarantee of peace in space, as well as the basis of international space law. In opposition, the creation of national legislations that allow the appropriation of space resources to their citizens, the advance of the private sector in space activities all over the world, the initiative to create the International Lunar Research Station (ILRS), and The Artemis Accords, put the interpretation of this fundamental principle under debate. In the 21st century, the proliferation of new space missions of public-private nature has created feasible commercial opportunities, such as space mining. All of this has deepened the debate within the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (UNCOPUOS) on the need (or not) for elaborate new legal definitions and a legal regime for space resources. For this, it's necessary to generate a unified interpretation by the States based on the "balance of interests" principle. **Research methods:** study of specialized bibliography and national and international legislations, observation methods and analysis of information related to space activities. **Results:** in this article it will be evaluated whether it's possible to establish a new global legal interpretation of Art. II of the OST of 1967 to allow the harmonization of private and public interests. **Discussion:** the Artemis Accords, the ILRS and the national legislations of States that currently allow their citizens to appropriate space resources are, in fact and in practice, the spearhead of NewSpace and their main characteristic is that they are initiatives carried out outside UNCOPUOS. What would happen if soon, in a hypothetical case, The Artemis Accords and the ILRS project were to have more than a hundred signatory States in total?

Key words: Art. II OST; ILRS; International Law; National Space Legislation; NewSpace; Outer Space Treaty; The Artemis Accords; UNCOPUOS.

Problem statement and its relevance. Humanity in the 21st century is in the presence of a "New Space Age" characterized by the entry of private

players into a sector of the space industry that since its inception was reserved only for States.

Over the last four decades, space activities have evolved based on an interaction between governments, the private sector, society and politics that, according to studies by *Statista* [1], a global data and business intelligence platform, in 2021 had a revenue of 469.3 billion U.S. dollars worldwide and will generate close to 1.75 trillion U.S. dollars by 2040, according to a report by *Morgan Stanley* [2].

The agility of the private sector is a feature that, for example, has allowed in recent years the production of reusable rockets, which has considerably reduced launch costs and opened the door to a serial industrial development that is destined to foster a niche of commercial services related to the transport of payloads to outer space, the launching into orbit of satellite constellations, the construction of private space stations, as is the case of the company *Axiom Space*, among other projects.

For example, in February 2024, the U.S. private space start-up *Intuitive Machines* succeeded in positioning its lander on the Moon more than 50 years after the Apollo 17 mission in 1972.

These space technological advances have among their objectives to achieve in this century the permanent presence of Humankind on the Moon and other celestial bodies and oblige Space Law to establish new legal regimes for the new human and artificial intelligence activities to be carried out in outer space. These include space mining and the appropriation of space resources for commercial purposes.

Analysis of recent research and publications.

Art. II of the OST is a fundamental norm regulating the exploration and use of outer space, as it provides for the principle of "non appropriation by claim of sovereignty" in this area and has become a *jus cogens* or customary international law norm. This means that it also applies to those States that have not ratified the OST.

"This principle confirms that outer space (which includes the Moon and other celestial bodies) is not subject to property rights and prohibits *inter alia* any sovereign or territorial claims in space and celestial bodies" [3, p. 79].

At the time when the OST was drafted, it was logically not possible to contemplate several of the issues that concern the international community to-

day, such as the case of the exploitation of space resources [4, p. 3].

In turn, in 2019 "The Hague International Space Resources Governance Working Group" contributed a non-binding document called "Building Blocks for the Development of an International Framework on Space Resource Activities" which was introduced by the Grand Duchy of Luxembourg and the Netherlands at the 59th Session of the UNCOPUOS LSC.

These building blocks provide a definition of "space resource": "an extractable and/or recoverable abiotic resource *in situ* in outer space". In a footnote, the document states: "According to the understanding of the Working Group, this includes mineral and volatile materials, including water, but excludes (a) satellite orbits; (b) radio spectrum; and (c) energy from the sun except when collected from unique and scarce locations" [5, p. 4].

From January 29th to February 9th, 2024, during the 61st Session of the UNCOPUOS Scientific and Technical Subcommittee, the Romanian delegation submitted a proposal for an "Action Team on Lunar Activities" (ATLAC) to be established in the auspices of UNCOPUOS, to examine the need for consultative mechanism on sustainable lunar activities, given the ongoing and future initiatives on the Moon and other celestial bodies.

Such proposal was also submitted for appreciation of the UNCOPUOS LSC, during its the 63rd Session, and to the 67th Session of the UNCOPUOS Plenary. The discussions initiated by Romania stimulated the "UN Conference on Sustainable Lunar Activities", held on June 18th, 2024. During the debate, experts highlighted the need for coordination on Lunar activities, data and information sharing for the safety of space operations, and transparency.

Additionally, they emphasized the crucial role of UNCOPUS in leading the discussions, the significance of international cooperation, and the maintenance of the peaceful purpose, as advocated by the OST of 1967.

The document gives a new definition of "space resource": "Natural resources on the Moon, such as water ice, will be essential for the support a long-term human presence. As these resources are limited and concentrated in particular areas, sharing

information regarding resource activity will be critical for avoiding conflict or harmful interference" [6, p. 2].

In this regard, the "Updated Summary by the Chair and Vice-Chair of Views and Contributions received on the mandate and purpose of the Working Group on Legal Aspects of Space Resource Activities" of February 27th, 2024, under the heading "Views of States members of the Committee", expresses: "Some delegations were in favour of defining space resources, while some delegations were against such a definition. The desirability, or not, of establishing at the outset an international regime governing space resource activities prior to such activities being undertaken was also discussed" [7, p. 3].

In turn, this summary reports that organizations holding the status of "permanent observers" expressed "the need to clarify certain core concepts in the United Nations treaties on outer space" [8, p. 5].

At the 63rd Session of the UNCOPUOS Legal Subcommittee, held in Vienna, Austria, between April 15 and April 26 of 2024 – an event which the author of this paper attended as a member of the observer delegation of the International Institute of Space Law (IISL) – many dialogues and discussions focused on the absence of clear legal definitions in the international space law treaties and special meetings were held on the future creation of a space resources regime.

The formal and informal meetings were conducted by the "Working Group on Legal Aspects of Space Resources Activities", which works on the topic "General exchange of views on potential legal models for activities in the exploration, exploitation and utilization of space resources".

One of the experts who spoke at the "International Conference on Space Resources", held on April 15th, 2024, at the 63rd Session of UNCOPUOS LSC, expressed: "On the question by the distinguished delegate of Canada about "predictive governance", you're right, maybe it's the first time in history that we discuss of a legal regime for an activity that is going to take place in the future (...) In order to do that even the spacefaring States need investments and no investor will ever put any money in these adventure so risky without what the investors really hate: the existence of risks, and one

of these risks is a legal risk, insecurity, regime, nothing. So, I think this Committee is right in discussing that even before, many years such and activity will take place because we need to provide a regime for investments to be put in place" [9].

The clash of opinions regarding the legal definitions in space matters is a fundamental debate in the doctrine of Space Law. "Some argue that the unilateral exploitation of space resources constitutes a "national appropriation" of outer space prohibited by Art. II of the OST, while others, in a contrary position, argue that such exploitation falls under the principle of "freedom of use" established in Art. I." [10, p. 4].

The purpose of this paper is to study the point, that, in principle, the initiatives of The Artemis Accords and ILRS present similar long-term objectives, although their forms of presentation to the world are different, and how they, together with the national legislations of States that allow their citizens to appropriate space resources, *ipso facto* establish a reinterpretation of Art. II of the OST of 1967, beyond the clear prohibition of national appropriation by claim of sovereignty that it imposes on States. This paper argues that a unified and general interpretation by States of the legal definitions of space resources is required and their future legal regime should be established based on the principle of "balance of interests" between private and public interests.

Summary of the main research material.

I. A New Space Race

1. National Legislation that Allows the Appropriation of Space Resources

Over the past decade several states around the world have created national legislation enabling the possession of space resources for their citizens.

On November 25th, 2015, the *U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act* provided that: "A United States citizen engaged in commercial recovery of an asteroid resource or a space resource under this chapter shall be entitled to any asteroid resource or space resource obtained, including to possess, own, transport, use, and sell the asteroid resource or space resource obtained in accordance with applicable law, including the international obligations of the United States" [11, p. 19].

It should be noted that the final clause of this Act states: "It is the sense of Congress that, by the enactment of this Act, the United States does not thereby assert sovereignty or sovereign or exclusive rights or jurisdiction over, or ownership of, any celestial body" [12, p. 20].

On July 20th, 2017, the Grand Duchy of Luxembourg enacted the *Loi sur l'exploration et l'utilisation des ressources de l'espace*. Its art. 1 provides: "Space resources are capable of being owned". Art. 3 expresses: "The authorisation shall be granted to an operator for a mission of exploration and use of space resources for commercial purposes upon written application to the ministers" [13].

On December 23rd, 2021, Japan have created the Act on the Promotion of Business Activities for the Exploration and Development of Space Resources.

Its art. 5 on "Acquisition of Ownership of Space Resources" provides: "A person who conducts business activities related to the exploration and development of space resources shall acquire the ownership of space resources that have been mined, etc. in accordance with the business activity plan pertaining to the license, etc. for the exploration and development of space resources, by possessing said space resources with the intention to own" [14].

On March 31, 2023, the United Arab Emirates (UAE) published its *Space Resources Regulation. Regulatory Framework on Space Activities*. The regulation provides the following definition of "space resources": "Any non-living resources present in outer space, including minerals and water" [15, p. 3].

It also defines space resource activities as those: "Related to the exploration, exploitation and use of space resources, whether for commercial, scientific or other purposes, including the extraction, recovery, refining, processing, utilization, ownership, purchase, sale, trade, transport or storage of space resources, as well as logistics-related activities carried out in the identified area, such as transporting, storing or supplying space resources" [16, p. 4].

Art. 2 provides that the regulatory framework applies to nationals and companies with a principal place of business in the UAE or foreign companies with a subsidiary in the country. Art. 7 deals with

property rights over space resources and consists of two parts:

1) "Without prejudice to the international obligations of the state, Space Resources may be of explored, exploited or used through the conduct of Space Resources Activities. An Operator shall be entitled to exercise ownership rights, under the applicable national laws of the State, over any Space Resources which the Operator has explored, exploited or used through its Space Resources Activities, as authorized by the Agency".

2) "Ownership rights include, in particular, the right of ownership, purchase, sale, trade, transportation, storage, use, or dispose any of Space Resources extracted in the course of authorized Space Resources Activities and any Space Activities intended to provide logistics services in this regard in accordance with this Resolution, the Law, all other regulations issued by the Agency and any other applicable laws and regulations within the State" [17, p. 6].

2. *The Artemis Accords*

On October 13th, 2020, the United States of America (USA) proposed to the world the signing of The Artemis Accords with the political support of seven signatory States (United Kingdom, United Arab Emirates, Luxembourg, Australia, Canada, Italy and Japan). The Argentine Republic was the 28th signatory and to date this initiative has been signed by more than 40 States.

In Section 1 they express its purpose and scope: "To establish a common vision via a practical set of principles, guidelines, and best practices to enhance the governance of the civil exploration and use of outer space with the intention of advancing the Artemis Program" [18, p. 2].

In Section 5 of interoperability, it says: "The Signatories recognize that the development of interoperable and common exploration infrastructure and standards, including but not limited to fuel storage and delivery systems, landing structures, communications systems, and power systems, will enhance space-based exploration, scientific discovery, and commercial utilization. The Signatories commit to use reasonable efforts to utilize current interoperability standards for space-based infrastructure, to establish such standards when current

standards do not exist or are inadequate, and to follow such standards" [19, p. 3].

Although The Artemis Accords state the objective of fulfilling the obligations of the OST of 1967, there is a conspicuous absence in their writing: they do not mention the Moon Agreement of 1979 throughout the document. Moreover, they report in its preamble that they were created in accordance with "relevant" international law, which is an element to note.

This omission is also because the USA is not part of the Moon Agreement of 1979 — as well as China —, which deepens a still unresolved legal controversy: Art. 11.1 of the Moon Agreement states that "the Moon and its natural resources are the Common Heritage of Mankind".

In other words, with the CHM legal status established for signatory States, commercial exchange of space resources becomes impossible, which runs counter to the factual reality expressed through the NewSpace phenomenon today, and this makes it unlikely that spacefaring States will ratify the 1979 Moon Agreement unless there is a future opportunity to modify its founding structures to make space resources commercialization feasible.

Only 18 States are parties to the Moon Agreement of 1979 and although the Argentine space lawyer Dr. Aldo Armando Cocca was the expert who introduced the concept of CHM in its text, the truth is that the Argentine Republic is not a party to this international instrument either.

However, despite this reality, professors of vast and distinguished trajectory affirm in their texts that the legal status of outer space is *res communis omnium* [20, pp. 314-325] as something by its nature is intended for the use of all Humankind and could not be part of the patrimony of a single individual. Other jurists also affirm the legal status of outer space is *res extra commercium* [21, p. 349].

The Artemis Accords refer exclusively to the "exploration", "use" and "utilization" of outer space but do not mention the term "exploitation" as does the art. 11.5 of the Moon Agreement of 1979.

As in the "Wild West", the idea behind all these actions and philosophical conceptions of law are that the in-situ practice itself will generate the norm instead of establishing a prior legal regime.

Section 10 of The Artemis Accords refers to space resources: "The Signatories emphasize that the extraction and utilization of space resources, including any recovery from the surface or subsurface of the Moon, Mars, comets, or asteroids, should be executed in a manner that complies with the Outer Space Treaty and in support of safe and sustainable space activities. The Signatories affirm that the extraction of space resources does not inherently constitute national appropriation under Article II of the Outer Space Treaty, and that contracts and other legal instruments relating to space resources should be consistent with that Treaty" [22, p. 4].

Section 13 states that "the Government of the United States of America will maintain the original text of these Accords and transmit to the Secretary-General of the United Nations a copy of these Accords, which is not eligible for registration under Article 102 of the Charter of the United Nations" [23, p. 7].

In other words, the Artemis Accords are not an international Treaty and therefore are not governed by the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, nor are they a binding instrument. They are the product of the political will of the States and do not give rise to legal liability for non-compliance. The signatory State adheres but cannot generate any type of reservations [24, p. 7].

3. ILRS

The Deep Space Exploration Laboratory (DSEL) of the CNSA reports that the ILRS is a project proposed by China and built with several countries. It also defines it as a scalable and maintainable comprehensive scientific experiment facility to operate autonomously on the lunar surface and orbit for a long period of time, with short-term manned participation that has the capability to support power supply, central control, communication and navigation, space-to-earth round trip, lunar scientific research and ground support [25, p. 8].

ILRS will conduct large-scale, multi-objective, multi-disciplinary science and technology activities, such as scientific exploration and research, resource development and utilization, and state-of-the-art technology verification.

ILRS will be "open to all interested countries and international partners, to strengthen scientific research exchanges and promote the exploration

and use of outer space by humankind for peaceful purposes" [26].

The word "research", in the very title of the ILRS, responds to the principle of freedom of access and openness to scientific research, expressed in the second and third paragraph of Art. I of the 1967 OST, respectively.

The mission of the ILRS is that: "within 10-15 years, gather all human resources of different countries, races and civilizations, walk out of the cradle of the earth jointly build and share and operate the first extraterrestrial home in the solar system, serves the community of human destiny on the surface of the moon, used for long-term exploration and development of the universe, and contributes Chinese wisdom and strength" [27, p. 9].

Among the scientific objectives is the utilization of space resources and between the engineering objectives is to build an international scientific research public platform for moon-based scientific experiments, development and utilization of lunar resources.

It is important to note here the formal submission of the Chinese delegation to the "Working Group on Legal Aspects of Space Resources Activities" of UNCOPUOS LSC for its 63rd session held at the VIC in Vienna, between April 15 and April 26, 2024: "The Chinese Delegation believes that any discussion of the rules governing space resource activities should be within the framework of international space law with the Outer Space Treaty as its basis. The fundamental principles enshrined therein, including but not limited to peaceful use of outer space, for the benefit and in the interests of all humankind, non-appropriation, international cooperation, due regard and compliance with international law including the UN Charter, shall be applicable to space resource activities" [28, p. 2].

China, like the USA, is not a party to the Moon Agreement of 1979, and is also pushing its own ILRS project, open to all states and international organizations willing to join it in a similar vein to The Artemis Accords. This is a feature they share, although their modes of action and their appearance to the world are different.

4. A New "Balance of Interests"

The introduction of private actors to space missions has modified the previous "balance of inter-

ests" of the international treaties where the States were the main actors in outer space activities.

With respect to Art. II of the 1967 OST, "it has been proposed that the prohibition of appropriation is not only a foundational legal principle of conventional international space law but has also become a rule of general international law (indeed, a *jus cogens* rule), binding on all States" [29, p. 96].

And "no deviation or conduct inconsistent with the provisions of Art. II would be legally valid, unless at some point a contrary provision arose in the form of another *jus cogens* norm as part of the international order" [30, p. 101].

Art. 53 of the Vienna Convention on the Law of Treaties, provides that a peremptory norm of general international law "can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character" [31, p. 18].

What would happen if the commercialization of space resources becomes a necessity of States for the development and economic benefit of Humankind? In the light of what has been studied so far, it would not be a stretch to argue that the "balance of interests" generated in the OST of 1967 is no longer the same in the 21st century. Can a new *jus cogens* norm be generated in space matters?

On April 6, 2020, the U.S. issued the Executive Order 13914 "Encouraging International Support for the Recovery and Use of Space Resources", which reaffirms "The United States is not a party to the Moon Agreement. Further, the United States does not consider the Moon Agreement to be an effective or necessary instrument to guide nation states regarding the promotion of commercial participation in the long-term exploration, scientific discovery, and use of the Moon, Mars, or other celestial bodies. Accordingly, the Secretary of State shall object to any attempt by any other state or international organization to treat the Moon Agreement as reflecting or otherwise expressing customary international law" [32].

It's important to remember that art. 11.3 of the Moon Agreement of 1979 states: "Neither the surface nor the subsurface of the Moon, nor any part thereof or natural resources in place, shall become property of any State, international intergovernmental or non-governmental organization, national

organization or non-governmental entity or of any natural person" [33].

Consequently, The Artemis Accords did not mention the Moon Agreement of 1979 and as cited, Section 10 on Space Resources establishes: "The Signatories affirm that the extraction of space resources does not inherently constitute national appropriation under Article II of the Outer Space Treaty, and that contracts and other legal instruments relating to space resources should be consistent with that Treaty".

As times goes by, the conditions will be conducive to rediscussing the interpretation of rigid principles such as Art. II of the TDE of 1967 and establishing a general conception from the signatory States of The Artemis Accords and the ILRS project to open the game to a new "balance of private and public interests" in relation to space resources.

It is important to keep in mind that the art. 64 of the Vienna Convention on the Law of Treaties provides that "if a new peremptory norm of general international law arises, any existing treaty that is in opposition to that norm shall become null and void" [34, p. 22].

Conclusions. The confrontation of positions regarding legal definitions in space matters, specifically regarding the concept of "national appropriation" is a fundamental debate in the doctrine of Space Law.

As studied in this paper, one position maintains that the unilateral exploitation of space resources does constitute a "national appropriation" of outer space, prohibited by Art. II of the OST of 1967, and the other position expresses that the exploitation of space resources space is protected by the principle of "freedom of use" of Art. I of the OST.

The Artemis Accords and the ILRS are open for signature by all States and share the intention of establishing permanent human and artificial intelligence settlements on the Moon. Although their ways of acting and showing themselves to the world are different, both are international initiatives created outside of UNCOPUOS as spearheads of *NewSpace* phenomenon and have a correlation in national legislations (USA, Grand Duchy of Luxembourg, Japan and United Arab Emirates) that allows their citizens to appropriate space resources.

States of great space capacity as USA and China are unlikely to sign the Moon Agreement of 1979 unless there is a future opportunity to modify its founding structures to make space commercialization viable. The main argument for not being part is the legal status of Common Heritage of Mankind, established in art. 11.1, which makes the commercial exchange of space resources impossible.

The advance of unilateral acts of States and international initiatives such as The Artemis Accords and the ILRS, with national legislations that allows their citizens to appropriate space resources as a correlate, reinterpret the Art. II of the OST of 1967 and they generate a rewriting of the Treaty in practice.

There is evidence that the debate on space resources and lunar activities has gain momentum within the UNCOPUOS LSC and STSC with initiatives such as the cited proposal by the Romanian delegation and forums like the "UN Conference on Sustainable Lunar Activities" and the "International Conference on Space Resources" which reveals the importance of the exchange of ideas and international cooperation.

Space law is encouraged to find legal certainty to harmonize private and public interests to maintain peace in outer space and at the same time develop the economy of all States.

References

1. See e.g. Statista Research Department, *Global turnover of the space economy from 2009 to 2021 (in billion U.S. dollars)*. URL: <https://www.statista.com/statistics/946341/space-economy-global-turnover/>.
2. See e.g. Morgan Stanley Space Team, *Space: Investment Implications of the Final Frontier*. URL: http://commercialspace.pbworks.com/w/file/fetch/128577051/2017-11-01%20Morgan%20Stanley%20Space_%20Investment%20Implications%20of%20the%20Final%20Frontier.pdf.
3. See for details Freeland /Jakhu, Art. II, in: Hobe/Schmidt Tedd/Schrogl (eds.), *Cologne Commentary on Space Law*, vol. I, 2021, p. 79. Spanish edition.
4. See for details Gaggero, *The Artemis Program and the Exploitation of the Natural Resources of the Moon*, VIII International Meeting of the In-

ternational and Caribbean Space Network, 2023, p. 3.

5. See e.g. The Hague International Space Resources Governance Working Group, Building Blocks for the Development Framework on Space Resource Activities, 2019, p. 4. URL: <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/rechtsgeleerdheid/instituut-voor-publiekrecht/lucht--en-ruimterecht/space-resources/bb-thissrwwg--cover.pdf>.

6. See e.g. UNCOPUOS STSC, Doc. A/AC.105/C.1/2024/CRP.30, Proposal on a Consultative Mechanism on Lunar Activities. Paper submitted by the Delegation of Romania, 2024. URL: https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2024/aac_105c_12024crp/aac_105c_12024crp_30_0_html/AC105_C1_2024_CRP30E.pdf.

7. See for details UNCOPUOS LSC, Doc. A/AC.105/C.2/L.328, Updated summary by the Chair and Vice-Chair of views and contributions received on the mandate and purpose of the Working Group on Legal Aspects of Space Resource Activities, p. 3. URL: https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2024/aac_105c_2l/aac_105c_2l_328_0_html/AC105_C2_L328E.pdf.

8. See for details UNCOPUOS LSC Doc. A/AC.105/C.2/L.328, Updated summary by the Chair and Vice-Chair of views and contributions received on the mandate and purpose of the Working Group on Legal Aspects of Space Resource Activities, p. 5. URL: https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2024/aac_105c_2l/aac_105c_2l_328_0_html/AC105_C2_L328E.pdf.

9. See for details Kyriakopoulos, International Conference on Space Resources, 63rd Session of UNCOPUOS LSC. URL: <https://webtv.un.org/en/asset/k1w/k1wuklzc5x>.

10. See for details Gaggero, The Artemis Program and the Exploitation of the Natural Resources of the Moon, VIII International Meeting of the International and Caribbean Space Network, 2023, p. 4.

11. See e.g. U.S. Congress, U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act, 2015, p. 19.

URL: <https://www.congress.gov/114/plaws/publ90/PLAW-114publ90.pdf>.

12. See e.g. U.S. Congress, U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act, 2015, p. 20. URL: <https://www.congress.gov/114/plaws/publ90/PLAW-114publ90.pdf>.

13. See e.g. Journal Officiel du Grand-Duché de Luxembourg, Loi sur l'exploration et l'utilisation des ressources de l'espace, 2017. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2017/07/20/a674/jo/en>.

14. See for details Japanese Law Translation, Act on the Promotion of Business Activities for the Exploration and Development of Space Resources, 2021. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/4332/en>.

15. See for details Policies and Regulations, Regulatory Framework on Space Activities of the United Arab Emirates, 2023, p. 3. URL: <https://space.gov.ae/en/policy-and-regulations>.

16. See for details Policies and Regulations, Regulatory Framework on Space Activities of the United Arab Emirates, 2023, p. 4. URL: <https://space.gov.ae/en/policy-and-regulations>.

17. See for details Policies and Regulations, Regulatory Framework on Space Activities of the United Arab Emirates, 2023, p. 6. URL: <https://space.gov.ae/en/policy-and-regulations>.

18. See e.g. NASA, The Artemis Accords, p. 2. URL: <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2022/11/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>.

19. See e.g. details NASA, The Artemis Accords, p. 3. URL: <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2022/11/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>.

20. See for details Marchisio, Art. IX, in: Hobe/Schmidt Tedd/Schrogl (eds.), Cologne Commentary on Space Law, vol. I, 2021, pp. 314-325. Spanish edition.

21. See for details Sørensen, Manual of Public International Law, Fondo de Cultura Económica, 1973, p. 349. Spanish edition.

22. See e.g. NASA, The Artemis Accords, p. 4. URL: <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2022/11/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>.

23. See e.g. NASA, The Artemis Accords, p. 7. URL: <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2022/11/Artemis-Accords-signed-13Oct2020.pdf>.

24. See for details Gaggero, *The Artemis Program and the Exploitation of the Natural Resources of the Moon*, VIII International Meeting of the International and Caribbean Space Network, 2023, p. 7.

25. Deep Space Exploration Laboratory of CNSA, ILRS, 2023, p. 8. URL: https://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/2023/TPs/ILRS_presentation20230529_.pdf.

26. CNSA, China and Russia sign a Memorandum of Understanding Regarding Cooperation for the Construction of the International Lunar Research Station, 2021. URL: <https://www.cnsa.gov.cn/english/n6465652/n6465653/c6811380/content.html>.

27. Deep Space Exploration Laboratory of CNSA, ILRS, 2023, p. 9. URL: https://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/2023/TPs/ILRS_presentation20230529_.pdf.

28. UNOOSA, Submission by the Delegation of China to the Working Group on Legal Aspects of Space Resource Activities of the Legal Subcommittee of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, 2024, p. 2. URL: <https://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/lsc/space-resources/LSC20>

[24/English_Chinas_submission_to_the_working_group_on_space_resources.pdf](https://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/2023/TPs/ILRS_presentation20230529_.pdf).

29. See for details Freeland /Jakhu, Art. II, in: Hobe/Schmidt Tedd/Schrogl (eds.), *Cologne Commentary on Space Law*, vol. I, 2021, p. 96. Spanish edition.

30. See for details Freeland /Jakhu, Art. II, in: Hobe/Schmidt Tedd/Schrogl (eds.), *Cologne Commentary on Space Law*, vol. I, 2021, p. 101. Spanish edition.

31. See for details United Nations, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, 2005, p. 18. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.

32. See for details Federal Register, Executive Order 13914, 2020. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2020/04/10/2020-07800/encouraging-international-support-for-the-recovery-and-use-of-space-resources>.

33. See or details UNOOSA, *Moon Agreement of 1979*, p. 31. URL: <https://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>.

34. See for details United Nations, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, 2005, p. 22, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.

Альваро Андрес Ерісес Браво

КОСМІЧНІ РЕСУРСИ: НОВИЙ БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ У 21 СТОЛІТТІ

Юридичний факультет
Університет Буенос-Айреса
Av. Pres. Figueroa Alcorta 2263, C1425, Ciudad Autónoma de Buenos Aires
E-mail: aerbrav@gmail.com

Мета: ст. II Договору щодо космосу 1967 року, яка забороняє національне привласнення шляхом проголошення суверенітету, використання або окупації, є імперативною нормою і стала гарантією миру в космосі, а також основою міжнародного космічного права. На противагу цьому, створення національних законодавств, які дозволяють привласнювати космічні ресурси своїм громадянам, розвиток приватного сектору в космічній діяльності по всьому світу, ініціатива створення Міжнародної станції дослідження Місяця (ILRS) та Угоди Артеміда поставили інтерпретацію цього фундаментального принципу під сумнів. У 21 столітті поширення нових космічних місій державно-приватного характеру створило реальні комерційні можливості, такі як космічний видобуток корисних копалин. Все це поглибило дебати в Комітеті Організації Об'єднаних Націй з використання космічного простору в мирних цілях (КООНВКМЦ) щодо необхідності (чи ні) розробки нових юридичних визначень і правового режиму для космічних ресурсів. Для цього необхідно виробити єдине тлумачення з боку держав на основі принципу «балансу інтересів». **Методи дослідження:** вивчення спеціалізованої бібліографії, національного та міжнародного законодавства, методи спостереження та аналіз інформації, пов'язаної з космічною діяльністю. **Результати:** у цій статті буде оцінено, чи можливо створити нове глобальне правове тлумачення ст. II Конвенції про боротьбу з незаконним обігом наркотиків 1967 року, яке б дозволило гармонізувати приватні та державні інтереси. Ст. II Договору щодо космосу 1967 року, яка б дозволила гармонізувати приватні та публічні інтереси. **Обговорення:** Угоди Артеміда, ILRS і національні законодавства держав, які наразі дозволяють своїм громадянам привласнювати космічні ресурси, фактично і на практиці є лідери Нового Космосу, і їхньою головною особливістю є те, що вони є ініціативами, які здійснюються поза межами КООНВКМЦ. Що станеться, якщо незабаром, в гіпотетичному випадку, Угоди Артеміда і проект ILRS наберуть більше сотні держав-підписантів?

Ключові слова: ст. II Договору щодо космосу; МКП; міжнародне право; національне космічне законодавство; Новий Космос; Договір щодо космосу; Угоди Артеміда; КООНВКМЦ.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

С. Я. Лихова,

доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

П. Д. Біленчук,

кандидат юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9599-0347>

Т. В. Обіход,

кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1103-4006>

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ МАЙБУТНЬОГО

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
Європейська академія прав людини
Інститут ядерних досліджень НАН України
проспект Науки, 47, 03028, Київ, Україна
E-mails: k_kripp@ukr.net, aur.consalt@gmail.com, obikhod@kinr.kiev.ua

Метою статті є встановлення праксеологічних аспектів застосування правничої науки та інноваційних технологій для літальних апаратів майбутнього та розробка на цій основі конкретних рекомендацій вдосконалення. **Методи дослідження:** використано комплексний аналіз статичних даних, наукової літератури та практики застосування законодавства. **Результати:** наведено сучасну статистику щодо безпеки використання авіації у повсякденному житті. Представлено перспективи розвитку літакобудування. Досліджено новітні досягнення безпілотних літальних апаратів у економічній і науковій галузях як перспективних напрямках розвитку літальних апаратів. Представлено вразливі сторони дронів і методи подолання відповідних небезпек, пов'язаних в тому числі з кіберзагрозами. **Обговорення:** майбутнє покращення авіаційної галузі пов'язують із питаннями щодо безпеки польотів та запобігання авіаційним катастрофам, що стосується технічних, людських та організаційних факторів; медичного забезпечення та здоров'я льотного складу для профілактики професійних захворювань та підтримки працездатності пілотів; розробки нових матеріалів та технологій для зниження ваги та підвищення ефективності авіаційної техніки; екологічних проблем, пов'язаних з авіаційним шумом та викидами; економічних та соціальних питань розвитку авіаційної галузі, включаючи ціноутворення, конкуренцію та обслуговування пасажирів.

Ключові слова: інноваційні технології; безпілотні літальні апарати; літакобудування; дрони; кіберзагрози.

Постановка проблеми та її актуальність. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України вимагають постійне пов'язане з цим удосконалення військової техніки та пошук но-

вих рішень отримання переваги на полі бою зумовлюють. Все це зумовлює пошук новітніх досягнень безпілотних літальних апаратів у

економічній і науковій галузях як перспективних напрямках розвитку літальних апаратів.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Сучасні практичні задачі, які виникають в умовах професійної діяльності військових дій на території нашої держави вимагають удосконалення правничої науки та інноваційних технологій для літальних апаратів майбутнього та розробка на цій основі конкретних рекомендацій по їх вдосконаленню.

Основними джерелами наукових досліджень стали фундаментальні праці вітчизняних вчених, а саме: П.Д. Біленчука, С.Я. Лихової, М.І. Малія, О.В. Маслюка, Т.В. Обіход, Н.І. Святюк, Ю.С. Шемшученка інших авторів.

Метою дослідження є встановлення практичних аспектів застосування правничої науки та інноваційних технологій для літальних апаратів майбутнього та розробка на цій основі конкретних рекомендацій вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Побудова і використання літальних апаратів завжди було метою людства. З ними пов'язані відомі міф про Дедала та Ікара, креслення Леонардо да Вінчі, перший успішний політ 17 грудня 1903 р. братів Вільбера і Орвілла Райт. Потім будуть літаки українців Д.П. Григоровича та Ігоря Сікорського [1]. Поступово будуть змінюватися матеріали та конструктивні особливості літаків, з'явиться реактивний двигун. В 90-х роках ХХ ст. літаки досягли швидкості 3000-3500 км/год, максимальної висоти польоту понад 30 км і дальності до 15 тис. км, а 21 червня 2004 року SpaceShipOne став першим літаком, який здійснив космічний політ. Починаючи з 1970 року та закінчуючи нашим днем, щорічна кількість авіаперельотів стрімко збільшується, також відповідно стрімко збільшується і пасажиропотік у світовій цивільній авіації, що відображено на рис. 1.

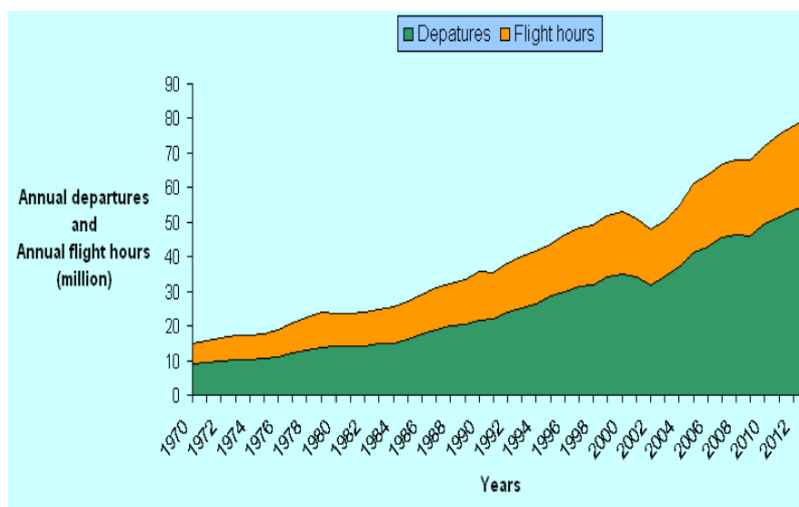

Рис. 1. Вильоти та години польотів (млн.) [2].

Особливо великий інтерес становить безпека авіаперельотів. Відповідно до статистичних даних, кількість нещасних випадків істотно скорочується, що відображено на рис. 2. з жертва-

ми серед пасажирів (понад 14 пасажирів) за період з 1980 по 2019 рік.

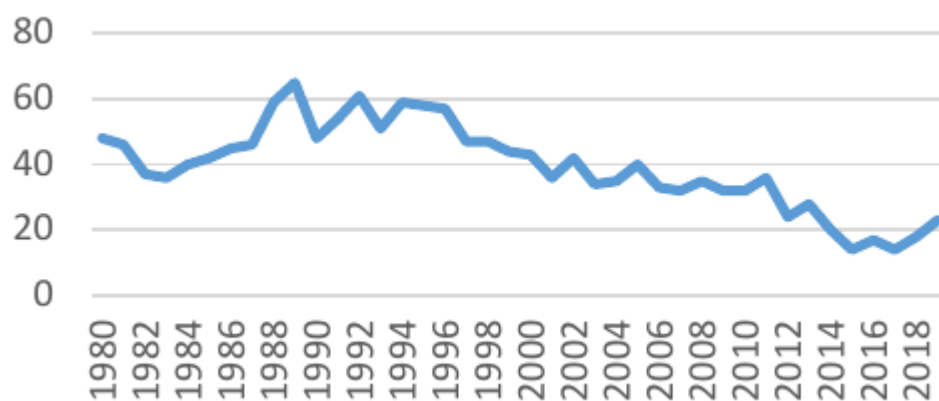

Рис. 2. Графік нещасних випадків із жертвами за роками.

Статистика нещасних випадків в авіації включає дані про кількість і причини авіапелотів, які можуть призвести до травм або заги-

белі людей. На рис. 3 зображена діаграма нещасних випадків зі смертельним наслідком по фазах польоту за 1945-2019 рік.

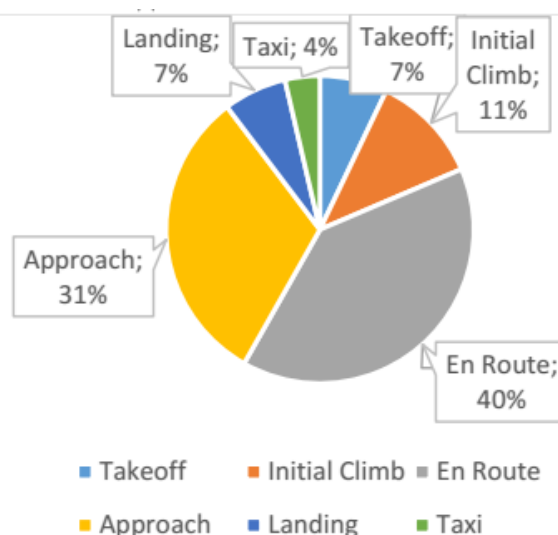

Рис. 3. Нещасні випадки по фазах польоту за 1945-2019 рік [3].

Пояснення по фазах польоту:

Takeoff: фаза починається, коли екіпаж починає збільшувати тягу для відриву від землі, закінчується, коли стався зліт або екіпаж перериває зліт.

Approach: фаза заходу на посадку, починається в момент, коли екіпаж готує літак до посадки, фаза зазвичай закінчується, коли літак та екіпаж готові до посадки на конкретну злітно-посадкову смугу.

Initial climb: початкова фаза набору висоти починається, коли літак відірвався від злітно-

посадкової смуги на 10 метрів. Етап зазвичай закінчується у момент, коли літак досягає своєї звичайної льотної висоти.

Landing: посадка, фаза починається, коли літак знаходиться на посадці, закінчується, коли швидкість літака знижується до швидкості буксирування (фаза Taxi).

En Route - не конкретна фаза, а етап польоту по маршруту.

Taxi: ця фаза починається після зльоту та посадки літака, коли відбувається буксирування повітряного транспорту.

Відповідно до статистичних даних за 2019 рік [4], найбільша кількість авіакатастроф, 1129 випадок, пов'язана із втратою контролю у польоті, на другому місці, 600 випадків - зіткнення із землею в керованому польоті, третє місце, 201 випадок, пов'язаний із викочуванням за межі ЗПС. Найбільш поширені причини аварій за статистикою пов'язані з:

- Несправність двигуна (36%);
- Зіткнення у повітрі (28%);
- Помилка екіпажу;
- Погодні умови;
- Безліч факторів несправності літака;
- Втрата управління;
- Несправність навігаційних приладів.

Загалом, статистика нещасних випадків в авіації показує, що людина має літати щодня протягом понад 25,2 тис. років, щоб потрапити в аварію, де будуть загиблі, що говорить про те, що польоти - один із найбезпечніших видів діяльності. У 2023 році на 32,2 млн польотів припало п'ять нещасних випадків зі смертельними наслідками. Коефіцієнт усіх нещасних випадків станом на березень 2024 р., що вимірюється в аваріях на мільйон рейсів, підвищився до 1,21, що еквівалентно одній аварії на кожні 830 тис. перельотів [5].

Важливість авіації важко переоцінити, оскільки вона використовується в різних галузях по всьому світу, включаючи:

- Комерційні пасажирські та вантажні перевезення;
- Авіаційні роботи, такі як сільськогосподарські, лісові та геологічні роботи;
- Авіацію загального призначення для приватних та ділових польотів;
- Бойові літаки та гвинтокрили для ведення військових операцій;
- Розвідувальну та транспортну авіацію;
- Авіацію пошуково-рятувальних операцій та для ліквідації надзвичайних ситуацій;
- Авіацію для розвідки;
- Корабельну авіацію;
- Експериментальну авіацію.

Таким чином, авіація знаходить широке застосування у цивільній, військовій, спеціальній та експериментальній сферах по всьому світу.

Сучасна авіаційна галузь є дуже складною та комплексною галуззю у складному світі. Вона пов'язана з такими питаннями, як:

1. Технологічні системи у ракетно-космічній техніці;
2. Космічні дослідження та проекти;
3. Перспективні матеріали та технології;
4. Проектування робототехнічних комплексів;
5. Зварювання літальних апаратів та споріднені технології;
6. Математичні методи моделювання, управління та аналізу даних;
7. Інформаційна безпека;
8. Прикладна математика;
9. Експлуатація та надійність авіаційної техніки;
10. Екологічна безпека;
11. Інноваційна економіка та управління;
12. Маркетинг та комерціалізація космосу;
13. Актуальні проблеми у логістиці та управлінні ланцюгами поставок;
14. Актуальні проблеми інноваційного розвитку підприємств;
15. Правове регулювання аерокосмічної галузі;
16. Теорія та практика комунікацій;
17. Інноваційні технології у сучасній освіті.

Майбутнє покращення авіаційної галузі пов'язують із питаннями щодо безпеки польотів та запобігання авіаційним катастрофам, що стоєть технічних, людських та організаційних факторів; медичного забезпечення та здоров'я льотного складу для профілактики професійних захворювань та підтримки працездатності пілотів; розробки нових матеріалів та технологій для зниження ваги та підвищення ефективності авіаційної техніки; екологічних проблем, пов'язаних з авіаційним шумом та викидами; економічних та соціальних питань розвитку авіаційної галузі, включаючи ціноутворення, конкуренцію та обслуговування пасажирів. Сучасні технології відіграють ключову роль у розвитку авіації, сприяючи підвищенню ефективності, безпеки та екологічності повітряних суден. Основні напрямки технологічного прогресу в авіації включають:

1. Сучасні технології стратегічного планування та концептуального проектування: вони забезпечують ефективність інтегрованих структур управління авіаційною наукою та технологічними розробками, що є ключовим фактором для збереження провідної ролі в галузі авіації та космонавтики;

2. Технічний прогрес у цивільній авіації: з впровадженням нових технологій та використанням літаків типу Ан-2, була розвинена система підготовки авіа фахівців вищої кваліфікації. Це вимагало нових підходів до організації та методики проведення навчального процесу, щоб забезпечити підтримку та вдосконалення професійних навичок пілотів;

3. Авіабудування: включає різні напрямки, такі як дирижаблестроєння, літакобудування, гелікоптеробудування, авіадвигунобудування і т.д. Розвиток авіабудування стимулюється поточними потребами забезпечення обороноздатності та економічного розвитку держав;

4. Стелс-технологія: для зниження помітності в радіолокаційному та інфрачервоному діапазонах використовуються спеціальні покриття, форми апаратів і екранування деталей. Це дозволяє створювати малопомітні літальні апарати, які можуть бути використані у військових цілях;

5. Впровадження технічних досягнень: єдиний підхід до впровадження нових технологій в авіацію відкриває нові можливості для прискорення процесу розвитку авіації та забезпечує її безпеку та ефективність.

Таким чином, технологічний прогрес в авіації включає як фундаментальні наукові дослідження, так і прикладні розробки, спрямовані на поліпшення безпеки, ефективності та розвитку авіаційної індустрії.

Сучасний розвиток літакобудування неможливо уявити без безпілотного літального апарату або дрона, які надають нові перспективи використання в різноманітних галузях повсякденного життя, революціонізують наукові дослідження, надаючи нові перспективи. До ключових наукових технологій сучасних дронів відносяться складні датчики та камери, програмне забезпечення та аналітичні інструменти для керування польотом, високошвидкісні ко-

мунікаційні технології, енергоефективні компоненти, камери високої роздільної здатності та інфрачервоні датчики для спостереження, розвідки, пошуку та порятунку [6]. Завдяки цим технологіям дрони можна використовувати в широкому спектрі наукових завдань, включаючи моніторинг навколишнього середовища, збереження дикої природи, зміни клімату та дослідження атмосфери, географічне картографування та реагування на стихійні лиха. Щодо статистики використання дронів у різних сферах життя, то безпілотники використовуються в сільському господарстві для польових досліджень, моніторингу посівів, відстеження худоби та прогнозування врожайності, заощаджуючи час і працю фермерів [7]; для відстеження популяції дикої природи, моніторингу вирубки лісів; для аерофотозйомки в журналістиці та кінорежисури, для ліквідації наслідків стихійних лих і у військових цілях. Очікується, що світовий ринок дронів зросте з 14 мільярдів доларів у 2018 році до 43 мільярдів доларів у 2024 році [8]. У Європі продажі комерційних дронів досягне 200 000 одиниць у 2025 році та 395 000 одиниць у 2035 році. Великі компанії Amazon, DHL і Google інвестують значні кошти в служби «Безпілотні доставки», оскільки вони можуть зменшити викиди парникових газів і споживання енергії порівняно з вантажівками.

Існує декілька способів використання безпілотників в наукових дослідженнях космічної фізики елементарних частинок:

1. Дослідження складу космічного випромінювання в діапазоні енергій PeV-EeV за допомогою бортової установки, що реєструє відбите черенковське світло. Це дозволяє вимірювати склад космічного випромінювання в енергетичному діапазоні, до якого важко отримати доступ наземними детекторами.

2. Калібрування радіоантен, яке використовується для виявлення повітряних потоків космічного випромінювання в обсерваторії П'єра Оже.

3. Пошук метеоритів, які дають підказки про ранню Сонячну систему.

4. Дослідження гравітаційних хвиль, що виникли в момент Великого вибуху і несуть інформацію про первинний Всесвіт.

5. Картографування розподілу темної матерії в космосі за її гравітаційним впливом на галактики та скупчення галактик.

Незважаючи на величезні успіхи сучасної космології, темна матерія та темна енергія залишаються найзагадковішими компонентами Всесвіту. Їхнє вивчення за допомогою новітніх технологій, включаючи безпілотні літальні апарати (БПЛА), допоможе наблизитися до розуміння ранньої еволюції Всесвіту. Для розвитку космічних безпілотників у світі розробляються такі нові технології, як інтеграція безпілотників з космічними системами зв'язку та навігації; використання технологій, щодо засобів радіозв'язку, навігації, стійкості до перешкод, датчиків та іншої електроніки; розробка нових технологій для пілотування дронів через супутниковий канал, створення гібридних мереж зв'язку із космічним сегментом для підвищення автономності дронів, що є ключовим для підвищення безпеки дронів.

Однією із вразливих сторін дронів є кібератаки на сервери управління дронами, що виводить з ладу програмне забезпечення БПЛА. За даними досліджень, у 2023 році найбільш поширеними типами кібератак, окрім програм-вимагачів, майнерів, шпигунського ПЗ, фішингових атак, є і шкідливе програмне забезпечення для віддаленого управління, DDoS-атаки задля порушення роботи онлайн-сервісів, цільові атаки на критичну інфраструктуру та промислові системи. Методи і ефективні засоби боротьби з цими проблемами як на правовому, так і на програмному і технологічному рівнях наведено в роботах Т.В. Обіход та П.Д. Біленчук [9-12].

Висновки. Отже, майбутнє авіації та літальних апаратів тісно пов'язане з розвитком науки та технологій, що вплине на людство:

1. Електричні силові установки стануть основою нових безпілотних літальних апаратів, призначених для перевезення вантажів і людей.

2. Індивідуальні літальні апарати та безпілотні повітряні таксі, що змінить міську мобільність.

3. Пасажирські літаки нового покоління з низьким звуковим ударом, змінним циклом двигуна та новими термостійкими матеріалами.

4. Штучний інтелект гратиме ключову роль в управлінні літальними апаратами майбутнього.

5. Нові конструкції, такі як «літаюче крило», можуть революціонізувати дизайн пасажирських літаків.

6. Альтернативні види палива, включаючи водень та біопаливо, стануть більш поширеними для зниження впливу на довкілля.

7. Безпілотні системи знаходять широке застосування у різних галузях, включаючи сільське господарство, логістику, наукові дослідження.

Ці інновації вимагатимуть міжнародного співробітництва та адаптації нормативної бази і призведуть до значного прогресу в галузі авіації та транспорту.

Література

1. Обіход Т.В., Лихова С.Я., Біленчук П.Д. Авіаційна і космічна галузь України: технологічні і правові перспективи розвитку. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2023. № 3 (68). С. 25-35.

2. Dmitriy D'yachkov, Oleg Zolotarev. Analysis of statistics of air crashes based on the study of many factor. Proceedings of the International Conference «Computing for Physics and Technology - CPT2020».

3. Boeing Statistical Summary 1959-2017. URL: <https://cdn.aviationsafety.net/airlinesafety/industry/reports/BoeingStatistical-Summary-1959-2017.pdf>.

4. ICAO Safety Report 2019. URL: https://www.icao.int/safety/Documents/ICAO_SR_2019_final_web.pdf.

5. Статистика найбільших авіакатастроф світу 1974-2024. URL: <https://forinsurer.com/public/17/01/10/3824>.

6. У центрі уваги наука й технології: технології дронів / GAO США. URL: <https://www.gao.gov/products/>.

7. Top 10 Applications of Drone Technology - Aonic Group. URL: <https://www.aonic.com/my/>.

8. Delivery drones and the environment. URL: <https://www.eea.europa.eu/>.

9. Обіход Т.В., Біленчук П.Д. Правове і наукове забезпечення кібербезпеки України. *Юри-*

дичний вісник України. № 47–49 (1427–1429), 18-30 лист. 2022 р., С. 16-17.

10. Обіход Т.В., Біленчук П.Д. Кібербезпека України і засоби її реалізації. Modern research in world science. *Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Lviv, Ukraine. 2022, p. 545-551.

11. Обіход Т.В., Біленчук П.Д. Використання криміналістичних знань для запобігання кібертероризму в умовах війни. *II Наукові читання пам'яті Ганса Гросса: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 9 груд. 2022 р.). Чернівці: Чернівець. нац. у-нт ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 62-66.

12. Обіход Т.В., Біленчук П.Д. Кібербезпека України: досягнення і перспективи її забезпечення. Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці: матер. Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Одеса, 29 жовт. 2023 р.) уклад. А. Полухіна; ГО «ГУЕЦ». Одеса: Фенікс, 2023. С. 227-231.

References

1. Obikhod T.V., Lykhova S.Ya., Bilenchuk P.D. Aviatsiyna i kosmichna haluz' Ukrayiny: tekhnolohichni i pravovi perspektyvy rozvytku. *Naukovi pratsi Natsional'noho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. Kyiv: NAU, 2023. № 3 (68). S. 25-35.

2. Dmitriy D'yachkov, Oleg Zolotarev. Analysis of statistics of air crashes based on the study of many factor. *Proceedings of the International Conference «Computing for Physics and Technology - CPT2020»*.

3. Boeing Statistical Summary 1959-2017. URL <https://cdn.aviationsafety.net/airlinesafety/industry/reports/BoeingStatistical-Summary-1959-2017.pdf>.

4. ICAO Safety Report 2019. URL: https://www.icao.int/safety/Documents/ICAO_SR_2019_final_web.pdf.

5. Statystyka naybil'shykh aviakatastrof svitu 1974-2024. URL: <https://forinsurer.com/public/17/01/10/3824>.

6. U tsentri uvahy nauka y tekhnolohiyi: tekhnolohiyi droniv / GAO SSHA. URL: <https://www.gao.gov/products/>.

7. Top 10 Applications of Drone Technology - Aonic Group. URL: <https://www.aonic.com/my/>.

8. Delivery drones and the environment. URL: <https://www.eea.europa.eu/>.

9. Obikhod T.V., Bilenchuk P.D. Pravove i naukovye zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny. *Yurydychnyy visnyk Ukrayiny*. № 47–49 (1427–1429), 18-30 lyst. 2022 r., S. 16-17.

10. Obikhod T.V., Bilenchuk P.D. Kiberbezpeka Ukrayiny i zasoby yiyi realizatsiyi. Modern research in world science. *Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Lviv, Ukraine. 2022, p. 545-551.

11. Obikhod T.V., Bilenchuk P.D. Vykorystannya kryminalistychnykh znan dlya zapobihannya kiberteroryzmu v umovakh viyny. *II Naukovi chytannya pamyati Hansa Hrossa: zbirnyk tez mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* (m. Chernivtsi, 9 hrud. 2022 r.). Chernivtsi: Chernivets. nats. u-nt im. Yu. Fedkovycha, 2023. S. 62-66.

12. Obikhod T.V., Bilenchuk P.D. Kiberbezpeka Ukrayiny: dosyahnennya i perspektyvy yiyi zabezpechennya. *Suchasni zahrozy hlobal'niy ta rehional'niy bezpetsi: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. intern.-konf. (m. Odesa, 29 zhovt. 2023 r.) uklad. A. Polukhina; HO «HUETS»*. Odesa: Feniks, 2023. S. 227-231.

Sofiia Lykhova, Petro Bilenchuk, Tetiana Obikhod

PRAXEOLOGICAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF LEGAL SCIENCE AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR FLIGHTS OF THE FUTURE

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
European Academy of Human Rights
Legal company «AUR-CONSULTING»
Kharkivske Shosse, 48, 02000, Kyiv, Ukraine
E-mails: k_kpipp@ukr.net, aur.consult@gmail.com, obikhod@kinr.kiev.ua

*The purpose of the article is to establish the praxeological aspects of the application of jurisprudence and innovative technologies for the aircraft of the future and to develop specific recommendations for improvement on this basis. **Research methods:** a comprehensive analysis of static data, scientific literature and the practice of applying legislation was used. **Results:** modern statistics on the safety of aviation use in everyday life are provided. Prospects for the development of aircraft construction are presented. The latest achievements of unmanned aerial vehicles in the economic and scientific fields as promising directions for the development of aerial vehicles are studied. Vulnerable aspects of drones and methods of overcoming relevant dangers, including cyber threats, are presented. It is substantiated that modern technologies play a key role in the development of aviation, contributing to increasing the efficiency, safety and environmental friendliness of aircraft. It has been established that modern technologies of strategic planning and conceptual design ensure the effectiveness of integrated management structures of aviation science and technological developments, which is a key factor for maintaining a leading role in the field of aviation and aerospace. **Discussion:** the future improvement of the aviation industry is linked to the issues of flight safety and prevention of aviation accidents, which relate to technical, human and organizational factors; medical support and health of the flight crew for the prevention of occupational diseases and maintenance of the working capacity of pilots; development of new materials and technologies to reduce weight and increase the efficiency of aviation equipment; environmental problems related to aviation noise and emissions; economic and social issues of the development of the aviation industry, including pricing, competition and passenger service.*

***Key words:** innovative technologies; unmanned aerial vehicles; aircraft construction; drones; cyber threats.*

Стаття надійшла до редакції 11.09.2024

І. В. Поліщук,

старший викладач

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3518-7106>

В. В. Меланіч,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ БПЛА В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: inna.polishchuk@npp.nau.edu.ua, 6277507@stud.nau.edu.ua

Мета: дослідити та проаналізувати стан правового регулювання створення та використання безпілотних літальних апаратів в Україні з окресленням сучасної оцінки ризиків та безпеки і перспектив розвитку БПЛА з урахуванням технологічних, економічних та соціальних аспектів.

Методи дослідження: для досягнення зазначеної мети у роботі були використані загальнонаукові методи: системного аналізу аналізу та синтезу, формальної логіки, діалектики, узагальнення та прогнозування, а також спеціальні юридичні методи: системно-функціональний, порівняльно-правовий, формально-юридичний. **Результати:** стверджується важливість правового регулювання створення і використання БПЛА в Україні, його реформування у зв'язку зі швидким розвитком технологій та актуалізацією потреб, обумовлених євроінтеграційними процесами та умовами воєнного стану в країні. Вбачається необхідним при цьому не лише вдосконалення існуючих нормативно-правових актів, пов'язаних з безпілотними літальними апаратами, а й прийняття окремого спеціального закону, який би уніфікував всі аспекти належного правового регулювання використання БПЛА відповідно до міжнародних та європейських стандартів, юридично закріпив процедури та правила для потенційних учасників швидкозростаючого ринку безпілотних літальних апаратів. **Обговорення:** використання БПЛА повинно регулюватися в залежності від ризику кожної конкретної операції, а не бути стандартизованим; легалізація повністю автоматизованих БПЛА, які керуються за допомогою штучного інтелекту; процедурність використання БПЛА у правоохоронній діяльності; дерегуляція використання повітряного простору для зменшення ризику зіткнення БПЛА з іншими повітряними суднами та між собою.

Ключові слова: безпілотні літальні апарати; оператор БПЛА; безпілотні послуги; безпека використання БПЛА; авіаційні правила; повітряний простір України; гармонізація законодавства; євроінтеграція.

Постановка проблеми та її актуальність. Безпілотні літальні апарати (БПЛА) набувають все більшої популярності та стають одним з найбільш розвинених напрямів авіаційної техніки в сучасному світі. Зростаючий попит на БПЛА пояснюється їх універсальністю, мобільністю, можливістю застосування в різноманіт-

них сферах, що забезпечує потребу у вирішенні завдань різної складності. Нормативно-правове регулювання відіграє ключову роль у підтримці технологічного розвитку БПЛА в Україні, визначаючи пріоритетні напрямки та забезпечуючи доступність інновацій при створенні та безпеці їх використання.

Очевидно, що безпілотні літальні апарати показали свою ефективність застосування у багатьох сферах людського життя як цивільних, так і військових. Особливої актуальності і значення вони набули в умовах правового режиму воєнного стану, в якому зараз перебуває країна, ставши важливим елементом сучасної війни. Розширення можливостей використання безпілотних літальних апаратів цивільного призначення в оборонних цілях стало основною ініціативою для перегляду системи нормативно-правового регулювання, спрямованого на усунення правових прогалин у регулюванні функціонування нового класу повітряних суден, порядку та безпеки їх використання військовими і цивільними особами.

Враховуючи курс України на євроінтеграцію, укладені угоди про асоціацію з Європейським Союзом, удосконалення правового регулювання створення та використання БПЛА в Україні є важливою складовою гармонізації національного законодавства з європейськими та міжнародними нормами, що допоможе нашій країні інтегруватися в європейський спільний авіаційний ринок та забезпечити безпеку використання БПЛА як на цивільному, так і на військовому рівнях.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Науковим дослідженням проблем правового регулювання використання БПЛА займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О.М. Бандурка, Л.Ю. Грекова, О.В. Гусар, Ю.О. Демченко, І.М. Єфіменко, Н.В. Жмур, В.В. Костицький, І.М. Кравчук, С.І. Кравченко, Н.Б. Новицька, С.М. Науменко, І.С. Похиленко, А.А. Саковський, В.В. Сокурченко, І.М. Сопілко, Ю.Ю. Юринєць, Du H., M.A. Heldeweg, E. Stacker, E. Rivera та інші. Проте, все ще існує потреба в подальших дослідженнях правового регулювання створення та використання БПЛА з урахуванням сучасних реалій та перспектив розвитку авіаційної галузі України, для формування комплексного розуміння цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті глобалізаційного розвитку технологій створення безпілотних літальних апаратів є одним із найперспективніших напрямків технологічного розвитку авіації. Протягом останніх років розробка різних типів і класів БПЛА ак-

тивно проводиться практично всіма індустріально розвиненими країнами світу. Дана техніка ефективно використовується для виконання різноманітних військових та цивільних завдань. Таке широке впровадження безпілотників потребує детального правового регулювання діяльності, пов'язаної з їх використанням [1].

Правове регулювання використання БПЛА залишається недосконалим і спірним у багатьох країнах світу, законодавство яких обмежує сферу застосування БПЛА або встановлює жорсткі умови для здійснення польотів, їх ліцензування, ідентифікацію та інші вимоги. У багатьох країнах діють загальні правила використання БПЛА, «зокрема: завжди тримати апарат в полі зору, не перевищувати дозволу висоту, не здійснювати польоти в зоні аеропортів та стратегічних об'єктів, а також уникати наближення до людей і тварин» [2].

Деякі правила використання БПЛА встановлені Конвенцією про міжнародну цивільну авіацію (Чиказькою конвенцією), підписаною в 1944 році, відповідно до статті 8 якої, «польоти будь-яких безпілотних апаратів над територією іншої держави заборонені без її дозволу» [3]. Додатки до Конвенції включають стандарти та правила для ліцензування пілотів, виконання операцій та підтримання льотної придатності літальних апаратів. Вони також вимагають використовувати безпілотні літальні апарати у повітряних коридорах цивільної авіації таким чином, щоб забезпечити безпеку цивільних авіаційних перевезень.

На сьогодні в Європейському Союзі діє нормативно-правова база для регулювання польотів БПЛА, яка включає: Делегований Регламент Європейської Комісії «Про безпілотні літальні системи та операторів безпілотних літальних систем третіх країн», загальні правила в галузі цивільної авіації та створення Агентства з безпеки польотів Європейського союзу. Згідно з регламентом № 216/2008 про загальні правила у сфері цивільної авіації та про створення Європейського агентства з авіаційної безпеки, дане агентство має компетенцію регулювати використання безпілотних літальних апаратів з масою понад 150 кг. Використання інших категорій

БПЛА підпадає під регулювання національних органів держав-членів у сфері цивільної авіації [4, с. 4].

Також важливо відзначити положення Ризької декларації, що була прийнята державами Європейського Союзу на конференції у Ризі у 2015 році. Ця декларація визначила основні принципи нормативно-правової основи для використання безпілотних літальних апаратів у Європі, а саме:

- оператор безпілотного літального апарату має нести відповідальність за його використання;

- повинна бути забезпечена можливість ідентифікації цього апарату, наприклад, за допомогою ID-чипу;

- державні органи та промисловість повинні інвестувати кошти у технології та стандарти, необхідні для впровадження безпілотних літальних апаратів в авіаційну систему ЄС;

- безпілотні літальні апарати мають розглядатися як новий вид повітряних суден, і їх використання повинно регулюватися в залежності від ризику кожної конкретної операції;

- суспільне прийняття безпілотних послуг має вирішальне значення. Необхідно забезпечити гарантії конфіденційності та захисту персональних даних.

- правила безпеки для безпілотних літальних апаратів повинні бути розроблені невідкладно на рівні ЄС [5, с. 8].

Таким чином, Ризька декларація, на думку І. Похиленко, «заклала основу для подальшого розвитку нормативно-правової бази використання БПЛА в Європі. Вона слугує орієнтиром для усіх зацікавлених у безпечному та відповідальному використанні БПЛА» [6, с. 401].

Створення системи законодавчого регулювання використання БПЛА є однією з вимог інтеграції України до Європейського Союзу. Формування системи національно-правового регулювання дій по використанню безпілотних літальних апаратів в Україні на сьогодні базується на таких основних напрямках: введення оперативних обмежень на польоти БПЛА цивільної авіації; визначення адміністративно-правових процедур видачі дозволів на політ,

ліцензій для їх дистанційних пілотів, створення системи автоматизації подання заявок на політ безпілотних апаратів і встановленням правил з урахуванням всіх необхідних вимог безпеки на цьому ринку.

Глобальною тенденцією є визначення критеріїв, яким повинні відповідати безпілотні літальні апарати, щоб їх можна було використовувати без необхідності отримання попереднього дозволу від органів влади. Згідно з п. 4 ч. 8 ст. 39 Повітряного кодексу України наразі це безпілотні повітряні судна, максимальна злітна вага яких не перевищує 20 кілограмів і які використовуються для розваг, в освітньому процесі для здобуття позашкільної освіти, у науковій та спортивній діяльності [7]. Відповідно до пункту 4 розділу II Правил використання повітряного простору, «польоти безпілотних ПС масою до 20 кг включно виконуються без подання заявок на ВПП, без отримання дозволів на ВПП» [8].

Загалом, аналізуючи норми повітряного законодавства України, можна зробити висновок, що обов'язковою умовою для класифікації безпілотних літальних апаратів як повітряних суден є їх реєстрація в Державному реєстрі цивільних повітряних суден України. В іншому випадку такий апарат вважається лише пристроєм для розваг, а не транспортним засобом. Згідно з Авіаційними правилами України [8], існує реєстр, де реєструються всі безпілотні літальні апарати, вагою понад 25 кг. Однак для належного регулювання потрібна сертифікація та ліцензування БПЛА, які вже включені до реєстру. Процес сертифікації включає детальний технічний огляд та перевірку відповідності встановленим нормам та стандартам щодо безпеки, надійності та ефективності. Дана процедура охоплює аналіз конструкції, автопілотів, систем управління, датчиків та інших компонентів БПЛА. Ліцензування операторів безпілотних літальних апаратів, особливо тих, які експлуатують апарати з масою понад 25 кг і зареєстровані в реєстрі, вимагає підготовки спеціальної документації і дотримання встановлених правил і обмежень. Окрім цього, оператор повинен володіти відповідною кваліфікацією та знаннями з безпеки польотів, правилами експлуатації безпілотних літальних апаратів,

процедурами отримання дозволів та іншими вимогами, встановленими компетентними органами. На нашу думку, усе таки, більш доцільно розглядати питання сертифікації та ліцензування після завершення воєнного стану, оскільки поточні умови можуть ускладнити всі процеси та вплинути на швидкість і ефективність впровадження БПЛА військовими та правоохоронними органами.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню», який набув чинності 2 серпня 2023 року було передбачено розширення повноважень правоохоронних органів щодо використання БПЛА з метою створення ефективної системи запобігання терористичним актам. Також передбачено регулювання у сфері експлуатації цивільних БПЛА шляхом прийняття відповідних авіаційних правил.

Акцентуючи увагу на даному законі, необхідно підкреслити, що ним було внесено зміни до Повітряного кодексу України, зокрема у визначенні базової термінології безпілотної авіації. Він також надав державі пріоритет у використанні повітряного простору України для захисту важливих державних об'єктів, розширив повноваження деяких правоохоронних органів у сфері безпеки цивільної авіації та надав державі пріоритет у використанні повітряного простору України для захисту важливих державних об'єктів, проведення операцій із підтримання громадської безпеки і порядку, а також протидії правопорушенням. Крім того, закон заклав основи для створення системи ідентифікації цивільних безпілотних повітряних систем.

Разом з тим доцільним вбачається «створення окремого закону, який би вирішив існуючі суперечності та прогалини у сфері використання БПЛА співробітниками правоохоронних органів. Цей закон повинен визначити права, обов'язки та відповідальність всіх учасників за пошкодження та несанкціоноване використання безпілотників, а також врегулювати порушення прав та обов'язків громадян, напрямки і особливості використання БПЛА, наприклад, застосу-

вання безшумних апаратів під час оперативнорозшукових заходів» [9, с. 8].

Сьогодні повітряний простір України закритий для польотів цивільних повітряних суден і використовувати БПЛА можуть представники відповідних органів та спецслужб для виконання спеціальних завдань, зокрема у військовій сфері. «Безпілотні літальні апарати або повітряні судна входять у трійку найважливіших потреб для українських сил безпеки та сил оборони, технологічно підсилюють наших військових на фронті. Вони мають різноманітне застосування, що включає цілодобове патрулювання, доставку вантажів до важкодоступних районів, охорону об'єктів, коригування вогню артилерії, аерофоторозвідки, отримання актуальних просторових даних, радіоелектронної розвідки та для сигналів зв'язку» [10]. Тому дедалі стрімкої популярності набувають безпілотні літальні апарати, які керуються за допомогою штучного інтелекту. Оскільки таким дроном може управляти людина, що не має великого досвіду і значно натренованих навичок пілотування. Можливе легалізування повністю автономних БПЛА у найближчому майбутньому, які можуть управлятися без участі людини-оператора. Такі безпілотні літальні апарати на основі штучного інтелекту повинні мати наступні характеристики як автономний режим функціонування завдяки спеціалізованому програмному забезпеченню, що дозволяє виконувати завдання без участі оператора; можливість багаторазового використання без потреби в екіпажі; здатність автономно коригувати маршрут і долати повітряні перешкоди. При цьому досить гостро постає питання визначення можливих суб'єктів, які будуть нести відповідальність за відшкодування шкоди, завданої БПЛА, керованими штучним інтелектом.

У наукових колах існують різні думки щодо визначення відповідальності за шкоду, завдану використанням технологій штучного інтелекту. Наприклад, А.В. Кирилук вважає, що «традиційним рішенням може бути впровадження інституту суворої відповідальності. Постає проблема визначення відповідальних суб'єктів, до яких можуть належати власники, оператори, проєктувальники та програмісти. Це створює

необхідність визначення та розподілу ступеня їхньої вини» [11]. Є.О. Мічурін пропонує різні підходи до відшкодування шкоди від використання технологій штучного інтелекту. Зокрема, «якщо робот із вмонтованим штучним інтелектом завдає шкоди, власник повинен відшкодувати її за правилами відповідальності за шкоду від джерела підвищеної небезпеки, якщо він порушив рекомендації виробника. Якщо шкода виникла через дефект штучного інтелекту з вини виробника або через відсутність попередження про потенційно шкідливі властивості в інструкції, відшкодування здійснюється за нормами відповідальності за шкоду, завдану дефектом товару. При придбанні споживачем виробу зі штучним інтелектом застосовуються норми законодавства про захист прав споживачів» [12, с. 72].

У свою чергу вважаємо, що відповідальна особа за шкоду, яка була завдана БПЛА, керованим штучним інтелектом, повинна визначатися на основі того, хто став причиною дії або бездіяльності штучного інтелекту, що призвело до шкоди. Це залежить від рівня автономії БПЛА на базі штучного інтелекту. Тому відшкодування шкоди, яку завдав такий БПЛА, за правилами відшкодування шкоди від джерел підвищеної небезпеки, не зовсім є коректним. Оскільки відшкодування шкоди, яка заподіяна джерелом підвищеної небезпеки, стосується використання певних транспортних засобів, механізмів чи обладнання, що можуть вийти з-під контролю людини, але не мають здатності приймати автономні рішення. Особливістю штучного інтелекту є його здатність самостійно приймати рішення, що може призводити не лише до невідконтрольності людини, а й до непередбачуваних дій і можливого завдання шкоди. Оскільки така шкода є непередбачуваною, то її заподіяння не відповідає поняттю діяльності, яка створює підвищену небезпеку для оточення.

Висновки. Отже, аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що, правове регулювання створення та використання БПЛА в Україні активно реформується у зв'язку зі швидким розвитком технологій та актуалізацією потреб, обумовлених євроінтеграційними процесами та умовами воєнного стану в країні. Вбачається необхідним при цьому не лише вдосконалювати існуючі нормативно-правові акти, пов'язані з

безпілотними літальними апаратами, а й прийняття окремого спеціального закону, який би уніфікував всі аспекти належного правового регулювання використання БПЛА відповідно до міжнародних та європейських стандартів, юридично закріпив процедури та правила для потенційних учасників швидкозростаючого ринку безпілотних літальних апаратів. Серед ключових питань, які також потребують вирішення: забезпечення необхідної кваліфікації та сертифікації для осіб, що мають намір пілотувати БПЛА; забезпечення захисту людей від можливого падіння такого апарату на них і визначення особи, що повинна нести за це відповідальність; дерегуляція використання повітряного простору для зменшення ризику зіткнення БПЛА з іншими повітряними суднами та між собою. Недостатньо врегульованим залишається питання використання безпілотних літальних апаратів у правоохоронній діяльності, особливо під час проведення оперативно-розшукової діяльності, що почасти призводить в суді до оскарження юридичних підстав використання оперативно-технічних засобів або спеціальної техніки, які використовувалися за допомогою безпілотних літальних апаратів. Критично необхідним є законодавче визначення відшкодування збитків, заподіяних використанням БПЛА на базі штучного інтелекту, як особливого правопорушення, з покладенням обов'язку компенсації за шкоду на оператора такого БПЛА відповідно до принципів суворої відповідальності, враховуючи оцінку ризику для таких частково автономних систем.

Вдосконалення законодавства у цій сфері сприятиме забезпеченню авіаційної безпеки, ефективному та безпечному використанню БПЛА як у військових, так і в цивільних цілях; гармонізації національного законодавства з європейськими та міжнародними нормами, а також підвищенню правової визначеності, безпеки і конкурентоспроможності України на світовому ринку безпілотних технологій.

Література

1. Грекова Л.Ю., Демченко Ю.О. До питання правового регулювання використання безпілотних літальних апаратів в Україні. *Молодий вчений*. № 4 (56), С. 56-60. URL:

<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4/14.pdf>.

2. Кравчук І. Регулювання використання безпілотних літальних апаратів для моніторингу об'єктів. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-технічної конференції «Перспективи телекомунікацій-2020»*, 13-17 квіт. 2020 р., м. Київ. URL: <http://conferenc.its.kpi.ua/proc/article/view/200895/200978>.

3. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text.

4. Du H., Heldeweg M.A. An experimental approach to regulating non-military unmanned aircraft systems. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2018. P. 3-4.

5. Світовий досвід правового регулювання використання безпілотників. Інформаційна довідка, підготована Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. 2016. URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/iblications/drone_use_regulation_worldwide.pdf

6. Похиленко І.С. Роль і значення безпілотних літальних апаратів у авіаційній діяльності. Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід: До 75-річчя Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 1949–2024. Випуск 15. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2024. 688 с.

7. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.

8. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»: Наказ Держ. авіац. служби України від 11.05.2018 р. № 430/210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text>.

9. Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / А.А. Саковський, С.М. Науменко, С.І. Кравченко, І.М. Єфіменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 72 с.

10. Мамка Григорій. Безпілотники під час війни: законодавче врегулювання та відповідальність за порушення повітряного простору. Моніторинг законодавства. 25 черв. 2023 р. URL: <https://bdf.gov.ua/>.

11. Кирилюк А.В. Відповідальність штучного інтелекту. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13507/Кирилюк%20А.%20В.%20Відповідальність%20штучного%20інтелекту.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

12. Мічурін Є.О. Правова природа штучного інтелекту. *Форум Права*. 2020. № 64 (5). С. 67–75. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4300624>.

References

1. Hrekova L.Yu., Demchenko Yu.O. Do pytannya pravovoho rehulyuvannya vykorystannya bezpilotnykh lital'nykh aparativ v Ukrayini. *Molodyy vcheny*. № 4 (56), S. 56-60. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4/14.pdf>.

2. Kravchuk I. Rehulyuvannya vykorystannya bezpilotnykh lital'nykh aparativ dlya monitorynhu ob'yektiv. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-tekhnichnoyi konferentsiyi «Perspektyvy telekomunikatsiy-2020»*, 13-17 kvit. 2020 r., m. Kyiv. URL: <http://conferenc.its.kpi.ua/proc/article/view/200895/200978>.

3. Konventsiya pro mizhnarodnu tsyvil'nu aviatsiyu 1944 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text.

4. Du H., Heldeweg M.A. An experimental approach to regulating non-military unmanned aircraft systems. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2018. P. 3-4.

5. Svitovyy dosvid pravovoho rehulyuvannya vykorystannya bezpilotnykh. Informatsiyna dovidka, pidhotovana Yevropeys'kym informatsiyno-doslidnyts'kym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrayiny. 2016. URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/iblications/drone_use_regulation_worldwide.pdf

6. Pokhilenko I.S. Rol' i znachennya bezpilotnykh lital'nykh aparativ u aviatsiyiniy diyal'nosti. Al'manakh prava. Pravovi zasady normotvorchoyi diyal'nosti: natsional'nyy i zarubizhnyy dosvid: Do 75-richchya Instytutu derzhavy i prava imeni V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 1949–2024. Vypusk 15. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 2024. 688 s.

7. Povitryanyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 19.05.2011 r. № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.

8. Pro zatverdzhennya Aviatsiynykh pravyl Ukrayiny «Pravyla vykorystannya povitryanoho prostoru Ukrayiny»: Nakaz Derzh. aviats. sluzhby Ukrayiny vid 11.05.2018 r. № 430/210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text>.

9. Osoblyvosti zastosuvannya bezpilotnykh lital'nykh aparativ orhanamy ta pidrozdilamy politsiyi: metod. rek. / A.A.Sakovskyy, S.M.Naumenko, S.I.Kravchenko, I.M.Yefimenkova in. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. 2022. 72 s.

10. Mamka Hryhoriy. Bezpilotnyky pid chas viyny: zakonodavche vrehulyuvannya ta vidpovidal'nist' za porushennya povitryanoho prostoru. Monitorynh zakonodavstva. 25 cherv. 2023 r. URL: <https://bdf.gov.ua/>.

11. Kyrylyuk A.V. Vidpovidal'nist' shtuchnoho intelektu. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13507/Kyrylyuk%20A.%20V.%20Vidpovidal'nist'%20shtuchnoho%20intelektu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

12. Michurin YE.O. Pravova pryroda shtuchnoho intelektu. *Forum Prava*. 2020. № 64 (5). S. 67–75. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4300624>.

Inna Polishchuk, Vladislav Melanich

PROBLEMS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE CREATION AND USE OF BPL IN UKRAINE

National Aviation University
Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: inna.polishchuk@npp.nau.edu.ua, 6277507@stud.nau.edu.ua

Purpose: to investigate and analyse the state of legal regulation of the creation and use of unmanned aerial vehicles in Ukraine, outlining the current risk and safety assessment and prospects for the development of UAVs, taking into account technological, economic and social aspects. **Research methods:** to achieve this goal, the author used general scientific methods: systematic analysis, analysis and synthesis, formal logic, dialectics, generalisation and forecasting, as well as special legal methods: systemic-functional, comparative legal, formal legal. **Results:** the article argues the importance of legal regulation of the creation and use of UAVs in Ukraine, its reform due to the rapid development of technologies and the actualisation of needs caused by European integration processes and martial law in the country. It seems necessary not only to improve the existing regulations related to unmanned aerial vehicles, but also to adopt a separate special law that would unify all aspects of proper legal regulation of the use of UAVs in accordance with international and European standards, and legally establish procedures and rules for potential participants in the rapidly growing market of unmanned aerial vehicles. Improving legislation in this area will help ensure aviation safety, efficient and safe use of UAVs for both military and civilian purposes; harmonise national legislation with European and international standards; and increase legal certainty, security and competitiveness of Ukraine in the global market for unmanned technologies. **Discussion:** the use of UAVs should be regulated depending on the risk of each particular operation, rather than being standardised; legalisation of fully automated UAVs controlled by artificial intelligence; procedural aspects of using UAVs in law enforcement; deregulation of the use of airspace to reduce the risk of collision between UAVs and other aircraft and between them.

Key words: unmanned aerial vehicles; UAV operator; unmanned services; safety of UAV use; aviation regulations; Ukrainian airspace; harmonisation of legislation; European integration.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2024

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19054

УДК 342(045)

К. С. Рогозіннікова,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2866-408X>

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ЕКОЛОГІЧНА ПРОКУРАТУРА ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного господарства та природокористування
вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, 33000, Рівне, Україна
E-mail: k.s.rohozinnikova@nuwm.edu.ua

Мета: окреслити функції Спеціалізованої екологічної прокуратури як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку. Задля досягнення вказаної мети вирішено такі завдання: 1) узагальнено та розкрито зміст повноважень Спеціалізованої екологічної прокуратури як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку; 2) окреслено правові можливості Спеціалізованої екологічної прокуратури в означеній сфері. **Методи дослідження** детерміновані його теоретичним характером, що обумовило доречність загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження. **Результати:** проведений аналіз доводить, що норми профільного Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і комплекс правових норм кримінальної й адміністративної юстиції утворюють достатню правову основу для діяльності органів прокуратури від імені суспільства щодо захисту суспільних інтересів і прав осіб з питань екологічної безпеки. Обґрунтовано, що Спеціалізована екологічна прокуратура має усі підстави виступати суб'єктом захисту прав громадян на екологічну безпеку, у тому числі у контексті розуміння суб'єкта як особи (організаційно-правового інституту), що здійснює певну діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності і є носієм певних означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій. **Обговорення:** обстоюється теза, що Спеціалізована екологічна прокуратура є важливим структурним підрозділом у національній системі органів прокуратури. Її поява може бути потрактована як визнання пріоритетності вирішення проблемних питань охорони довкілля. Стверджується, що передбачені законодавством завдання, повноваження і функції Спеціалізованої екологічної прокуратури відповідають європейським візіям щодо таких інституцій.

Ключові слова: екологічне право; екологічна безпека; Спеціалізована екологічна прокуратура; захист прав громадян.

Постановка проблеми та її актуальність. Нині перед Україною постало два завдання без перебільшення екзистенційного характеру: зберегти власну державність у російсько-українській війні і стати повноправним членом Європейського Союзу. Вирішення відповідних завдань потребує надзвичайної волі і зусиль як держави так і усього українського суспільства, адже мовиться про життєві перспективи України. Водночас означені завдання мають ще

один аспект, на який необхідно звернути особливу увагу – реалізація цих завдань, серед іншого, пов'язана з забезпеченням права на екологічну безпеку українців. Вказане право очевидно нівелюється у ситуації масштабних воєнних дій в Україні, з одного боку, а з іншого – реалізація відповідного права є фундаментальним пріоритетом для держав-членів ЄС.

Наголосимо, що наше твердження ґрунтується на двох фундаментальних документах. Пе-

редусім маємо на увазі Українську формулу миру [1], запропоновану нашим військово-політичним керівництвом як шлях до завершення війни. У пункті 8 цього документу наголошується саме на темі екологічної безпеки, як засадничого явища для перспектив української держави та її громадян. З іншого боку, варто згадати «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [2], у змісті якого проголошується необхідність якнайповнішого врахування «екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й прийдешніх поколінь». Крім того, сторони вказаної Угоди про асоціацію заявляють про плани співпраці з метою сприяння обґрунтованому і раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку, який фундаментальною метою проголошує саме екологічну безпеку. Реалізація відповідної екологічної політики є справою як державних інститутів так і громадянського суспільства, які мають між собою взаємодіяти. Зауважимо, що крім офіційних інститутів Європейського Союзу проблематикою екологічної безпеки опікується ціла низка громадських об'єднань і асоціацій, серед яких варто згадати Мережу Європейського Союзу з імплементації та правозастосування екологічного права (IMPEL Network), Мережу екологічних прокурорів ЄС (ENPE), Мережу ЄС з розслідування екологічних злочинів (EnviCrimeNet) та Об'єднання суддів ЄС за довілля (EnviCrimeNet).

Прикметно, що реалізація пункту 8 Української формули миру, як і реалізація сучасної й ефективної екологічної політики у відповідності з Угодою про асоціацію так чи інакше зумовлюють необхідність інституційного забезпечення або порушують питання про конкретних суб'єктів, які у максимально широкому сенсі сприятимуть захисту прав громадян на екологічну безпеку.

Зважаючи на означене вважаємо актуальним дослідження на тему «*Спеціалізована екологічна прокуратура як суб'єкт захисту прав громадян на екологічну безпеку*».

Метою статті окреслити функції Спеціалізованої екологічної прокуратури як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку. Задля досягнення вказаної мети доречно вирішити такі завдання: 1) узагальнити та розкрити зміст повноважень Спеціалізованої екологічної прокуратури як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку; 2) окреслити правові можливості Спеціалізованої екологічної прокуратури в означеній сфері. Методи пропонованого дослідження детерміновані його теоретичним характером, що обумовило доречність загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Передусім відзначимо, що створення в органах української прокуратури спеціалізованих екологічних прокуратур відбулося у контексті реалізації «Стратегії розвитку прокуратури на 2021-2023 роки», затвердженої наказом Генерального прокурора від 16.10.2020 № 489, яка серед іншого передбачає запровадження галузевої та тематичної спеціалізації як один із способів «удосконалення реалізації прокурорами повноважень з підтримання публічного обвинувачення, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням та представництва інтересів держави в суді» [3].

На момент створення у серпні 2021 року Спеціалізована екологічна прокуратура здобула статус самостійного структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, яка відповідно до «Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора» [4] була наділена повноваженнями щодо організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, здійснення повноважень представництва інтересів держави у суді, здійснення діяльності як спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції поза межами кримінального провадження, а також участь у розгляді судами справ про адміністра-

тивні правопорушення, пов'язані з корупцією, у природоохоронній сфері тощо.

Як наголошують самі прокурори «при визначенні основних завдань та повноважень враховувався саме предметний (тематичний) принцип, а також принцип концентрації компетенції і відповідальності, для забезпечення комплексного реагування на порушення закону, вирішення проблемних питань охорони довкілля» [5]. При цьому, завдяки спеціалізації в одному підрозділі – спеціалізованій екологічній прокуратурі, зосереджено виконання всіх функцій, передбачених ст. 131-1 Конституції України [6], що значно розширило можливості української прокуратури щодо захисту інтересів суспільства та держави у природоохоронній сфері.

Ефективність практичної реалізації предметного (тематичного) принципу ілюструється фактичними даними, зокрема спеціалізована екологічна прокуратура з початку цього року направила до суду 700 обвинувальних актів, розмір збитків у яких перевищує 8 млрд грн. Водночас заступниця генпрокурора Вікторія Литвінова оприлюднила інформацію, що до створення екологічних прокуратур щорічно до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносилося близько 6 тис. повідомлень про факти порушення екологічного законодавства, натомість упродовж останніх років їх кількість зросла до 8-9 тисяч. Крім того, майже вчетверо зросла сума встановлених збитків – із 600 млн грн до 2,36 млрд грн [7].

Значення і потенціал Спеціалізованої екологічної прокуратури очевидно визнається українськими науковцями, що засвідчують оприлюднені дослідження, які так чи інакше присвячені цій інституції. Зокрема, тему місця Спеціалізованої екологічної прокуратури у системі органів прокуратури порушували О. Шуміло і М. Гайдар, відзначаючи позитивний факт її поновлення [8]; позитивні аспекти впровадження тематичної (предметної) спеціалізації, зокрема у природоохоронній сфері розкриває В. Чечерський, потрактовуючи це як демонстрацію певних пріоритетів у діяльності органів прокуратури [9]; проблематику протидії корупції у сфері довкілля аналізував

С. Вишневецький, акцентуючи увагу на певні прогалини законодавства, що знижують ефективність роботи прокурорів у цьому напрямі [10]; особливості реалізації правозахисної діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану окреслила І. Ковальчук, наголошуючи при цьому на правозахисній ролі органів прокуратури [11]. Водночас, здійснений нами огляд напрацювань за обраною темою дослідження вказує на той факт, що системних досліджень у цьому напрямі здійснено не було. Зважаючи на означене пропонуємо наші міркування щодо Спеціалізованої екологічної прокуратури як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Отже відповідно до чинного «Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора», що затверджене наказом Генерального прокурора від 05.07.2023 р. № 185 «Спеціалізована екологічна прокуратура є самостійним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора (на правах Департаменту), підпорядкованим першому заступнику або заступнику Генерального прокурора згідно з розподілом обов'язків між керівництвом Офісу Генерального прокурора» [12].

До складу Спеціалізованої екологічної прокуратури входять: 1) управління захисту інтересів держави у сфері охорони навколишнього природного середовища (у складі відділу представництва інтересів держави в суді і відділів організації процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення в обласних прокуратурах; 2) відділ процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення; 3) відділ організації процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях у сфері охорони навколишнього природного середовища, пов'язаних зі збройною агресією; 4) відділ організаційно-методичної роботи та документального забезпечення.

Основні завдання Спеціалізованої екологічної прокуратури відповідно до вищезгаданого

Положення є передусім організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, розслідування у яких здійснюється Головними слідчими управліннями Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, центральним апаратом Бюро економічної безпеки України [12].

Водночас, за своїми завданнями, повноваженнями і функціями українська Спеціалізована екологічна прокуратура відповідає європейським візіям щодо таких інституцій. Зокрема, варто згадати Європейську мережу прокурорів з охорони довкілля (European Network of Prosecutors for the Environment, ENPE), до складу якої нині входять 51 організація з 32 країн Європи, Латинської Америки та Північної Африки, в тому числі і, віднедавна, Україна. Статут організації містить важливі орієнтири для прокурорів з охорони довкілля, а саме: сприяння охороні довкілля шляхом підтримки шляхом застосування національного, європейського та міжнародного екологічного права екологічними прокурорами, надаючи особливу увагу охороні здоров'я населення, досягненню сталого розвитку та запобіганню організованій злочинності у сфері довкілля [13]. Відповідність вказаному орієнтиру доводять такі, крім вказаних вище, повноваження Спеціалізованої екологічної прокуратури, як-от: 1) забезпечення відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями у сфері охорони навколишнього природного середовища (передбаченими пунктом 3.1 цього Положення); 2) здійснення представництва інтересів держави в суді у разі їх порушення або загрози порушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, у тому числі щодо земельних правовідносин; 3) забезпечення участі у розгляді Верховним Судом касаційних скарг на судові рішення у кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справах (провадженнях), заяв про перегляд судових рішень у

справах (провадженнях), розглянутих за участю прокурорів спеціалізованих екологічних прокуратур нижчого рівня; 4) впровадження інноваційних методів, позитивного досвіду, документів методичного характеру щодо здійснення прокурором повноважень у кримінальному провадженні та під час представництва інтересів держави у суді у сфері охорони навколишнього природного середовища з урахуванням кращих міжнародних практик; 5) вжиття заходів щодо забезпечення координації діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності у сфері охорони навколишнього природного середовища [12]. Ці та інші повноваження Спеціалізованої екологічної прокуратури засновані на нормах Конституції України, Закону України «Про прокуратуру», Кримінальному кодексі України і Кримінальному процесуальному кодексі України, а також на нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

До слова, що у редакції Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до жовтня 2014 р. законодавцем була передбачена окрема стаття – ст. 37, яка передбачала, що нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому органи прокуратури. При здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності [14].

Чинна редакція Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» вказаної статті не містить. Натомість у своїй діяльності Спеціалізована екологічна прокуратура може апелювати до таких норм згаданого Закону: 1) ст. 11: порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України; 2) ст. 50: діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди

навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду; 3) ст. 67: спори у галузі охорони навколишнього природного середовища вирішуються судом, місцевими радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України; 4) ст. 68: порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Окремо маємо наголосити, що спеціальним наказом у червні 2022 року [15] був затверджений порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля затверджено спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 р. Відповідно норм матеріального й процесуального права та з урахуванням положень цього наказу прокурори Спеціалізованої екологічної прокуратури здійснюють організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, забезпечують вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища.

З означеного походить, що Спеціалізована екологічна прокуратура як суб'єкт захисту прав громадян на екологічну безпеку має системну правову основу для ефективної діяльності. Такий стан речей відповідає змісту Висновку № 12 (2009) Консультативної ради європейських суддів та Висновку № 4 (2009) Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про відносини між суддями та прокурорами в демократичному

суспільстві згідно з якими відповідно до принципу верховенства права в демократичному суспільстві усі повноваження прокурорів, а також процесуальні дії, що вчиняються на виконання цих повноважень прокурорами, мають бути детально визначені в законодавстві [16].

Наголосимо також, що за прокурорами Спеціалізованої екологічної прокуратури відповідно до ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» закріплено право на представництво інтересів громадянина або держави у суді, що «полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом» [17]. Крім того, національна судова практика свідчить, що Верховний Суд бере до уваги Рекомендації (2004) 20 «Про судовий перегляд адміністративних актів», прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи 15 грудня 2004 року відповідно до яких для захисту колективних або громадських інтересів, які можуть бути порушені адміністративними актами допускається можливість ініціювання судового процесу асоціаціями, організаціями та іншими уповноваженими особами (зокрема, прокурорами) без вказівки на порушення ними інтересів конкретної особи (маються на увазі адміністративні рішення (наприклад в екологічній сфері), що стосуються не одного індивіда, а групи осіб).¹

Висновки. Отже норми профільного Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (передусім, ст. ст. 11, 50 і 67) і комплекс правових норм кримінальної й адміністративної юстиції утворюють достатню правову основу для діяльності органів прокуратури від імені суспільства щодо захисту суспільних інтересів і прав осіб з питань екологічної безпеки. Іншими словами, Спеціалізована екологічна прокуратура має усі підстави виступати суб'єктом захисту прав громадян на екологічну безпеку, у тому числі, у контексті розуміння суб'єкта як особи (організаційно-

¹ Мамченко Н. Особливості участі прокурора у справах, що стосуються екологічних прав: позиція Верховного Суду. *Судово-юридична газета*. 4.12.2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/255851-osoblivosti-uchasti-prokurora-u-spravakh-scho-stosuyutsya-ekologichnikh-prav-pozitsiya-verkhovnogo-sudu> (дата звернення: 27.05.2024).

правового інституту), що здійснює певну діяльність спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності і є носієм певних означених якостей, що уможлиблюють виконання ним суспільно значущих функцій. Спеціалізована екологічна прокуратура характеризується як суб'єкт уповноважений законом на правоохоронну й правозахисну діяльність в екологічній сфері і реально здійснює комплексну діяльність щодо захисту прав громадян на екологічну безпеку.

Література

1. Філософія Української Формули миру. 15.11.2022 року. Офіс Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf (дата звернення: 25.05.2024).

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 25.05.2024).

3. Про затвердження Стратегії розвитку прокуратури на 2021-2023 роки: Наказ Генерального прокурора України від 16.10.2020 р. № 489. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

4. Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Наказ Офісу Генерального прокурора від 02.08.2021 р. № 247. ZakonOn-line. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

5. Спеціалізовані екологічні прокуратури: півтора року досвіду. Office of Sustainable Solutions. 10.02.2023 р. URL: <https://ukraine-oss.com/speczializovani-ekologichni-prokuratury-pivtora-roku-dosvidu/> (дата звернення: 27.05.2024).

6. Конституція України від 28 черв. 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov>

[ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення: 25.05.2024).

7. Цьогоріч спеціалізована екологічна прокуратура направила до суду 700 справ. Укрінформ. 23.04.2024 15:15. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3855824-cogoric-specializovana-ekologicna-prokuratura-napravila-do-sudu-700-sprav.html> (дата звернення: 25.05.2024).

8. Шуміло О.М., Гайдар М.В. Спеціалізована екологічна прокуратура в системі органів прокуратури. Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листоп. 2023 р.). Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 53-57.

9. Чечерський В.І. Ефективність впровадження спеціалізації прокурорів на прикладі спеціалізованих екологічних прокуратур. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Т. 3. Вип. 75. С. 123–128.

10. Вишневецький С.А. Протидія корупції у сфері доквілля. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: Збірники наукових праць, матеріали конференцій (семінарів, круглих столів). Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 189–191. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/f042a4a4-e03e-4d25-845e-916f061e6db0> (дата звернення: 25.05.2024).

11. Ковальчук І.С. Особливості реалізації правозахисної діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 130–132.

12. Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.07.2023 № 185. ZakonOnline. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/520777___757170 (дата звернення: 25.05.2024).

13. About ENPE. *European Network of Prosecutors for the Environment*. 2024. URL: <https://www.environmentalprosecutors.eu/about> (дата звернення: 25.05.2024).

14. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 року № 1264-ХІІ (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> (дата звернення: 25.05.2024).

15. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: Наказ Офісу Генерального Прокурора, Міністерства Внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356 Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text (дата звернення: 25.05.2024).

16. Мамченко Н. Особливості участі прокурора у справах, що стосуються екологічних прав: позиція Верховного Суду. *Судово-юридична газета*. 4.12.2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/255851-osoblivosti-uchasti-prokurora-u-spravakh-schosutosuyutsya-ekologichnikh-prav-pozitsiya-verkhovnogo-sudu> (дата звернення: 27.05.2024).

17. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 року № 1697-VII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

References

1. Filosofiia Ukrainskoi Formuly myru. 15.11.2022 roku. Ofis Prezidenta Ukrainy. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf (дата звернення: 25.05.2024).

2. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 25.05.2024).

3. Pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku prokuratury na 2021-2023 roky: Nakaz Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 16.10.2020 № 489. *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Spetsializovanu ekolohichnu prokuraturu (na pravakh Departamentu) Ofisu Heneralnoho prokurora: Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora vid 02.08.2021 r. № 247. *ZakonOn-line*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0489905-20#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

5. Spetsializovani ekolohichni prokuratury: pivtora roku dosvidu. Office of Sustainable Solutions. 10.02.2023. URL: <https://ukraine-oss.com/speczializovani-ekologichni-prokuratury-pivtora-roku-dosvidu/> (дата звернення: 27.05.2024).

6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 roku (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.05.2024).

7. Tsohorich spetsializovana ekolohichna prokuratura napravyla do sudu 700 sprav. *Ukrinform*. 23.04.2024 15:15. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3855824-cogoric-specializovana-ekologicna-prokuratura-napravila-do-sudu-700-sprav.html> (дата звернення: 25.05.2024).

8. Shumilo O.M., Haidar M.V. Spetsializovana ekolohichna prokuratura v systemi orhaniv prokuratury. Teoretyko-prykladni problemy kryminalnoho protsesu ta kryminalistyky v umovakh voiennoho stanu: tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kamianets-Podilskyi, 24 lystop. 2023 r.). *Kamianets-Podilskyi: KhNUVS*, 2023. S. 53-57.

9. Checherskyi V.I. Efektyvnist vprovadzhennia spetsializatsii prokuroriv na prykladi spetsializovanykh ekolohichnykh prokuratur. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pravo*. 2023. T. 3. Vyp. 75. S. 123–128.

10. Vyshnevskiy S.A. Protydiia koruptsii u sferi dovkillia. Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: Zbirnyky naukovykh prats, materialy konferentsii (seminariv, kruhlykh stoliv). Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2021. S. 189–191. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/f042a4a4-e03e-4d25-845e-916f061e6db0> (data zvernennia: 25.05.2024).

11. Kovalchuk I.S. Osoblyvosti realizatsii pravozakhysnoi diialnosti orhaniv prokuratury v umovakh voiennoho stanu. Yevropeyski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitynikh ta tekhnolohichnykh rishen: u 2 t.: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 19 trav. 2023 r.) za zahalnoi redaktsiieiu S.V. Kivalova. Odesa: Vydavnytstvo «Iurydyka», 2023. T. 2. S. 130–132.

12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Spetsializovanu ekolohichnu prokuraturu (na pravakh Departamentu) Ofisu Heneralnoho prokurora: Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora vid 05.07.2023 № 185. ZakonOnline. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/520777___757170 (data zvernennia: 25.05.2024).

13. About ENPE. *European Network of Prosecutors for the Environment*. 2024. URL: <https://www.environmentalprosecutors.eu/about> (дата звернення: 25.05.2024).

14. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25 cherv. 1991 roku № 1264-XII (zi zminamy ta dopovnen-

niamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> (data zvernennia: 25.05.2024).

15. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii mizh orhanamy prokuratury, Natsionalnoi politsii Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, upovnovazhenymy orhanamy derzhavnoho nahliadu (kontroliu), derzhavnymy spetsializovanimy ustanovamy pid chas vyjavlennia ta zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty dovkillia: Nakaz Ofisu Heneralnoho Prokurora, Ministerstva Vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy, Ministerstvo aharnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 16.06.2022 № 94/363/150/226/356 Zakonodavstvo Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text (data zvernennia: 25.05.2024).

16. Mamchenko N. Osoblyvosti uchasti prokurora u spravakh, shcho stosuiutsia ekolohichnykh prav:pozytsiia Verkhovnoho Sudu. *Sudovyrydychna hazeta*. 4.12.2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/255851-osoblivosti-uchasti-prokurora-u-spravakh-scho-stosuyutsya-ekologichnikh-prav-pozitsiya-verkhovnoho-sudu> (data zvernennia: 27.05.2024).

17. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 roku № 1697-VII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvernennia: 25.05.2024).

Kateryna Rohozinnikova

FEATURES OF THE INTERACTION BETWEEN LOCAL GOVERNMENT BODIES AND LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES UNDER THE MARTIAL LAW CONDITIONS

National University of Water Management and Environmental Engineering
Oleksy Novaka street, 75, academic building № 8, 33000, Rivne, Ukraine
E-mail: k.s.rohozinnikova@nuwm.edu.ua

Purpose: to outline the functions of the Specialized Environmental Prosecutor's Office as a subject of protection of citizens' rights to environmental safety. In order to achieve the specified goal, the following tasks were solved: 1) the content of the authorities of the Specialized Environmental Prosecutor's Office as a subject of protection of citizens' rights to environmental safety was summarized and revealed; 2) the legal capabilities of the Specialized Environmental Prosecutor's Office in the specified sphere are outlined. **Research methods** of the proposed research are determined by its theoretical nature, which defined the appropriateness of general theoretical and analytical research methods. **Results:** the conducted analysis proves that the norms of the profile Law of Ukraine «On Environmental Protection» and the complex of legal norms of criminal and administrative justice form a sufficient legal basis for the activities of the prosecutor's office on behalf of the society in protecting public interests and the rights of individuals in matters of environmental safety. It is substantiated that the Specialized Environmental Prosecutor's Office has every reason to act as a subject of protection of citizens' rights to environmental safety, including in the context of understanding the subject as a person (organizational and legal institution) that carries out certain activities aimed at the practical transformation of objective reality and is the bearer of certain defined qualities that enable him to perform socially significant functions. **Discussion:** the thesis is argued that the Specialized Environmental Prosecutor's Office is an important structural unit in the national system of prosecutor's offices. Its appearance can be interpreted as recognition of the priority of solving problematic issues of environmental protection. It is claimed that the tasks, powers and functions of the Specialized Environmental Prosecutor's Office provided by the legislation correspond to European visions for such institutions.

Key words: environmental law; environmental safety; Specialized Environmental Prosecutor's Office; protection of citizens' rights.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2024

Н. В. Троцюк,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5943-8694>

А. С. Кононенко,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ GREEN DEAL У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМАТИКА ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: nina.trotsiuk@npp.nau.edu.ua, 5828177@stud.nau.edu.ua

Метою статті є комплексне дослідження процесу впровадження політики Green Deal та її положень в національне законодавство в процесі євроінтеграції України до Європейського Союзу.

Методи дослідження: основні результати роботи одержано за допомогою діалектичного методу, який дозволив дослідити рівень гармонізації українського законодавства в даному напрямку. У процесі аналізу законодавства України використано нормативний метод, системний та теоретичний метод надали змогу проаналізувати специфіку цілей та ефективності імплементації політики Green Deal у контексті євроінтеграції. *Результати* дослідження включають всебічну оцінку відповідності українського законодавства європейським стандартам Green Deal, виявлення ключових проблем та прогалин у реалізації екологічної політики, а також розробку рекомендацій для удосконалення правових і практичних механізмів. *Обговорення* зосереджене на порівнянні критичних аспектів європейських екологічних стандартів із екологічними стандартами України. Проаналізовано, як теоретичні моделі Green Deal втілюються на практиці в нашій державі, враховуючи специфіку національного законодавства, економічні та соціальні умови. Особливу увагу приділено виявленим розбіжностям і проблемам у правовій базі, перспективам подальшого вдосконалення законодавства та практичного його застосування, які сприятимуть успішному впровадженню Green Deal в Україні.

Ключові слова: Green Deal; екологічна політика; законодавство України; інтеграція стандартів ЄС; декарбонізація; стратегії сталого розвитку.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасне суспільство постійно стикається з екологічними проблемами, які стають все більш актуальними в контексті змін клімату та загроз сталого розвитку. Шляхом реалізації комплексних стратегій та програм, багато країн намагаються зменшити негативний вплив людської діяльності на навколишнє природне середовище та забезпечити якісне життя для наступних поколінь.

Однією з найбільш амбіційних ініціатив у цьому напрямку є Європейська політика Green Deal, яка зосереджена на скороченні викидів парникових газів, переході на відновлювані джерела енергії та стимулюванні Європейського зеленого курсу. Зазначена політика визнається світовим співтовариством як стратегічний курс на майбутнє, цілі якої корелюються із встановленими світовими Цілями сталого розвитку.

У контексті України, країни з великим потенціалом у сфері відновлюваної енергетики та

зеленого розвитку, виникає питання про адаптацію національного законодавства в процесі євроінтеграції України до Європейського Союзу та впровадження політики Green Deal на державному рівні. Проте, реалізація даного питання не можлива без аналізу теоретичних аспектів політики Green Deal, а також оцінки практичних можливостей та обмежень у контексті нашого законодавства та сучасних реалій.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженнями у сфері реалізації політики Green Deal займаються представники наукової спільноти всього світу. Так, наприклад, наукові публікації Н. Main та С. Lemaster [1], присвячені концептуальним моделям Green Deal, що включають декарбонізацію, перехід на відновлювальні джерела енергії та підвищення енергоефективності. Україна адаптуючи ці європейські стандарти стикається з численними викликами, які окреслені у наукових напрацюваннях О.Я. Івасечко та Б.П. Мельник. Дані науковці зазначають, що хоча законодавство України робить спроби інтегрувати принципи Європейського Союзу, існують суттєві прогалини, які потребують усунення для досягнення ефективної реалізації Green Deal [2, с. 44].

Практична реалізація Green Deal в Україні, на думку експертів та представників Національного інституту стратегічних досліджень, серед яких С.П. Іванюта та Л.М. Якушенко показує більше позитивні результати чим негативні. На прикладі успішних ініціатив, таких як програми з енергоефективності та впровадження відновлювальних джерел енергії, можна побачити зростання екологічної свідомості та технічних можливостей [3]. У свою чергу, протилежної точки зору дотримуються вчені О.М. Кушніренко та Н.Г. Гахович, які підкреслюють численні проблеми під час реалізації Green Deal, такі як недостатня координація між державними органами та брак фінансування, що суттєво гальмує процес реалізації даної політики [4, с. 48]. Вище зазначені напрацювання вчених вказують нам на необхідність подальших реформ і стратегій для подолання існуючих перешкод щодо ефективної інтеграційної політики Green Deal в Україні.

Мета – дослідити питання реалізації політики Green Deal в законодавстві України, яке на сьогодні є критично важливим на шляху до екологічної стійкості та інтеграції з європейським правовим простором. Політика Green Deal, як стратегічний підхід до боротьби зі зміною клімату, передбачає значні зміни в національному законодавстві, які мають охоплювати декарбонізацію економіки, перехід на відновлювальні джерела енергії та підвищення енергоефективності. В Україні вже розроблені та впроваджуються певні ініціативи, що відповідають принципам Green Deal, але їх реалізація стикається з численними викликами, такими як: невідповідність національних норм європейським стандартам, недостатнє фінансування та обмежена координація між різними органами державної влади.

Таким чином, практична реалізація політики Green Deal в Україні потребує суттєвих зусиль для подолання існуючих бар'єрів і перешкод. На цьому етапі важливо сконцентруватися на адаптації законодавства, покращенні механізмів підтримки зеленої економіки та забезпеченні ефективної реалізації екологічних ініціатив. Зокрема, необхідно удосконалити правову базу для інтеграції європейських стандартів, підвищити прозорість та ефективність державних програм, а також забезпечити належний рівень фінансування та технічної підтримки для реалізації зелених проєктів. Лише комплексний підхід до цих питань дозволить Україні досягти цілей Green Deal та сприятиме сталому розвитку в умовах глобальних екологічних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція політики Green Deal є однією з найбільш актуальних стратегій в сучасному світі, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату та просуванням сталого розвитку. Ця ініціатива, започаткована у 2019 році Європейським Союзом шляхом інтеграції European Green Deal, ставить перед собою амбітну мету до 2050 року зробити Європу «кліматично нейтральним» континентом [5]. Актуальність та сучасність даної політики визначається її критичним підходом до врегулювання глобальних проблем та дотримання Цілей сталого розвитку, які визначені 193 членами Організації Об'єднаних Націй зад-

ля досягнення спільного кращого майбутнього шляхом прийняття резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» (англ. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*) [6]. Цілями, які переслідує політика Green Deal є: доступна та чиста енергія; інновації та інфраструктура; сталий розвиток міст і громад; боротьба зі зміною клімату; партнерство заради сталого розвитку.

Основна мета даної політики полягає в зменшенні шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, включаючи зниження обсягів викидів CO₂ і стримування підвищення температури Землі.

Зазначена ініціатива базується на кількох ключових принципах. По-перше, вона спрямована на досягнення кліматичної нейтральності, що передбачає забезпечення балансу між викидами парникових газів і їх поглинанням з атмосфери з метою мінімізації впливу на зміну клімату. По-друге, важливим аспектом є забезпечення сталого економічного зростання та соціальної справедливості, що передбачає зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище та справедливий розподіл навантажень і переваг серед різних соціальних груп.

Крім того, Green Deal акцентує увагу на переході до відновлювальних джерел енергії та підвищення енергоефективності задля зменшення залежності від забруднюючих видів пального, таких як вугілля. По-третє, важливим є розвиток циркулярної економіки, що спрямована на мінімізацію відходів та ефективне використання ресурсів із врахуванням їх подальшої переробки. По-четверте, збереження та відновлення біорізноманіття та природних екосистем є невід'ємною частиною цієї концепції, яка підкреслює важливість охорони навколишнього природного середовища.

Вважаємо, що імплементація відповідної політики та виконання її завдань є одним із інтеграційних кроків України до Європейського Союзу, що визначено у декількох розділах «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми держава-

ми-членами, з іншої сторони» (надалі – «Угода про асоціацію»). Зокрема, це стосується зобов'язання України про просування механізму спільного запровадження Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 року з метою зменшення викидів парникових газів шляхом реалізації проектів у сфері енергоефективності та відновлювальної енергетики [7].

Таким чином, політика Green Deal – це новий напрям розвитку для України, який потребує та потребуватиме багато уваги та наполегливої праці від представників органів державної влади. Його основні засади повністю корелюються, перш за все, з бажаннями громадян – чисте довкілля, та є кроками, які наближають Україну до інтеграції в Європейський Союз. Варто ще наголосити на тому, що основна із засад політики Green Deal стосується енергоефективності та переходу на зелену енергетику, що дозволить Україні стати енергетично незалежною та мати власний невичерпний ресурс, а імплементація основних принципів цієї концепції відіграватиме ключову роль у досягненні цілей сталого розвитку та забезпеченні майбутнього покоління здоровим та стабільним середовищем для життя [8, с. 4].

Основним кроком для реалізації політики Green Deal в Україні стало підписання Угоди про асоціацію, Кіотського протоколу та Паризької угоди, адже самі ці документи є фундаментом, на якому будуються подальші нормативно-правові акти Європейського Союзу та України.

Варто зазначити, що наша держава активний темп у розвитку гармонізації українського законодавства та імплементації даної політики почала набирати з 2019 року, адже більшість нормативно-правових актів, які регулюють дані питання були прийняті саме в цей рік (наприклад, Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів») [9]. Таким чином, Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання положень Кіотського протоколу шляхом підписання Угоди про асоціацію.

З метою визначення пріоритетних та реальних напрямів розвитку для України, суб'єкти законодавчої ініціативи також розробили та

прийняли Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [10]. Дана стратегія чітко встановлює основні цілі, етапи та умови реалізації політики Green Deal в Україні та передбачає, що до 2025 року законодавство України має зазнати змін та адаптації до європейських норм та стандартів.

Наразі законодавство у напрямі реалізації політики Green Deal лиш у процесі свого формування, проте ми бачимо, що вже прийнято ряд основних нормативно-правових актів, які необхідні для якнайшвидшої практичної її реалізації. Розглянемо нижче деякі з них.

Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів», прийнятий у 2019 році, відображає директиву 2003/87/ЄС [11; 12]. Даним законодавчим актом передбачено створення системи звітності щодо обсягу викидів парникових газів шляхом реєстрації установки в реєстрі та подання звітності відповідно до планів моніторингу. Слід констатувати, що станом на сьогодні реалізація приписів директиви в українському законодавстві відбулась лиш на 50%. Ознайомившись зі змістом вище зазначеного міжнародного документу, можна виокремити положення щодо створення та функціонування «системи торгівлі викидами» парникових газів, її поетапного розвитку та щорічних очікувань. Проте, зі слів представників законодавчої гілки влади, реалізація даної «системи торгівлі викидами» планується на 2024-2025 рік [13].

Прийнятий у 2022 році Закон України «Про управління відходами» визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Проте, він не містить «Зеленого переліку відходів». Фактично, даний «Зелений перелік відходів», які є об'єктом експорту або імпорту визначений у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про контроль за транс-

кордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів» [14]. Тобто, невідповідність відходів визначеним критеріям небезпечності може свідчити про включення відходів до Зеленого переліку. Проте, з 2023 року в національне законодавство інтегровано дану адміністративну послугу, з метою прискорення та осучаснення процесу надання висновку щодо включення відходів до відповідного переліку [15]. Таким чином, можемо зробити висновок, що національне законодавство враховуючи реалії сьогодення постійно змінюється, враховуючи шлях України до вступу в Європейський Союз.

Ще одним не менш важливим документом, який покликаний у майбутньому встановити правові та організаційні засади щодо запобігання, зменшення та контролю забруднення, що виникає в результаті провадження видів діяльності для забезпечення високого рівня захисту довкілля та конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом застосування інтегрованого підходу до регулювання забруднення та впровадження найкращих доступних технологій та методів управління є проект Закону про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля від 04.01.2023 року № 6004-д [16]. Його розроблено у відповідності до директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди [17]. Відповідно до змісту пояснювальної записки даний законопроект впроваджує інтегровані підходи у питаннях дозвільної діяльності та контролю промислового забруднення на основі застосування найкращих доступних технологій та методів управління [18]. Проте, даний законопроект Верховною Радою України у червні 2024 року не прийнятий та знятий з розгляду.

Проаналізувавши вище зазначені нормативно-правові акти, слід зауважити, що актуальний стан законодавства України щодо реалізації політики Green Deal свідчить про важливість цієї стратегії для нашої держави. Проте, для успішної реалізації цієї політики необхідно не лише приймати відповідне законодавство, але й активно впроваджувати його та забезпечувати контроль за його виконанням. Незважаючи на скла-

дний час для внесення змін та формування міцного законодавчого ґрунту, законодавство України з повільним темпом, але все ж таки просувається уперед. Прийняті нормативно-правові акти відповідають принципам прозорості та підвищують рівень обізнаності у суспільстві, зокрема, серед суб'єктів господарювання.

Практична ж реалізація політики Green Deal є безперечно важливим і актуальним питанням також, але рівень скептицизму щодо її ефективності та можливості реалізації в Україні все більше зростає. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України ситуація для більшості суб'єктів господарювання стала критичною: деякі підприємства були зруйновані або знищені, інші змогли релокуватися, а частина залишилася на тимчасово окупованих територіях. Такі невизначені умови неможливо було передбачити або врегулювати законодавчо, тому адаптація до нових реалій стала необхідністю.

Слід зазначити, що обмеження, що з'явилися в авіа- і логістичних перевезеннях, а також труднощі, що виникли у важкій промисловості, серйозно ускладнюють активний розвиток даної політики. Значна частина викидів парникових газів виходить саме з цих секторів, що повинні були бути основними напрямками для Green Deal. Юридичні «перепони», такі як норма, що звільняє суб'єкти господарювання від звітності щодо викидів газів під час військового стану, сповільнюють реалізацію зазначеної політики. Дана норма, закріплена в ст. 1 Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» ускладнює відстеження та оцінку обсягів викидів, що негативно позначається на ефективності реалізації політики Green Deal [19].

Також важливо врахувати стан українського законодавства у сфері реалізації політики Green Deal, оскільки наповненість та ефективність норм, які регулюють нововведення та вирішення практичних проблем, мають вирішальне значення. Економічні обмеження, такі як недостатнє фінансування та відсутність належного регулювання для надання грантів або фінансування відповідних проєктів, становлять серйозну пе-

решкоду в даному напрямі, а впровадження принципів Green Deal вимагає значних фінансових і часових ресурсів, які наразі Україні важко забезпечити без міжнародної підтримки.

Так, наприклад, у 2023 році в Україні реалізовано перший проєкт з впровадження найкращих доступних технологій для зменшення промислових викидів. Серед перших, хто отримав фінансування було ТОВ «ЛВН Лімітед», яке використовуватиме ці кошти для реконструкції Немирівського спиртзаводу та будівництва біогазового комплексу.

Крім фінансового аспекту в успішній реалізації політики Green Deal неабияку роль відіграє також соціокультурний аспект, тобто сприйняття змін і обов'язок їх виконання з боку населення. Науковці відзначають, що людство пройшло кілька етапів контролю над ресурсами – від приватного до державного і національного, і зараз рухається до міжнародного контролю. Тому важливо забезпечити відкритий доступ до природних ресурсів та підвищити обізнаність населення про актуальність і важливість політики Green Deal, адже зміни у суспільстві відбуваються на основі потреб і інтересів людей, а не лише під впливом природи. Таким чином, необхідно проводити активну інформаційну політику, яка роз'яснюватиме громадянам і підприємствам важливість та простоту впровадження політики Green Deal.

Ще одним із найважливіших напрямків розвитку українського законодавства в контексті імплементації та практичної реалізації політики Green Deal є створення ринкових механізмів ціноутворення на вуглець, або, іншими словами, системи торгівлі викидами парникових газів. Основою для запровадження такої системи є, по-перше, відсутність законодавчих послаблень у веденні звітності та реєстрації установок, що здійснюють викиди, і, по-друге, розробка дорожньої карти для впровадження системи торгівлі викидами. Наразі Україна активно просувається в цьому напрямку, зокрема, готується до реалізації експериментального проєкту, який передбачає державну реєстрацію установок у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів в автоматичному режимі. Цей проєкт наразі знаходиться

на стадії фінального узгодження з центральними органами виконавчої влади та підписання Кабінетом Міністрів України [20].

Не менш важливим кроком є введення обов'язкової звітності щодо викидів шляхом внесення змін до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [19]. Для подальшого формування адаптивної політики та визначення щорічного обсягу квот на викиди необхідно розробити детальну дорожню карту, орієнтуючись на досвід країн Європейського Союзу, де система торгівлі викидами функціонує з 2005 року та пройшла через чітко визначені етапи з поступовим зменшенням викидів [21, с. 7].

Останньою реформою, зазначеною у плані Ukraine facility, є розвиток циркулярної економіки через прийняття Стратегії впровадження принципів циркулярної економіки та відповідного Плану дій [22]. Цей етап передбачає публікацію звіту, що міститиме оновлену методологію дослідження та детальний план роботи над стратегією циркулярної економіки. Звіт визначить потенційні можливості та наслідки переходу до циркулярної економіки в Україні для п'яти-десяти ключових секторів та ланцюгів доданої вартості, включаючи відходи, текстиль, пластик, акумулятори, електроніку, сільське господарство, будівництво, ремонт, а також метали та мінерали. Оскільки переробка відходів є критично важливим аспектом циркулярної економіки, необхідно прийняти відповідні законодавчі та підзаконні акти. До них відносяться законопроекти, такі як: «Про упаковку та відходи упаковки», «Про управління відходами видобувної промисловості» та «Про електричне та електронне обладнання та відходи електричного та електронного обладнання».

Висновки. У контексті сучасних викликів, пов'язаних із кліматичною кризою і необхідністю переходу до сталої економіки, політика Green Deal стає ключовим інструментом для забезпечення екологічної стійкості та зменшення викидів парникових газів. Ця політика підтримує основні принципи Цілей сталого розвитку ООН, спрямовані на створення більш екологічних умов для життя. Проте, реалізація політики

Green Deal в Україні стикається з численними теоретичними та практичними проблемами.

На теоретичному рівні, внесення змін у законодавство є складним процесом, що вимагає врахування інтересів різних секторів економіки та суспільства. Необхідність гармонізації інтересів та пошуку компромісів між зацікавленими сторонами ускладнює та затягує реформування національного законодавства. Військова агресія російської федерації також є серйозною перешкодою, яка суттєво збільшила обсяги викидів через пожежі, вибухи та витіки шкідливих речовин та ускладнює розвиток і впровадження політики Green Deal. Це призводить до необхідності розробки альтернативних способів збору даних про викиди парникових газів і реєстрацію установок, які постраждали від збройного конфлікту.

На практичному рівні важливим є процес імплементації європейських стандартів в законодавчу базу нашої держави. Важливо також забезпечити ефективну взаємодію з міжнародними партнерами, які мають досвід впровадження подібних реформ та зміцнити координацію між усіма зацікавленими сторонами, удосконалити механізми впровадження та контролю за виконанням законодавства тощо. Лише за таких умов Україна зможе досягти значних успіхів у реалізації політики Green Deal та сприятиме збереженню навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь.

Література

1. Main H., Lemaster C. The European Green Deal: A Pathway to Climate Neutrality by 2050. URL: https://www.researchgate.net/publication/381274600_The_European_Green_Deal_A_Pathway_to_Climate_Neutrality_by_2050.
2. Івасечко О.Я., Мельник Б.П. Стратегія кліматичної політики «Green Deal»: особливості імплементації у ЄС та в Україні. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 26. С. 43-48.
3. Європейський зелений курс і кліматична політика України: аналіт. доп. / С.П. Іванюта, Л.М. Якушенко; за заг. ред. А.Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2022. 95 с.
4. Кушніренко О.М., Гахович Н.Г. Європейський Зелений курс в Україні: можливості та

наслідки для промисловості. *Український соціум*. 2021. № 4. С. 46-63.

5. Європейський Зелений Курс. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobotnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda_

6. 17 Цілей сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>.

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

8. Чубик А., Ярошевич М. Європейський зелений курс та потенційні наслідки його впровадження сусідніми державами для України. Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2021. 81 с.

9. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 № 377-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. ст. 150.

10. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України 14.07.2016 № 1469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. ст. 595.

11. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. ст. 70.

12. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003L0087_

13. Стрілець Р. Національна система торгівлі викидами в пілотному режимі запрацює у 2025 році. URL: <https://mepr.gov.ua/natsionalna-systema-torgivli-vykydamy-v-pilotnomu-rezhymi-zapratsyuye-u-2025-rotsi-ruslan-strilets/>.

14. Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого

переліків відходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2000 № 1120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1120-2000-%D0%BF#Text>.

15. Висновок на транскордонне перевезення відходів, що включені до Зеленого переліку відходів. URL: <https://eco.gov.ua/services/visnovok-na-transkordonne-perevezennya-vidhodiv-shcho-vklyucheni-do-zelenogo-pereliku-vidhodiv>.

16. Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля: проект Закону від 04.01.2023 № 6004-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41111>.

17. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (recast) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj>.

18. Антипов В. Законопроект № 6004-д має враховувати конкретні та дієві механізми фінансування. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/zakonoproiekt-6004-d-maie-vrahovuvati-konkretni-ta-diievi-mehanizmi-finansuvannya/>.

19. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

20. ПОВІДОМЛЕННЯ про оприлюднення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту з державної реєстрації установок у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів в автоматичному режимі». URL: <https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-realizatsiyu-eksperymentalnogo-proyektu-z-derzhavnoyi-reyestratsiyi-ustanovok-u-yedynomu-reyestri-z-monitoryngu-zvit/>.

21. Sopilko I., Zhmur N., Masseno M. On the implementation of the green deal policy in Ukraine: (For the Agricultural Sector during wartimes). *ESG Studies Review*, São Paulo (SP). 2024. Vol. 7. p. 1-13.

22. Ukraine Facility - програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>.

References

1. Main H., Lemaster C. The European Green Deal: A Pathway to Climate Neutrality by 2050. URL: https://www.researchgate.net/publication/381274600_The_European_Green_Deal_A_Pathway_to_Climate_Neutrality_by_2050.

2. Ivasechko O.Ya., Melnyk B.P. Stratehiia klimatychnoi polityky «Green Deal»: osoblyvosti implementatsii u YeS ta v Ukraini. *Rehionalni studii*. 2021. Vyp. 26. S. 43-48.

3. Yevropeyskyi zelenyi kurs i klimatychna polityka Ukrainy : analit. dop. / S.P. Ivaniuta, L.M. Yakushenko; za zah. red. A.Yu. Smenkovskoho. Kyiv: NISD, 2022. 95 s.

4. Kushnirenko O.M., Hakhovych N.H. Yevropeyskyi Zelenyi kurs v Ukraini: mozhlyvosti ta naslidky dlia promyslovosti. *Ukrainskyi sotsium*. 2021. № 4. S. 46-63.

5. Yevropeyskyi Zelenyi Kurs. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobotnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda>.

6. 17 Tsilei staloho rozvytku. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>.

7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

8. Chubyk A., Yaroshevych M. Yevropeyskyi zelenyi kurs ta potentsiini naslidky yoho vprovadzhennia susidnymi derzhavamy dlia Ukrainy. Rada zovnishnoi polityky «Ukrainska pryzma», 2021. 81 s.

9. Pro zasady monitorynhu, zvitnosti ta veryfikatsii vykydiv parnykovykh haziv: Zakon Ukrainy vid 12.12.2019 № 377-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2020. № 22. st. 150.

10. Pro ratyfikatsiiu Paryzkoï uhody: Zakon Ukrainy 14.07.2016 № 1469-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 35. st. 595.

11. Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. № 16. st. 70.

12. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003L0087>.

13. Strilets R. Natsionalna systema torhivli vykydamy v pilotnomu rezhymi zapratsiue u 2025 rotsi. URL: <https://mepr.gov.ua/natsionalna-systema-torgivli-vykydamy-v-pilotnomu-rezhymi-zapratsyue-u-2025-rotsi-ruslan-strilets/>.

14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro kontrol za transkordonnymy perevezenniamy nebezpechnykh vidkhodiv ta yikh utylizatsiieiu/vydalenniam i Zhovtoho ta Zelenoho perelikiv vidkhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.07.2000 № 1120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1120-2000-%D0%BF#Text>.

15. Vysnovok na transkordonne perevezennia vidkhodiv, shcho vkliucheni do Zelenoho pereliku vidkhodiv. URL: <https://eco.gov.ua/services/visnovok-na-transkordonne-perevezennya-vidhodiv-shcho-vklyucheni-do-zelenogo-pereliku-vidhodiv>.

16. Pro zabezpechennia konstytutsiinykh prav hromadian na bezpechne dlia zhyttia i zdorovia dovkillia: proekt Zakonu vid 04.01.2023 № 6004-d. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41111>.

17. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (recast) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj>.

18. Antypov V. Zakonoproiekt № 6004-d maie vrakhovuvaty konkretni ta diievi mekhanizmy finansuvannia. URL: <https://gmk.center.ua/opinion/zakonoproiekt-6004-d-maie-vrahovuvati-konkretni-ta-diievi-mehanizmi-finansuvannya/>.

19. Pro zakhyst interesiv subiektiv podannia zvitnosti ta inshykh dokumentiv u period dii voiennoho stanu abo stanu viiny: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

20. Povidomlennia pro oprylyudnennia proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proiektu z derzhavnoi reiestratsii ustanovok u Yedynomu reiestri z monitorynhu, zvitnosti ta veryfikatsii vykydiv parnykovykh haziv v avtomatychnomu rezhymi». URL: <https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proiektu->

[postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-realizatsiyu-eksperymentalnoho-proiektu-z-derzhavnoyi-reyestratsiyi-ustanovok-u-yedynomu-reyestri-z-monitoryngu-zvit//](#).

21. Sopilko I., Zhmur N., Masseno M. On the implementation of the green deal policy in Ukraine: (For the Agricultural Sector during wartimes). ESG Studies Review, São Paulo (SP). 2024. Vol. 7. p. 1-13.

22. Ukraine Facility - prohrama finansovoi pidtrymky Ukrainy vid Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>.

Nina Trotsiuk, Anna Kononenko

IMPLEMENTATION OF THE GREEN DEAL POLICY IN UKRAINIAN LEGISLATION: THEORETICAL AND PRACTICAL CHALLENGES

National Aviation University
Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: nina.trotsiuk@npp.nau.edu.ua, 5828177@stud.nau.edu.ua

*The purpose of this research is to conduct a comprehensive examination of Ukraine's process of Eurointegration into the European Union by analyzing the amendments needed in national legislation for the adoption and adaptation of the Green Deal policy and its provisions to the Ukrainian context. This objective encompasses several tasks: analyzing the current state of national legislation and its alignment with EU legislation; exploring the theoretical foundations and practical experiences of the EU in implementing and developing the key aspects of the Green Deal policy; examining the legal content of the main principles of the Green Deal policy and their practical application; identifying current issues in state regulation and national legislation related to the implementation of the Green Deal policy; and outlining prospects for improving legislation regarding the implementation of Green Deal principles in the context of Eurointegration. **Research methods:** the primary results of the study were obtained using the dialectical method, which allowed for an exploration of the specifics of the level of harmonization of Ukrainian legislation. The normative method was employed to analyze Ukrainian legislation; the systemic and theoretical methods facilitated the analysis of the objectives and effectiveness of Green Deal implementation in the context of Eurointegration. The concrete-sociological method was used to illustrate theoretical conclusions and positions of the research. The study **results** include a thorough assessment of the alignment of Ukrainian legislation with European Green Deal standards, identification of key issues and gaps in the implementation of environmental policy, and the development of specific recommendations for improving legal and practical mechanisms. The research also aims to identify barriers to implementation, such as financial and administrative obstacles, and propose strategic approaches for the effective integration of the Green Deal policy into Ukraine's national sustainable development strategies. The discussion focuses on critical aspects of adapting European environmental standards to Ukrainian realities. It includes a detailed analysis of how theoretical Green Deal models translate into practical initiatives and policies in Ukraine, considering the specifics of national legislation, economic, and social conditions. Particular attention is given to discrepancies and issues in the legal framework, as well as the effectiveness of existing tools and mechanisms. **The discussion** also covers prospects for further legislative and practical improvements that will facilitate the successful implementation of the Green Deal in Ukraine, as well as potential scenarios for overcoming existing barriers and achieving environmental goals.*

Key words: Green Deal; environmental policy; Ukrainian legislation; EU standards integration; decarbonization; sustainable development strategies.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19060
УДК 340.1(045)

П. Л. Головка,
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7531-2420>

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: kievel Pavel@gmail.com

Метою статті є дослідження питання історичного аспекту становлення прав людини у сучасному світі. Методи дослідження: обрана тема наукового дослідження потребує застосування різноманітних наукових методів і підходів для отримання якісних результатів. Тому для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз; системний метод; аналітичний тощо. Результати: виникнення і шлях розвитку прав людини та інституту прав людини в цілому, тісно пов'язаний з історичними передумовами становлення права, існування та розвитку людини та людської цивілізації, які започаткували та розвивали видатні філософи Давньої Греції та Риму. Протягом століть вчені у своїх працях висвітлювали та обґрунтовували власне бачення концепції прав людини. Це дозволило сформулювати поняття «права людини», як певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів. Обговорення: права людини – це права, які мають всі люди, незалежно від їхньої країни, статі, етнічної приналежності чи будь-якої іншої риси. Серед іншого, це включає: права на фізичну недоторканність, такі як не бути вбитим або підданим тортурам; громадянські права, такі як сповідування своєї релігії та вільне переміщення в своїй країні; та політичні права, такі як свобода слова та асоціацій. Кожна людина має гідність і цінність. Один із способів визнання фундаментальної цінності кожної людини – це визнання та повага до їхніх прав людини. Права людини – це набір принципів, що стосуються рівності та справедливості. Вони визнають нашу свободу робити вибір щодо нашого життя та розвивати наш потенціал як людських істот. Вони про те, щоб жити життям, вільним від страху, домагань або дискримінації. Права людини можна широко визначити як ряд основних прав, які люди з усього світу погодилися, що є важливими. До них відносяться право на життя, право на справедливий суд, свободу від тортур та іншого жорстокого та нелюдського поводження, свободу слова, свободу віросповідання, а також права на охорону здоров'я, освіту та адекватний рівень життя. Ці права людини однакові для всіх людей у всьому світі – чоловіків і жінок, молодих і старих, багатих і бідних, незалежно від нашого походження, де ми живемо, що ми думаємо або у що ми віримо. Саме це робить права людини «універсальними».

Ключові слова: права людини; цінності; свобода; демократія; повага до прав людини; розвиток прав людини.

Постановка проблеми та її актуальність. незалежно від їхньої країни, статі, етнічної приналежності чи будь-якої іншої риси. Серед ін-
Права людини – це права, які мають всі люди,

шого, це включає: права на фізичну недоторканність, такі як не бути вбитим або підданим тортурам; громадянські права, такі як сповідання своєї релігії та вільне переміщення в своїй країні; та політичні права, такі як свобода слова та асоціацій. Кожна людина має гідність і цінність. Один із способів визнання фундаментальної цінності кожної людини – це визнання та повага до їхніх прав людини.

Права людини – це набір принципів, що стосуються рівності та справедливості. Вони визнають нашу свободу робити вибір щодо нашого життя та розвивати наш потенціал як людських істот. Вони про те, щоб жити життям, вільним від страху, домагань або дискримінації.

Права людини можна широко визначити як ряд основних прав, які люди з усього світу погодилися, що є важливими. До них відносяться право на життя, право на справедливий суд, свободу від тортур та іншого жорстокого та нелюдського поводження, свободу слова, свободу віросповідання, а також права на охорону здоров'я, освіту та адекватний рівень життя [1].

Ці права людини однакові для всіх людей у всьому світі – чоловіків і жінок, молодих і старих, багатих і бідних, незалежно від нашого походження, де ми живемо, що ми думаємо або у що ми віримо. Саме це робить права людини «універсальними».

Права людини пов'язують нас один з одним через спільний набір прав та обов'язків. Здатність людини користуватися своїми правами людини залежить від того, що інші люди поважають ці права. Це означає, що права людини передбачають відповідальність та обов'язки перед іншими людьми та громадою. Особи несуть відповідальність за те, щоб вони здійснювали свої права з урахуванням прав інших. Наприклад, коли хтось використовує своє право на свободу слова, він повинен робити це, не втручаючись у чуже право на приватність [2].

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблематика осмислення концепцій «права людини» висвітлена в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Н.Оніщенко, О.Макеєва, Р.Калюжний, А.Шаварин, Д.Пуловац, Д.Шебаніц, М.Антонович, М.Кельман, М.Козюбра, М.Хвостова, О.Малюжон, С.Домарадзкий,

Т.Котенко, Т.Кравченко, Т.Попович, Ю.Турянський та ін.

Метою статті є дослідження питання історичного аспекту становлення прав людини у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уряди несуть особливу відповідальність за те, щоб люди могли користуватися своїми правами. Вони зобов'язані встановлювати та підтримувати закони та послуги, які дозволяють людям насолоджуватися життям, в якому їхні права поважаються та захищаються.

Наприклад, право на освіту говорить, що кожен має право на хорошу освіту. Це означає, що уряди зобов'язані надавати своїм людям якісні освітні заклади та послуги. Незалежно від того, чи дійсно це роблять уряди, загальновизнано, що це відповідальність уряду, і люди можуть притягувати їх до відповідальності, якщо вони не поважають або не захищають свої основні права людини.

Права людини охоплюють практично кожен сферу людської діяльності. Вони включають громадянські та політичні права, які стосуються прав людини брати участь у громадянському та політичному житті своєї громади без дискримінації чи гноблення. До них відносяться права та свободи, такі як право голосу, право на недоторканність приватного життя, свободу слова та свободу від тортур.

Вони також включають економічні, соціальні та культурні права, які стосуються прав людини на процвітання та зростання та участь у соціальній та культурній діяльності. Ця група включає такі права, як право на здоров'я, право на освіту та право на роботу.

Однією з основних відмінностей між цими двома групами прав є те, що у випадку громадянських та політичних прав уряди повинні переконатися, що вони або будь-яка інша група не відмовляють людям у доступі до своїх прав, тоді як щодо економічних, соціальних та культурних прав уряди повинні вжити активних заходів для забезпечення дотримання прав.

Окрім приналежності до кожної людини, є деякі права, які також належать до груп людей. Це часто є визнанням того факту, що ці групи були неблагополучними та маргіналізованими

протягом всієї історії і, отже, потребують більшого захисту своїх прав. Ці права називаються колективними правами. Наприклад, аборигени та острови Торресової протоки мають колективні права на свої землі предків, які відомі як права на право власності.

Права, які можуть застосовуватися лише до фізичних осіб, наприклад, право на справедливий суд, називаються індивідуальними правами. Протягом всієї історії концепції етичної поведінки, справедливості та людської гідності були важливими для розвитку людських суспільств. Ці ідеї можна простежити до стародавніх цивілізацій Вавилону, Китаю та Індії. Вони сприяли законам грецького та римського суспільства і є центральними для буддійських, християнських, конфуціанських, індуїстських, ісламських та єврейських вчень.

Давньоримський філософ Анней Сенека виходячи з природного права як загальнообов'язкового і рівного для всіх світового закону, послідовно відстоював ідею духовної свободи та рівності всіх людей; заперечував інститут рабства; всіх людей розглядав як суб'єкт права, оскільки це вільні та рівні істоти, незалежно від майнового стану та походження [3].

Концепції етики, справедливості та гідності також були важливими в суспільствах, які не залишили письмових записів, але складаються з усних історій, таких як аборигени та острів'яни Торресової протоки в Австралії та інші корінні суспільства в інших місцях [3].

Розглядаючи філософські ідеї свободи та рівності, давньогрецький філософ Епіктет критикував рабство як аморальне і хибне явище, що суперечить природному праву. Він відстоював принципи добра та справедливості, як основних цінностей для людини [4].

Ідеї про справедливість були помітними в мисленні філософів у Середньовіччі, Відродження та Просвітництва. Важливою ниткою в цьому мисленні було те, що існував «природний закон», який стояв над законом правителів. Це означало, що люди мали певні права просто тому, що вони були людьми.

У 1215 році англійські барони змусили короля Англії підписати Велику хартію вольностей (що на латині означає «Велика хартія»). Велика

хартія у вольному волі була першим документом, який обмежив абсолютну владу короля і зробив його підзвітним своїм підданам. Він також виклав деякі основні права для захисту громадян, такі як право на судовий розгляд [5].

Значний розвиток мислення про права людини відбувся в сімнадцятому та вісімнадцятому століттях, під час революції та виникнення національної ідентичності.

Американська декларація незалежності (1776) базувалася на розумінні того, що певні права, такі як «життя, свобода та прагнення до щастя», були основоположними для всіх людей. Аналогічно, Французька Декларація прав людини і громадянина (1789) кинула виклик авторитету аристократії і визнала «свободу, рівність і братерство» окремих осіб. Ці цінності також були відображені в Біллі про права Сполучених Штатів (1791), який визнав свободу слова, релігії та преси, а також право на «мирні» зібрання, приватну власність та справедливий суд [3].

У дев'ятнадцятому та на початку двадцятого століть спостерігалися триваючі успіхи в соціальному прогресі, наприклад, у скасуванні рабства, широкому наданні освіти та розширенні політичних прав. Незважаючи на ці досягнення, міжнародна діяльність з прав людини залишалася слабкою. Загальне ставлення полягало в тому, що країни могли робити те, що їм подобається, в межах своїх кордонів, і що інші країни та ширше міжнародне співтовариство не мали підстав для втручання або навіть висловлювання занепокоєння, коли права були порушені [5].

Це виражається в терміні «державний суверенітет», який відноситься до ідеї про те, що той, хто має політичну владу в країні, має право правити і приймати закони на цій території. Важливо, що країни погоджуються взаємно визнати цей суверенітет. При цьому вони погоджуються утримуватися від втручання у внутрішні або зовнішні справи інших суверенних держав [3].

Однак звірства та порушення прав людини, які сталися під час Другої світової війни, оживили світову думку і зробили права людини загальною проблемою. Під час Другої світової

війни мільйони солдатів і цивільних осіб були вбиті або калічені. Нацистський режим у Німеччині створив концентраційні табори для певних груп, включаючи євреїв, комуністів, гомосексуалістів та політичних опонентів. Деякі з цих людей використовувалися як рабська праця, інші були винищені під час масових страт. Японська окупація Китаю та інших азійських країн була відзначена частою та широкомасштабною жорстокістю щодо місцевого населення. Японські війська взяли тисячі військовополонених, які використовувалися як рабська праця, без медичного лікування та недостатньої їжі [3].

Заохочення та захист прав людини стали фундаментальною метою союзних держав. У 1941 році США Президент Рузвельт проголосив «Чотири свободи», якими повинні користуватися люди в усьому світі – свобода слова та переконань, а також свобода від бажання та страху [5].

Війна закінчилася в 1945 році, але лише після знищення мільйонів життів, в тому числі через перше і єдине використання атомної зброї в Хіросімі та Нагасакі. Багато країн були спустошені війною, і мільйони людей загинули або стали бездомними біженцями.

Цією новою організацією була Організація Об'єднаних Націй, відома як ООН, яка виникла в 1945 році. Коли війна добігала кінця, переможні держави вирішили створити світову організацію, яка б запобігала подальшим конфліктам і допомагала б побудувати кращий світ.

ООН була створена для досягнення чотирьох ключових цілей: для забезпечення миру та безпеки; сприяти економічному розвитку; сприяти розвитку міжнародного права; для забезпечення дотримання прав людини.

У Статуті ООН – установчому документі ООН – країни Організації Об'єднаних Націй заявили, що вони визначені: «... підтвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівні права чоловіків і жінок, а також великих і малих націй ... і сприяти соціальному прогресу і кращим стандартам життя в більшій свободі ...» [6].

Сильний акцент ООН на правах людини відрізняв її від попередніх міжнародних ор-

ганізацій. Країни-члени ООН вважали, що захист прав людини допоможе забезпечити свободу, справедливість і мир для всіх у майбутньому.

Цінності толерантності, рівності та поваги можуть допомогти зменшити тертя в суспільстві. Втілення ідей про права людини на практиці може допомогти нам створити таке суспільство, в якому ми хочемо жити.

В останні десятиліття спостерігається величезне зростання того, як ми думаємо та застосуємо ідеї щодо прав людини. Це мало багато позитивних результатів – знання про права людини можуть розширити можливості людей і запропонувати рішення конкретних проблем.

Права людини є важливою частиною того, як люди взаємодіють з іншими на всіх рівнях суспільства – в сім'ї, громаді, школах, на робочому місці, в політиці та в міжнародних відносинах. Тому життєво важливо, щоб люди в усьому світі прагнули зрозуміти, що таке права людини. Коли люди краще розуміють права людини, їм легше сприяти справедливості та добробуту суспільства.

Права людини не можна відібрати. У своїй заключній статті Загальна декларація прав людини зазначає, що жодна держава, група чи особа «[не має] жодного права брати участь у будь-якій діяльності або здійснювати будь-які дії, спрямовані на знищення будь-яких прав і свобод, викладених у цьому документі». Це не означає, що зловживань та порушень прав людини не відбувається. На телебаченні та в газетах щодня ми чуємо трагічні історії про вбивства, насильство, расизм, голод, безробіття, бідність, насильство, бездомність та дискримінацію.

Однак Загальна декларація та інші договори про права людини – це більше, ніж просто благородні прагнення. Вони є основними правовими принципами. Для виконання своїх міжнародних зобов'язань у галузі прав людини багато країн включили ці принципи у свої власні закони. Це дає можливість особам отримати скаргу, врегульовану судом у власній країні.

Особи з деяких країн також можуть подати скаргу на порушення прав людини до комітету експертів Організації Об'єднаних Націй, який

потім надасть свою думку. Крім того, освіта про права людини так само важлива, як і наявність законів для захисту людей. Довгостроковий прогрес дійсно може бути досягнутий лише тоді, коли люди знають, що таке права людини і які стандарти існують.

Варто вказати, що права людини стали набагато більш захищеними, але це сильно відрізняється між країнами. І не всі користуються однаковим захистом: люди часто маргіналізовані через свою стать, сексуальність або етнічну приналежність. Зокрема, наприкінці 18 століття права людини були погано захищені [7]. У багатьох країнах фізична недоторканність людей, взагалі особисті [8] та політичні [9] громадянські свободи не поважалися їхніми урядами. Важливо, що ці ранні дані не включають багато країн, які були колоніями до 1900 року. Там права людини, ймовірно, були захищені ще менше.

Протягом 19 століття захист прав людини повільно покращився. Але в першій половині 20-го століття частина цього прогресу була скасована, особливо під час світових воєн. Потім захист прав людини значно покращився у другій половині 20-го століття. Однак цей прогрес не був лінійним: були невдачі в 1970-х і останніх роках.

Незважаючи на ці невдачі, права людини залишаються набагато більш захищеними, ніж лише півстоліття тому. Зміни з часом виглядають загалом схожими, якщо ми замість цього подивимося на те, наскільки права людини захищаються [10], зважаючи оцінку прав людини країни за її населенням.

Існують великі відмінності між країнами в ступені захисту прав людини. Країни з високими рівнем розвитку ліберальних цінностей мають добре захищені права людини. Це особливо стосується країн Європи та Америки.

У країнах, де права людини не захищені, політичне насильство затримується, права людей на свою власність можуть бути слабкими, а їх здатність пересуватися по країні та за кордоном, сповідувати свою релігію, висловлювати свою думку та організовуватися обмежена або відверто пригноблена. Ці країни зосереджені в Африці та Азії. Хоча великі відмінності між

країнами залишаються, багато хто зараз добре захищають права людини, і майже всі захищають права людини набагато більше, ніж у минулому.

Доцільно визнати, що права жінок набагато краще захищені, ніж вони були навіть 50 років тому. Зокрема, наприкінці 18 століття права жінок були погано захищені. У більшості країн жінки не користувалися громадянськими свободами [11], не могли брати участь у громадянському суспільстві і не були представлені в політиці.

Захист прав жінок не сильно змінився протягом 19 століття. Жінкам стало трохи легше отримати доступ до системи правосуддя, і вони могли більш вільно обговорювати політичні питання, але залишалися жорсткі обмеження на їхні громадянські права та участь у суспільстві та політиці.

Ці права стали набагато краще захищені в 20 столітті, особливо в другій половині. Жінки стали вільнішими пересуватися по своїх країнах та за кордоном та брати участь у громадянському суспільстві. Вони отримали право голосу та місця в парламенті майже у всіх країнах, а також доступ до вищих урядових установ, аж до рівня виконавчого директора.

Ці права стали набагато краще захищені в 20 столітті, особливо в другій половині. Жінки стали вільнішими пересуватися по своїх країнах та за кордоном та брати участь у громадянському суспільстві. Вони отримали право голосу та місця в парламенті майже у всіх країнах, а також доступ до вищих урядових установ, аж до рівня виконавчого директора.

Це виглядає схоже, якщо врахувати, наскільки права жінок захищаються, зважаючи оцінку країни на її населення. Але цей прогрес був і залишається нерівномірним і обмеженим. Існують великі відмінності у захисті прав жінок у різних країнах. Навіть у країнах, які мають високі оцінки за цим індексом, права жінок не захищені в тій же мірі, що і права чоловіків: жінки частіше піддаються сексуальному насильству, отримують меншу оплату за ту саму роботу і залишаються недостатньо представленими в парламентах, міністерствах та серед керівників [12].

Висновки. Підсумовуючи наведене, доцільно вказати, що виникнення і шлях розвитку прав людини та інституту прав людини в цілому, тісно пов'язаний з історичними передумовами становлення права, існування та розвитку людини та людської цивілізації, які започаткували та розвивали видатні філософи Давньої Греції та Риму. Протягом століть вчені у своїх працях висвітлювали та обґрунтовували власне бачення концепції прав людини. Це дозволило сформувати поняття «права людини», як певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [13, с. 12].

Як слушно вказала О.М. Макеєва, очевидним є те, що наукова та правопросвітницька діяльність у галузі прав людини – це життєво необхідна умова формування поваги до прав людини та запобігання їх порушенню, що стане важливим внеском у формування громадянського суспільства, де будуть поважати права кожного його члена, з високим рівнем правової культури та громадянської свідомості [1, с. 53]. А вивчення історичного досвіду цієї проблематики є необхідною складовою її розвитку.

Література

1. Макеєва О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2022. № 2 (63). С. 48-55.

2. Макеєва О.М., Бабейко Д.С. Права людини як філософсько-правова категорія. The 12th International scientific and practical conference «Current challenges, trends and transformations» (December 13 - 16, 2022) Boston, USA. International Science Group. 2022. 677 p. URL: <file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0/Downloads/Current-challenges-trends-and-transformations.pdf>.

3. Турянський Ю.І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*.

Серія: Юридичні науки. Т. 6. № 23. 2019. С. 39–44.

4. Котенко Т.В. Становлення прав та свобод людини у вченнях філософів Стародавньої Греції та Риму. *Альманах права*. Вип. 11. 2020. С. 127–133.

5. Spasimir Domaradzki, Margaryta Khvostova, David Pupovac. Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 2019. S. 423–443. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/s12142-019-00565-x.pdf>.

6. Статут ООН. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%2520Charter_Ukrainian.pdf&ved=2ahUKEwj9zsDA5d-FAxXog_0HHQ_GAGoQFnoECAyQAQ&usg=AOvVaw0U8nqbcYzc29ZXGI19hfEX.

7. Physical integrity rights index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/physical-integrity-rights-index-vdem?tab=chart&country=~OWID_WRL.

8. Private civil liberties index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/private-civil-liberties-index?tab=chart&country=~OWID_WRL.

9. Political civil liberties index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/political-civil-liberties-index?tab=chart&country=~OWID_WRL.

10. Human rights index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/human-rights-index-population-weighted?country=~OWID_WRL.

11. Women's civil liberties index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/women-civil-liberties-index?tab=chart&country=~OWID_WRL.

12. Unadjusted gender gap in median earnings. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/gender-wage-gap-oecd?country=AUS~FRA~ITA~JPN~SWE~GBR~USA>.

13. Рабінович П.М. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання. *Право України*. 2015. № 2. С. 9-23.

References

1. Makeyeva O.M. Prava lyudyny v systemi bazovykh yevropeys'kykh tsinnostey. *Naukovi pratsi Natsional'noho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Natsional'noho aviatsiynoho universytetu*. Seriya:

Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo». Kyiv: NAU, 2022. № 2 (63). S. 48-55.

2. Makeyeva O.M., Babeyko D.S. Prava lyudyny yak filosofsk'ko-pravova katehoriya. The 12th International scientific and practical conference «Current challenges, trends and transformations» (December 13-16, 2022) Boston, USA. International Science Group. 2022. 677 p. URL: <file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0/Downloads/Current-challenges-trends-and-transformations.pdf>.

3. Turyans'kyi YU.I. Stanovlennya ta rozvytok prav lyudyny v antychni chasy. *Visnyk natsional'noho universytetu «L'vivs'ka Politehnika»*. Seriya: *Yurydychni nauky*. T. 6. № 23. 2019. S. 39–44.

4. Kotenko T.V. Stanovlennya prav ta svobod lyudyny u vchennyakh filosofiv Starodavn'oyi Hretsiyi ta Rymu. *Al'manakh prava*. Vyp. 11. 2020. S. 127–133.

5. Spasimir Domaradzki, Margaryta Khvostova, David Pupovac. Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 2019. S. 423–443. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/s12142-019-00565-x.pdf>.

6. Statut OON. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://unic.un.org/aroundworld/unics/c>

[ommon/documents/publications/uncharter/UN%2520Charter_Ukrainian.pdf&ved=2ahUKEwj9zsDA5d-FAXXog_0HHQ_GAGoQFnoECAyQAQ&usq=AOvVaw0U8nqbcYzc29ZXGI19hfEX](https://www.un.org/development/dpd/publications/uncharter/UN%2520Charter_Ukrainian.pdf&ved=2ahUKEwj9zsDA5d-FAXXog_0HHQ_GAGoQFnoECAyQAQ&usq=AOvVaw0U8nqbcYzc29ZXGI19hfEX).

7. Physical integrity rights index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/physical-integrity-rights-index-vdem?tab=chart&country=~OWID_WRL.

8. Private civil liberties index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/private-civil-liberties-index?tab=chart&country=~OWID_WRL.

9. Political civil liberties index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/political-civil-liberties-index?tab=chart&country=~OWID_WRL.

10. Human rights index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/human-rights-index-population-weighted?country=~OWID_WRL.

11. Women's civil liberties index. URL: https://ourworldindata.org/grapher/women-civil-liberties-index?tab=chart&country=~OWID_WRL.

12. Unadjusted gender gap in median earnings. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/gender-wage-gap-oecd?country=AUS~FRA~ITA~JPN~SWE~GBR~USA>.

13. Rabinovych P.M. Osnovopolozhni prava lyudyny: termino-ponyattyevyj instrumentarij doslidzhennya ta vykladannya. *Pravo Ukrainy*. 2015. No 2. S. 9-23.

Pavel Golovko

FORMATION OF HUMAN RIGHTS IN THE MODERN WORLD: A HISTORICAL PERSPECTIVE

National Aviation University
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: kievepavel@gmail.com

*The purpose of the article is to study the issue of the historical aspect of the formation of human rights in the modern world. **Research methods:** the chosen topic of scientific research requires the use of various scientific methods and approaches to obtain qualitative results. Therefore, the following research methods were used to solve the tasks: analysis; system method; analytical, etc. **Results:** the emergence and path of development of human rights and the institution of human rights as a whole, closely related to the historical prerequisites for the formation of law, the existence and development of man and human civilization, which were initiated and developed by prominent philosophers of Ancient Greece and Rome. For centuries, scholars have highlighted and substantiated their own vision of the concept of human rights in their works. This made it possible to form the concept of "human rights", as certain capabilities of a person, which are necessary to meet the needs of his existence and development in specific historical conditions, are objectively determined by the achieved level of development of society and are provided by the responsibilities of other subjects. **Discussion:** human rights are rights that all people have, regardless of their country, gender, ethnicity, or any other trait. Among other things, this includes: rights to physical integrity, such as not being killed or tortured; civil rights, such as practicing one's religion and moving freely within one's country; and political rights, such as freedom of speech and association. Every human being has dignity and worth. One of the ways to recognize the fundamental The values of every human being are recognition and respect for their human rights. Human rights are a set of principles relating to equality and justice. They recognize our freedom to make choices about our lives and develop our potential as human beings. They are about living a life free from fear, harassment, or discrimination. Human rights can be broadly defined as a series of fundamental rights that people from all over the world have agreed on that are important. These include the right to life, the right to a fair trial, freedom from torture and other cruel and inhuman treatment, freedom of speech, freedom of religion, and the rights to health care, education, and an adequate standard of living. These human rights are the same for all people around the world – men and women, young and old, rich and poor, regardless of where we come from, where we live, what we think or what we believe. This is what makes human rights "universal".*

Key words: human rights; values; freedom; democracy; respect for human rights; development of human rights.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2024

К. В. Копійка,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7340-905X>

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У ПРАВІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: kirillkopecyka@gmail.com

Метою статті є дослідження історичного аспекту розвитку принципу рівності у праві. Методи дослідження: обрана тема наукового дослідження потребує застосування різноманітних наукових методів і підходів для отримання якісних результатів. Тому для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз; системний метод; аналітичний тощо. *Результати:* ідея рівності, яка була зароджена ще в античному світі, пройшла тисячолітню еволюцію свого розвитку і з часом отримувала все більше визнання. В політико-правовій історії людства, в працях провідних вчених, в конституціях поступово йшов процес становлення ідеї рівності. Ставлення до принципу рівності людей з давнини і до сьогодення завжди було основою для створення різних бачень суспільно-політичного устрою, і в залежності від того, позитивним це було ставлення до нього або негативно, виникали різні концепції, засновані на егалітаризмі або, навпаки, на елітарності. Слід, однак, відзначити, що окремі автори вказують, що з точки зору сучасної науки така картина повинна розглядатися як далекосяжне спрощення. Досі виникають суперечки про те, чи сумісні цінності свободи та рівності, але стереотип, який ототожнює їх виключно з правим чи лівим політичним мейнстрімом відповідно, скоріше відійшов у минуле. *Обговорення:* принцип рівності є основою соціальної держави, яка через закріплення в Конституції соціальних прав дає можливість гарантувати сутнісну рівність: індивіда в суспільстві, індивіда в правовому порядку, соціальних груп, які індивіди створюють для реалізації своєї особистості. Ідея рівності є фундаментальною для будь-якої демократичної правової держави, тому що забезпечує гідне становище, незалежно від суб'єктивних особливостей особистості, кожного громадянина в суспільстві. Реалізація сутнісної рівності вимагає втручання держави у різні сфери суспільного життя, що діє на підставі різноманітних політичних та правових засобів засобами.

Ключові слова: рівність; принципи права; природне право; філософія права; ідея рівності.

Постановка проблеми та її актуальність.

Принцип рівності є основою соціальної держави, яка через закріплення в Конституції соціальних прав дає можливість гарантувати сутнісну рівність: індивіда в суспільстві, індивіда в правовому порядку, соціальних груп, які індивіди створюють для реалізації своєї особистості.

Ідея рівності є фундаментальною для будь-якої демократичної правової держави, тому що забезпечує гідне становище, незалежно від

суб'єктивних особливостей особистості, кожного громадянина в суспільстві [1].

Реалізація сутнісної рівності вимагає втручання держави у різні сфери суспільного життя, що діє на підставі різноманітних політичних та правових засобів засобами. Як слушно вказується у спеціальній літературі, «рівність – це поняття, яке позначає однакове становище людей у суспільстві. Розуміння цієї категорії варіювалося у різні історичні епохи. Рівність – це цінність, яка формувалася еволюційно» [2].

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання сутності рівності у праві, генез принципу рівності було розглянуте у дослідженнях вчених: М. Абисова, С. Бондар, Н.Бокало, О.Дашковської, Г.Журавльова, О.Колич, М. Крочук, В. Левкулича, В. Нерсесянца, Г. Петришина, С. Погребняка.

Метою статті є дослідження історичного аспекту розвитку принципу рівності у праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея рівності протягом багатьох тисячоліть була предметом розгляду видатних філософів та політичних діячів (Протагор, Платон, Аристотель, Пилип де Бомануар, Генрі Бректон, Ейке фон Репков, Гуго Гроцій, Томас Гоббс, Вольтер та інші). В певні історичні періоди рівність розглядалась по-різному [1].

Варто вказати, що з часів Античності поступово почав розвиватися такий інститут, як «права людини», що знайшло своє відображення у філософській думці мислителів того періоду. Зокрема, Гесіод у VIII ст. до н.е. стверджував, що проблема рівності між людьми, як вираження суспільного ідеалу, є особливо важливою.

У подальшому Піфагорійці одними з перших почали розвивати теоретичне поняття рівності, яке було важливим для розуміння ролі права, як рівної міри нормування нерівних відносин і нерівних осіб.

В античній філософській традиції ідея рівності розвивалася в контексті проблеми природи й закону як двох протилежних начал. Нерівність людей походить із людських законів, а не з природи [3]. Платон не був прихильником абсолютної рівності, а вказував, що нерівність людей є головним принципом ідеальної держави. Філософ вказував, що кожна людина по своєму служить ідеї справедливості, свободи і щастя [4].

Платон у діалозі «Держава» ідеальний державний лад розглядав за аналогією з космосом і людською душею, вказуючи, що як у душі людини є три початки, так і в державі повинні бути три стани. Самовільний перехід громадян з одного стану в інший неприпустимим, тому що людина призначена для тієї справи, яка запропонована їй природою [4].

Аристотель продовжив вчення Платона та слід вказати, що філософ не підтримував владу бідних та поділяв справедливість на два види – справедливість, що зрівнює, і справедливість, що розподіляє. Протилежної думки були стоїки, які вважали, що всі люди створені рівними, а чеснота не є вродженою якістю, тому що завдяки навчанню та практичній діяльності кожен може стати доброчесною людиною [4].

Аристотель виділяв окремо розподільну, яка передбачає розподіл суспільних благ залежно від вкладу кожного члена суспільства у загальний добробут, та зрівняльну, яка застосовувалась в середині одного суспільного класу, справедливість. На думку філософа, абсолютно справедливим може бути лише рівність за гідністю [1].

Протилежність між справедливим і несправедливим правом у римській юриспруденції виражалася шляхом протиставлення *aequum ius* та *ius iniquum*, де правовий еквівалент означає рівну справедливість, або, що те ж саме, справедливу рівність [5]. *Leges cum omnibus semper una atque iadem voce loquuntur* – закони звертаються до всіх одним і тим же голосом, вказували римляни. Рівність права без винятків для будь-кого, незважаючи на особистість: унаслідок нормування прав кожний наділений рівною мірою правами й обов'язками, а державній владі заборонено використовувати чинне право в інтересах чи на шкоду окремій особі [1].

У філософії Стародавнього Риму ідея рівності і нерівності набувала іншого звучання у зв'язку з тим, що тогочасне суспільство було рабовласницьким, тому виділяють тлумачення ідеї рівності у розумінні повсталих рабів, рабовласницької демократії та рабовласницької аристократії. Не заперечуючи рабства як соціального явища, філософи розвивали ідеї рівності через призму природного права у філософії Сенеки, Марка Аврелія, Цицерона, Ульпіана [6].

Отже, як слушно вказується у спеціальній літературі, у період Античності мало місце зародження філософського обґрунтування ідеї рівності, яке реалізовувалося через поступову гуманізацію суспільних відносин на основі природного права від мінімальної рівності в покаранні за шкоду і до визнання духовної рівності

всіх людей. Це знаходило своє відображення і у політичній організації античних полісів, яка поступово набувала ознак демократії [7]. У філософії Стародавньої Греції ідея рівності розвивалась в розрізі природного праворозуміння у філософії Демокрита, Протагора, Антифонта, Гіппія, Алкідаманта та ін.

У період Середньовіччя під впливом християнства люди визнавалися рівними лише перед Богом, однак ще не поміж собою, що знайшло відображення у філософії Августина Аврелія та Томи Аквінського. В епоху Середньовіччя ідея рівності розвивалась в контексті природного права, де провідну роль відігравала християнська релігія, відповідно до ідеології якої люди були визнані рівними перед Богом, але не між собою. На думку Фоми Аквінського, люди рівні у своїй вірі перед Богом, але вони не можуть бути рівними у суспільстві, а досконалість Всесвіту вимагає, щоб у речах була наявна нерівність. Августин Аврелій обґрунтував ідею розмежування божественних і людських законів, що стало в майбутньому вагомим аргументом при обґрунтуванні ідей прав людини, в основі яких, зокрема, лежить і принцип рівності [7].

Доцільно зазначити, що в історії політико-правової думки ідея рівності найчастіше стикалася з ідеєю свободи, спрощуючи можна сказати, що в той час як свобода, особливо в ХІХ столітті, являла собою основу ліберальних доктрин, рівність була в центрі соціалістичного руху.

Слід, однак, зазначити, що новаторське розуміння рівності приписувалося політичній думці французького Просвітництва, зокрема ідеям Шарля Монтеск'є («Дух законів») і Жан-Жака Руссо («Суспільний договір»). Мислителі Просвітництва розвивали концепцію рівності, поєднуючи елементи утопічної традиції з положеннями теорії природного права. Боротьба за рівність, започаткована Французькою революцією, була політичним розвитком Просвітництва і поглибленням егалітарних прагнень [1].

Ідея рівності була обґрунтована у світському напрямі природного праворозуміння в індивідуалістичній інтерпретації через права і свободи людини, що безпосередньо впливають

з її природи. У той період була висунута ідея природної рівності людей (всупереч соціальній нерівності), яку розуміли як рівність можливостей, що передбачало усунення соціальних привілеїв та станової нерівності. Першочергове значення згідно з філософією того часу мали особисті якості, здібності і досягнення людини, а не походження, релігія, стать [7].

У ХV ст. розвивалась політична ідеологія раннього гуманізму, основою якої була теза, що Бог створив людину, поставив її в центрі всесвіту, утвердив її статус як особистості, відповідальної за власний вибір. Коли людина усвідомлює, що вона творець свого життя і долі, вона стає нескінченним господарем природи.

Природно-правове тлумачення ідеї рівності знайшло своє відображення у філософії Т. Гоббса, який вказував, що природа створила людей рівними, однак, це породжує ворожість, «війну всіх проти всіх», що є нормальним станом суспільства. Філософ розмірковував про рівність як про фундаментальну характеристику індивіда, стверджуючи, що люди від природи є рівними. Наслідком розумової та фізичної рівності людей, за Т. Гоббсом, є «війна всіх проти всіх», кінець якої може бути покладений силою договору [8].

У працях Д. Локка лунала ідея, що у природному стані люди мають рівні права, проте у них різні здібності, вони не однаково працьовиті, а тому виникає відмінність у власності та нерівності майновій. Ш. Монтеск'є виділяв природну рівність, яка існує лише у досуспільному стані і забезпечується звичаями, і політичну рівність, за якої люди стають рівними тільки завдяки законам [7].

Ж. Руссо виділяв фізичну та політичну нерівність, яку засуджував. Ф. Вольтера вказував, що бути вільним серед рівних визнавалось за природне життя людини, відстоював рівність правового статусу громадян. М. Робесп'єра вважав економічну рівність химерою, на його думку, держава повинна була боротися лише проти крайніх проявів нерівності [7].

Д. Юма наполягав, що ідея рівності людей розглядалась як передумова першопочаткового договору і впливала з чесноти справедливості. Рівність, як визначальна характеристика свобо-

ди людини, визначається як єдина підстава взаємного обмеження свободи для досягнення миру і порядку у суспільстві. А. де Токвіля вважав рівність відмінною ознакою епохи, що наступила, складовою частиною демократичного способу організації суспільного життя [7]. Великий внесок у розвиток досліджуваної проблеми зробив Іммануїл Кант, який вказував, що законодавча влада має виражати спільну волю народу, яка забезпечить свободу, рівність і незалежність для всіх громадян країни.

У цей період в Україні активно розвивалася концепція рівності. Разом з тим, ідея свободи наштовхувала українських мислителів на доцільність обґрунтування права жити повноцінним життям.

В умовах польської експансії релігійна незалежність була тісно пов'язана з незалежністю майже в усіх сферах суспільного життя, а отже, із захистом природних прав кожного [1]. На цьому етапі визнавалося право людини на моральну свободу, відстоювалися ідеї релігійної толерантності й рівності для всіх. Зокрема, такий підхід висловив Мелетій Смотрицький.

Ідея рівності людей була абсолютно новою концепцією для розуміння загальної рівності в правовій системі того часу. Ідея конфесійної рівності в свідомості українських аристократів і козаків того часу ототожнювалася з ідеєю національної рівності, а боротьба православної віри була одночасно боротьбою проти примусової асиміляції, відстоювала національну самобутність і рівність українського та польсько-католицького населення [1].

Розвиваючи ідею соціальної рівності, українські полемісти сформуvalи концепцію рівних прав чоловіків і жінок. Крім того, розвиваючи ідею соціальної рівності, мислителі висловлювали свої погляди на церкву, як на коаліцію вільних людей. Так, дотримуючись євангельських заповідей, йдучи шляхом християнського подвигу, борючись із власними пристрастями, виконуючи духовну працю, можна здобути незалежність та духовну свободу [3].

У Пактах та Конституції законів та вольностей Війська Запорізького 1710 року також можна знайти підтвердження існування правової рівності, оскільки у цих документах за-

суджується його порушення, а його порушення ототожнюється з самоуправством [9].

В Конституції Української Народної Республіки 1918 р. та в Основному державному законі Української Народної Республіки 1920 р. принцип рівності набув більш досконалого виразу. Проголошувалась рівноправність громадян, їх рівність перед законом, заперечення привілеїв, рівний доступ до урядових посад та рівність прав чоловіка і жінки [9].

Філософія права ХХ століття розглядала людину не як ізольовану особистість, а як учасника різноманітних соціальних відносин. Саме тому концепція рівності була покладена в основу сучасного лібералізму та є фундаментом в системі основних принципів права. Отже, ідея рівності у позитивістському праворозумінні представлена у теоріях, які засновані на філософсько-позитивістській парадигмі, яка була характерна для ХІХ – початку ХХ ст.ст. Представники юридичного позитивізму тлумачили правову рівність як необхідну умову свободи (Д. Мілль, Г. Кельзен, Г. Харт). У концепції О. Конта відстоюється закон соціальної нерівності, що передбачає принцип ієрархії між людьми відповідно до їхніх здібностей та виконуваних соціальних функцій. Г. Кельзен розглядає принцип юридичної рівності як такий, що означає формальну законність і є сумісним з фактичною нерівністю [7].

Доцільно вказати, що держава, закріплюючи цей принцип у національному законодавстві, забезпечує рівний статус всім членам свого суспільства. Питання рівності в законі залишається актуальним, оскільки люди все більше досліджують проблеми, пов'язані з їхніми правами, обов'язками, соціальним статусом, тому завжди актуально розуміти природу ідеї рівності, оскільки вона стосується найбажанішої гарантії для кожного – рівності прав [1].

Ідея рівності у ХХІ сторіччі продовжує розвиватись як у межах класичних типів праворозуміння, так і у посткласичному праворозумінні. У сучасних концепціях природного права вчені концентрують увагу на розкритті змісту ідеї рівності у праві, зокрема, у працях: Ж. Марітена, Д. Роулза, Р. Дворкіна, М. Фрідмана, Ф. Хайека. Через призму посткла-

сичного праворозуміння ідея рівності досліджується в межах комунітарного, комунікативного, лібертарного та феміністичного підходів. Зокрема, через призму посткласичного праворозуміння ідея рівності досліджується в межах комунітарного (у працях А.Епідоні, М.Сендела, М.Волцера, А.Макінтайра, Ч.Тейлора, У.Кімліки), комунікативного (Ю.Габермас, Марк ван Хук, А.Поляков, А.Токарська), лібертарного (В.Нерсесянц, В.Лапаева, В.Четвернін) та феміністичного підходів (Ф.Бebbіт, К.Гіллган, Дж.Гінзбург, Л.Завадська, В.Завальнюк, М.Крочук, К.Левченко, І.Лазар, Т.Мельник, Т.Фулей та ін.) [7].

Сучасні тенденції в етиці, політичній філософії та філософії права знаходять своє відображення і в сучасному конституціоналізмі. В даний час робляться спроби сформулювати тексти Конституцій, в тому числі конституційні основи прав і свобод людини і громадянина, таким чином, щоб забезпечити взаємодоповнюючу реалізацію різних цінностей.

Теорія прав людини розрізняє так звані три покоління прав людини, які відповідають певним ідеалам, а саме: свободам і особистим правам, а також свободам і політичним правам, що впливають з ідеї свободи (перше покоління прав людини); економічним, соціальним і культурним правам і свободам, що впливають з ідеї рівності (друге покоління прав людини); правам (право на розвиток, мир, право на безпечне навколишнє середовище, право на участь у користуванні спільною культурною спадщиною людства, право на інформацію та гуманітарну допомогу), що впливають з ідеї солідарності (третє покоління права людини).

Незважаючи на те, що поділ на три покоління прав людини було закріплено насамперед у міжнародно-правовій доктрині, до теорії права можна також застосувати *mutatis mutandis*. Тим не менш, слід підкреслити, що рівність на основі Конституції має значно ширшу сферу застосування і не є просто ідеологічною основою економічних, соціальних і культурних прав і свобод, оскільки як принцип права він пронизує весь спектр прав і свобод людини і громадянина.

Дійсно, можуть виникати певні конфлікти між ідеями свободи, рівності та солідарності, але саме Конституція та загальноприйняті стандарти міжнародного захисту прав людини мають становити нормативну основу, на якій проблеми вирішуються через суспільно-політичний дискурс у контексті так званої дорадчої демократії.

Слід, однак, визнати, що, хоча такий принцип людської гідності розглядається як загальноприйнятий стандарт у конституціях сучасних демократичних держав, принцип рівності є загальноприйнятим стандартом. Це означає, що, з одного боку, принцип рівності трактується як загальний принцип, що розглядається в контексті прав і свобод людини і громадянина, а з іншого боку, принцип рівності набуває подвійного значення: рівність перед законом і рівність у законі, а також заборона дискримінації.

Висновки. Таким чином, доцільно вказати, що ідея рівності, яка була зароджена ще в античному світі, пройшла тисячолітню еволюцію свого розвитку і з часом отримувала все більше визнання. В політико-правовій історії людства, в працях провідних вчених, в конституціях поступово йшов процес становлення ідеї рівності.

Ставлення до принципу рівності людей з давнини і до сьогоднішнього дня завжди було основою для створення різних бачень суспільно-політичного устрою, і в залежності від того, позитивним це було ставлення до нього або негативно, виникали різні концепції, засновані на егалітаризмі або, навпаки, на елітарності. Слід, однак, відзначити, що окремі автори вказують, що з точки зору сучасної науки така картина повинна розглядатися як далекоюсяжне спрощення [10]. Досі виникають суперечки про те, чи сумісні цінності свободи та рівності, але стереотип, який ототожнює їх виключно з правим чи лівим політичним мейнстрімом відповідно, скоріше відійшов у минуле.

Література

1. Колич О., Розум Д. Генеза принципу рівності у праві: філософсько-правова характеристика. *Вісник Національного університету*

«Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 4 (36), 2022. С. 57-64.

2. Журавльова Г.С. Еволюція принципу рівності прав і свобод людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 4. С. 349–355.

3. Колич О.І. Філософсько-правові ідеї соціальної рівності у полемічній літературі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2015. № 825. С. 258–264.

4. Журавльова Г.С. Розуміння принципу рівності в період Середньовіччя та Ренесансу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2016 Вип. 36 (1). С. 50–54.

5. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право» Харків, 2007. 191 с.

6. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5278/1/Pogrebnak_8.pdf.

7. Бокало Н.І. Формування та розвиток ідеї рівності у праві: філософсько-правовий вимір. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/94/1/bokalo.pdf>.

8. Абисова М.А. Проблема рівності у соціально-філософських вченнях XVI–XVIII ст. *Вісник Національного авіаційного університету*. Філософія. Культурологія. 2014. № 1. С. 32–36.

9. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції. Київ: Т-во «Знання» України, 1993. 192 с.

10. Ronald Dworkin Hart's Postscript and the Character of Political Philosophy. *Oxford Journal of Legal Studies* 2004, Vol. 24, № 1, p. 1–37.

References

1. Kolych O., Rozum D. Heneza pryntsypu rivnosti u pravi: filosofs'ko-pravova kharakter-

ystyka. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnikha»*. Seriya: «Yurydychni nauky». № 4 (36), 2022 s. 57-64.

2. Zhuravl'ova H.S. Evolyutsiya pryntsypu rivnosti prav i svobod lyudyny i hromadyanyna. *Forum prava*. 2012. № 4. S. 349–355.

3. Kolych O.I. Filosofs'ko-pravovi ideї sotsial'noї rivnosti u polemichniy literaturi. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnikha»*. Seriya: *Yurydychni nauky*. L'viv: Vyd-vo Nats. un-tu «L'vivs'ka politekhnikha». 2015. № 825. S. 258–264.

4. Zhuravl'ova H.S. Rozuminnya pryntsypu rivnosti v period Seredn'ovichchya ta Renesansu. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriya: *Pravo*. 2016 Vyp. 36 (1). S. 50–54.

5. Polkhovs'ka I.K. Konstytutsiynyy pryntsyp rivnosti lyudyny i hromadyanyna v Ukraini: dys. ... kandydata yuryd. nauk: 12.00.02 «Konstytutsiynne pravo» Kharkiv, 2007. 191 s.

6. Pohrebnak S. Vtilennya pryntsypu rivnosti v yurydychnykh aktakh. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5278/1/Pogrebnak_8.pdf.

7. Bokalo N.I. Formuvannya ta rozvytok ideyi rivnosti u pravi: filosofs'ko-pravovyy vymir. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/94/1/bokalo.pdf>.

8. Abysova M.A. Problema rivnosti u sotsial'no-filosofsk'ykh vchennyakh KHVI–XVIII st. *Visnyk Natsional'noho aviatsiynoho universytetu*. Filosofiya. Kul'turolohi. 2014. № 1. S. 32–36.

9. Slyusarenko A.H. Istoriya ukraїns'koї konstytutsii. Kyiv: T-vo «Znannya» Ukraїny, 1993. 192 s.

10. Ronald Dworkin Hart's Postscript and the Character of Political Philosophy. *Oxford Journal of Legal Studies* 2004, Vol. 24, № 1, p. 1–37.

HISTORICAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY IN LAW

National Aviation University
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: kirillkopyka@gmail.com

*The purpose of the article is to study the historical aspect of the development of the principle of equality in law. **Research methods:** the chosen topic of scientific research requires the use of various scientific methods and approaches to obtain qualitative results. Therefore, the following research methods were used to solve the tasks: analysis; system method; analytical, etc. **Results:** the idea of equality, which originated in the ancient world, has undergone a thousand-year evolution of its development and has been increasingly recognized over time. In the political and legal history of mankind, in the works of leading scientists, in constitutions, the process of formation of the idea of equality was gradually underway. The attitude to the principle of equality of people from antiquity to the present day has always been the basis for the creation of different visions of the socio-political system, and depending on whether it was a positive or negative attitude towards it, different concepts based on egalitarianism or, conversely, on elitism arose. It should be noted, however, that some authors point out that from the point of view of modern science, such a picture should be considered as a far-reaching simplification. There is still debate about whether whether the values of freedom and equality are compatible, but the stereotype that identifies them exclusively with the right-wing or left-wing political mainstream, respectively, is rather a thing of the past. **Discussion:** the principle of equality is the basis of the social state, which, through the enshrinement of social rights in the Constitution, makes it possible to guarantee the essential equality of the individual in society, the individual in the legal order, and the social groups that individuals create for the realization of their personality. The idea of equality is fundamental for any democratic state governed by the rule of law, because it ensures a decent position, regardless of the subjective characteristics of the individual, of every citizen in society. The realization of essential equality requires state intervention in various spheres of public life, acting on the basis of various political and legal means.*

Key words: equality; principles of law; natural law; philosophy of law; idea of equality.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19062

УДК 340.5(045)

A. Samakashvili,

Master of Law of Sokhumi State University,
Deputy Director of the «Tbilisi Sports and Youth Center»

TECHNOLOGY AND LEGAL CHALLENGES OF CONTEMPORARY ARMED CONFLICT

Sokhumi State University
Ana Politkovskaia St, PPC5+6GG, Tbilisi, Georgia
E-mail: ana.samakashvili@sou.edu.ge

*The purpose of the article is to research the relationship between IHL, IHRL and national law norms, and to give recommendations about the prevention of using technologies in contemporary armed conflicts. **Research methods:** in the article, the research was carried out using the comparative-legal method in order to present the relationship between international and national legal norms. Also, we will use the normative method to emphasize the need of introduction of new norms to regulate the problem. **Results:** after the World War II, adoption of the new international norms significantly decreased the war statistics, however, in recent years, development of technologies, which was further accelerated by the pandemic, changed the mentioned statistics, to the extent that new technologies are actively used in war. Unfortunately, preventive and/or prohibitive international norms do not exist, therefore, we do not have the practice of regulating them. Paucity of regulative norms and the absence of proper literature in this field underscores the relevance of this topic. The use of new technologies can lead to violations of the principles of international law and human rights, which requires the creation of preventive mechanisms within the framework of international law. **Discussion:** the relevance of the topic is also determined by the war situation in the world, which reminds us that against the backdrop of challenges in international law, there is a gap in terms of illegal integration of technologies in contemporary armed conflicts, which, as a result, leads to a breach of human rights and violation of the norms of both the Geneva Convention and the European Convention on Human Rights.*

Key words: technology; war; IHL; human rights; UAVs; AI.

Problem statement and its relevance. After the World War II, adoption of the new international norms significantly decreased the war statistics, however, in recent years, development of technologies, which was further accelerated by the pandemic, changed the mentioned statistics, to the extent that new technologies are actively used in war. Unfortunately, preventive and/or prohibitive international norms do not exist, therefore, we do not have the practice of regulating them. Paucity of regulative norms and the absence of proper literature in this field underscores the relevance of this topic. The use of new technologies can lead to violations of the principles of international law and human

rights, which requires the creation of preventive mechanisms within the framework of international law. The relevance of the topic is also determined by the war situation in the world, which reminds us that against the backdrop of challenges in international law, there is a gap in terms of illegal integration of technologies in contemporary armed conflicts, which, as a result, leads to a breach of human rights and violation of the norms of both the Geneva Convention and the European Convention on Human Rights.

Summary of the main research material. *Legal Intersection of War and Technology (Practice of Ukraine).* Technology shapes warfare, not the

war, itself. The ICC has not investigate war crimes, committed by new technology, such as cyber attacks, AI, UAVs, autonomus weapons, etc. And do we have a possibiity to qualify them as a war crimes?

The omission of technological considerations within the definitions of war crimes outlined in various international treaties, including the Rome Statute, emphasizes a serious loophole in international legislation regarding of using new technological capabilities in modern warfare, therefore, new evolutionary definitions are needed.

While shaping the war crimes, all norms were defined as physical acts (willful killing, torture or inhuman treatment, etc.), however within the modern challenges, when the global digitalization is highly increasing, the actions taken in the digital space during the war can influence and change the dynamics and consequences of the war, therefore, it is necessary to take into account the cause-and-effect relations between the action and the result when qualifying, since the history of war development showed that technology was evolving along with the war.

Russian invasion of Ukraine was new puzzle for international community, they debated whether the mentioned armed conflict was a regular one or a new type of war. Mykhailo Fedorov, Ukraine's Minister of Digital Transformation, mentioned it as a «Technology war» and stated that technologies allow traditional and modern artillery to be more accurate, and they help save the lives of Ukrainian soldiers [1]. Palantir CEO Alex Karp stated that technology changes the competitive advantage of a small country over bigger one [1]. In the article of the Washington Post we can read «Russia and Ukraine are fighting the first full-scale drone war» [2].

This conflict is accelerating the implementation of fully autonomous drones and other weapons systems in the military, which has great influence on armed conflict and eventually changes the war statistics. Sinovation Ventures CEO Kai-Fu Lee said artificially intelligent weapons are third revolution in warfare after gunpowder and nuclear weapons [3].

What makes this conflict unique is the unprecedented willingness of foreign geospatial intelli-

gence agencies to help Ukraine acquire satellite imagery and intelligence using artificial intelligence-enhanced systems. American companies play a leading role in this. Palantir Technologies was the first to provide its artificial intelligence software to analyze the course of war, determine the trajectory of troop movements and assess damage on the battlefield. Other companies such as Planet Labs, BlackSky Technology and Maxar Technologies also continuously produce satellite images of the conflict zone that are sent to the Ukrainian government and defense forces.

The Russia-Ukraine war can also be considered the first conflict where artificial intelligence-enhanced facial recognition software has been used substantially. In March 2022, the Ministry of Defense of Ukraine began using facial recognition software produced by the American company Clearview AI, which allows Ukraine to identify deceased soldiers [4], by July 2022, 7 agencies, and over 600 military personnel were actively using the Clearview AI platform, conducting over 60,000 searches. Each search had the potential to save a life at a checkpoint, help ID a missing person, and more [5]. This fact can be referred as a new era in international humanitarian law, since Ukraine protects not only the rights of soldiers, wounded, POWs and civilians according to Geneva Conventions, but also posthumous rights, that is one of the main challenges of IHL.

Autonomous and unmanned systems are considered the future of warfare. However, drones are already part of modern warfare. New technologies are changing the dynamics of war, if previously the big state would win because of the large territory, now the advantage holds the one who is more technologically advanced, however this fact, like everything else, requires some regulation. Ukraine proved that they are stronger than many analysts imagined. The conflict between Ukraine and Russia has shown how technology can play an important role in modern warfare.

Here are some technologies used in Ukraine:

Artillery and missile systems. In this conflict Russia used various types of artillery and missile systems, such as ballistic missiles, rocket launchers, and howitzers, Ukrainian-held territory and targets. By October 2022, more than 4,000 base stations,

60,000 km of fiber-optic lines, and 18 broadcasting antennas had been seized, damaged, or destroyed, according to Ukraine's Special Communications Service [6].

Drones. Ukraine war has featured more drone technology than any previous ones with using unmanned aerial vehicles (UAVs) for both, reconnaissance and surveillance. The Ukrainian military has also used drones to target enemy positions with munitions. The most used UAVs by Ukraine are commercial drones, with integrated high-resolution cameras that are paired with smartphones. Soldiers have used them for intelligence, surveillance, and reconnaissance, which puts them one step forward than their enemy. The Turkish Bayraktar TB2 drone is equipped with laser-guided bombs and is designed to target vehicles, troops, and military stations. Additionally, US-made Switchblade and Russian drones, also known as «Kamikaze drones», can be carried by a single person in a backpack. These drones have the capability to loiter and search for targets before crashing into them and detonating the warhead they carry. As the use of drones has become more prevalent in the conflict, both sides have also developed counter-drone systems to detect and neutralize enemy UAVs. The Ukrainian military has reportedly used anti-drone systems such as the Turkish-made KARGU drone, which can autonomously track and attack targets [7].

Artificial intelligence (AI). Military experts believe that AI will have a significant role in future conflicts, with AI systems being able to predict enemy movements and analyze vast amounts of data to detect potential threats. Dr. Nikos Loutas, NATO's head of data and AI policy, stated during the AI Summit London that the outcome of ongoing and future conflicts could be greatly influenced by the speed and effectiveness of AI, as well as which entities are utilizing AI on the battlefield. This highlights the importance of integrating AI technologies into military strategies to gain an advantage in warfare [8].

Apps. Mobile application and online portal Diia, which was launched in 2020 as a traditional government system used to help renew licensing permits, pay parking tickets, and report potholes, was repurposed to allow civilians to upload images and geolocation coordinates of different Russian mili-

tary assets or to provide tips about suspicious people who might be collaborators, invaders, or saboteurs. Secure chat system eVorog («Enemy») [9] was launched in March 2022 and has come to fore allowing civilians to provide multiple reports of different troop movements. The chatbot has transformed Ukrainian civilians with smartphones into digital resistance fighters by enabling them to collect and disseminate military intelligence effectively.

Deepfakes. On 16 March 2022, the Ukrainian TV channel Ukraine 24 appeared to have been hacked by pro-Russian hackers, leading to the broadcasting of a written message supposedly from President Zelensky calling for Ukrainian soldiers to surrender. That same day, deepfake videos using Volodymyr Zelensky's face were broadcast on the instant messaging system Telegram, promoting the same message that Ukrainian soldiers were to surrender to the Russian forces. This fake video was also published on several social media platforms, 11 including the Russian Vkontakte under the indirect supervision of the Kremlin [10].

Satellites. 5,000 Starlink satellite terminals were initially sent in the days after Russia's full-scale invasion. Keeping the Internet running has been critical to help Ukraine's citizens stay connected, but also to aide Ukraine's defensive coordination. Fedorov said at the time: «This is really the first major war in which commercially available satellite imagery may play a significant role in providing open-source information about troop movements, military build-ups in neighboring countries, flows of refugees, and more» [11].

Télécoms Sans Frontières (TSF). TSF is the world's first NGO focusing on emergency-response technologies and over the past 25 years, it has entered numerous humanitarian crises to give affected people the possibility to contact loved ones and begin to regain control of their lives, as well as build rapid-response communications centers for local and international responders. In response to the war in Ukraine, TSF teams reached Ukraine's neighboring countries to help refugees and also Ukraine itself to support displaced persons in Ukraine, providing emergency telecom equipment. Since the beginning of the conflict, over eight million refugees have left Ukraine seeking refuge and

six million are displaced within the country. That represents 32% of Ukraine's population [12].

3D Hologram. In June 2022, the President of Ukraine Volodymyr Zelensky made a 3D holographic broadcast appearance, powered by ARHT Media's holographic technology, to 200,000 top tech entrepreneurs, investors, and corporate leaders at seven major European tech events. He challenged tech leaders to donate financial and technological resources to begin rebuilding Ukraine. «Ukraine is a chance for a global digital revolution», he said: «a chance for every technology company and a chance for every visionary to show their value, skills, technologies, and ambitions» [13].

Social Medea. The war in Ukraine has become the most internet-accessible war in history with live updates and videos published through various social media platforms. Ukraine has been able to use social media location to be able to target specific groups of Russian soldiers. There has been a huge surge in social media activity too as friends and family members post updates and reach out to loved ones to inform them of their safety and whereabouts. Internet traffic coming back online in areas of Ukraine under Russian occupation have been re-routed to networks owned by the Russian government.

Cyberattack. Russia fired its first shots hours before the physical invasion started with repeated distributed denial of service (DDoS) attacks and a cyberweapon made up of a trojan horse wiper malware, which Microsoft identified and named as «FoxBlade», to attempt to knock out internet connectivity and paralyse Ukraine's command and control centers. The Anonymous hacker group quickly declared cyber war on the Russian government in response, whose FSB-created National Coordination Center for Computer Incidents (NCCC) classified the threat level as «critical» as there were reported failures for resources of the Ministry of Defense and the websites of the Kremlin, the government, parliaments, and parts of the Russia Today news agency [14]. 2,194 cyberattacks were witnessed in 2022, according to Yuriy Schygol, Head of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, who said seven new types of virus had been identified [15].

It is notable that the development of technology has a great impact on the dynamics of war. In addition with old artillery system in the armed conflicts, artificial intelligence, drones, apps, social networks, satellites, cyberattacks, holograms and more were used. However, history is repeated again we do not have material norms, we still have no procedural norms and thereby imposing criminal liability to the perpetrators of international crime.

History is repeated, since crime against peace, nowadays, aggression, was even on the military tribunals, then it was formally recorded in the Roman status in 1998, and eventually ICC court shared its jurisdiction over this crime in 2017. As a result, we have left enforcement, or rather, untrained law against the perpetrators of aggression before 2017, as they have failed to agree on the definition, as well as the use of new technologies as an integral part of the war crime, though the international regulator and individual responsibility is nowhere to be seen.

LEGAL CHALLENGES OF CONTEMPORARY ARMED CONFLICT

Correct that, drone warfare is often referred to as a risk-free solution to international threats, however, the coin has two sides, and therefore there are negative expected consequences related to its use, which threatens one of the main values of the United Nations - international peace and security.

There are dozens of different types of drones, but in the war, they are used: 1. for intelligence and surveillance (e.g. the American RQ-4 Global Hawk; the British Watchkeeper WK450) and 2. with missiles and bombs (e.g. Turkish Bayraktar TB2, American MQ-9 Reaper).

Recently, USA has been actively using unmanned aerial vehicles (UAVs), over the past 20 years, the United States has carried out more than 93,000 airstrikes in Afghanistan, Iraq, Libya, Pakistan, Somalia, Syria and Yemen as a result of which 22,679 to 48,308 civilians have been killed [16]. USA has «Drone Laws» but this law is for commercial drones, not about the regulation of UAVs use as a weapon.

Unlike the USA, Britain takes the integration of AI in warfare more seriously, and to this end the British Ministry of Defense (MoD) is working on

ethical guidelines and issues of AI as a major military technology.

In 2022 MoD published a document called «Ambitious, Safe and Responsible» according to which «Artificial Intelligence (AI) as a family of general-purpose technologies, any of which may enable machines to perform tasks normally requiring human or biological intelligence, especially when the machines learn from data how to do those tasks» [17].

The minutes of the MoD AI Ethics Advisory Panel [18] showed that, despite of officials' attention on implementing AI programs and the ethical guidelines, AI is still in its infancy and requires several frameworks to become entirely safe.

As for Romano-Germanic law system, whose undeniable representative is Germany has more codified nature, codes in jurisdictions are laconic, amorphous, and created to solve problems even before they occur. For instance, the German Basic Law, according to which «peaceful relations between nations» [19] are protected by the Implementing Act to Article 26 (2) of the Basic Law (Act on the Control of War Weapons) [20]. The act lists the weapons of war, such as, objects, materials and organisms that might be used as one of the means of war between states, and therefore it can damage civilians or/and objects.

These weapons include nuclear weapons, biological weapons (e.g. harmful insects, biological agents, human, animal and plant pathogens), Chemical weapons (e.g. mustard gas) As well as other weapons of war, such as military aircraft or barrel guns. It should be noted that the direct term «drone» or «unmanned aerial vehicle» does not appear in this law, although the list includes combat aircraft if they have at least one of the following characteristics: 1. integrated weapon system, which in particular has target perception, fire control and corresponding interfaces to avionics, 2. integrated electronic warfare equipment, 3. Integrated electronic warfare system [21]. This law seems perfect for regulating autonomous weapons, but actually this law is about producing, licensing, transportation and purchase, therefore it cannot share its jurisdiction over autonomous weapons, UAVs, AI, etc.

At the level of the United Nations (UN), warnings from civil society have promoted multilateral talks about possible arms control for fully autonomous weapon systems, for which the UN term is LAWS (Lethal Autonomous Weapon Systems). These talks have been ongoing since 2014 within the framework of the UN Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) in Geneva, according to which a weapon is considered fully autonomous if it completes the decision cycle for target engagement on its own, that is, after activation controlled solely by its software and without any human control or supervision, unlike a remotely controlled system. This targeting cycle includes the stages find, fix, track, target, engage and assess (abbreviated as F2T2EA). Fully autonomous weapons would thus be beyond human control when selecting and engaging targets actions that are especially sensitive from a legal, ethical and political point of view [22]. Mr. Sauer also gives us an example of fully autonomous weapon – Harpy, which is directed against radar installations and, for this limited purpose at least, it already goes through the targeting cycle without human control, and raises a question: who would be responsible if such systems cause civilian suffering that is disproportionate to the military value of the engagement, unjustifiable and therefore illegal [23]. Within the CCW, 26 countries are asking for prohibition of weapons operating without human control. But, of course, the US and Russia are strongly opposed to any kind of regulation.

Conclusions. Constat development of technologies, which was accelerated by the pandemic, changed war statistics, since new technologies, such as autonomous weapons, AI, UAVs, cyberattacks are actively used in armed conflicts. Unfortunately, there are not any international norms or national legislation which would regulate the use of above-mentioned technology in times of war, therefore, illegal integration of technologies in contemporary armed conflicts, leads to a breach of human rights and violation of the norms of both the Geneva Convention (IV) and the European Convention on Human Rights.

The conflict between Ukraine and Russia has shown how technology can play an important role in modern warfare, many soldiers and civilians

have died because of drone airstrikes, but international community cannot do anything, since there is not any prohibition.

Practice showed that over the past 20 years, the United States has carried out more than 93,000 airstrikes in Afghanistan, Iraq, Libya, Pakistan, Somalia, Syria and Yemen as a result of which 22,679 to 48,308 civilians have been killed, but no one is persecuted.

The omission of technological considerations within the definitions of war crimes outlined in various international treaties, including the Rome Statute, emphasizes a serious loophole in international legislation regarding of using new technological capabilities in modern warfare, therefore, new norm or evolutionary definitions are needed.

For these reasons, in order to avoid excessive damage, protect international peace and security and human rights, it is necessary, to adequately speed up the work of the UN on the definition of autonomous weapons, which will be included in the VI Additional Protocol to the Convention on the Prohibition of Certain Conventional Weapons (CCW).

References

1. Arhirova Hanna, Ukraine says it will beat Russia in the tech war 2023. URL: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2023-04-21/minister-ukraine-will-beat-russia-in-war-of-technologies>.
2. Tech leaders are calling for an A.I., Lim Hui Jie 2023. URL: <https://www.cnn.com/2023/06/09/tech-leaders-ai-pause-no-product-ready-palantir.html>.
3. Russia and Ukraine are fighting the first full-scale drone war, By Isabelle Khurshudyan, Mary Ilyushina and Kostiantyn Khudov, The Washington Post, 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/02/drones-russia-ukraine-air-war/>.
4. Offer to assist Ukraine with facial recognition, Hoan Ton-That, 2022. URL: <https://app.hubspot.com/documents/6595819/view/443117283?accessId=f27bac>.
5. War in Ukraine, Clearview AI. URL: Ukraine - Clearview AI.
6. The Battle for Control Over Ukraine's Internet. URL: <https://time.com/6222111/ukraine-internet-russia-reclaimed-territory/>.
7. Türkiye STM's Kargu kamikaze drones, 2023. URL: Japan eyes Türkiye STM's Kargu kamikaze drones (dsaexhibition.com).
8. NATO: Future conflicts may be won or lost by AI. URL: NATO: Future conflicts may be won or lost by AI (techinformed.com).
9. Ministry of Digital Transformation calls to use the eVorog through the Diia app. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/mincifri-zaklikaye-koristuvatisya-yevorogom-cherez-zastosunok-diya>.
10. Mazzucchi Nicolas, AI-based technologies in hybrid conflict: The future of influence operations, 2022, pp. 14-15. URL: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2022/06/20220623-Hybrid-CoE-Paper-14-AI-based-technologies-WEB.pdf>.
11. Commercial satellites test the rules of war in Russia-Ukraine conflict. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2022/03/10/commercial-satellites-ukraine-russia-intelligence/>.
12. Emergency response for the populations affected by the war. URL: <https://www.tsfi.org/en/our-missions/disaster-response/ukrainian-crisis>.
13. TNW: Zelensky hologram challenges tech leaders while Snowden gives bleak warning. URL: <https://techinformed.com/tnw-zelensky-hologram-challenges-tech-leaders-while-snowden-gives-bleak-warning/>.
14. The Hack of the Central Bank of Russia by Anonymous Group. URL: <https://www.gizchina.com/2022/03/24/the-central-bank-of-russia-is-hacked-by-anonymous-group/>.
15. Ukraine blames Russia for most of over 2,000 cyberattacks in 2022. URL: <https://www.euronews.com/next/2023/01/17/ukrain-e-crisis-russia-cyber>.
16. Thousands of civilians in Africa and the middle east have died as a result of America's use of unmanned aerial vehicles. URL: Thousands of civilians in Africa and the Middle East have died as a result of America's use of unmanned aerial vehicles - Foundation to Battle Injustice.
17. UK Ministry of Defense, Ambitious, Safe, Responsible - approach to the delivery of AI-enabled capability in Defense, UK, 2022 p.
18. Minutes of meetings of MoD's Ethical Advisory Panel. URL: <https://dronewars.net/wp-content/uploads/2023/08/02-2020-04-06-FOI-AI-Ethics-Expert-Advisory-Panel-TORs.pdf>.
19. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0143.

20. Ausführungsgesetz zu Artikel 26 Abs. 2 des Grundgesetzes (Gesetz über die Kontrolle von Kriegswaffen). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/krwaffkontrg/anlage.html>.

21. Implementing Law to Article 26, Paragraph 2 of the Basic Law (Law on the Control of War Weapons), Annex (to Section 1 (1)) List of War Weapons, II. Combat aircraft and helicopters, 13. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/krwaffkontrg/BJNR004440961.html#BJNR004440961BJNG000101305>.

22. Sauer Frank, Artificial Intelligence in the Armed Forces On the need for regulation regarding autonomy in weapon systems, Security Policy Working Paper No.26, 2018, pp.1-4. URL: https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2018_26.pdf.

23. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0143.

Ана Самакашвілі

ТЕХНОЛОГІЧНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Сухумський державний університет
вул. Анни Політковської, PPC5+6GG, Тбілісі, Грузія
E-mail: ana.samakashvili@sou.edu.ge

Мета статті: дослідити взаємозв'язок між МГП, МКПЧ та нормами національного права та надати рекомендації щодо запобігання використанню технологій у сучасних збройних конфліктах. **Методи дослідження:** дослідження проведено порівняльно-правовим методом з метою представлення співвідношення міжнародно-правових та національних правових норм. Також ми використаємо нормативний метод, щоб підкреслити необхідність запровадження нових норм для врегулювання проблеми. **Результати:** після Другої світової війни прийняття нових міжнародних норм значно зменшило статистику війни, однак, в останні роки розвиток технологій, який ще більше прискорився пандемією, змінив згадану статистику настільки, що нові технології активно використовувалися на війні. На жаль, превентивних та/або заборонних міжнародних норм не існує, тому у нас немає практики їх регулювання. Дефіцит регулятивних норм та відсутність належної літератури в цій галузі підкреслює актуальність даної теми. Використання нових технологій може призвести до порушення принципів міжнародного права та прав людини, що потребує створення превентивних механізмів у рамках міжнародного права. **Обговорення:** актуальність теми також визначається воєнною ситуацією у світі, яка нагадує нам, що на тлі викликів у міжнародному праві існує прогалина щодо незаконної інтеграції технологій у сучасні збройні конфлікти, яка, як в результаті призводить до порушення прав людини та порушення норм як Женевської конвенції, так і Європейської конвенції з прав людини.

Ключові слова: технології; війна; МГП; права людини; БПЛА; ШІ.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024

В. Б. Череватюк,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-206X>

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА»: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: vitacherev@ukr.net

***Метою** наукової статті є філософсько-правове осмислення поняття «людина». **Методи дослідження:** для досягнення визначеної мети були використані філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема діалектичний, історичний, структурно-функціональний, порівняльний, логіко-юридичний метод та ін. **Результати:** проблема невизначеності поняття «людина» вирішується на міждисциплінарному рівні, зокрема і в межах філософської та юридичної науки. Філософсько-правове дослідження дефініції поняття «людина» сприятиме досягненню теоретико-наукових та суспільно-практичних цілей, зокрема допоможе уникнути наявних розбіжностей, розв'язати численні проблемні питання, що є пріоритетними на сучасному етапі розвитку юриспруденції і стосуються прав людини. **Обговорення:** філософсько-правовий аналіз поняття «людина» спрямований на розгляд його в гармонії між біологічною, соціальною та духовною сутністю людини. Дискусійними в цьому контексті залишаються питання уніфікації цього поняття у різних правових системах через різноманітність культурних та релігійних переконань, відсутністю врегулювання питання щодо біотехнологій, штучного інтелекту, прав плоду та рішення про кінець життя. Важливо, що зі зміною суспільства та появою нових технологій змінюється також і юридичне визначення того, що означає бути людиною. Це вимагає постійних юридичних, етичних і філософських дискусій, щоб адаптувати закони до нових викликів, забезпечуючи при цьому дотримання основних прав людини.*

***Ключові слова:** поняття «людина»; права людини; питання визначеності.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Наслідком десятиріччя російсько-української війни є тисячі смертей військових і цивільних, біль і страждання нашого народу. Руйнації зазнали не лише будівлі в містах і селах, під загрозою опинилося життя мільйонів людей. Переважаючий економічний і військовий потенціал РФ та маніакально-загарбницькі бажання її керівництва є причиною тривалості війни. Український народ гідно прийняв виклик ворога і з початком повномасштабного вторгнення захищає незалежність країни та відновлює тимчасово окуповані території, відстоює права і свободи людини [1].

Саме війна спонукає нас до роздумів та переосмислення багатьох важливих понять. Повною мірою відповідальність за те, що сьогодні руйнуються звичні для нас стереотипи мислення, притаманні цивілізованому суспільству, несе наш агресивний сусід [2, с. 636]. Але є й інші фактори, які впливають на сенс того, що означає право бути людиною та переоцінку людських якостей. Незаперечним є те, що в сучасному українському суспільстві побутує ставлення до людини відповідно до її матеріального становища. Дуже часто це відбувається на півсвідомості, адже матеріальне стало для багатьох набагато важливіше, ніж духовне й моральне.

Все частіше духовно багата людина сприймається як не зовсім досконала, не здатна створювати матеріальні блага. Тому проблема права бути людиною багатоаспектна та багатогранна, й у цьому контексті дуже важливо донести до людей їхнє істинне призначення. В юридичному контексті поняття «людина» сповнене невизначеності, що спонукає до міждисциплінарних дискусій, зокрема філософських, етичних та ін. Виникнення цієї невизначеності пов'язане з проблемою визначеності стосовно прав, захисту та обов'язків згідно з законом. Розв'язання цієї проблеми ускладнюється неясністю питань щодо біотехнологій, штучного інтелекту, прав плоду та рішення про кінець життя.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Підґрунтя філософсько-правового вивчення поняття «людина» становлять праці софістів, Сократа, Григорія Сковороди, І. Канта, Ж.-П. Сартра, М. Шелера, М. Фуко та ін. Теоретико-методологічною основою статті є наукові роботи українських і зарубіжних учених, а саме: М. Братасюк, В. Братасюка, І. Бородіна, К. Бабенко, І. Щербай, Б. Островської, Л. Сидоренко та ін.

Мета дослідження – філософсько-правове осмислення поняття «людина».

Виклад основного матеріалу дослідження. Часто послуговуючись у своїй науковій діяльності поняттям «людина», не замислюємося про правову суть цього поняття і не можемо його правильно корелювати відповідно до тих викликів, із якими ми не стикалися раніше. Зараз нам надзвичайно важливо сформулювати рішення та підходи для подолання цих викликів, зокрема у сфері прав людини. Це неможливо зробити, не розібравшись у суті самого поняття «людина».

Культурні та релігійні переконання значною мірою впливали і продовжують впливати на юридичне визначення поняття «людина». Різні культури та релігії по-різному тлумачать, що означає бути людиною, коли починається життя та що становить особистість. Тому ці відмінності призводять до наявних суперечливих правових стандартів і значно ускладнюють міжнародне право саме в контексті визначеності поняття «людина».

Якщо звернутися до витоків окресленої в назві статті проблеми, то від періоду античності й до наших днів учені розмірковували, намагаючись пояснити суть поняття «людина». Розгадати цей феномен їм так і не вдалося. Адже часи змінюються, породжуючи нові, пов'язані з поясненням суті цього поняття, складні проблеми. З'являються незнайомі питання, що потребують раніше невідомих відповідей. Тому можна констатувати, що актуальність та запитованість цієї проблематики в наш час набирає все більше обертів.

Закономірно свої розмірковування розпочати з Античності, де беруть виток багато учень, зокрема й ті, що пояснюють сутність самого поняття «людина». Вони відображаються у філософській думці тогочасних мислителів. Так зовсім по-новому сьогодні сприймається теза представника софістів Протагора: «Людина є мірою всіх речей, існуючих — що вони існують, неіснуючих — що вони не існують» [3]. Ідея культивування людської природи мислителів софістичного напрямку, як ґрунту для формування громадянського суспільства вільних особистостей, отримала своє продовження й була ефективно перенесена в римський контекст.

Відомий античний мислитель Сократ вважав, що морально досконалою людина не народжується, а стає такою лише через самопізнання й навчання. Кожен, на його думку, має реалізувати принцип «пізнай самого себе». Вчення Сократа утверджувало віру в людину, її можливості, а також у духовне моральне оновлення і перетворення людини на засадах розуму й знання [4].

Національне вчення про розуміння суті поняття «сутності людини» може бути представлене визначним українським філософом-мандрівником, якого слушно називають українським Сократом – Григорієм Сковородою. Мислитель розглядає людину не як «суспільну особину», продукт і об'єкт суспільних відносин, а насамперед як істоту вищого ступеня, певною глибиною стороною свого буття причетною до світу абсолютного й духовного, і ця причетність пов'язана з Богом і Святим Письмом, що уособлює ті «двері», крізь які має пройти людина на шляху до свого сокровеного єства –

внутрішньої людини, тобто «двері» біблійної мудрості [5].

У філософії Імануїла Канта людина представлена як водночас приналежна двом світам – світу природи, з його причинністю, необхідністю та світу соціуму, з такими виявами, як свобода та мораль. Він розглядає людину як суб'єкт, здатний творити загальні норми суспільного життя. Тобто, на рівні антропономії людина постає як законотворча сила, що сама собі створює закони й добровільно їм підпорядковується [6, с. 46]. При цьому саме антропонімія дає відповідь на запитання: що являє собою людська природа у громадянському стані. Антропономічний погляд на людину передбачає визнання безперечної переваги законодавчого розуму над суб'єктивними схильностями [6, с. 47].

Вловити зміни в суті поняття «людина», які відбулися з плином часу, а саме в індустріальну епоху, вдалося французькому філософу, письменнику, сценаристу, громадському діячеві Жан-Полю Шарлю Емáр Сартру. На його думку, людина стала засобом на шляху досягнення мети та починає втрачати свою ідентичність і більше не має права обирати. При цьому це все вже вирішено задовго до її народження. Як представник екзистенціалізму, Сартр пропонує своє розв'язання цієї філософської проблеми: визначити природу свободи волі й покласти її як основоположний принцип людського існування. Людина стає людиною лише тоді, коли досліджує навколишній світ, централізує його навколо себе. Так формується її свідомість. Для Сартра людина має найголовніше право – самовизначення. Людина зводить себе, обтесує, вона не є визначеною, оформленою після народження [7].

Ще один відомий філософ Зигмунд Фрейд визначає людину як еротичну істоту, яка керується несвідомими інстинктами. Драматизм людського існування, за Фрейдом, «підсилюється тим, що серед несвідомих потягів є і спадкова схильність до порушень та агресії, котра знаходить граничне відображення в «інстинкті смерті» проти стійкого «інстинкту життя» [8].

Німецький філософ і соціолог Макс Шелер вважав що, для пізнання людини потрібен ком-

плексний підхід, адже це «річ настільки велика», що всі її визначення невдалі. Людину не можна осмислити чи обумовити, вона перевершує будь-які визначення, будь-яку науку. Проте проблема людини — це головна проблема філософії. Криза сучасного суспільства показує всю нагальність цього завдання [9].

Людина для Тейяра де Шардена є центром, навколо якого і в якому обертається всесвіт. Учений підносить людину в пізнавальний принцип космології, оскільки саме через людину, на його думку, слід пізнавати сутність космосу [10].

М. Фуко стверджував, що не людина впливає на владу, а влада на людину [11]. Влада соціального світу над людиною – це, передусім, влада мови й подібних мові дискурсивних механізмів, що закріплені в заборонах, законах, настановах. А влада людини над світом є тією мірою неілюзорною, якою вона спирається на здатність іменувати, користуватися означуваними формами, словом, привласнювати владу мови, ставати функціонером символічного порядку. Це особлива мова влади, якій, врешті-решт, підкоряється і сама несвідомість. Дискурс виконує проміжну роль між образним і реальним [12].

Щодо сучасного розуміння людини як особистості, то це не покірний виконавець чужої волі, яку влаштовує наказ, веління, примус, що йдуть від держави. Сучасна людина, як вважає В. Братасюк, покликана змінювати правову реальність [13, с. 182].

У правовому розвитку підтверджується закономірність: людина як суб'єкт права формується в міру того, як розвивається і зміцнюється в неї почуття і людської гідності [13, с. 182].

У міжнародному праві не існує уніфікованого визначення поняття «людина», що надає можливість на рівні національного законодавства трактувати його довільно. Тому, з огляду на це, як вважає Б. Островська – врегулювання на міжнародному рівні єдиної термінології допомогло б уникнути наявних на національному рівні розбіжностей, а це розв'яже багато проблемних питань, що стосуються прав людини [14, с. 211].

Ні міжнародне право, ні національне законодавство не містить визначення поняття «людина». Водночас відповідно до визначення, наведеного у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «людина» – будь-яка особа; кожний; людська постать; вживається у значенні одиниці ліку людей; «люди» – суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці. Термін «людина», як біологічна категорія, визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями.

Розділ II Конституції України визначає права, свободи й обов'язки людини і громадянина. Вказаний розділ використовує конструкції «людина», «кожен має право», «кожному гарантується», що вказує, на нашу думку, на визнання відповідних прав і свобод за будь-якою людиною, що перебуває на території України незалежно від того, чи вона є громадянином України, іноземцем або особою без громадянства. Водночас Конституцією України визначені права, які належать лише громадянам України (до прикладу, статті 25, 33, 36) [15]. Крім того, статтею 92 Конституції України визначено коло питань, які визначаються чи встановлюються виключно законами України. Так, відповідно до пунктів 1, 2 частини першої цієї статті виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства. Таким чином, права та обов'язки людини, громадянина України визначаються значною кількістю законів України у різних сферах правовідносин [16].

Статус людини не присвоюється публічною владою, а належить людині від народження й реалізується через суб'єктивні права, які мають природно-правовий характер, а тому є невід'ємними. Таким чином, зазначений статус не можна позбавити органами державної влади.

Але зауважимо, що саме невизначеність поняття «людина» позбавляє її права на захист у

найбільш уразливі періоди життя. Це зумовлює потребу закріпити не лише правовий статус ембріона (плода), а й людини загалом.

До прикладу, сьогодні у світі склалося три позиції щодо визначення правового статусу ембріона, а саме абсолютистська, помірна та ліберальна. Перша полягає у визнанні ембріона абсолютною цінністю з часу зачаття і, відповідно, передбачає надати йому з того ж часу державно-правовий захист. Друга зводиться до визначення рівня розвитку, від якого ембріон наділяється правом на життя (це або етап внутрішньоутробного розвитку, або етап досягнення життєздатності). Третя позиція полягає в тому, що на будь-якій стадії розвитку ембріон не може бути визначений як особистість і, відповідно, не потребує особливого правового захисту, не наділяється правом на життя [18, с. 44]. Така невизначеність впливає як на права ненародженого, так і на права матері.

Досягнення біотехнології, такі як генна інженерія та клонування, також кидають виклик традиційним визначенням. Наприклад, якщо організм створений за допомогою генної інженерії або клонований, чи має він ті самі права, що й людина, яка народилася природним шляхом? Це викликає правові питання щодо статусу таких істот, особливо щодо прав людини, особистості та ступеня їх правового захисту.

Ще один аспект проблеми визначеності поняття «людина» пов'язаний із розвитком ШІ та робототехніки. Складається враження, що поступово межа між людиною та машиною стирається, і це створює правову дилему: чи треба надати певні права високорозвиненому штучному інтелекту, здатному самостійно мислити та ухвалювати рішення? Якщо так, то які це права і як ми юридично відрізнимо людину від штучного інтелекту? Ця невизначеність посилюється різними міжнародними підходами до штучного інтелекту та різними ступенями визнання чи захисту, які ці суб'єкти можуть отримати.

Ще одним юридичним викликом є визначення часу закінчення людського життя. Якщо людське життя підтримується за допомогою штучних засобів, навіть якщо функція мозку припинена чи перестає людина бути людиною в

очах закону? Звідси ціла низка проблем, пов'язаних із евтаназією, донорством органів і припиненням засобів підтримки життя.

Загальновідомо, що людина – це розумна жива істота, яка володіє даром мислення, наділена волею і свідомістю, перебуває у зв'язках із суспільством, у якому вона живе. Люди мають бути рівні у правах, але справжньої рівності сьогодні не існує, адже дискримінація за будь-якою ознакою є звичним явищем. Цивілізовані суспільства в наш час намагаються створювати належні умови для всіх, але проблему рівності так і не розв'язано. Позаяк більш захищені й рівні в правах саме громадяни, а щодо осіб без громадянства, то тут є ще дуже багато питань щодо рівності. Цілком зрозуміло, що не лише біологічні ознаки визначають людину як особистість, а й правовий статус (юридично закріплене становище в суспільстві, сукупність прав і обов'язків, відповідальності та гарантій). Серед найважливіших елементів правового статусу людини, можна виокремити права, свободи та обов'язки [19].

Зауважимо, що відмінність між правами людини і громадянина в конституціях багатьох держав відбивається у формулюваннях відповідних статей. У разі, коли мова йде про права людини, значною мірою послуговуються, як і в Конституції України, поняттями «кожний», «ніхто», «усі» або «визнається право», «гарантується свобода» та інші подібні словосполучення, які носять безособовий, абстрактний, характер. Інша річ, коли положення стосуються прав громадян. Тут формулювання більш чіткі й зрозумілі: «громадянин (громадянини) може» тощо. Таким чином можна стверджувати, що подібний стан речей першочергово пояснюється невизначеністю самого поняття «людина» в правовому аспекті й різними підходами в конституційній теорії та практиці.

Проблема аналізу системних основ закріплення правового статусу людини в Конституції України також залишається одним із пріоритетних напрямів досліджень вітчизняних учених. Першочергово звертається увага на автономність та відсутність взаємозв'язку прав людини з іншими правовими інститутами, на обов'язковість врахування пропонованих змін

до Конституції України та їхній вплив на статус людини і громадянина. Важливо зрозуміти чи будуть вони впливати на ефективність і реалізацію прав людини.

Тому, на наш погляд, слушною є думка К. Бабенко щодо системності закріплення правового статусу людини в Конституції України, яка має розглядатися як взаємозв'язок та взаємодоповнюваність окремих складових елементів правового статусу людини (громадянство, правосуб'єктність, права і свободи людини й громадянина, конституційні обов'язки) та як зв'язок на рівні субелементів тих чи інших інститутів. Це уможливить забезпечення реалізацію положення про визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини, відображені в Конституції України, можна структурувати та визначити як засоби забезпечення «людської гідності» й «безпеки» у відносинах між окремими людьми, а також у їхніх стосунках із державою [20].

Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа є однією з засадничих цінностей українського конституційного ладу. Зі статті 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності. Своєю чергою, суди мають тлумачити юридичні норми так, щоб під час їх застосування це не завдавало шкоди людській гідності. Щодо безпеки людини, то сьогодні тут більше питань, ніж відповідей, зокрема які суб'єкти наділяються правом «забезпечувати» безпеку людини й на кому лежить «відповідальність за захист».

Висновки. Всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Це означає, що кожна людина заслуговує на повагу та співчуття, і її цінність не визначається зовнішніми чинниками, такими як багатство, статус чи влада. Поняття «людина» тісно пов'язане з визнанням та шануванням внутрішньої цінності кожної людини. Невизначеність саме правового

контексту навколо сенсу поняття «людина» є відображенням еволюції людської особистості, її природи. У міру того, як змінюються суспільство, технології та культурні перспективи, змінюється також і юридичне визначення того, що означає бути людиною. Ця невизначеність вимагає постійних юридичних, етичних і філософських дискусій, щоб адаптувати закони до нових викликів, забезпечуючи при цьому дотримання основних прав людини.

Збалансованість між біологічною, соціальною та духовною сутністю людини є надзвичайно важливим для гармонійної побудови її життя. Тільки гармонійна, збалансована людина зможе не лише сформувати, а й зберегти та постійно використовувати свої базові внутрішні духовні цінності, вибудовуючи відносини з суспільством на засадах партнерства, а не підпорядкованості.

Міжнародне право в галузі прав людини діє на передумовах захисту всіх людей, але визначення поняття «людина» в різних країнах може відрізнитися. Як-от: хто конкретно має право на ці права? Тому правові системи мають комплексно підходити до вирішення цих проблем. Зокрема, до захисту прав біженців та осіб без громадянства, людей, що отримали тимчасовий притулок, так як їх статус інколи перебуває в юридичній невизначеності і по відношенню до них влада окремих держав може діяти свавільно, що є неприйнятним.

Література

1. Право на правду та справедливість: моніторинг та дослідження можливих механізмів захисту прав людини в перехідному правосудді в умовах російсько-української війни. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/Pravo_na_pravdu-1.pdf.

2. Щербай І. Поняття та сутність прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство. Розділ XII. Філософія права*. Електронне наукове видання С. 636. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.111>.

3. Зборовська Ксенія. Яка людина є мірою всіх речей і навіщо їй це потрібно. URL: [https://www.koine.community/xenija-zborovska/%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96](https://www.koine.community/xenija-zborovska/%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8-5-1-%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%94-%D0%BC%D1%96%D1%80%D0%BE%D1%8E-%D0%B2%D1%81%D1%96%D1%85-%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%B9/)

[%D1%81%D1%82%D0%B8-5-1-%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%94-%D0%BC%D1%96%D1%80%D0%BE%D1%8E-%D0%B2%D1%81%D1%96%D1%85-%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%B9/](https://www.koine.community/xenija-zborovska/%D1%81%D1%82%D0%B8-5-1-%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%94-%D0%BC%D1%96%D1%80%D0%BE%D1%8E-%D0%B2%D1%81%D1%96%D1%85-%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%B9/).

4. Паньків О. Концепція людини у філософії Сократа. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/kontsepsiia-liudyny-u-filosofii-sokrata-1500792591>.

5. Дічек Наталія. Людина і смисл її життя у творчості Г. Сковороди. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/617/579>.

6. Козловський В.П. Кантова антропономія, або вчення про людину як нормотворчу істоту. *Наукові записки. Том 141. Філософія та релігієзнавство*. С. 48. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f4289ac6-e48f-4d26-9c4d-db4977494a77/content>.

7. Маловічко Дар'я. Людина приречена на свободу. Жан-Поль Сартр та його філософія. URL: <https://artefact.org.ua/history/lyudina-prirechena-na-svobodu-zhan-pol-sartr-ta-yogo-filosofiya.html>.

8. Корсун Л. Людина як предмет наукового пізнання. URL: <https://osvita.ua/school/method/2633/>.

9. Філософська антропология. URL: https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/Filosofiya_antropologiya.pdf.

10. Базалук Олег. Етапи еволюції життя в дослідженнях П'єра Тейяра де Шардена. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2142/1/Bazalyk.pdf>.

11. Клименко В. Філософія влади Мішеля Фуко: критичний погляд на західну Демократію. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21675/1/3.%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.

12. Сидоренко Л.І. Філософське осмислення людини. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-phil-human.htm>.

13. Братасюк В.М. Людина-особистість як суб'єкт захисту права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. Серія ПРАВО*. Випуск 47. Том 3. С. 181-182 URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspsui/bitstream/>

lib/33867/1/%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%90-%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%91%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%A1%D0%A3%D0%91%E2%80%99%D0%84%D0%9A%D0%A2%20%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%A3.pdf].

14. Островська Б.В. Право бути людиною. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 211-223. URL: file:///C:/Users/1372/Downloads/664-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1342-1-10-20180126.pdf].

15. Відповідь Міністерства Юстиції України на запит на інформацію, щодо надання роз'яснення термінів «людина», «громадянин», «фізична особа» URL: https://dostup.org.ua/request/104682/response/365021/attach/2/..pdf?cookie_passthrough=1.

16. Щодо розгляду звернення Дмитра до Міністерства Юстиції України. URL: https://dostup.org.ua/request/122837/response/395073/attach/2/.pdf?cookie_passthrough=1.

17. Відповідь Міністерства Юстиції на запит Інни Пасічніченко № 52715/ПІ-ПІ-1644/7.1.4 від 27.04.2023. URL: https://dostup.org.ua/request/122837/response/395073/attach/3/1.pdf?cookie_passthrough=1.

18. Валід Камаль Абдель Салам Атіа. Правове регулювання правового статусу ембріону. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2019. № 3 (67). С. 43-47. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401-2019-3-8>.

19. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 01.01.2020. URL: zakon.rada.gov.ua.

20. Бабенко К.А. Системні основи закріплення правового статусу людини в Конституції України. *Шостий апеляційний адміністративний суд*. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/427-sistemni-osnovi-zakriplennya-pravovogo-statusu-lyudini-v-konstitutsiji-ukrajini.html>.

References

1. Pravo na pravdu ta spravedlyvist: monitorynh ta doslidzhennia mozhlyvykh mekhanizmiv zakhystu prav liudyny v perekhidnomu pravosuddi v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/Pravo_na_pravdu-1.pdf.

2. Shcherbai I. Poniattia ta sutnist prav liudyny. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo. Rozdil XII. Filosofiia prava*. Elektronne naukove vydannia. S. 636. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.111>.

3. Zborovska Kseniia. Yaka liudyna ye miroiu vsikh rechei i navishcho yii tse potribno. URL: <https://www.koine.community/xenija-zborovska/%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8-5-1-%D1%8F%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%94%D0%BC%D1%96%D1%80%D0%BE%D1%8E-%D0%B2%D1%81%D1%96%D1%85-%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%B9/>.

4. Pankiv O. Kontsepsiia liudyny u filosofii Sokrata. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/kontsepsiia-liudyny-u-filosofii-sokrata-1500792591>.

5. Dichek Nataliia. Liudyna i smysl yii zhyttia u tvorchosti H. Skovorody. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/617/579>.

6. Kozlovskiy V.P. Kantova antroponomiia, abo vchennia pro liudynu yak normotvorchu istotu. *Naukovi zapysky. Tom 141. Filosofiia ta relihiieznavstvo*. S. 48. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f4289ac6-e48f-4d26-9c4d-db4977494a77/content>.

7. Malovichko Daria. Liudyna pryrechena na svobodu. Zhan-Pol Sartr ta yoho filosofiia. URL: <https://artefact.org.ua/history/lyudyna-prirechena-na-svobodu-zhan-pol-sartr-ta-yogo-filosofiya.html>.

8. Korsun L. Liudyna yak predmet naukovoho piznannia. URL: <https://osvita.ua/school/method/2633/>.

9. Filosofska antropohiia. URL: https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/Filosofiya_antropologiya.pdf.

10. Bazaluk Oleh. Etapy evoliutsii zhyttia v doslidzhenniakh Piera Teiara de Shardena. URL:

<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2142/1/Bazalyk.pdf>.

11. Klymenko V. *Filosofia vlady Mishelia Fuko: krytychnyi pohliad na zakhidnu Demokratsiiu*. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21675/1/3.%20D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.

12. Sydorenko L.I. *Filosofske osmyslennia liudyny*. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-phil-human.htm>.

13. Bratasiuk V.M. *Liudyna-osobystist yak subiekt zakhystu prava. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, 2017. Serii PRAVO. Vyp. 47. Tom 3. S. 181-182* URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33867/1/%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%90-%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%91%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%A1%D0%A3%D0%91%E2%80%99%D0%84%D0%9A%D0%A2%20%D0%97%D0%90%D0%A5%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%A3.pdf>.

14. Ostrovska B.V. *Pravo buty liudynoiu. Filosofski ta metodolohichni problemy prava. 2017. № 2 (14). C. 211-223* URL: <file:///C:/Users/1372/Downloads/664-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1342-1-10-20180126.pdf>].

15. *Vidpovid Ministerstva Yustytsii Ukrainy na zapyt na informatsiiu, shchodo nadannia roziasnennia terminiv «liudyna», «hromadianyn», «fizychna osoba»* URL: https://dostup.org.ua/request/104682/response/365021/attach/2/..pdf?cookie_passthrough=1.

16. *Shchodo rozghliadu zvernennia Dmytra do Ministerstva Yustytsii Ukrainy*. URL: https://dostup.org.ua/request/122837/response/395073/attach/2/.pdf?cookie_passthrough=1.

17. *Vidpovid Ministerstva Yustytsii na zapyt Inny Pasichnichenko № 52715/PI-P-1644/7.1.4 vid 27.04.2023*. URL: https://dostup.org.ua/request/122837/response/395073/attach/3/1.pdf?cookie_passthrough=1.

18. Valid Kamal Abdel Salam Atia. *Pravove rehuliuвання правового статусу embrionu Derzhava ta rehiony Serii: Derzhavne upravlinnia, 2019 r., № 3 (67) S. 43-47. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401-2019-3-8>*.

19. *Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 01.01.2020*. URL: zakon.rada.gov.ua.

20. Babenko K.A. *Systemni osnovy zakriplennia pravovoho statusu liudyny v Konstytutsii Ukrainy. Shostyi apeliatsiyni administratyvnyi sud*. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/427-sistemni-osnovi-zakriplennya-pravovogo-statusu-lyudini-v-konstitutsiji-ukrajini.html>.

**TO THE ISSUE OF CERTAINTY OF THE CONCEPT OF «HUMAN»:
PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS**

National Aviation University
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: vitacherev@ukr.net

*The purpose of the scientific paper is a philosophical and legal comprehension of the concept of "human". **Research methods:** to achieve a specific goal, philosophical, general scientific, and special-legal methods were used, in particular, the dialectical, historical, structural-functional, comparative, logical-legal, and the like. **Results:** the issue of uncertainty of the concept of "human" is resolved at the interdisciplinary level, including within the framework of philosophical and legal science. Philosophical and legal research on the definition of the concept of "human" will contribute to the achievement of theoretical-scientific and social-practical goals, in particular, it will help to avoid existing disagreements, to resolve numerous problematic issues that are a priority at the current stage of development of jurisprudence and related to human rights. **Discussion:** the philosophical and legal analysis of the concept of "human" is aimed at considering it in harmony with the biological, social, and spiritual essence of human. The issues of unification of this concept in various legal systems remain controversial in this context due to the diversity of cultural and religious beliefs, the lack of regulation of the issue of biotechnology, artificial intelligence, fetal rights, and decisions on the end of life. It is important that with the change in society, and the emergence of new technologies, the definition of what it means to be human also changes. All this requires constant legal, ethical, and philosophical discussions to adapt laws to new challenges while ensuring the observance of fundamental human rights.*

***Key words:** concept of "human"; human rights; issue of certainty.*

Стаття надійшла до редакції 07.09.2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19064
УДК 343.326:004.056.53(045)

Є. В. Криволап,
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2599-2520>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗАГРОЗАМ АКТАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РІВНЯ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: krivolap.evgeniy@gmail.com

Метою статті є дослідження системи та змісту актів європейського рівня у сфері протидії кіберзагрозам. Методи дослідження: документальний аналіз, узагальнення правової інформації, інформації із сфери кіберзахисту інформаційно-комунікаційних систем. Результати: визначені особливості правового регулювання заходів забезпечення кібербезпеки правовими актами європейського рівня. Наголошено, що три засадничих нормативних акти ЄС у сфері кіберзахисту, а саме: Директива Європейського парламенту і Ради ЄС 2016/1148 від 06.07.2016 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу; Директива Ради 2008/114/ЄС від 08.12.2008 року про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту; Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, – підлягають імплементації у законодавство України відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року. Вперше встановлено, що керівними документами європейського рівня щодо практичного впровадження вимог вказаних Конвенцій про кіберзахист слід вважати і брати до виконання Конвенцію від 23.11.2001 року Ради Європи «Про кіберзлочинність» з Додатковим протоколом від 28.01.2003 року до Конвенції про кіберзлочинність; Рекомендацію від 30.10.1997 р. № R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ»; Рекомендацію від 30.10.1997 р. № R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи «Про розпалювання ненависті»; Рекомендацію від 27.04.1989 р. № R (89) 7 Комітету міністрів РЄ «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту». Здійснюються заходи унормування вимог до програмного та апаратного забезпечення, спрямованих на протидію кібервтручанням. Обговорення: реалізація зазначених положень дозволяє виробити національні стандарти належного захисту від кібервтручань та глядачів від «необґрунтованого показу насильства».

Ключові слова: кібербезпека; Директива Європейського парламенту і Ради ЄС; Регламент Європейського парламенту і Ради ЄС; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи; вразливість; комп'ютерні мережі.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні практично жодна сфера людської діяльності, у тому числі і цивільна авіація, не об-

ходиться без використання інформаційних технологій. Але повсюдна інформатизація стала приводом для зловмисників атакувати

комп'ютерні інформаційні системи. Таким чином кібератаки стали звичайною справою [1, с. 41-42]. У січні 2024 року Держспецзв'язку України повідомив, що у попередньому році в Україні кількість кібератак зросла, порівняно з 2022 роком, на 15,9% – до 2543 інцидентів. За даними урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA, 347 кібератак було зафіксовано на уряд та урядові організації, 276 – на місцеві органи влади, 175 – на організації у секторі безпеки та оборони, 127 – комерційні організації. Ще 92 рази було атаковано енергетичний сектор, 81 – телеком, 38 – освітні установи, 32 – транспортну галузь, 30 – фінансовий сектор, 25 – ІТ-сектор, 15 – ЗМІ, 12 – медичні установи [2]. Кібератаки стали чинником агресії російської федерації проти України і цивілізованого світу. У січні 2023 року речник федерального уряду Німеччини Крістіне Гоффманн повідомила, що російські хакери атакували Німеччину після її рішення передати Україні танки. Насамперед кібератаки торкнулися сайтів аеропортів, установ фінансового сектора, органів влади федерального та земельного рівнів, зокрема, МВС землі Баден-Вюртемберг. Відповідальність за атаки взяло на себе російське хакерське угруповання Killnet, лояльне до Путіна. Вони заявили, що їхні дії є відповіддю на анонсоване постачання до України німецьких танків Leopard 2. У той же час повідомлено, що Федеральне відомство інформаційної безпеки попередило уразливі інституції та дало поради, як протистояти таким атакам [3]. Отже, проблема протидії кіберзагрозам є актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми врегулювання і унормування діяльності у кіберпросторі вже давно стали ключовими у політиці багатьох держав світу. Всі вони однозначні у твердженні, що кіберпростір – це міжнародний простір, і діяльність держав у кіберпросторі повинна в першу чергу відповідати нормам міжнародного права. Україна інтегрована у світовий цифровий простір, тому запобігання кіберзагрозам можливе завдяки поєднанню національної та міжнародної стратегій кіберзахисту [4-8 та ін.]. Як зазначається у дисертації [7], для України є надзвичайно актуальним

впровадження міжнародного досвіду у сфері адміністративно-правового та організаційного забезпечення кібербезпеки, який є необхідним у якості успішного прикладу щодо формування відповідної політики і побудови власної системи правового та організаційного забезпечення кібербезпеки, у першу чергу, в умовах гібридної війни. Успіх та ефективність адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки забезпечується одночасними заходами, спрямованими як у напрямі співпраці з фаховими міжнародними інституціями щодо забезпечення кібербезпеки, так і у напрямі формування адекватного викикам гібридної війни національного законодавства у цій сфері [7, с. 404]. Важливим елементом подальшої розбудови системи забезпечення кібербезпеки України, особливо в умовах гібридної війни, є необхідність імплементації положень Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу [7, с. 374]. Окремі питання правового регулювання заходів забезпечення кібербезпеки актами європейського рівня розглянуті автором (у співавторстві) у статті [9].

Виклад основного матеріалу дослідження.

На європейському рівні слід виокремити такі акти загальноєвропейського правового регулювання:

- Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу;

- Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 року про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту;

- Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних);

- Конвенція від 23.11.2001 року Ради Європи «Про кіберзлочинність»; ратифікована Законом

України від 07.09.2005 № 2824-IV «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність». Конвенція набрала чинності для України 01.07.2006 року;

- Додатковий протокол від 28.01.2003 року до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи; протокол ратифіковано Законом України від 21.07.2006 № 23-V. Дата набрання чинності для України 01.04.2007 року;

- Рекомендація від 30.10.1997 р. № R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ», ухвалена Комітетом міністрів на 607-му засіданні заступників міністрів від 30.10.1997 р.;

- Рекомендація від 30.10.1997 р. № R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи «Про розпалювання ненависті», ухвалена Комітетом міністрів на 607-му засіданні заступників міністрів від 30.10.1997 р.;

- Рекомендація від 27.04.1989 р. № R (89) 7 Комітету міністрів РЄ «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту», ухвалена Комітетом міністрів на 425-му засіданні заступників міністрів від 27.04.1989 р.

Даний перелік не є вичерпним. Окремі питання правового регулювання заходів забезпечення кібербезпеки висвітлюються у певних суміжних актах. Наприклад, у Конвенції від 25.10.2007 року Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» мітиться посилення на Рекомендацію № R (91) 11 Комітету міністрів про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю дітьми та підлітками, Рекомендацію Rec (2001) 16 про захист дітей від сексуальної експлуатації та Конвенцію про кіберзлочинність, зокрема статтю 9 цієї Конвенції, а також Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

Перші три перелічені документи (Директива 2016/1148 від 06.07.2016; Директива 2008/114/ЄС від 08.12.2008; Регламент 2016/679 від 27.04.2016) підлягають імплементації у законодавство України відповідно

до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року.

Зокрема, у Директиві 2016/1148 від 06.07.2016 відзначається, що вона прийнята, між іншим, виходячи з наступних міркувань:

(1) Мережеві та інформаційні системи та послуги відіграють важливу роль у суспільстві. Їхня надійність та безпека суттєва для економічної та соціальної діяльності і, зокрема, для функціонування внутрішнього ринку.

(2) Масштаб, частота та вплив інцидентів, пов'язаних з безпекою, зростають та становлять велику загрозу для функціонування мережевих та інформаційних систем. Такі системи можуть також ставати об'єктом умисних шкідливих дій, мета яких – пошкодити такі системи або завадити їх експлуатації. Такі інциденти можуть перешкоджати здійсненню економічної діяльності, завдавати значних фінансових збитків, підривати довіру користувачів та спричиняти значну шкоду економіці Союзу.

(3) Мережеві та інформаційні системи і, в першу чергу, Інтернет, відіграють важливу роль у сприянні транскордонному руху товарів, послуг та людей.

(62) Інциденти можуть бути результатом злочинної діяльності, попередженню, розслідуванню та кримінальному переслідуванню яких сприяє координація та співпраця між операторами основних послуг, надавачами цифрових послуг, компетентними органами та правоохоронними органами. У разі підозри, що інцидент пов'язаний із серйозною злочинною діяльністю відповідно до національного законодавства або законодавства Союзу, держави-члени повинні заохочувати операторів основних послуг та надавачів цифрових послуг повідомляти відповідні правоохоронні органи про інциденти, щодо серйозного злочинного характеру яких виникає підозра. Якщо доречно, бажано, щоб координації компетентних органів та правоохоронних органів різних держав-членів сприяли Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (ЕСЗ) та ENISA.

(63) У багатьох випадках персональні дані викрадають у результаті інцидентів. З огляду на це, компетентні органи та органи з питань захисту даних повинні співпрацювати та обмінюва-

тися інформацією щодо всіх відповідних питань, з метою боротьби з витоками персональних даних внаслідок інцидентів.

(75) Ця Директива поважає фундаментальні права та дотримується принципів, визначених Хартією фундаментальних прав Європейського Союзу, зокрема права на повагу особистого життя та комунікацій, захисту персональних даних, свободи підприємництва, права власності, права дієвого правового захисту в суді та права бути вислуханим.

Згідно пункту 2 статті 1 Директива:

(а) встановлює обов'язки для всіх держав-членів для ухвалення національної стратегії безпеки мережевих та інформаційних систем;

(б) створює Групу співпраці для підтримки та сприяння стратегічній співпраці та обміну інформацією серед держав-членів та розвитку повної довіри між ними;

(с) створює мережу груп реагування на інциденти, пов'язані з комп'ютерною безпекою («мережа CSIRT») з метою зміцнення повної довіри між державами-членами та сприяння швидкій та дієвій оперативній взаємодії;

(d) встановлює вимоги до безпеки та повідомлення для операторів основних послуг та надавачів цифрових послуг;

(е) встановлює обов'язки для держав-членів для призначення національних компетентних органів, єдиних контактних пунктів та CSIRT із завданнями, пов'язаними з безпекою мережевих та інформаційних систем.

Згідно пункту 1 статті 2 Директиви, опрацювання персональних даних відповідно до цієї Директиви необхідно здійснювати згідно з Директивою 95/46/ЄС, на зміну якій прийнято Регламент 2016/679 від 27.04.2016.

Конвенція Ради Європи «Про кіберзлочинність» з Додатковим протоколом до неї вважається універсальним міжнародним документом, що встановлює і класифікує злочини у сфері кіберзлочинності [10, с. 70]. Усього можна виділити 2 групи кіберзлочинів: які вчиняються у кіберпросторі та які вчиняються з використанням останнього.

До першої групи злочинів можна віднести три категорії кіберзлочинів:

- злочини проти конфіденційності, цілісності і працездатності комп'ютерних даних і систем – незаконний доступ, незаконне перехоплення, створення перешкод для обміну даними, створення перешкод для функціонування систем, неправомірне використання апаратних пристроїв;

- комп'ютерні злочини – фальсифікація і підробка, що здійснюються з використанням комп'ютерної техніки;

- злочини, пов'язані з контентом – виготовлення, поширення і зберігання дитячої порнографії.

Об'єктом таких кіберзлочинів може стати будь-який користувач Інтернету.

Разом із тим, до другої групи злочинів можна віднести дві категорії кіберзлочинів:

- злочини, пов'язані з порушенням авторського права і суміжних прав, при цьому встановлення таких правопорушень віднесено документом до компетенції національних законодавств держав;

- кіберзлочини як акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж.

Об'єктом таких кіберзлочинів може стати не тільки і навіть не стільки будь-який користувач Інтернету, але й особа, яка не є користувачем Інтернету. Наприклад об'єктом злочину у вигляді поширення контрафактної продукції через мережу Інтернет може стати суб'єкт авторського права, який не є користувачем Інтернету.

Як зазначається у дисертації [7, с. 71], деякі кіберзлочини нормами Конвенції про кіберзлочинність не виділено в окремі групи. В наукових колах ведуться дискусії щодо даних кіберзлочинів, які до цього часу викликають суперечки щодо необхідності гармонізації законодавства на міжнародному рівні з точки зору техніки їх криміналізації. Це «кібертероризм» та використання кіберпростору в терористичних цілях. Державами та міжнародними організаціями вживаються зусилля щодо боротьби з терористичними організаціями, які використовують кіберпростір. Як приклад, можна навести проект Clean IT, який існує на рівні ЄС та метою якого є боротьба з кібертероризмом.

Не можна поза увагою залишити ще одну категорію кіберзлочинів, а саме – крадіжка, передача і використання персональних даних з метою вчинення злочинів (identity theft), яка, хоча і не включена окремо в Конвенцію про кіберзлочинність, але отримала поширення після прийняття міжнародного документа. Деякі країни виділяють ці злочини в окрему категорію, інші вважають, що дані діяння підпадають під кілька статей кримінального законодавства [11, с. 33], що, у свою чергу, спонукає до виділення даного злочину в окрему групу та гармонізації міжнародного законодавства у цій сфері.

Вище зазначено, що серед стратегічних цілей та напрямів реалізації Стратегії інформаційної безпеки України визначені, зокрема, протидія пропаганді війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті. Комплекс підходів, що дає уявлення про європейські стандарти обмеження поширення матеріалів, що містять показ насильства та жорстокості, надають Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (89) 7 від 27.04.1989 р. «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту», № R (97) 19 від 30.10.1997 р. «Про показ насильства електронними ЗМІ», № R (97) 20 від 30.10.1997 р. «Про розпалювання ненависті». Базовим принципом підходу до обмежень в даній сфері є правила, встановлені ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ЄКПЛ).

У Рекомендації № R (89) 7, враховуючи, зокрема, норми ст.ст. 8 і 10 ЄКПЛ щодо свободи вираження поглядів і безперешкодного поширення інформації та ідей, визнається, тим не менш, важливість консолідації дій, спрямованих проти поширення відеозаписів насильницького, жорстокого й порнографічного змісту, а також проти вживання наркотиків, зокрема задля захисту неповнолітніх. З цією метою визнано, що Держави-члени повинні: заохочувати створення систем саморегулювання, або створювати системи класифікації й контролю за відеозаписами за допомогою відповідних професійних секторів чи органів державної влади, або запроваджувати системи, які поєднують саморегулювання з си-

стемами класифікації й контролю чи іншими, які не суперечать національному законодавству. В усіх випадках можливе застосування кримінального законодавства та відповідних заходів впливу фінансового й фіскального характеру. Зокрема, обмеження поширення можуть здійснюватися шляхом: заборони поставок з комерційною метою або пропозицій щодо поставок неповнолітнім; заборони на рекламу; заборони на продаж по пошті. Класифікація кожного відеозапису має бути вказана на упаковці матеріального носія і у відеокаталозі, рекламі та ін.

Рекомендація № R (97) 20 від 30.10.1997 р. виходила з засудження розпалювання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму та всіх форм нетерпимості, оскільки це підриває безпеку демократії, культурну єдність, плюралізм. Зазначається, що окремі випадки розпалювання ненависті можуть бути настільки образливі для окремих осіб і груп населення, що вони вийдуть за рамки правового захисту, що надається ст. 10 ЄКПЛ відносно свободи форм самовираження. Деякі форми необґрунтованого показу насильства, розпалювання ненависті можуть законним чином бути обмежені, враховуючи обов'язки й відповідальність, що їх несе із собою здійснення права на свободу вираження поглядів, за умови, що такі втручання в свободу вираження поглядів передбачені законодавством і є необхідними в демократичному суспільстві, згідно ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ.

Найбільш докладно аналізована проблема викладається у Рекомендації № R (97) 19. Ця Рекомендація виходила з того, що здійснення свободи вираження поглядів пов'язані з обов'язками і відповідальністю, і що воно може бути законним чином обмежене з метою підтримки рівноваги між здійсненням цього права і дотриманням інших основних прав, свобод і інтересів, які захищає Конвенція. Керівним принципом у визначенні меж показу насильства є ст. 10 ЄКПЛ.

Зокрема, у Рекомендації № R (97) 19 наголошено, що свобода вираження поглядів, в принципі, включає також право поширювати й одержувати інформацію та ідеї, які становлять показ насильства. Проте деякі форми необґрун-

тованого показу насильства можуть законним чином бути обмежені з метою гарантування поваги людської гідності й захисту вразливих груп, наприклад, дітей і підлітків, фізичному, розумовому й моральному розвитку яких може зашкодити показ такого насильства. У Рекомендації № R (97) 19 дано визначення поняттю «необґрунтований показ насильства», яке розуміється як поширення повідомлень, слів і зображень, насильницькому змісту яких або способу подання надається особлива виразність, не виправдана контекстом.

Виходячи з принципу єдності права на самовираження та обов'язків, пов'язаних з використанням цього права, Рекомендація № R (97) 19 сформулювала способи, якими на фахівців ЗМІ може бути покладена відповідальність за належну редакційну політику, в тому числі і щодо уникнення «необґрунтованого показу насильства»: i) попередня поінформованість громадськості про повідомлення, слова й зображення насильницького характеру, які збираються зробити доступними; ii) запровадження кодексів поведінки, які визначатимуть конкретні обов'язки відповідного професійного сектора; iii) впровадження внутрішніх керівних принципів, у т.ч. стандартів для оцінювання змісту в організаціях електронних ЗМІ; iv) заснування на секторальному рівні та окремими телерадіомовниками відповідних консультативних і контрольних механізмів для моніторингу процесу впровадження стандартів саморегулювання; v) врахування стандартів саморегулювання в контрактах з іншими секторами, наприклад, виробниками аудіовізуальної продукції й відеоігор, рекламними агенціями та ін.; vi) регулярні контакти та обмін інформацією з національними регуляторними органами, а також з органами саморегулювання в інших країнах.

Серед дієвих національних заходів обмеження «необґрунтованого показу насильства» Рекомендація № R (97) 19 визначає: надання користувачам ЗМІ – і громадянам, й іноземцям, – незадоволеним насильницьким спрямуванням певних служб або продукції, – можливості звертатись із скаргою до регуляторного або іншого уповноваженого національного органу; вклю-

чення до умов ліцензій для телерадіомовників певних зобов'язань, що стосуються показу насильства, разом із попереджувальними заходами адміністративного характеру (наприклад, непродовження ліцензії за недодержання цих зобов'язань) тощо.

Слід також врахувати, що останнім часом в законодавство ЄС імплементуються нормативні вимоги до програмного та апаратного забезпечення, спрямовані на протидію кібервтручанням. Так, повідомляється [12], що ЄС пропонує стандарти безпеки для складових мережі Інтернет (IoT). Законодавці ЄС запровадили нові стандарти безпеки для підключених до Інтернету продуктів – від смартфонів до холодильників – оскільки Союз намагається протистояти зростаючій загрозі, яку становлять кібератаки. Запропонований Закон про кіберстійкість (Cyber Resilience Act, CRA) запроваджує кілька ключових заходів, включаючи основні вимоги безпеки для продуктів, які вважаються безпечними для ринку, і зобов'язання їхніх виробників щодо усунення вразливостей після їх виявлення. CRA вимагає від компаній мати механізми для усунення будь-яких недоліків, виявлених у їхніх пристроях після того, як вони були продані споживачам протягом періоду до п'яти років або принаймні протягом очікуваного терміну експлуатації продукту. Пристрої, які не відповідають цим стандартам, можуть бути зняті з ринку, а виробники можуть зіткнутися зі штрафом у розмірі 15 мільйонів євро або 2,5% від їх загального річного доходу за недотримання правил.

Висновки. Визначені особливості правового регулювання заходів забезпечення кібербезпеки правовими актами європейського рівня. Наголошено, що три засадничих нормативних акти ЄС у сфері кіберзахисту, а саме: Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 06.07.2016 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу; Директива Ради 2008/114/ЄС від 08.12.2008 року про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту; Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679

від 27.04.2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, – підлягають імплементації у законодавство України відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року. Вперше встановлено, що керівними документами європейського рівня щодо практичного впровадження вимог вказаних Конвенцій про кіберзахист слід вважати і брати до виконання Конвенцію від 23.11.2001 року Ради Європи «Про кіберзлочинність» з Додатковим протоколом від 28.01.2003 року до Конвенції про кіберзлочинність; Рекомендацію від 30.10.1997 р. № R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ», ухвалену Комітетом міністрів на 607-му засіданні заступників міністрів від 30.10.1997 р.; Рекомендацію від 30.10.1997 р. № R (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи «Про розпалювання ненависті», ухвалену Комітетом міністрів на 607-му засіданні заступників міністрів від 30.10.1997 р.; Рекомендацію від 27.04.1989 р. № R (89) 7 Комітету міністрів РЄ «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту», ухвалену Комітетом міністрів на 425-му засіданні заступників міністрів від 27.04.1989 р. Реалізація зазначених положень дозволяє виробити національні стандарти належного захисту прав глядачів на захист від «необґрунтованого показу насильства». Здійснюються заходи унормування вимог до програмного та апаратного забезпечення, спрямованих на протидію кібервтручанням.

Публікація підготовлена на підставі Звіту [7].

Література

1. Філінович В.В. Кібербезпека та загрози авіаційній сфері: правовий аспект. *Наукові праці Національного авіаційного університету: Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»*. 2021. № 3 (60). С. 38-43. URL: 10.18372/2307-9061.60.15950.

2. Жарикова А. Кількість кібератак у 2023 році зросла на 16% – Держспецзв'язку. *Економічна правда*. 31.01.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/31/709>

355/.

3. Глущенко О. Російські хакери атакували Німеччину після її рішення передати Україні танки. *Українська правда*. 28.01.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/28/7386899/>.

4. Разметаєва Ю.С. Система міжнародної безпеки у світлі кіберзагроз: правові проблеми та перспективи. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвячених пам'яті проф. М.В. Яновського і В.С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р.: у 2 ч. Харків. 2015. ч. 1. С. 17-177.

5. Maskun S.H. Cyber Security: Rule of Use Internet Safely. *Journal of Law, Policy and Globalization*. 2013. Vol. 15. P. 22.

6. Дубов Д.В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Монографія. Київ НІСД, 2014. 328 с.

7. Веселова Л.Ю. Адміністративно-правові основи кібербезпеки в умовах гібридної війни. Дис ... д-ра юр. наук. Спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса. Одеський державний університет внутрішніх справ. 2021. 500 с.

8. Валюшко І.О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту. Дис ... канд. політичних наук. Спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київ, 2018. 210 с.

9. Криволап Є.В., Юринець Ю.Л., Белкін Л.М. Правове регулювання заходів забезпечення кібербезпеки актами європейського рівня. *Moderní aspekty vědy: XL. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 2024. str. 103-114.

10. Лихова С.Я., Леонов Б.Д. Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ НАУ. 2021. № 2 (59). С. 170-176.

11. Бабакин В.М. Особливості міжнародного співробітництва при розслідуванні кіберзлочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 27-35. URL: <http://Avwww.nbu.gov.ua/e-journals/FP/> 2011-

12. Martin A. EU proposes security standards for IoT products. *The Record*. September 15th, 2022. URL: <https://therecord.media/eu-proposes-security-standards-for-iot-products>.

13. Проблеми формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: теорія і практика. Звіт про науково-дослідну роботу № 312-ДБ20. № державної реєстрації 0120U102136. Київ. 2022. 624 с. Рукопис. Закінчено 7 груд. 2022 р.

References

1. Filinovich V.V. Kiberbezpeka ta zahrozy aviatsiinii sferi: pravovyi aspekt. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu: Seriya «Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo»*. 2021. № 3 (60). S. 38-43. URL: [10.18372/2307-9061.60.15950](https://doi.org/10.18372/2307-9061.60.15950).

2. Zharykova A. Kilkist kiberatak u 2023 rotsi zrosla na 16% – Derzhspetsviazku. *Ekonomichna pravda*. 31.01.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/31/709355/>.

3. Hlushchenko O. Rosiiski khakery atakovali Nimechchynu pislia yii rishennia peredaty Ukraini tanky. *Ukrainska pravda*. 28.01.2023. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2023/01/28/7386899/>.

4. Razmietaieva Yu.S. Systema mizhnarodnoi bezpeky u svitli kiberzahroz: pravovi problemy ta perspektyvy. Aktualni problemy suchasnoho mizhnarodnoho prava: zb. nauk. st. za materialamy I Khark. mizhnar.-prav. chytan, prysviachenykh pamiaty prof. M.V. Yanovskoho i V.S. Semenova, Kharkiv, 27 lystop. 2015 r.: u 2 ch. Kharkiv. 2015. ch. 1. S. 17-177.

5. Maskun S.H. Cyber Security: Rule of Use Internet Safely. *Journal of Law, Policy and Globalization*. 2013. Vol. 15. P. 22.

6. Dubov D.V. Kiberprostir yak novyi vymir heopolitychnoho supernytstva. *Monohrafiia*. Kyiv NISD, 2014. 328 s.

7. Veselova L.Iu. Administratyvno-pravovi osnovy kiberbezpeky v umovakh hibrydnoi viiny. *Dys ... d-ra yur. nauk. Spets.* 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». Odesa. Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2021. 500 s.

8. Valiushko I.O. Informatsiina bezpeka Ukrainy v konteksti rosiisko-ukrainskoho konfliktu. *Dys ... kand. politychnykh nauk. Spets.* 23.00.04 – politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku. Kyiv, 2018. 210 s.

9. Kryvolap Ye.V., Yurynets Yu.L., Belkin L.M. Pravove rehuliuвання zakhodiv zabezpechennia kiberbezpeky aktamy yevropeiskoho rivnia. *Moderní aspekty vědy: XL. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. str. 103-114.*

10. Lykhova S.Ia., Leonov B.D. Informatsiinyi teroryzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. Kyiv NAU. 2021. № 2 (59). S. 170-176.

11. Babakin V.M. Osoblyvosti mizhnarodnoho spivrobitnytstva pry rozsliduvanni kiberzlochyniv. *Forum prava*. 2011. № 4. S. 27-35. URL: <http://Avwww.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11bvmpk.pdf>.

12. Martin A. EU proposes security standards for IoT products. *The Record*. September 15th, 2022. URL: <https://therecord.media/eu-proposes-security-standards-for-iot-products>.

13. Problemy formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy: teoriia i praktyka. Zvit pro naukovodoslidnu robotu № 312-DB20. № derzhavnoi reiestratsii 0120U102136. Kyiv. 2022. 624 s. Rukopys. Zakincheno 7 hrud. 2022 r.

Ievgenii Krivolap

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEASURES AGAINST CYBER THREATS BY ACTS OF THE EUROPEAN LEVEL

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: krivolap.evgeniy@gmail.com

*The purpose of the article is to study the system and content of acts of the European level in the field of combating cyber threats. **Research methods:** documentary analysis, summarization of legal information, information from the field of cyber protection of information and communication systems. **Results:** specific features of the legal regulation of measures to ensure cyber security by legal acts of the European level have been determined. It was emphasized that the three basic EU regulations in the field of cyber protection, namely: Directive of the European Parliament and the Council of the EU 2016/1148 of 07.06.2016 on measures for a high common level of security of network and information systems on the territory of the Union; Council Directive 2008/114/EU of 08.12.2008 on the identification and definition of European critical infrastructures and assessment of the need to improve their protection and protection; Regulation of the European Parliament and Council (EU) 2016/679 of 27.04.2016 on the protection of natural persons in connection with the processing of personal data and on the free movement of such data – subject to implementation into the legislation of Ukraine in accordance with the Association Agreement between Ukraine and the European Union of 2014. It was established for the first time that the Council of Europe Convention on Cybercrime dated November 23, 2001 with the Additional Protocol dated January 28, 2003 to the Convention on Cybercrime should be considered and implemented as European-level guidelines for the practical implementation of the requirements of the specified Conventions on cyber protection; Recommendation dated October 30, 1997 No. R (97) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On the display of violence by electronic media»; Recommendation dated October 30, 1997 No. R (97) 20 of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On incitement to hatred»; Recommendation dated 04/27/1989 No. R (89) 7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On the principles of distribution of video recordings of violent, cruel or pornographic content». Measures are being taken to standardize software and hardware requirements aimed at countering cyber interference. **Discussion:** the implementation of the specified provisions allows for the development of national standards for adequate protection against cyber interference and viewers from "unwarranted display of violence".*

Key words: cyber security; Directive of the European Parliament and the Council of the EU; Regulation of the European Parliament and the Council of the EU; Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe; vulnerability; computer networks.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2024

В. Ю. Микулець,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8859-3311>

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ У КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ВОЄННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
вул. академіка Степана Дем'янчука, 4, навчальний корпус № 1
33000, Рівне, Україна
E-mail: mykulets.vitalii@megu.edu.ua

Мета: аналіз правової регламентації діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з метою визначення напрямів удосконалення їхнього правового статусу.

Методи дослідження: загальнотеоретичні і аналітичні методи у поєднанні з системним і комплексним підходами. **Результати:** на теоретичному рівні дослідження встановлено, що створення нового органу державно влади на базі існуючої системи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з одночасним ухваленням спеціального закону сприятиме удосконаленню правової регламентації діяльності ТЦК і, водночас, поява такого закону стала б важливим елементом удосконалення воєнного законодавства України. Обстоюється думка, що запропонована реформа системи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки сприятиме, зрештою, позитивній трансформації ставлення до ТЦК громадян, а також буде підтвердженням правового характеру української держави. **Обговорення:** порушується питання невідповідності статусу територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки їхньому реальному функціональному навантаженню. Доводиться, що відповідно до чинного законодавства систему ТЦК доцільно трансформувати у державну службу діяльність якої спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони, і який реалізує державну політику у сферах військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, соціального супроводу. Наголошується, що для забезпечення правового характеру діяльності такої служби необхідно розробити і ухвалити профільний закон.

Ключові слова: військове законодавство; військове будівництво; територіальні центри комплектування та соціальної підтримки.

Постановка проблеми та її актуальність. У своїх попередніх дослідження ми вказували на те, що у період воєнного стану – починаючи з 24 лютого 2022 року, військове законодавство так чи інакше стало предметом цікавості практично усього суспільства [1]. Зауважимо, що військове законодавство розглядається як система правових актів, у яких закріплені норми, що регулюють відносини у галузі військового

будівництва і діяльності Воєнної організації держави [2]. При цьому, військове будівництво обґрунтовано розглядається як система економічних, соціально-політичних, правових, власне військових та інших заходів держави, що здійснюються в інтересах зміцнення обороноздатності.

Як справедливо відзначає українська дослідниця І. Шопіна, специфікою військово-

правових норм є їхній комплексний характер: «з елементами норм військового права в їх структурі можуть поєднуватися елементи норм конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного та інших галузей права» [3]. Базовим рівнем поєднання правових норм, наголошує дослідниця, є інститут права як сукупність військово-правових норм, призначених для регулювання окремих якісно однорідних військово-правових відносин (наприклад інститут військової служби, демократичного цивільного контролю, правового забезпечення діяльності військ). Як ми свого часу відзначали «на практиці військове законодавство реалізується через правомірну поведінку військовослужбовців, практичну життєдіяльність Збройних сил України, при цьому воно є явищем динамічним, особливо в умовах воєнного стану, а тому орієнтоване на ефективне регулювання правовідносин, що виникають у військовій сфері» [1, с. 52].

Між тим, військове будівництво у період воєнного стану виходить за межі суто військової сфери і, передусім, у питаннях мобілізаційної роботи і саме ця робота і суб'єкти її діяльності – територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК), а також їхні службовці, стали предметом жвавого суспільного обговорення. Не вдаючись у деталізацію змісту такого обговорення, зауважимо, що суто з юридичної точки зору мовиться про правовий статус відповідних суб'єктів щодо якого є певні питання, вирішення яких розглядаємо у контексті удосконалення воєнного законодавства України.

Метою статті є аналіз правової регламентації діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з метою визначення напрямів удосконалення їхнього правового статусу. Зважаючи на теоретичний характер дослідження, у роботі використано загально-теоретичні і аналітичні методи у поєднанні з системним і комплексним підходами.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Нині тема правового статусу територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки здебільшого висвітлюється у засобах масової інформації, натомість наукових робіт з цього

приводу, як не дивно, небагато. Зокрема у процесі підготовки цього матеріалу у поле зору нашої дослідницької уваги потрапила праця таких дослідників, як-от О. Коваль і А. Павліковський (порушували питання формування та функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки [4]); Н. Грицай і О. Гриневич (зверталися до проблематики реформування військових комісаріатів і створення на їх базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки [5]); Т. Гембач (писала про перспективи реформування системи надання адміністративних послуг територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки [6]); В. Комашко і С. Кравченко (порушували тему корупційних чинників у діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки [7]). Взявши до уваги міркування колег і зважаючи на відсутність актуальних робіт щодо правової регламентації діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у контексті удосконалення воєнного законодавства України пропонуємо наші міркування з цього приводу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, а також їхні службовці, нині серед найбільш згадуваних у медійному просторі. Однією з тем, що дискутується як на побутовому рівні, так і на рівні фахових юристів є проблематика правового статусу ТЦК, оскільки саме він знаходиться в основі розуміння правомірності тих чи інших дій службовців ТЦК.

Неоднозначна або, м'яко кажучи, критична реакція суспільства на певні аспекти діяльності ТЦК змусило її представників обґрунтовувати правомірність існування ТЦК та їхні повноваження (як приклад – позиція в цьому питанні Львівського обласного ТЦК [8]). При цьому представники ТЦК апелюють до Положення «Про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки» від 23 лютого 2022 р. № 154. Відповідно до вказаного документу «територіальні центри комплектування та соціальної підтримки є органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служ-

би, мобілізаційної підготовки та мобілізації» [9]. На думку представників ТЦК цей документ забезпечує правову рамку й основу їхньої діяльності.

Принагідно відзначимо, що у національному законодавстві дійсно існує практика регламентації діяльності органів військового управління за допомогою положень – тут доречно згадати Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України (Указ Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019) або Положення про Міністерство оборони України (Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671).

Між тим, необхідно наголосити, що положення – це **нормативно-правовий, підзаконний** акт, який встановлює основні правила організаційної діяльності підприємств та установ, а також їхніх структурних підрозділів. Положення **виконує регулятивну функцію, адже містять правила поведінки**, що мають **загальнообов'язковий характер** для певної категорії суб'єктів (наприклад, для службовців органу вади, або працівників певної установи (ТЦК)). Положення також виконують регламентуючу функцію, адже покликані **упорядкувати** певної сфери діяльності того чи іншого органу чи організації.

З означеного походить, що положення, наприклад про органи військового управління, призначені саме для цих органів, тобто є локальними актами, які регулюють діяльність відповідного органу, а також **права та обов'язки її працівників**. Втім, чи достатнім документом є положення у ситуації, коли певний орган здійснює свої повноваження через комунікацію з іншими суб'єктами (у випадку ТЦК з фізичними та юридичними особами)? Вважаємо, що ні.

Наша позиція передусім ґрунтується на нормах Конституції України. Зокрема ст. 19 Основного закону встановлює, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [10]. Крім того, ст. 6 Конституції також вказує на те, що органи виконавчої влади

здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Зрештою, ст. 65 Конституції визначаючи захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України обов'язком громадян України, встановлює, що «громадяни відбувають військову службу відповідно до закону». З означених конституційних положень походить, що правовий характер функціонування органу державної влади забезпечується чіткою регламентацією його діяльності, зокрема стосовно взаємодії фізичними та юридичними особами. Відповідне правило очевидно має поширюватися і на територіальні центри комплектування та соціальної підтримки.

Ще один момент, на який варто звернути увагу – це наскільки обґрунтовано віднесено територіальні центри комплектування та соціальної підтримки до органів військового управління.

Відзначимо, що поняття «орган військового управління» визначено у ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року. Щоправда відповідне поняття з'явилося у законі у редакції цього нормативно-правового акту від 5 жовтня 2000 року. На той момент до органів військового управління було віднесено «Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також військові комісаріати, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації» [11].

Поява у цьому визначенні терміну «територіальні центри комплектування та соціальної підтримки» відбулася під час чергового етапу

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку у 2021 році [12].

Не складно помітити, що у наведеному визначенні військові комісаріати, а згодом і територіальні центри комплектування та соціальної підтримки згадуються не в основному переліку органів військового управління, а скоріше, як доповнення цього переліку – через мовну конструкцію «а також». Припускаємо, що відповідний підхід є радше даниною традиції, яка, до того ж відноситься до пострадянського спадку (комплектація збройних сил через військомати як спеціальну організаційну структуру).

Між тим, аналіз Положення «Про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки» від 23 лютого 2022 р. № 154 у частині завдань, повноважень і функцій, що покладені на ТЦК, ширше ніж у радянських військоматів і більшою мірою нагадує орган зі статусом державної служби. Так, згаданим положенням визначено, що ТЦК забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, а також забезпечують організацію соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, ветеранів війни та військової служби, пенсіонерів з числа військовослужбовців Збройних Сил та членів їх сімей, участь у військово-патріотичному вихованні громадян, здійснення інших заходів з питань оборони відповідно до законодавства [10].

Своєю чергою, відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року у разі якщо більшість функцій органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба [13]. Водночас, досі науково обґрунтовано, що державні служби в Україні типово здійснюють завдання з реалізації державної політики у визначеній сфері та внесення пропозицій щодо формування державної політики у визначеній сфері. Крім цього, державні служби

в Україні можуть здійснювати контроль і нагляд за додержанням вимог законодавства у визначеній сфері та реалізувати певні специфічні функції, що притаманні конкретній державній службі у залежності від її предмета відання [14].

Взявши до уваги означене, вважаємо, що визначення територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки як органів військового управління не є коректним і не відповідає фактичним завданням, повноваженням і функціям, що покладені на ТЦК. Обґрунтовано, з метою упорядкування питання правового статусу ТЦК здійснити їхнє перепідпорядкування Міністерству оборони України у статусі державної служби, шляхом ухвалення Верховною Радою України спеціального закону, наприклад, про Державну службу комплектування та соціальної підтримки Сил безпеки й оборони України. Формуючи визначення правового статусу нової структури виконавчої влади, варто законом установити, що ця служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони, і який реалізує державну політику у сферах військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, соціального супроводу військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, призваних на збори, ветеранів війни та військової служби, пенсіонерів та членів їх сімей.

Очевидно такий закон давав би відповіді (1) щодо принципів діяльності, скажімо так, оновленого ТЦК, (2) щодо системи і правового статусу його працівників, (3) їхніх повноважень та (4) законом допустимі заходи мобілізаційного характеру (особливо тих, що входять у площину обмеження прав і свобод особи), зрештою, (5) про механізми громадського контролю Державної служби комплектування та соціальної підтримки Сил безпеки й оборони, якого нинішнє ТЦК практично не знає. Створення нового органу державно влади з одночасним ухваленням спеціального закону сприятиме удосконаленню правової регламентації діяльності ТЦК, а отже і правовому характеру їхнього функціонування.

Висновки. Створення нового органу державно влади на базі існуючої системи територіальних центри комплектування та соціальної підтримки з одночасним ухваленням спеціального закону сприятиме удосконаленню правової регламентації діяльності ТЦК і, водночас, поява такого закону стала б важливим елементом удосконалення воєнного законодавства України. Вважаємо, що запропонована реформа системи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки сприятиме, зрештою, позитивній трансформації ставлення до ТЦК громадян, а також буде ще однією ілюстрацією правового характеру української держави.

Література

1. Микулець В.Ю. Сучасне поняття військового законодавства та його систематизація. *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті*: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. до 30-річчя Приват. вищ. навч. закл. «Міжнар. економ.-гуманітар. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука» (м. Рівне, 19 жовт. 2023 р.). Рівне: ВПНЗ «МЕГУ», 2023. Ч 2. С. 51–52.
2. Військове законодавство. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. URL: <https://esu.com.ua/article-34472> (дата звернення: 25.08.2023).
3. Шопіна І.М. Система військового права України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків, Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук, 2019. С. 126–128.
4. Коваль О.В., Павліковський А.К. Формування та функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки: проблеми і шляхи їх вирішення. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2018. № 1. С. 120–125.
5. Грицай Н., Гриневич О. Реформування військових комісаріатів і створення на їх базі територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. *Західноукраїнський національний університет*. 2019. С. 33–34. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35507/1/30.pdf> (дата звернення: 24.02.2024).
6. Гембач Т. Сервісно орієнтована держава в контексті реформування системи надання адміністративних послуг територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки. *Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки: матеріали міжнародної наукової конференції (Т. 3), 11 жовт., 2019 рік*. Київ: МЦНД, 2019. С. 80–82.
7. Комашко В.В., Кравченко С.О. Корупційогенні чинники в діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки і шляхи їх усунення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Том 34 (73), № 4. С. 28–35.
8. Левко М. Діяльність ТЦК та СП здійснюється у правовому полі. *Zaxid.net*, 30 трав. 2023. URL: https://zaxid.net/diyalnist_ttsk_ta_sp_zdiysnyuyetsya_u_pravovomu_poli_n1564506 (дата звернення: 24.02.2024).
9. Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки: Постанова Кабінет міністрів України від 23 лют. 2022 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
10. Конституція України від 28 черв. 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
11. Про оборону України: Закон України від 6 груд. 1991 року № 1932-XII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку: Закон України від 30 бер. 2021 року № 1357-IX Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#n124> (дата звернення: 17.03.2024).
13. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 бер. 2011 року № 3166-VI (зі змінами та доповненнями). Законодавство

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 17.03.2024).

14. Лавренова О.І. Загальна характеристика функцій державної служби як центрального органу виконавчої влади. *Наше право*. 2014. № 6.-С. 34–39.

References

1. Mykulets V.Yu. Suchasne poniattia viiskovoho zakonodavstva ta yoho systematyzatsiia. *Innovatsiini doslidzhennia ta perspektyvy rozvytku nauky i tekhniky u XXI stolitti* : zb. tez dop. uchasnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 30-richchia Pryvat. vyshch. navch. zakl. «Mizhnar. ekonom.-humanitar. un-t im. akad. Stepana Demianchuka» (m. Rivne, 19 zhovt. 2023 r.). Rivne: VPNZ "MEHU", 2023. Ch 2. S. 51–52.

2. Viiskove zakonodavstvo. Encyclopedia of Modern Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-34472> (data zvernennia: 25.08.2023).

3. Shopina I.M. Systema viiskovoho prava Ukrainy. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia*. Kharkiv, Naukovo-doslidnyi instytut publichnoi polityky i sotsialnykh nauk, 2019. S. 126–128.

4. Koval O.V., Pavlikovskyi A.K. Formuvannia ta funktsionuvannia terytorialnykh tsentriv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky: problemy i shliakhy yikh vyrishennia. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. 2018. № 1. S. 120–125.

5. Hrytsai N., Hrynevych O. Reformuvannia viiskovykh komisariativ i stvorennia na yikh bazi terytorialnykh tsentiv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky. *Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet*. 2019. S. 33–34. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35507/1/30.pdf> (data zvernennia: 24.02.2024).

6. Hembach T. Servisno oriientovana derzhava v konteksti reformuvannia systemy nadannia administratyvnykh posluh terytorialnykh tsentramy komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky. *Naukovi teorii sohodennia ta perspektyvy rozvytku naukovoï dumky: materialy mizhnarodnoi naukovoï*

konferentsii (T. 3), 11 zhovt., 2019 rik. Kyiv: MTsND, 2019. S. 80–82.

7. Komashko V.V., Kravchenko S.O. Koruptsiöhenni chynnyky v diialnosti terytorialnykh tsentriv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky i shliakhy yikh usunennia. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia*. 2023. Tom 34 (73), № 4. S. 28–35.

8. Levko M. Diialnist TTsK ta SP zdiisniuietsia u pravovomu poli. *Zaxid.net*, 30 trav. 2023. URL: https://zaxid.net/diialnist_ttsk_ta_sp_zdiysnyuyets_ia_u_pravovomu_poli_n1564506 (data zvernennia: 24.02.2024).

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro terytorialni tsentry komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky: Postanova Kabinet ministriv Ukrainy vid 23 liut. 2022 r. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 24.02.2024).

10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 roku (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 24.02.2024).

11. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 1991 roku № 1932-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

12. Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia okremykh pytan vykonannia viiskovoho oboviazku ta vedennia viiskovoho obliku: Zakon Ukrainy vid 30 ber. 2021 roku № 1357-IX *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#n124> (data zvernennia: 17.03.2024).

13. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady Zakon Ukrainy vid 17 ber. 2011 roku № 3166-VI (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (data zvernennia: 17.03.2024).

14. Lavrienova O.I. Zahalna kharakterystyka funktsii derzhavnoi sluzhby yak tsentralnogo orhanu vykonavchoi vlady. *Nashe pravo*. 2014. № 6.-S. 34–39.

LEGAL REGULATION OF THE TERRITORIAL RECRUITMENT AND SOCIAL SUPPORT CENTERS ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF IMPROVING MILITARY LEGISLATION OF UKRAINE

Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities
Academician Stepan Demianchuk Street, 4, academic building № 1
33000, Rivne, Ukraine
E-mail: mykulets.vitalii@megu.edu.ua

Purpose: the analysis of the legal regulation of the territorial recruitment and social support centers activities in order to determine directions for improving their legal status was conducted. **Research methods:** general theoretical and analytical methods combined with systemic and complex approaches. **Results:** it was determined that at the theoretical level of the study that the creation of a new body of state power based on the existing system of the territorial recruitment and social support centers with the simultaneous adoption of a special law will contribute to the improvement of the legal regulation of the activities of these territorial centers and, at the same time, the appearance of such a law would become an important element of the improvement of the military legislation of Ukraine. The idea is argued that the proposed reform of the system of territorial recruitment and social support centers will contribute to a positive transformation of the attitude of citizens towards these territorial centers, and will also be a confirmation of the legal nature of the Ukrainian state. **Discussion:** the issue of non-compliance of the status of territorial recruitment and social support centers with their real functional load is raised. It is proven that, in accordance with the current legislation, it is expedient to transform the system of the territorial recruitment and social support centers into a state service whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Defense, and which implements state policy in the areas of military duty and military service, mobilization training and mobilization, and social support. The author emphasized that it is necessary to develop and adopt a specific law in order to ensure the legal nature of the activity of such a service.

Key words: military legislation; military construction; territorial recruitment and social support centers.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024

Т. В. Олейнікова,

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-4354-5404>

ВПЛИВ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЛІКАРСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА БЕЗПЕРЕРВНИЙ РОЗВИТОК МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: tomaoleynikova@gmail.com

***Метою** статті є аналіз впливу впровадження лікарського самоврядування на безперервний професійний розвиток медичних працівників в Україні, виокремлюючи цей процес як ключовий аспект реформування системи охорони здоров'я. **Методи дослідження:** документальний аналіз, узагальнення правової інформації. **Результати:** у контексті міжнародних практик та внутрішньої потреби змін, лікарське самоврядування пропонується як ефективний механізм для залучення медиків до управління галуззю, що дозволяє їм безпосередньо впливати на стандарти та практики медичної діяльності. Реформа спрямована на перехід від адміністративної моделі управління до моделі, що заснована на професійній саморегуляції та самоорганізації, має забезпечити підвищення якості медичних послуг, а також відкрити нові можливості для професійного розвитку персоналу. Також проведено детальний аналіз Проект Закону про лікарське самоврядування № 10388 від 01.01.2024 р. та Проект Закону про медичне самоврядування» 10372-1 від 08.01.2024 р., що стосуються лікарського самоврядування, розглядаючи їх в контексті поточних потреб та тенденцій у медичній галузі. Заходи щодо впровадження принципів самоврядування охоплюють створення лікарських асоціацій, що об'єднують спеціалістів за різними напрямками та підтримують безперервне навчання через сертифікації та освітні програми. Цей процес включає активізацію професійних організацій, які відіграють роль у створенні навчальних програм, сертифікаційних курсів та інших ініціатив, спрямованих на постійне підвищення кваліфікації лікарів. Таким чином, лікарі отримують можливість вдосконалювати свої навички відповідно до актуальних потреб і викликів сучасної медицини, що безпосередньо впливає на якість медичного обслуговування і підвищення стандартів охорони здоров'я. **Обговорення:** акцент робиться на значенні лікарського самоврядування для зміцнення професійної автономії та етичних стандартів, що, в свою чергу, сприятиме покращенню медичної допомоги населенню. В статті також розглядаються потенційні виклики та бар'єри для імплементації цієї системи, включаючи необхідність узгодження законодавчих ініціатив та адміністративну підтримку.*

***Ключові слова:** лікарське самоврядування; безперервний професійний розвиток; охорона здоров'я; медичні працівники; професійний розвиток.*

Постановка проблеми та її актуальність. Реформування системи охорони здоров'я (далі – СОЗ) є необхідністю, яка набула особливої актуальності в останні роки, коли очевидні недоліки існуючої системи призвели до масового відтоку висококваліфікованих кадрів. Невдо-

волення, виражене як пацієнтами, так і медичними працівниками, підкреслює потребу у глибоких, структурних змінах в управлінні СОЗ.

Центральним елементом процесу переосмислення та оновлення національної системи охорони здоров'я має стати перехід від традиційної

командно-адміністративної моделі управління до суспільно-адміністративної. Згідно з найкращими міжнародними практиками, ефективне керування в галузі охорони здоров'я може бути досягнуте через активне залучення фахівців, які безпосередньо працюють у цій сфері.

Однією з ключових фігур у цьому процесі повинно стати професійне лікарське самоврядування, яке сприятиме підвищенню якості медичних послуг через саморегуляцію та самоорганізацію медичної спільноти. Такий підхід дозволить медичним працівникам не тільки формувати стандарти та норми професійної діяльності, але й брати активну участь у вирішенні стратегічних питань розвитку галузі.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питанню вирішенню впливу впровадження лікарського самоврядування на безперервний професійний розвиток медичних працівників в Україні, виокремлюючи цей процес як ключовий аспект реформування системи охорони здоров'я, звертали свою увагу вчені, серед них найбільший вклад у досліджувану тему зробили В.С. Андрух, М.В. Слободян, О.С. Мусій, О. Богомолець, О.В. Устинов, І.П. Мазур, К.О. Надутий.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження принципів лікарського самоврядування сприяє безперервному професійному зростанню медичних працівників, що, в свою чергу, відкриває шляхи для регулярного оновлення знань та підвищення кваліфікації відповідно до світових стандартів і новітніх медичних досліджень. Посилення ролі медичних працівників у процесах самоврядування і саморегуляції не лише підвищує їх мотивацію та задоволеність роботою, але й позитивно впливає на загальну якість охорони здоров'я.

З огляду на вище зазначене, запровадження лікарського самоврядування є стратегічно важливим кроком у підвищенні ефективності управління охороною здоров'я, що забезпечить не тільки вдосконалення медичної практики, але й гарантуватиме сталий розвиток медичних кадрів у контексті глобальних викликів [1].

У сучасному контексті реформування системи охорони здоров'я важливо чітко визначити базові поняття, які будуть закладені в основу

законодавчих ініціатив. Одним із ключових понять є «самоврядування». За Європейською хартією місцевого самоврядування, самоврядування розуміється як право та здатність місцевих громад самостійно регулювати та керувати публічними справами на користь місцевих жителів, відповідально ставлячись до ухвалених рішень [3].

У контексті медичної галузі, це поняття трансформується у професійне лікарське самоврядування. Згідно із проектом закону «Про лікарське самоврядування», лікарське самоврядування визначається як вид професійного самоврядування, де лікарі мають законодавче право об'єднуватися в професійні організації, керувати медичною практикою, виконувати завдання та вправляти повноваження згідно з установленим законом порядком. Закон передбачає, що основним інструментом реалізації лікарського самоврядування є лікарське товариство [7].

Це поняття самоврядування набуває особливого значення в контексті публічного права, яке регулює публічні (державні) інтереси, та відрізняється від приватного права, яке охоплює індивідуальні інтереси приватних осіб та їхніх об'єднань. Професійне самоврядування у правовому контексті має на меті консолідацію зусиль професіоналів у взаємодії з державними органами та суспільством.

Делегування повноважень державних органів професійним організаціям в медичній сфері може відіграти ключову роль у підвищенні ефективності управління охороною здоров'я, забезпечуючи пряме вплив лікарів на формування медичної політики та практик. Це, в свою чергу, може сприяти більшій відповідальності та залученості медичної спільноти у процесах прийняття рішень, зміцнюючи їх професійну автономію і забезпечуючи вищу якість медичного обслуговування.

О. Мусій визначає структуру асоціацій лікарів, які поділяються на три основні категорії. Перша категорія включає спеціалізовані організації, що об'єднують лікарів окремих напрямків, і в Україні таких асоціацій налічується понад 80. Друга категорія – це асоціації, засновані на організаційних принципах, наприклад, асоціація головних лікарів чи

стоматологів, які ведуть приватну практику. Третя категорія представлена загальними медичними організаціями, до складу яких входять лікарі різних спеціалізацій, як от Всеукраїнське лікарське товариство [5, с. 4-5].

Національне законодавство у галузі охорони здоров'я повинно передбачати створення організацій для самоврядування лікарів, медсестер, фармацевтів, психологів і біологів, які працюють у системі охорони здоров'я. Лікарське самоврядування передбачає управління медичною громадою самими лікарями на основі повноважень, які традиційно належали державі. В рамках децентралізації управління держава делегує адміністративні функції лікарському товариству згідно із спеціальним законом і нормативно-правовими актами.

Лікарське товариство, маючи політичну підтримку держави, отримує можливість самостійно обирати керівництво та фінансувати створену управлінську вертикаль, яка включає територіальне розгалуження для виконання переданих державою функцій. Основна місія лікарського товариства полягає у співуправлінні системою охорони здоров'я разом з Міністерством охорони здоров'я та департаментами охорони здоров'я регіональних адміністрацій.

Основна мета професійної автономії полягає в забезпеченні свободи прийняття рішень лікарями під час надання медичної допомоги, створенні умов для високоякісної медичної допомоги та відповідальності за її якість. Професійна автономія має сприяти тому, що лікарі самі регулюють свою діяльність, а не держава. Етичні стандарти та професіоналізм мають стати центральними елементами у будь-якій організаційній структурі, яка управляє діяльністю лікарів.

Отже, розвиток лікарського самоврядування є ключовим для функціональності національної системи охорони здоров'я в Україні, сприяння громадянському суспільству та інтеграції медичної спільноти в глобальний медичний контекст. За кордоном, у розвинутих державах ЄС та США, існування самоврядних медичних організацій дозволяє об'єднувати медичних працівників у професійні корпорації, які через організаційну автономію здатні вирішувати ши-

рокий спектр питань, від розвитку професійних здібностей до формування та контролю виконання галузевих медичних стандартів.

Зусилля зі створення правової основи для діяльності організацій лікарського самоврядування в Україні включають розробку та спроби ухвалення відповідного законодавства. Проте, такі спроби часто зазнавали невдач через різноманітні об'єктивні та суб'єктивні причини.

Але 1 січня 2024 року в парламенті України було зареєстровано важливий проект Закону «Про лікарське самоврядування» (№ 10388) [7], що відкриває нові можливості в організації медичної професії. Згідно з цим законопроектом, з моменту державної реєстрації організацій самоврядування всі практикуючі лікарі, які вже мають сертифікацію лікаря-спеціаліста чи аналогічний документ, автоматично стають їх членами. Ця норма, однак, викликає певні дискусії щодо її відповідності конституційним правам на свободу об'єднань [4].

Крім того, проект закону встановлює значні повноваження для організацій самоврядування щодо регулювання права на медичну практику. Зокрема, передбачається, що ці організації матимуть право надавати, призупиняти або припиняти ліцензії лікарів, що може суттєво впливати на професійну діяльність медиків.

Проте, існують певні невідповідності та обмеження в рамках самого законопроекту. Наприклад, він переважно зосереджений на лікарях, відокремлюючи їх від інших медичних фахівців, таких як стоматологи, не згадуючи про інших працівників охорони здоров'я, що має важливі наслідки для інтеграції медичної діяльності [2].

У контексті підтримки професійних стандартів, проект закону вводить ідею Єдиного реєстру лікарів України, що сприятиме кращій організації та стандартизації медичної практики в країні. Важливо, що реалізація цієї ідеї має відбуватися з урахуванням чинного законодавства про публічні електронні реєстри [9], що дозволить забезпечити належне адміністрування і захист даних відповідно до законодавчих вимог.

Цей законопроект має потенціал радикально трансформувати простір медичного самовряду-

вання в Україні, пропонуючи нові механізми взаємодії медичних працівників із державою і суспільством, а також встановлюючи нові форми відповідальності та контролю в галузі охорони здоров'я.

Також 8 січня 2024 року Верховна Рада України зареєструвала проект Закону України «Про медичне самоврядування» (№ 10372-1), що відкриває нові перспективи для розвитку медичної галузі [8].

Серед основних переваг проекту Закону № 10372-1 варто виокремити встановлення принципів добровільної участі медичних працівників у самоврядних організаціях, а також свободи вибору, яка дозволяє медикам самостійно обирати членство в тій чи іншій організації, або ж взагалі уникати участі.

Згідно із ст. 10 даного проекту, передбачається створення Національного об'єднання медичного самоврядування, що набуде статусу головної самоврядної організації медичних працівників і яка об'єднає всі існуючі самоврядні організації як єдину юридичну особу. Однак, це суперечить іншому положенню цього ж законопроекту, яке закріплює принцип різноманітності та конкуренції серед самоврядних організацій медичних працівників.

Проект також має певні недоліки, наприклад, відсутність узгодження між назвою та основним змістом документу, зокрема щодо категорії «безперервний професійний розвиток», що стосується не тільки медичних, але й фармацевтичних практик, вимагаючи додаткових уточнень у цьому напрямку.

Ці незгодженості в законопроекті, які потребують уточнення щодо обсягу і призначення категорії «безперервний професійний розвиток», особливо важливі, враховуючи стрімкий розвиток медичних технологій. Це ставить перед лікарями вимогу постійно оновлювати свої навички через безперервний професійний розвиток, впровадження строгих процедур самоконтролю та постійне підвищення кваліфікаційного рівня.

У багатьох країнах безперервний професійний розвиток (далі – БПР) є обов'язковою умовою для отримання та поновлення сертифікатів на право медичної практики, що відображає не

лише необхідний рівень компетенцій, але й враховує мультидисциплінарний підхід у наданні допомоги пацієнтам. Ефективне впровадження БПР є не тільки професійним обов'язком, але й моральним принципом, закріпленим у кодексі медичної етики, який зобов'язує лікарів постійно підвищувати свій професійний рівень протягом усього життя.

Система безперервного професійного розвитку широко застосовується у різних куточках світу, проте в кожній країні існують свої унікальні підходи та особливості в організації такої освіти. В Україні з 2005 року було розпочато систематичне впровадження принципів післядипломної медичної освіти, що потребувало розробки спеціалізованої нормативно-правової бази та впровадження комплексного освітнього інструменту, яким є Європейська кредитно-трансферна система (European Credit Transfer System, ECTS).

Введення системи кредитів на всі види професійної діяльності лікаря як умови для допуску до кваліфікаційних іспитів з метою присвоєння лікарських категорій стало важливим етапом у стандартизації оцінювання професійної компетентності фахівців [1, с. 89-93].

У цьому контексті Міністерство охорони здоров'я України як головний акредитаційний орган країни вжило низку заходів для систематизації освітнього процесу. Зокрема, була створена інтегрована система переддипломної та післядипломної освіти, що відповідає міжнародним стандартам, згідно з вимогами Всесвітньої федерації медичної освіти та ключовими принципами Болонського процесу. Після обговорення та затвердження принципів оцінювання кредитів з різних видів медичної діяльності в установах післядипломної освіти, вчених установах, громадських організаціях (професійні асоціації, спілки, наукові товариства тощо) та медичних колективах, було прийнято наказ МОЗ України № 484 від 07.07.2009 «Про затвердження змін до «Положення про проведення іспитів на передатестаційних циклах». Цей документ містить критерії, що визначають відповідність досягнутих кредитів певній лікарській категорії і направлені на використання в практичній діяльності [1].

У контексті реалізації системи безперервного професійного розвитку (БПР) в Україні, було розроблено детальну шкалу оцінювання діяльності медичних працівників (включаючи провізорів), що активно застосовується між циклами атестації, а також відповідні документи, які підтверджують виконання професійних завдань. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 року № 725 «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку медичних та фармацевтичних працівників» внесла значні зміни у підходи до навчання та розвитку фахівців у сфері охорони здоров'я [6].

Ця постанова забезпечила кілька ключових напрямків удосконалення системи БПР:

- створення організаційно-правових умов для повноцінного безперервного професійного розвитку, що дозволяють медичним та фармацевтичним працівникам реалізувати свої права на доступ до якісного безперервного професійного розвитку;

- регулювання діяльності провайдерів БПР, що сприяє підвищенню якості освітнього контенту та формуванню конкурентного ринку провайдерів, заснованого на принципах доброчесності;

- розширення доступу до заходів БПР, а саме: забезпечення медичним працівникам доступ до широкого спектру заходів БПР, що залишаються доступними навіть у воєнний час. Це включає онлайн курси, вебінари, та інші форми дистанційного навчання, які дозволяють продовжувати професійний розвиток незважаючи на обмеження, пов'язані з безпекою та мобільністю.

Висновки. Завдяки лікарському самоврядуванню, яке підтримує постійний розвиток медичних знань і навичок, медичні працівники можуть ефективно відповідати на сучасні виклики охорони здоров'я. Ці заходи важливі для забезпечення високого рівня професійної підготовки та компетентності медичних працівників, що відповідає міжнародним стандартам та забезпечує ефективну медичну допомогу населенню України.

Отже, система лікарського самоврядування відіграє важливу роль у безперервному про-

фесійному розвитку медичних працівників, оскільки створює умови для систематичного навчання, що корелює з поточними потребами медичної галузі та засноване на останніх досягненнях медичних досліджень. Ця модель забезпечує залучення лікарів до активного процесу навчання через регулярні освітні модулі та сертифікаційні курси, дозволяючи їм постійно підтримувати свої знання та навички на високому рівні. Такий підхід є критично важливим для ефективного реагування на виклики сучасної медичної практики та забезпечення високої якості допомоги пацієнтам.

Самоврядування в медицині також сприяє розвитку професійної автономії, в межах якої лікарі самостійно визначають напрями свого розвитку, опираючись на професійні стандарти та етичні норми. Це не тільки підвищує мотивацію медичних працівників до навчання та самовдосконалення, але й зміцнює професійну відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством.

Таким чином, лікарське самоврядування стає ключовим інструментом у формуванні висококваліфікованого медичного персоналу, здатного адаптуватися до постійно змінюваних умов роботи та виконувати свої обов'язки на найвищому професійному рівні.

Незважаючи на численні переваги, процес імплементації лікарського самоврядування може супроводжуватися певними викликами, зокрема, забезпеченням рівномірного розподілу ресурсів, залученням медичних працівників до активної участі в самоврядних організаціях та подоланням бюрократичних бар'єрів. Проте, за умови ефективного реалізації та постійної підтримки від держави, лікарське самоврядування може стати могутнім інструментом розвитку професії та підвищення якості медичних послуг на національному рівні.

Література

1. Андрух В.С., Слободян М.В. Засади післядипломної медичної освіти лікарів в аспекті Болонського процесу. *Практикуючий лікар*. 2013. № 1. С. 89-93.

2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 78 «Охорона здо-

ров'я»), затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 бер. 2002 р. № 117 та погоджений Міністерством праці та соціальної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

3. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 02.06.2024).

4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. с. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.06.2024).

5. Мусій О.С. Чому гальмує лікарське самоврядування. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 107. С. 4-5.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лип. 2021 року № 725 «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку медичних та фармацевтичних працівників». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

7. Проект Закону про лікарське самоврядування № 10388 від 01.01.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43474> (дата звернення: 02.06.2024).

8. Проект Закону про медичне самоврядування 10372-1 від 08.01.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43483> (дата звернення: 02.06.2024).

9. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18 лист. 2021 року № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (дата звернення: 02.06.2024).

References

1. Andruk V.S., Slobodyan M.V. Zasady pislyadyplomnoyi medychnoyi osvity likariv v

aspekti Bolons'koho protsesu. *Praktykuyuchy likar*. 2013. № 1. S. 89-93.

2. Dovidnyk kvalifikatsiynykh kharakterystyk profesiy pratsivnykiv (Vypusk 78 «Okhrona zdorov'ya»), zatverdzhenny Nakazom Ministerstva okhrony zdorov'ya Ukrainy vid 29 ber. 2002 r. № 117 ta pohodzhenny Ministerstvom pratsi ta sotsial'noyi polityky Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text> (data zvernennya: 02.06.2024).

3. Yevropeys'ka khartiya mistsevoho samovryaduvannya. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (data zvernennya: 02.06.2024).

4. Konstytutsiya Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. s. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennya: 02.06.2024).

5. Musiy O.S. Chomu hal'muye likars'ke samovryaduvannya. *Uryadovyy kur'yer*. 2013. № 107. S. 4-5.

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 lyp. 2021 roku № 725 «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro systemu bezperernoho profesiynoho rozvytku medychnykh ta farmatsevtichnykh pratsivnykiv». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 02.06.2024).

7. Proyekt Zakonu pro likars'ke samovryaduvannya № 10388 vid 01.01.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43474> (data zvernennya: 02.06.2024).

8. Proyekt Zakonu pro medychne samovryaduvannya 10372-1 vid 08.01.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43483> (data zvernennya: 02.06.2024).

9. Pro publichni elektronni reyestry: Zakon Ukrainy vid 18 lyst. 2021 roku № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (data zvernennya: 02.06.2024).

Tamara Olieinikova

THE EFFECT OF THE IMPLEMENTATION OF MEDICAL SELF-GOVERNMENT ON THE CONTINUOUS DEVELOPMENT OF MEDICAL EMPLOYEES

National Aviation University
 Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
 E-mail: tomaoleynikova@gmail.com

*The purpose of the article is to analyze the impact of the introduction of medical self-governance on the continuous professional development of medical workers in Ukraine, highlighting this process as a key aspect of reforming the health care system. **Research methods:** documentary analysis, generalization of legal information. **Results:** the article analyzes the impact of the introduction of medical self-governance on the continuous professional development of medical workers in Ukraine, highlighting this process as a key aspect of reforming the health care system. In the context of international practices and the internal need for change, medical self-governance is proposed as an effective mechanism for involving physicians in the management of the industry, which allows them to directly influence the standards and practices of medical activity. The reform is aimed at the transition from an administrative model of management to a model based on professional self-regulation and self-organization, should ensure the improvement of the quality of medical services, as well as open new opportunities for the professional development of personnel. A detailed analysis of the Draft Law on Medical Self-Government No. 10388 dated 01.01.2024 and the Draft Law on Medical Self-Government No. 10372-1 dated 08.01.2024 concerning medical self-governance was also carried out, considering them in the context of current needs and trends in the medical field. Measures to implement the principles of self-governance include the creation of medical associations that bring together specialists in various fields and support continuous learning through certification and educational programs. This process includes the activation of professional organizations that play a role in the creation of training programs, certification courses and other initiatives aimed at the continuous improvement of the qualifications of doctors. Thus, doctors get the opportunity to improve their skills in accordance with the current needs and challenges of modern medicine, which directly affects the quality of medical care and the improvement of health care standards. **Discussion:** emphasis is placed on the importance of medical self-governance for strengthening professional autonomy and ethical standards, which, in turn, will contribute to the improvement of medical care for the population. The article also examines potential challenges and barriers to implementing this system, including the need to coordinate legislative initiatives and administrative support.*

Key words: medical self-governance; continuous professional development; health care; medical workers; professional development.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2024

Ю. Ю. Приварський,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3293-070X>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного господарства та природокористування
вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, 33000, Рівне, Україна
E-mail: y.y.pryvarskyi@nuwm.edu.ua

Мета: окреслити специфіку взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів в умовах воєнного стану, зокрема у частині правової регламентації відповідної взаємодії з подальшою метою формування пропозицій щодо вдосконалення такої регламентації. **Методи дослідження:** теоретичний характер пропонованого дослідження зумовив методичний апарат, що його було використано у роботі – передусім, маємо на увазі загальнотеоретичні і аналітичні методи у поєднанні з системним і комплексним підходами. **Результати:** проведений аналіз доводить, що наявна правовою рамка відповідної співпраці є недосконалою і носить загальний (неконкретизований) характер. Законодавець навіть для умов мирного часу не дав визначень, щодо того, якою має бути за змістом взаємодія (та її форми) органів місцевого самоврядування і правоохоронних органів. Щодо умов воєнного стану, то чинний Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не вирішує питання надання органам місцевого самоврядування повноважень щодо забезпечення громадської і державної безпеки, а також означений закон не містить норми, що визначають засади взаємодії місцевого самоврядування з правоохоронними органами в умовах воєнного стану. **Обговорення:** обстоюється теза, що системна, різноманітна за формами і здійснювана на постійній основі взаємодія місцевого самоврядування й правоохоронних органів є запорукою ефективної діяльності щодо забезпечення громадського порядку та ефективної боротьби зі злочинністю. Ситуація в умовах воєнного стану стає ще гострішою, адже відповідна взаємодія входить у площину питань захисту національної безпеки, зокрема громадської і державної. Змінити відповідну ситуацію можливо створивши продуману й дієву законодавчу рамку взаємодії самоврядування з правоохоронними органами, зокрема в умовах війни.

Ключові слова: місцеве самоврядування; правоохоронні органи; воєнний стан; правове регулювання взаємодії суб'єктів владних повноважень.

Постановка проблеми та її актуальність. Конституція України установлює, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 [1]). Втім, очевидно, що правові норми залишаються мертвими, якщо не застосовуються у життєвій практиці. Цілком слушною у зв'язку з цим є думка,

що «у сучасному світі цінується не лише факт декларування і, навіть, нормативного закріплення того чи іншого права або свободи людини і громадянина, а, передусім, реальне їх забезпечення, зокрема у частині їх дієвого захисту» [2, с. 35]. Найкращим тестом на реальність і дієвість норм права безперечно є життєва практика.

Справжнім випробуванням для усієї правової системи української держави, її здатності виконувати свої функції стала агресія РФ, зокрема масштабна фаза війни з 24 лютого 2022 року. Одним з найбільших навантажень від нових воєнних викликів зазнала система взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування. Зокрема у період воєнного стану вирішення значної кількості питань що захисту і забезпечення прав і законних інтересів українців стало предметом діяльності і стимулом для взаємодії органів місцевого самоврядування, і правоохоронних органів. Зважаючи на означене вмотивованою є наукова увага саме до специфіки взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів в умовах воєнного стану, а також до нормативно-правових передумов такої взаємодії.

Метою статті є окреслити специфіку взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів в умовах воєнного стану, зокрема у частині правової регламентації відповідної взаємодії з подальшою метою формування пропозицій щодо вдосконалення такої регламентації.

Теоретичний характер пропонованого дослідження зумовив методичний апарат, що його було використано у роботі – передусім, маємо на увазі загальнотеоретичні і аналітичні методи у поєднанні з системним і комплексним підходами.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Не буде перебільшенням стверджувати, що проблематика взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів вже довгий час не втрачає своєї актуальності у національній юридичній науці, що, вочевидь, пов'язане з відсутністю належного реагування законодавця на пропозиції науковців у цій сфері. З наявних напрацювань з означеної проблематики для нашого дослідження мають значення роботи таких авторів, як-от В. Бурбика (здійснено аналіз мети і завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами [3]); О. Шайтуро (визначено засади й основні напрями взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності [4]); І. Наконечна (досліджено взаємодія пра-

воохоронних органів (підрозділів) з органами місцевого самоврядування під час перевірки заяв і повідомлень щодо порушень антикорупційного законодавства [5]); О. Волокітенко (узагальнено теоретичні та імперативні аспекти організації і здійснення взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування та громадськими формуваннями у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку) [6]); А. Новіченко (проаналізовано форми взаємодії правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування з питань охорони громадського порядку на предмет їхньої відповідності реальним суспільним потребам [7]). Віддаючи належне вказаним авторам, відзначимо, що їхні здобуті не вичерпують теми взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів, передусім, в умовах воєнного стану, зокрема у частині правової регламентації відповідної взаємодії. Пропонований надалі виклад є спробою заповнити відповідну прогалину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для нашого дослідження важливо зауважити, що взаємодією органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами обґрунтовано розглядають як «ділове співробітництво зазначених органів на основі чинного законодавства України, яке спрямоване на забезпечення громадського порядку та на боротьбу зі злочинністю, а також на вирішення інших питань місцевого характеру» [3, с. 82]. У контексті протидії злочинності зміст взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами конкретизується і потрактовується як «особливий вид соціальних відносин, які впливають із правових приписів або здійснюються у спосіб, не заборонений законом, виражаються в низці інформаційних, організаційних, матеріально-фінансових та інших дій стимулювального та контрольно-коректувального характеру, спрямованих на досягнення цілей протидії злочинності» [4, с. 259]. Водночас, не можна не погодитися, що на тлі теоретичної багатоманітності у підходах до проблеми визначення сутності взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами відсутнє нормативне визначення поняття такої взаємодії,

що становить не лише наукову, але й практичну проблему [5]. Гострота цієї проблеми стає більш очевидною, якщо взяти до уваги справедливе твердження, що «належна, здійснювана на постійній основі взаємодія правоохоронних органів й суспільства – передумова політичної стабільності і процвітання кожної держави, адже проблеми її розвитку неможливо розв'язати без підтримки суспільства» [6, с. 206].

Зважаючи на вказане, обґрунтовано вважати взаємодію місцевого самоврядування з правоохоронними органами важливою передумовою забезпечення громадського порядку та ефективної боротьби зі злочинністю. Очевидно, що відповідна взаємодія повинна ґрунтуватися на нормах і приписах чинного законодавства. Іншими словами, зміст і порядок взаємодії місцевого самоврядування з правоохоронними органами задається загальною правовою рамкою діяльності місцевого самоврядування визначена такими правовими актами як-от Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», Закон України «Про органи самоорганізації населення». Завдання й повноваження місцевого самоврядування в умовах воєнного стану визначено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [8], який головно зосереджений на безпекових питаннях.

Принагідно зауважимо, що у Законі України «Про національну безпеку України» описані три модули безпеки, а саме: 1) воєнна безпека як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу України від воєнних загроз; 2) громадська безпека як захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод; 3) державна безпека як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [9]. Отже, маємо підставу стверджувати, що предметом взаємодії місцевого самоврядування з правоохоронними органами в умовах воєнного стану допустимо вважати,

проблематику забезпечення громадської і державної безпеки.

Між тим відповідно до ст. 1. цього Закону України «Про правовий режим воєнного стану» запровадження воєнного стану, серед іншого, передбачає надання органам місцевого самоврядування повноважень, які необхідні для відвернення воєнних загроз, відсічі збройної агресії й забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності. Втім, переліку відповідних повноважень означений закон не містить, як відсутні у ньому норми, що визначають засади взаємодії самоврядування з правоохоронними органами в умовах воєнного стану.

Натомість, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», лише п. 40 ст. 26 відносить до виключної компетенції сільських, селищних і міських рад «заслуховування інформації прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби із злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку та результати діяльності на відповідній території» [10]. Таким чином, вказана норма може бути віднесена до засадничих щодо організації взаємодії самоврядування з правоохоронними органами.

Вважаємо, що засадничими у контексті можна вважати положення ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що установлюють повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Зокрема, тут обґрунтовано згадати такі повноваження:

1) сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України;

2) вжиття у разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів відповідно до закону щодо забезпечення державного і громадської безпеки і порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їх здоров'я, збереження;

3) вжиття необхідних заходів щодо захисту критичної інфраструктури, взаємодія між суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури (Служба безпеки України, правоохоронні та розвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності);

4) вирішення спільно з відповідними органами Національної поліції питань щодо створення належних умов для служби та відпочинку поліцейських [10].

Вказані норми становлять основу правової бази для взаємодії місцевого самоврядування з правоохоронними органами. Наголосимо, що зміст вказаних норм відповідає, так би мовити, штатному режиму діяльності органів місцевого самоврядування. Натомість у них не деталізовано зміст відповідної взаємодії в умовах воєнного стану. Отже, ми поділяємо позицію, що «попри перехід всіх політичних і громадських процесів у воєнну площину, важливо, щоб продовжувалася законотворча робота щодо вдосконалення механізмів місцевої демократії» [11, с. 117]. До того ж Конституція України – ст. 19, недвозначно визначає, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1]. Тому законодавцю варто усунути цю законодавчу прогалину.

Іншим аспектом проблематики взаємодії місцевого самоврядування з правоохоронними органами в умовах воєнного стану очевидно є питання правових підстав відповідної взаємодії з боку правоохоронців.

Наявна практика визначення органів, що належать до правоохоронних, ґрунтується на функціональному критерії, тобто правоохоронні органи, це ті, що реалізують правозастосовні або правоохоронні функції. Перелік таких органів містить ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»: «правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державно-

го кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони» [12].

Попри обґрунтоване положення, що взаємодія місцевого самоврядування з правоохоронними органами, зокрема в умовах війни, повинна ґрунтуватися на нормах чинного законодавства, маємо ситуацію «дефіциту» відповідних законодавчих норм у профільних законах, що регламентують діяльність національних правоохоронних органів.

Зокрема у чинному Законі України «Про прокуратуру» [13] згадується необхідність зносин з органами місцевого самоврядування (зокрема їх реалізує Генеральний прокурор, керівники обласних й окружних прокуратур). Крім того, ст. 16 цього Закону встановлює обов'язок органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб поважати незалежність прокурора. Своєю чергою, ст. 23. передбачає, що прокурор може здійснювати представництво у судах законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення таких інтересів органами місцевого самоврядування. Відповідне представництво надає право прокурору в окремих випадках витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів органів місцевого самоврядування, а також отримувати від посадових та службових осіб органів місцевого самоврядування усні або письмові пояснення. Закон України «Про прокуратуру» також визначає, що Рада прокурорів України може звертатися з пропозиціями про вирішення питань діяльності прокуратури до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. При цьому, ст. 91 цього закону вказує, що органи місцевого самоврядування забезпечують розташовані на їх території органи та установи прокуратури відповідними службовими приміщеннями на умовах оренди.

Своєю чергою, у чинному Законі України «Про Національну поліцію» [14], ст. 5 визначає, що поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів.

Більшу конкретику містить ст. 88 цього Закону, яка визначає, що «керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення» [14].

У контексті взаємодії з органами місцевого самоврядування у Законі України «Про Службу безпеки України» [15] констатуємо встановлений ст. 18 цього Закону обов'язок місцевого самоврядування сприяти Службі безпеки України, її органам і підрозділам у вирішенні житлових та інших соціально-побутових проблем, забезпеченні транспортом і зв'язком.

Крім того у ст. 25 «Права Служби безпеки України» вказано, що органам СБУ і її співробітникам для виконання покладених на них обов'язків надається право: 1) подавати органам місцевого самоврядування для розгляду пропозиції з питань національної безпеки, у тому числі із забезпечення охорони державної таємниці; 2) одержувати в установленому законодавством порядку за письмовими запитами уповноважених осіб інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних органами місцевого самоврядування України. Водночас ст. 13 встановлює, що регіональні органи Служби безпеки України у своїй оперативно-службовій діяльності є незалежними від місцевого самоврядування і посадових осіб [15]. Водночас, аналіз тексту Закону України «Про Службу безпеки України» не виявив інших норм, які б регламентували взаємодію місцевого самоврядування з регіональними органами СБУ, зокрема у сфері забезпечення громадської безпеки і державної безпеки у сенсі, що визначеному Законом України «Про національну безпеку України».

Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» визначає, що вказана служба є спеціальним правоохоронним формуванням у складі Збройних Сил

України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військово-службовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях, а також для запобігання і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України [16]. При цьому ст. 3 цього Закону вказує, що до основних завдань Служби правопорядку відноситься, серед іншого, сприяння у межах своєї компетенції органам місцевого самоврядування у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків. Очевидно маються на увазі обов'язки щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Надалі, у ст. 8, вказується, що у на Службу правопорядку покладається здійснення такої функції, як надання у межах своєї компетенції допомоги органам місцевого самоврядування та їх представникам у провадженні їх законної діяльності у разі протидії їм або небезпеки з боку правопорушників – військовослужбовців Збройних Сил України. Своєю чергою ст. 4 покладає на органи місцевого самоврядування обов'язок сприяти Службі правопорядку у виконанні нею своїх завдань. Інших норм, які б стосувалися проблематики взаємодії Військової служби правопорядку у Збройних Силах України і органів місцевого самоврядування згаданий законодавчий акт не містить.

Наведені приклади вказують на неповноту правової регламентації і обмеженість форм взаємодії місцевого самоврядування з правоохоронними органами, зокрема в умовах війни. Означена ситуацію зумовлює спеціальний науковий інтерес до відповідної проблематики.

Висновки. У підсумку відзначимо, що у період воєнного стану вирішення значної кількості питань що захисту і забезпечення прав і законних інтересів українців стало предметом діяльності і стимулом для взаємодії органів місцевого самоврядування, і правоохоронних органів. Втім, проведений нами аналіз доводить, що наявна правовою рамка відповідної співпраці є недосконалою і носить загальний (неконкретизований) характер. Законодавець навіть для умов

мирного часу не дав визначень, щодо того, якою має бути за змістом взаємодія (та її форми) органів місцевого самоврядування і правоохоронних органів. Щодо умов воєнного стану, то чинний Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не вирішує питання надання органам місцевого самоврядування повноважень щодо забезпечення громадської і державної безпеки, а також означений закон не містить норми, що визначають засади взаємодії самоврядування з правоохоронними органами в умовах воєнного стану. Між тим, ситуацію браку відповідних законодавчих норм у профільних законах, перетворює ідею взаємодії самоврядування з правоохоронними органами на здебільшого суто теоретичний концепт навіть без формальної реалізації. Змінити відповідну ситуацію можливо створивши продуману й дієву законодавчу рамку взаємодії самоврядування з правоохоронними органами, зокрема в умовах війни. Зміст відповідних новел стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Конституція України від 28 черв. 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.02.2024).
2. Матвійчук А.В. Захист прав і свобод людини як прями́й обов'язок сучасної держави. *АЕРО-2020. Повітряне і космічне право*: тези доповідей Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів, м. Київ Національний авіаційний університет, 28 лист. 2020 р.: у двох томах. Тернопіль: Вектор, 2020. Т. 1. С. 35–38.
3. Бурбика В.О. Мета та завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами. *Європейські перспективи*. 2017. № 1. С. 81–86.
4. Шайгуро О.П. Взаємодія органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 2. С. 257–263.
5. Наконечна І. Взаємодія правоохоронних органів (підрозділів) з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та юридичними особами під час перевірки заяв і повідомлень щодо порушень антикорупційного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 130–135.
6. Волокітенко О.М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2022. № 4, Ч. 1. С. 199–207.
7. Новіченко А. Взаємодія поліції та органів місцевого самоврядування у забезпеченні правопорядку в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 52–57.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 року № 389-VIII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n47> (дата звернення: 23.02.2024).
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. С. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.11.2023).
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 року № 280/97-ВР (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.02.2024).
11. Коверя Р.М. Діяльність органів місцевого самоврядування під час дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 115–118.
12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закону України від 23 груд. 1993 року № 3781-XII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 23.02.2024).
13. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 року № 1697-VII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 23.02.2024).
14. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 року № 580-VIII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 23.02.2024).
15. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 бер. 1992 року № 2229-XII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 24.02.2024).

16. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 бер. 2002 року № 3099-III (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 24.02.2024).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 roku (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 23.02.2024).

2. Matviichuk A.V. Zakhyst prav i svobod liudyny yak priamyi oboviazok suchasnoi derzhavy. *AERO-2020. Povitriane i kosmichne pravo: tezy dopovidei Vseukrainskoi konferentsii molodykh uchenykh i studentiv*, m. Kyiv Natsionalnyi aviatsiinyi universytet, 28 lyst. 2020 r.: u dvokh tomakh. Ternopil: Vektor, 2020. T. 1. S. 35–38.

3. Burbyka V.O. Meta ta zavdannia vzaiemodii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z pravookhoronnyimi orhanami. *Yevropeiski perspektyvy*. 2017. № 1. S. 81–86.

4. Shaituro O.P. Vzaiemodiia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z inshymi subiektamy protydii zlochynnosti. *Yurydychnyi biuletyn*. 2018. Vyp. 7. Ch. 2. S. 257–263.

5. Nakonechna I. Vzaiemodiia pravookhoronnykh orhaniv (pidrozdiliv) z orhanami derzhavnoi vlady, orhanami mistsevoho samovriaduvannia, hromadskymi orhanizatsiiami ta yurydychnymi osobamy pid chas perevirky zaiav i povidomlen shchodo porushen antykoruptsiinoho zakonodavstva. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 4. S. 130–135.

6. Volokitenko O.M. Administratyvno-pravovi osnovy vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv natsionalnoi politsii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku. *Pravove zabezpechennia administratyvnoi reformy*. 2022. № 4, Ch. 1. S. 199–207.

7. Novichenko A. Vzaiemodiia politsii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u

zabezpechenni pravoporiadku v Ukraini. *Yevropeiski perspektyvy*. 2022. № 1. S. 52–57.

8. Pro pravovyi rezhyv voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 roku № 389-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n47> (data zvernennia: 23.02.2024).

9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2018. № 31. S. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennia: 19.11.2023).

10. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 trav. 1997 roku № 280/97-VR (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 23.02.2024).

11. Koveria R.M. Diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas dii voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 11. S. 115–118.

12. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv: Zakonu Ukrainy vid 23 hrud. 1993 roku № 3781-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (data zvernennia: 23.02.2024).

13. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 roku № 1697-VII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvernennia: 23.02.2024).

14. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 2 lyp. 2015 roku № 580-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 23.02.2024).

15. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 ber. 1992 roku № 2229-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (data zvernennia: 24.02.2024).

16. Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 7 ber. 2002 roku № 3099-III (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (data zvernennia: 24.02.2024).

FEATURES OF THE INTERACTION BETWEEN LOCAL GOVERNMENT BODIES AND LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES UNDER THE MARTIAL LAW CONDITIONS

National University of Water Management and Environmental Engineering
 Oleksy Novaka street, 75, academic building № 8
 33000, Rivne, Ukraine
 E-mail: y.y.pryvarskyi@nuwm.edu.ua

Purpose: to outline the specifics of the interaction of local self-government bodies and law enforcement bodies under martial law conditions, in particular in the part of the legal regulation of the corresponding interaction, with the further aim of forming proposals for improving such regulation. **Research methods:** the theoretical nature of the proposed study determined the methodological apparatus that was used in the work - first of all, we mean general theoretical and analytical methods in combination with systemic and complex approaches. **Results:** the conducted analysis proves that the existing legal framework of the relevant cooperation is imperfect and has a general (unspecified) nature. Even for peacetime conditions, the legislator did not give definitions regarding the content (and form) of interaction between local self-government bodies and law enforcement authorities. With regard to the conditions of martial law, the current Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» does not address the issue of granting local self-government bodies the authority to ensure public and state security, and the specified law does not contain norms defining the principles of interaction of local self-government with law enforcement authorities in conditions martial law. **Discussion:** the thesis is supported that the systematic, diverse forms and permanent interaction of local self-government and law enforcement authorities is a guarantee of effective activities to ensure public order and effective fight against crime. The situation in the conditions of martial law becomes even more acute, because the corresponding interaction is part of the protection of national security, in particular, public and state security. It is possible to change the relevant situation by creating a well-thought-out and effective legislative framework for the interaction of self-government with law enforcement bodies, particularly in martial conditions.

Key words: local self-government; law enforcement authorities; martial law; legal regulation of the interaction of authorities.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024

ПРАВО НА ЗАБУТТЯ, ЯК ОДНЕ З ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: sopilko_i@ukr.net

*Метою статті є дослідження права на забуття, як одного з основних прав людини у цифрову епоху. **Методи дослідження:** документальний аналіз, узагальнення правової інформації. **Результати:** у статті проведено аналіз одного з основних прав людини у цифрову епоху – права за забуття. Вказано, що з початку розвитку сучасних технологій, зокрема з появою всесвітньої системи Інтернет, людство увійшло у часи, коли реалізувати свої права можливо не тільки у матеріальному вимірі, а й у цифровому, у зв'язку з чим постають питання гарантування та захисту цифрових прав людини. Більше того, повномасштабна війна в Україні стала каталізатором низки проблем у гарантуванні прав людини. З одного боку цифровізація є підґрунтям для гібридної війни та «хакерних атак», викрадення інформації, спотворення даних, з іншого боку вона створює умови для доступу до різних видів публічних та інших послуг, впровадження цифрових інструментів у системі захисту прав громадян, має стати основою для гарантування доступу до якісних публічних послуг. **Обговорення:** поняття «цифрові права» не закріплено у чинному національному законодавстві, що викликає певні труднощі у підходах правозастосування. Окремі автори вказують, що під цифровими правами доцільно розуміти систему норм та правил поведінки, які закріплюють права і свободи людини щодо належного доступу та використання електронних пристроїв, можливості створення, використання і публікацію цифрових товарів, а також комунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет.*

Зазначено, що поява цифрових прав пов'язана з виникненням права вимагати видалення персональних даних, конфіденційної інформації про особу з мережі Інтернет. Зокрема таке право має назву «право на стирання» або «право бути забутим».

Зроблено висновок, що право бути забутим хоч і відносно нове, проте воно є одним із основних прав людини у цифрову епоху. Звісно введення цього права стикається з невизначеністю у правозастосовній сфері та з американського погляду, європейське право бути забутим катастрофічне для свободи вираження, проте «право бути забутим» – це відносно недавня і нова юридична концепція з великими наслідками для інтернет-політики, свободи вираження поглядів та конфіденційності. Саме це призводить до необхідності впровадження в Україні права на забуття, зокрема проведення реформи законодавства у сфері захисту персональних даних шляхом уведення відповідних норм у чинне національне законодавство. Крім того варто створити принципово нові інструменти захисту особи від розміщення персональних даних, а також механізми видалення цих матеріалів через запровадження механізму юридичної відповідальності.

***Ключові слова:** права людини; право на забуття; цифровізація; цифрова сфера; забезпечення прав і свобод людини; штучний інтелект.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Основою будь-якого демократичного ладу та розвиненого суспільства є зафіксований на рівні Конституції обов'язок держави забезпечити права та свободи людини. Зокрема ст. 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

З початку розвитку сучасних технологій, зокрема з появою всевітньої системи Інтернет, людство увійшло у часи, коли реалізувати свої права можливо не тільки у матеріальному вимірі, а й у цифровому, у зв'язку з чим постають питання гарантування та захисту цифрових прав людини.

Більше того, повномасштабна війна в Україні стала каталізатором низки проблем у гарантуванні прав людини. З одного боку цифровізація є підґрунтям для гібридної війни та «хакерних атак», викрадення інформації, спотворення даних, з іншого боку вона створює умови для доступу до різних видів публічних та інших послуг, впровадження цифрових інструментів у системі захисту прав громадян має стати основою для гарантування доступу до якісних публічних послуг.

Метою статті є аналіз одного з основних прав людини у цифрову епоху – права за забуття.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Варто вказати, що поняття «цифрові права» не закріплено у чинному національному законодавстві, що викликає певні труднощі у підходах правозастосування. Окремі автори вказують, що під цифровими правами доцільно розуміти систему норм та правил поведінки, які закріплюють права і свободи людини щодо належного та доступу та використання електронних пристроїв, можливості створення, використання і публікацію цифрових товарів, а також комунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет [2].

Доцільно зазначити, що поява цифрових прав пов'язана з виникненням права вимагати видалення персональних даних, конфіденційної інформації про особу з мережі Інтернет. Зокрема таке право має назву «право на стирання» або «право бути забутим».

Початок «сучасного» розуміння права на забуття бере свій початок з Конвенції «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» 1981 року, що передбачає для кожного право вимагати виправлення або знищення даних про нього, якщо в процесі обробки такої інформації було порушено норми міжнародного та вітчизняного законодавства [3].

Донедавна одним із основних актів ЄС у цій сфері була Директива 95/46/ЄС «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних і про вільне переміщення таких даних» [4]. Утім 27 квітня 2016 року було зроблено наступний крок, а саме прийнято Регламент ЄС 2016/679 «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних», що замінив Директиву 95/46/ЄС.

Отже, Загальний регламент захисту даних (далі – GDPR) регулює, як персональні дані повинні збиратися, оброблятися та стиратися [5]. «Право бути забутим», яке отримало своє закріплення після рішення Суду ЄС 2014 року, яке встановило прецедент для положення про право на стирання, що міститься в GDPR.

Право на забуття все ще дуже багато обговорюється на глобальному рівні, частково через конфлікти в його інтерпретації, а також через практичні питання щодо його реалізації. Воно першим впливає з права на стирання, давнього принципу в європейських законах про захист даних. Починаючи з Директиви ЄС про захист даних 1995 року, особам було надано право видалити всі персональні дані, пов'язані з ними, коли вони залишають послугу або закривають обліковий запис. Але тлумачення права бути забутим було розширено після знакового рішення Суду Європейського Союзу (СЄУ) у 2014 році. У справі Google Spain СЄУ [6] постановив, що, виподавши з їхнього права на стирання, особи мають право на видалення зі списку. Це означає,

що вони можуть вимагати, щоб пошукові системи вилучили певні посилання зі свого пошукового індексу, якщо результати містять особисту інформацію, яка є «неадекватною, нерелевантною або більше не актуальною або надмірною».

Це рішення викликало ряд занепокоєнь, зокрема щодо його практичної реалізації пошуковими системами. У 2015 році Google створив консультативну раду з права бути забутим розробити рекомендації щодо «виконання балансу між правом особи на конфіденційність та інтересом громадськості до доступу до інформації». У лютому 2018 року Google оголосив, що отримав 2,4 мільйона запитів на видалення URL-адрес із пошуку Google з 2014 року, що ілюструє великі проблеми, з якими стикається компанія для дотримання рішення Суду ЄС [7].

Після рішення Суду ЄС від 2014 року право на забуття було включено до нещодавно прийнятого Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) [8] і все більше набирає обертів у всьому світі. У всьому світі право бути забутим викликало як значний інтерес, так і занепокоєння з боку судів, політиків, компаній та громадянського суспільства, оскільки залишаються різні глобальні позиції щодо цього нового права.

Критики права бути забутим стверджують, що це може призвести до широкого видалення онлайн-контенту і, таким чином, зашкодити свободі вираження поглядів та іншим правам людини. Наприклад, хоча він підтримує право на стирання, Access Now рішуче виступає проти встановлення права на видалення списку або права на невідомість [9], тому що «якщо неправильно тлумачити або реалізувати неправильно – особливо за відсутності всеосяжного закону про захист даних і з недостатньою прозорістю – це становить значну загрозу для прав людини».

Прихильники права на забуття, і зокрема права на видалення зі списку, натомість стверджують, що постійна доступність певної особистої інформації може спричинити серйозну несправедливість для фізичних осіб, без будь-якого суспільного інтересу в тому, щоб мати таку інформацію доступною. Наприклад, французький орган із захисту даних (CNIL) був од-

ним з провідних голосів на користь глобального права на видалення списку [10].

У 2019 році в знаковому рішенні CJEU вирішив у рамках справи Google v CNIL [11], що територіальна сфера права на забуття та зобов'язання щодо видалення на списку відповідно до законодавства ЄС (GDPR) застосовуються лише до території ЄС.

Отже з моменту рішення Суду Європейського Союзу від 13 травня 2014 року особи, які проживають в Європі, і тому захищені європейським законодавством, можуть вимагати відсилення результатів у пошуковій системі, коли пошук здійснюється на основі їх імені. Це право сьогодні, згідно з даними Google, визнано європейцями.

Зокрема в Італії діє Кодекс про захист персональних даних 2003 року та державна організація із захисту персональних даних, в якому право на забуття розглядається, як право кожного громадянина на видалення з архіву новин певних біографічних фактів, здатних завдати шкоди його честі або репутації [12, с. 155]. Франція вважається родоначальницею концепції права на забуття, де у 2010 році було прийнято Хартію про право на забуття, яка стала першою спробою уряду Франції запровадити концепцію права на забуття в Інтернеті до національної системи права та є зведенням норм і правил поведінки для держави й корпорацій у сфері захисту персональних даних у мережі [12, с. 155–156].

Варто вказати, що окрім громадян ЄС цим правом наділені й громадяни Великобританії. Відповідно до імплементації Великобританії Директиви в Законі про захист даних 1998 року (далі – ДРА98), явне право на стирання було пов'язане з неточністю в s12, але s10 також надав особам право запобігати обробці з метою або способом, «що спричиняє або може завдати значної шкоди або істотного лиха», де такий збиток або страждання були «необґрунтованими». Крім того, принципи захисту даних, які лежали в основі ДРА98, вимагали, щоб дані були точними, актуальними, зберігалися не довше, ніж це необхідно для мети, для якої вони були зібрані, оброблялися лише щодо певної законної мети і не були надмірними щодо відповідної

мети. Хоча це не призвело до чітко визначеного права на забуття, це дало людям розумні можливості для стирання своїх особистих даних.

З іншого боку, конфіденційності – це, звичайно, свобода вираження поглядів та право на доступ до інформації. Для захисту цих прав Директива передбачала звільнення від деяких зобов'язань за Директивою у випадку персональних даних, що обробляються лише для однієї з особливих цілей журналістики, мистецтва та літератури. Там, де застосовувалося звільнення, воно охоплювало положення, включаючи положення відповідно до ss 10 та 12, та всі, крім одного з принципів захисту даних, де:

1) Обробка була здійснена з метою публікації будь-якого журналістського, художнього або літературного матеріалу.

2) Контролер даних обґрунтовано вважав, що, враховуючи, зокрема, особливу важливість суспільного інтересу до свободи вираження поглядів, публікація буде в суспільних інтересах, а також обґрунтовано вважав, що за будь-яких обставин дотримання будь-якого з потенційно звільнених положень буде несумісним зі спеціальними цілями.

Оскільки Інтернет став мейнстрімом, стало все більш очевидним, що Директива про захист даних не була розроблена для того, щоб мати справу зі світом, в якому інформація про людей може бути загальнодоступною на глобальній основі, потенційно безстроково, можливо, з іншої юрисдикції та доступною. Конфіденційність даних – це далеко не єдина сфера права, яка намагалася бути ефективною у віртуальному світі, але деякий час проблема забезпечення прав на захист даних проти таких підприємств, як оператори пошукових систем, що базуються в іншій країні і часто за межами ЄС, виявилася нерозв'язною [13].

Хоча у 2018 році уряд Великобританії і прийняв Закон про ЄС, щоб підготувати країну до виходу з Європейського Союзу, проте в рамках цього GDPR був включений до законодавства Великобританії повністю до 31 грудня 2020 року та відповідно був частиною законодавства Великобританії до кінця 2020 року. На початку 2021 року правова система Великобри-

танії виключила GDPR Європейського Союзу та замінила його на GDPR Великобританії.

Всі принципи захисту даних ЄС були змінені відповідно до правової системи Великобританії, що стосувалося всі форми захисту персональних даних, включаючи те, як вони застосовуються, хто їх застосовує та як буде відбуватися регулярний та систематичний моніторинг.

Обробка та збір конфіденційних персональних даних до 31 грудня 2020 року підпадала під правила, викладені в GDPR ЄС, а після під правила GDPR Великої Британії [14]. З 28 червня 2021 року ЄС офіційно прийняв рішення про адекватність для Великої Британії [15]. Це означає, що персональні дані від осіб з ЄС та Великобританії можуть продовжувати вільно надходити. Однак це рішення лише на чотири роки. Автоматичного його поновлення не буде в 2025 році. Отже, до червня 2025 року ЄС прийме абсолютно нове рішення про захист даних Великобританії.

Звичайно, з огляду на конкуруючі інтереси та гіперпов'язаний характер Інтернету, право бути забутим набагато складніше, ніж той факт коли особа, яка просто просить організацію стерти свої особисті дані.

Право на забуття закріплено в підпунктах 65 і 66 і в статті 17 GDPR [16], де зазначено, що: «власник даних має право отримати від розпорядника видалення персональних даних, що стосуються його або її, без невиправданої затримки, і розпорядник інформації зобов'язаний видалити персональні дані без невиправданої затримки», якщо застосовується одна з ряду умов.

«Право бути забутим» пов'язано з правом людей на доступ до своєї особистої інформації у статті 15 [17]. Право контролювати дані не має сенсу, якщо люди не можуть вжити заходів, коли вони більше не дають згоди на обробку, коли в даних є значні помилки або якщо вони вважають, що інформація зберігається без потреби. У цих випадках фізична особа може вимагати видалення даних. Але це не абсолютне право.

Загалом, правила захисту даних застосовуються лише до обробки персональних даних, що стосуються фізичних осіб. Корпорації та інші юридичні особи зазвичай не мають права вилу-

чати вміст для запитів на основі їх корпоративної назви.

У статті 17 GDPR окреслює конкретні обставини, за яких застосовується право бути забутим. Фізична особа має право на видалення своїх персональних даних, якщо:

1) Персональні дані більше не потрібні для цілей, з яких організація спочатку збирала або обробляла їх.

2) Організація покладається на згоду особи як законну основу для обробки даних, і ця особа відкликає свою згоду.

3) Організація покладається на законні інтереси як виправдання для обробки даних фізичної особи, яка заперечує проти цієї обробки, і для організації немає законних підстав продовжувати обробку.

4) Організація обробляє персональні дані для цілей прямого маркетингу, і окремі особи заперечують проти цієї обробки.

5) Організація незаконно обробляла персональні дані фізичної особи.

6) Організація повинна видалити персональні дані, щоб виконати рішення суду.

7) Організація обробила персональні дані дитини без згоди законних представників.

Однак право організації на обробку даних третіх осіб може перевиювати над правом на забуття, зокрема вони наведені в GDPR, а саме:

1) Дані використовуються для здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації.

2) Дані використовуються для виконання рішення суду.

3) Дані використовуються для виконання завдання, яке виконується в суспільних інтересах або при здійсненні офіційних повноважень організації.

4) Дані, що обробляються, необхідні для цілей охорони здоров'я та служать у суспільних інтересах.

5) Дані, що обробляються, необхідні для проведення профілактичної або професійної медицини. Це застосовується лише тоді, коли дані обробляються медичним працівником, на якого поширюється юридичне зобов'язання щодо професійної таємниці.

6) Дані представляють важливу інформацію, яка служить суспільним інтересам, науковим дослідженням, історичним дослідженням або статистичним цілям, і де стирання даних, ймовірно, погіршить або зупинить прогрес до досягнення, яке було метою обробки.

7) Дані використовуються для юридичного захисту.

GDPR не визначає, які наслідки має запит на стирання. Особа може подати запит на стирання усно або письмово. Утім у той же час окремі автори вказують на те, що право бути забутим суперечить «праву на пам'ять» або свободі вираження поглядів, посилаючись на ризик «придушення» подій [10].

Також варто вказати, що значно впливає на право бути забутим штучний інтелект. Право на забуття – це правовий принцип, який дозволяє людям вимагати видалення конкретної особистої інформації з інтернет-платформ. Технології штучного інтелекту використовуються для прискорення та автоматизації відповідей на ці запити.

Штучний інтелект допомагає платформам ефективно обробляти запити на видалення, аналізуючи великі обсяги даних, полегшуючи виявлення та видалення конкретної інформації. Ця масштабованість покращує обробку запитів. Штучний інтелект враховує такі фактори, як суспільний інтерес, історична цінність та індивідуальні обставини при оцінці запитів, що дозволяє досягти балансу між правами на конфіденційність та свободою вираження поглядів. Вивчаючи минулі судження та відгуки, штучний інтелект приймає рішення, адаптує до різних ситуацій та підвищуючи точність та справедливість у майбутніх запитах.

Висновки. Підводячи підсумок, варто вказати, що право бути забутим хоч і відносно нове, проте воно є одним із основних прав людини у цифрову епоху. Звісно введення цього права стикається з невизначеністю у правозастосовній сфері та «з американського погляду, європейське право бути забутим катастрофічне для свободи вираження» [18], проте «право бути забутим» – це відносно недавня і нова юридична концепція з великими наслідками для інтернет-політики, свободи вираження поглядів та

конфіденційності. Саме це призводить до необхідності впровадження в Україні права на забуття, зокрема проведення реформи законодавства у сфері захисту персональних даних шляхом уведення відповідних норм у чинне національне законодавство. Крім того варто створити принципово нові інструменти захисту особи від розміщення персональних даних, а також механізми видалення цих матеріалів через запровадження механізму юридичної відповідальності.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>.

2. Гололобова Є., Міна А. Цифрові права українців або Декларація цифрових прав людини. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/digital-rights-t/>.

3. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.

4. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242.

5. Complete guide to GDPR compliance. URL: <https://gdpr.eu/>

6. Judgment Of The Court (Grand Chamber) 13 May 2014. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?doclang=EN&docid=15206.

7. Updating our «right to be forgotten» Transparency Report. URL: <https://blog.google/around-the-globe/google-europe/updating-our-right-be-forgotten-transparency-report/>.

8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament And Of The Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

9. Access now position paper: understanding the «right to be forgotten» globally. URL:

https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2017/09/RTBF_Sep_2016.pdf.

10. Pour un droit au déréférencement mondial. URL: <https://www.cnil.fr/fr/pour-un-droit-audereferencement-mondial>.

11. Judgment Of The Court (Grand Chamber) 24 September 2019. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=218105&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=932143_

12. Федоришина І.С. «Право бути забутим» в системі інформаційних прав: міжнародний та вітчизняний досвід регулювання. Інформаційні ресурси, інтелектуальна власність, комунікації в освітньо-науковій та інноваційній сферах: філософсько-правові та прикладні аспекти: Матеріали круглого столу 12 трав. 2017 р., м. Вінниця. Упорядники: О.Д. Довгань, М.В. Беланюк, С.А. Лапшин, О.Г. Радзієвська, О.І. Яременко, ВДПУ, НДІП НАПрН України. Київ, Видавничий дім «АртЕк». 2017. С. 151–159.

13. Wessing Taylor The evolution of the EU's 'right to be forgotten'. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=9fdd94f9-0b90-4a76-9f2d-57a56eb8f2d6>.

14. GDPR: General Data Protection Regulation. URL: <https://www.gdpreu.org>.

15. Decision on the adequate protection of personal data by the United Kingdom - General Data Protection Regulation. URL: https://commission.europa.eu/document/dabdaf35-ee58-405e-ac3e-924d04b2cfe4_en.

16. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr.eu/article-17-right-to-be-forgotten/>.

17. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr.eu/article-15-right-to-be-forgotten>.

18. Буга В., Турбін Д. Право на забуття в системі захисту персональних даних. *Правовий часопис Донбасу* № 1 (70) 2020. С. 46-53.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/>

documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i.

2. Hololobova YE., Mina A. Tsyfrovi prava ukraïntsiv abo Deklaratsiya tsyfrovyykh prav lyudyny. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/digital-rights-t/>.

3. Konventsiya pro zakhyst osib u zv'yazku z avtomatyzovanoyu obrobkoyu personal'nykh danykh 1981 roku. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.

4. Dyrektyva 95/46/YES Yevropeys'koho Parlamentu i Rady «Pro zakhyst fizychnykh osib pry obrobtisi personal'nykh danykh i pro vil'ne peremishchennya takykh danykh» vid 24.10.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242.

5. Complete guide to GDPR compliance. URL: <https://gdpr.eu/>.

6. Judgment Of The Court (Grand Chamber) 13 May 2014. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?doclang=EN&docid=15206.

7. Updating our «right to be forgotten» Transparency Report. URL: <https://blog.google/around-the-globe/google-europe/updating-our-right-be-forgotten-transparency-report/>.

8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament And Of The Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

9. Access now position paper: understanding the «right to be forgotten» globally. URL: https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2017/09/RTBF_Sep_2016.pdf.

10. Pour un droit au déréférencement mondial. URL: <https://www.cnil.fr/fr/pour-un-droit-audereferencement-mondial>.

11. Judgment Of The Court (Grand Chamber) 24 September 2019. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=218105&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=932143>.

12. Fedoryshyna I.S. «Pravo buty zabutym» v systemi informatsynykh prav: mizhnarodnyy ta vitchyznyanyy dosvid rehulyuvannya. Informatsiyni resursy, intelektual'na vlasnist', komunikatsiyi v osvith'o-naukoviy ta innovatsiyniy sferakh: filosof's'ko-pravovi ta prykladni aspekty: Materialy kruhloho stolu 12 trav. 2017 r., m. Vinnytsya. Uporyadnyky: O.D. Dovhan', M.V. Belanyuk, S.A. Lapshyn, O.H. Radziyevs'ka, O.I. Yaremenko, VDPU, NDIIP NAPrN Ukrainy. Kyiv, Vydavnychyy dim «ArtEk». 2017. S. 151–159.

13. Wessing Taylor The evolution of the EU's 'right to be forgotten'. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=9fdd94f9-0b90-4a76-9f2d-57a56eb8f2d6>.

14. GDPR: General Data Protection Regulation. URL: <https://www.gdpreu.org>.

15. Decision on the adequate protection of personal data by the United Kingdom - General Data Protection Regulation. URL: https://commission.europa.eu/document/dabdaf35-ee58-405e-ac3e-924d04b2cfe4_en.

16. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr.eu/article-17-right-to-be-forgotten/>.

17. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: <https://gdpr.eu/article-15-right-to-be-forgotten>.

18. Buha V., Turbin D. Pravo na zabuttya v systemi zakhystu personal'nykh danykh. Pravovyy *chasopys Donbasu* № 1 (70) 2020. S. 46-53.

Iryna Sopilko

THE RIGHT TO BE FORGOTTEN AS ONE OF THE FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS IN THE DIGITAL AGE

National Aviation University
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: sopilko_i@ukr.net

*The purpose of the article is to research the right to be forgotten, as one of the basic human rights in the digital era. **Research methods:** documentary analysis, generalization of legal information. **Results:** the article analyzes one of the basic human rights in the digital age – the right to forget. It is indicated that since the beginning of the development of modern technologies, in particular with the advent of the global Internet system, humanity has entered a time when it is possible to exercise its rights not only in the material dimension, but also in the digital one, in connection with which questions arise of guaranteeing and protecting digital human rights. Moreover, the full-scale war in Ukraine has become a catalyst for a number of problems in guaranteeing human rights. On the one hand, digitalization is the basis for hybrid warfare and «hacker attacks», theft of information, distortion of data, on the other hand, it creates conditions for access to various types of public and other services, the introduction of digital tools in the system of protection of citizens' rights should become the basis for guaranteeing access to quality public services. **Discussion:** it is stated that the concept of «digital rights» is not enshrined in the current national legislation, which causes certain difficulties in approaches to law enforcement. Some authors point out that digital rights should be understood as a system of norms and rules of conduct that enshrine human rights and freedoms regarding proper access and use of electronic devices, the possibility of creating, using and publishing digital goods, as well as communication networks, in particular, the Internet.*

It is noted that the emergence of digital rights is associated with the emergence of the right to demand the removal of personal data, confidential information about a person from the Internet. In particular, such a right is called the «right to erasure» or «the right to be forgotten».

It is concluded that the right to be forgotten, although relatively new, is one of the basic human rights in the digital age. Of course, the introduction of this right faces uncertainty in the field of law enforcement, and from the American point of view, the European right to be forgotten is catastrophic for freedom of expression, but the «right to be forgotten» is a relatively recent and new legal concept with major implications for Internet politics. Freedom of expression and privacy. This leads to the need to introduce the right to be forgotten in Ukraine, in particular, to reform the legislation in the field of personal data protection by introducing appropriate norms into the current national legislation. In addition, it is necessary to create fundamentally new tools for protecting a person from posting personal data, as well as mechanisms for deleting these materials through the introduction of a mechanism of legal liability.

***Key words:** human rights; the right to be forgotten; digitalization; digital sphere; ensuring human rights and freedoms; artificial intelligence.*

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024

І. П. Устинова,

кандидат юридичних наук, доцент
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1112-807X>

В. Є. Білявська,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: ustynova1970@gmail.com, valeriabilavska2@gmail.com

Мета: полягає в огляді та аналізі правової природи фінансової системи України, основних аспектів та виявлення недоліків, що гальмують процес розвитку фінансової системи, пошук можливих шляхів удосконалення, аналіз проблем та визначення перспектив функціонування фінансової системи в сучасних умовах, а саме в умовах дії воєнного стану. **Методи дослідження:** в статті використані наступні загальнонаукові методи дослідження спостереження та опис та теоретичні: аналіз, узагальнення, пояснення, а також системний, функціональний, конкретно-соціологічний. **Результати:** особливу увагу приділено формуванню бюджетів, які відчули найбільший тиск, і спрямуванню фінансових ресурсів на оборонні та соціальні потреби. Додатково розглядаються проблеми незбалансованості видатків та доходів бюджету, а також валютного ринку, який продовжує функціонувати з обмеженнями, встановленими під час воєнного стану. У статті також розглядаються існуючі та потенційні шляхи вирішення проблем функціонування фінансової системи, зокрема їх адаптація до потреб оборони та забезпечення безперерйного функціонування системи державних фінансів. **Обговорення:** військове вторгнення на територію України та глобалістичні процеси в світі призвели до суттєвих негативних змін в існуванні фінансової системи України, і тому потребують нової практики вирішення питань формування бюджету країни, місцевих бюджетів, суттєвих корекцій у податковому законодавстві та зміні розміру податкового тягаря. Суттєвою складовою вирішення цих питань, є розширення співпраці з Міжнародними фінансовими організаціями, сприяння покращенню інвестиційного клімату тощо.

Ключові слова: фінанси; фінансова система; фінансова політика; фінансування; активи; фінансові органи; Міжнародні фінансові організації; бюджет; військова агресія; податки.

Постановка проблеми та її актуальність.

Функціонування фінансової системи є основою для виконання різних завдань і функцій держави в різних сферах життя суспільства. Розвинена і стабільна фінансова система є ключем до успішної реалізації державної економічної політики. Проте в Україні процес створення самостійної і ефективної фінансової системи є тривалим і складним, оскільки вимагає постійного вдоско-

налення відповідно до потреб держави та змін у світовій фінансово-економічній ситуації. Сучасні кризові явища України мають значний вплив на її фінансову систему. Однак, з урахуванням військової агресії та введення воєнного стану на території країни, фінансова система працює у новому форматі з іншими векторами розвитку. Це породжує нові проблеми, що пот-

ребують негайного вирішення для ефективного розпорядження ресурсами.

Правові та економічні проблеми функціонування фінансової системи України, які виникли в результаті повномасштабного вторгнення до України та запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Введення воєнного стану викликало необхідність реагування на воєнні дії та забезпечення безпеки країни, що вплинуло на фінансові потоки та бюджетні видатки. Зокрема, значні кошти були спрямовані на потреби оборони, що створило додаткове фінансове навантаження. фінансова система стикається з регулюванням внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз, що може негативно позначитися на її стабільності.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Окремі аспекти функціонування фінансової системи України в умовах воєнного стану були предметом дослідження таких науковців як: Р.А. Абдуллаєв, А.Ф. Барбалат, В.Г. Дем'янишин, М.О. Житар, А.В. Коробцова, М.О. Кужелев, З.М. Лободіна, О.П. Мейш, А.С. Нестеренко та інші. Учені досліджували основні аспекти фінансової системи України, виявляли процедурні недоліки та висували шляхи їх удосконалення, а також розглядали перспективи розвитку та функціонування системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування фінансової системи визначається кругообігом фінансових ресурсів, що слугує ключовим інструментом для реалізації завдань та функцій держави у різних сферах суспільного життя. В умовах сучасності, фінансова система працює в абсолютно іншому форматі з дещо зміненими векторами у зв'язку з військовою агресією проти України та запровадження на території України воєнного стану. Через це виникають нові проблеми, що стосуються різних аспектів фінансової системи України, та потребують негайного урегулювання для ефективного та оперативного розпорядження ресурсами та активами.

Слід визначити, що фінансова система це сукупність інструментів, або ланок фінансів, об'єднаних за ознакою спільності форм і методів мобілізації, розподілу і використання грошових фондів і за ознакою їх правового регу-

лювання [1, с. 7]. Погоджуємося із думкою А.С. Нестеренко, що сучасна фінансова система – єдина, характеризується цілісністю складових сфер і ланок, їх взаємозалежність і взаємообумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта процедур здійснення фінансової діяльності. Важливим елементом фінансової системи, є державні фінанси, які безпосередньо включають: бюджетну систему; позабюджетні централізовані фонди; фінанси господарчих суб'єктів, галузей і відомств; кредитні ресурси [2, с. 74].

Тим не менш, підтримуємо позицію А.В. Мейш, який окреслює наступні проблеми фінансової системи України: відсутність ефективної державної підтримки розвитку малого і середнього бізнесу; недосконалість діючої системи оподаткування; неефективний контроль за сплатою податків (надмірна перевантаженість чинного податкового законодавства великою кількістю наданих пільг); неефективне функціонування бюджетної системи недостатній контроль за цільовим і раціональним використанням бюджетних коштів [3].

Наголосимо, що ключова роль у забезпеченні ефективного функціонування фінансової системи належить державному бюджету, який виступає фактично координуючим центром, що в умовах ринкової економіки надає необхідну допомогу у формі бюджетних дотацій, субвенцій, субсидій, кредитів, гарантій та інше [4].

Також не обійшлося і без змін у податковому законодавстві. Відповідно Закону України № 2142, передбачено, що «На період дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану не поширюються дія регуляторного законодавства на встановлення місцевих податків та/або зборів та податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів; звільнення від сплати та обліку ПДВ платників єдиного податку третьої групи певних умов; звільнення від сплати екологічного податків на територіях бойових дій; з 1 квітня 2022 р. звільнено від сплати ПДВ, акцизу та ввізного мита ввезення транспортних засобів громадянами та багато інших». Положення цього законодавчого акту спрямовані на підтримання економіки та фінансової системи України, в цілому [5].

Більш того, місцеві бюджети теж зазнали змін в період дії воєнного стану. За для ефективного формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану центральні органи виконавчої влади прийняли низку рішень, що стосуються внесення змін окремих положень чинного законодавства. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України № 252, у якій зазначено, про перехід повноважень органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів у бюджетній сфері до військових адміністрацій, якщо такі органи утворені [6]. До основних видатків місцевих бюджетів належить забезпечення добровольчих формувань територіальних громад, основним завданням яких є територіальна оборона відповідної громади.

Особливо важливим у сьогоденній ситуації євроінтеграційних прагнень України постає питання вдосконалення управління державними фінансами відповідно до вимог Європейського Союзу в системі діяльності уряду, і ці питання є предметом обговорення між Кабміном та міжнародним фінансами інституціями. Системи оцінки фінансового становища та якості управління фінансами стають на заваді ефективному розвитку державної фінансової системи в умовах євроінтеграційного курсу України [7, с. 156-163].

Однією з останніх та наймасштабнішою за останні роки є фінансова підтримка Сполучених Штатів Америки-ленд. Ліз. Так, 10 травня 2022 року президентом США було підписано «Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022» [8]. Суттєву допомогу та підтримку населенню надаються міжнародні фінансові організації, Так, 12 853 290 заявок подано по різним програмам допомоги, за 8 981 326 заявка проведені виплати, а в черзі на верифікацію ще є 3 911 286 заявок, що складає меншу частину від поданих. Грошова допомога надається міжнародними організаціями в рамках реалізації проекту щодо надання додаткових заходів соціальної підтримки окремих категорій населення, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб, передбаченого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 року № 487 «Про реалізацію спільного з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в

Україні та Товариством Червоного Хреста України проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки окремих категорій населення». Грошова допомога надається міжнародними організаціями відповідній соціальній категорії населення, згідно умов меморандумів про співпрацю/співробітництво, укладених Міністерством соціальної політики України та відповідною міжнародною організацією.

Викликом фінансовій системі України у воєнний та післявоєнний періоди є збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, адже понад 7 млн. українців виїхали за кордон або стали внутрішніми переселенцями [9]. Наслідком цього є зменшення платників податків та, відповідно, податкових надходжень. Проблемою є те, що багато ВПО втратили житло, майно, здоров'я і, відповідно, потребують соціальної та фінансової підтримки від держави та додаткового фінансування. Так, лише за січень-жовтень 2022 року на соціальні виплати з державного бюджету України було спрямовано 338,5 млрд гривень, з них 41,6 млрд гривень – для надання допомоги на проживання ВПО [10].

Також важливо зазначити, що зазнали суттєвих змін і повноваження Державної казначейської служби України та НБУ під час особливого періоду, що включає період дії воєнного стану та період відбудови після закінчення воєнних дій. Так Державна казначейська служба України у цей період має право: акумулювати та обліковувати кошти загального та спеціального фонду місцевих бюджетів на відповідних аналітичних рахунках; зберігати на рахунках залишки коштів місцевих бюджетів (тимчасово, до скасування воєнного стану) до прийняття рішення щодо їх спрямування та використання; відкривати асигнування із державного бюджету України за видатками його загального фонду у певній черговості [11]. Повноваження НБУ під час особливого періоду визначено, зокрема, в ухвалених Радою НБУ «Основних засадах грошово-кредитної політики на період воєнного стану». У документі зазначено, що в умовах війни для максимального забезпечення потреб оборони України, безперебійного функціонування фінансової системи та об'єктів критичної інфраструктури НБУ фінансуватиме дефіцит державного

бюджету, але лише критичні видатки в обмежених обсягах та лише шляхом купівлі цінних паперів Уряду на первинному ринку. Водночас зусилля НБУ будуть спрямовані до якнайшвидшої повної відмови від фінансування дефіциту державного бюджету [12].

Щодо перспектив покращення фінансової системи України в час війни експерти наголошують на необхідності розвитку та впровадженні нових технологій у фінансовій сфері. Вони включають в себе такі напрямки як електронні платежі, банківські послуги онлайн, розвиток фінтех-компаній та використання блокчейн-технологій та е-гривні. Завдяки цьому, банки зможуть швидше та ефективніше виконувати свої функції, а люди матимуть можливість здійснювати фінансові операції незалежно від місця перебування та обставин [13].

Висновки. Таким чином, забезпечення стабільності фінансової системи України під час воєнного стану є пріоритетним завданням, оскільки це забезпечує достатні ресурси для оборони країни та неперервне функціонування її економіки. Додатково, важливо активно працювати над повертанням інвестицій, підтримкою малих та середніх підприємств та раціональним використанням фінансової допомоги зарубіжних держав для зміцнення фінансового та економічного фронту країни. Тому, безумовно, удосконалення внутрішніх процесів і зміцнення репутації України, як надійного партнера є важливими кроками для зайняття гідного місця на світовій економічній арені.

Література

1. Устинова І.П. Правові засади забезпечення фінансової безпеки державних активів в сучасній трансформаційній парадигмі. Забезпечення конституційних прав громадян в контексті конвенційних зобов'язань України / І.М. Сопілко, Ю.Л. Юринець, Ю.Д. Кунєв та ін. Національний авіаційний університет-Київ, Видавництво Людмила, 2022, с. 45-73.

2. Нестеренко А.С. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–3. Том 1. С. 72–75.

3. Мейш А.В. Перспективи розвитку фінансової системи України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 1. С. 70-74.

4. Дем'янишин В.Г., Лободіна З.М. Розвиток фінансового механізму в умовах реформування фінансової системи України. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2020. Вип. 43. С. 59-80.

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

6. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

7. Кужелев М.О., Житар М.О. Особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України: *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 2. С. 154-163.

8. Ленд-ліз і \$33 млрд. Що дасть нова допомога США. URL: <https://tsn.ua/ato/zakon-prolend-liz-vid-ssha-scho-ce-take-i-yak-vpline-naekonomiku-ukrayini-2032177.html> (дата звернення: 19.02.2024).

9. Ресурси України для фінансової стабільності під час війни та відбудови. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/22/686099/>.

10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 19.02.2024).

11. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n916> (дата звернення: 19.02.2024).

12. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану: схвалено рішенням

ням Ради НБУ від 15.04.2022 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=4 (дата звернення: 19.02.2024).

13. Барбалат А.Ф. Стан фінансової системи України в умовах повномасштабної війни. Участь молоді у розбудові агропромислового комплексу країни: зб. матер. наук- практ. конфер. (м. Миколаїв, 22-24 бер. 2023 р). Миколаїв, 2023. С. 8-11.

14. Гарбінська-Руденко А.В., Дудник В.М., Яценко Ю.Г., Правові проблеми функціонування фінансової системи України в період дії воєнного стану. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261776/258186> (дата звернення: 19.02.2024).

15. Умови надання грошової допомоги від міжнародних організацій, URL: <https://aid.edoromoga.gov.ua/terms>. (дата звернення: 19.05.2024).

References

1. Ustynova I.P. Pravovi zasady zabezpechennya finansovoyi bezpeky derzhavnykh aktyviv v suchasniy transformatsiyiniy paradyhmi. Zabezpechennya konstytutsiynykh prav hromadyan v konteksti konvetsiynykh zobov'yazan' Ukrainy / I.M. Sopilko, YU.L. Yurynets', YU.D. Kunyev ta in. Natsional'nyy avyatsiyyny universytet-Kyyiv, Vydavnytstvo Lyudmyla, 2022, s. 45-73.

2. Nesterenko A.S. Vyznachennya «finansovoyi systemy» ta yiyi strukturnyy sklad. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya. 2013. № 6–3. Tom 1. S. 72–75.

3. Meysh A.V. Perspektyvy rozvytku finansovoyi systemy Ukrainy. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky. 2019. № 1. S. 70-74.

4. Demyanyshyn V.H., Lobodina Z.M. Rozvytok finansovoho mekhanizmu v umovakh reformuvannya finansovoyi systemy Ukrainy. Formuvannya rynkovoyi ekonomiky v Ukraini. 2020. Vyp. 43. S. 59-80.

5. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennya zakonodavstva na period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrainy

vid 24.03.2022 r. № 2142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text> (data zvernennya: 19.02.2024).

6. Deyaki pytannya formuvannya ta vykonannya mistsevykh byudzhativ u period voyennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2022 r. № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 19.02.2024).

7. Kuzhelyev M.O., Zhytar M.O. Osoblyvosti formuvannya derzhavnoyi finansovoyi polityky v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy. 2015. № 2. S. 154-163.

8. Lend-liz i \$33 mlrd. Shcho dast' nova dopomoha SSHA. URL: <https://tsn.ua/ato/zakonprolend-liz-vid-ssha-scho-ce-take-i-yak-vpline-naekonomiku-ukrayini-2032177.html> (data zvernennya: 19.02.2024).

9. Resursy Ukrainy dlya finansovoyi stabil'nosti pid chas viyny ta vidbudovy. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/22/686099/>.

10. Ofitsiyyny sayt Ministerstva finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (data zvernennya: 19.02.2024).

11. Pro zatverdzhennya Poryadku vykonannya povnovazhen' Derzhavnoyu kaznacheys'koyu sluzhboyu v osoblyvomomu rezhymi v umovakh voyennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.06.2021 r. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n916> (data zvernennya: 19.02.2024).

12. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoyi polityky na period voyennoho stanu: skhvaleno rishennyam Rady NBU vid 15.04.2022 r. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG-ml_2022.pdf?v=4 (data zvernennya: 19.02.2024).

13. Barbalat A.F. Stan finansovoyi systemy Ukrainy v umovakh povnomashtabnoyi viyny. Uchast' molodi u rozbudovi ahropromyslovoho kompleksu krayiny: zb. mater. nauk- практ. konfer. (м. Mykolayiv, 22-24 бер. 2023 р). Mykolayiv, 2023. S. 8-11.

14. Harbins'ka-Rudenko A.V., Dudnyk V.M., Yatsenko YU.H., Pravovi problemy funktsionuvannya finansovoyi systemy Ukrainy v

period diyi voyennoho stanu. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261776/258186> (data zvernennya: 19.02.2024).

15. Umovy nadannya hroshovoyi dopomohy vid mizhnarodnykh orhanizatsiy, URL: <https://aid.edopomoga.gov.ua/terms>. (data zvernennya: 19.05.2024).

Iryna Ustynova, Valeria Bilyavska

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE AND ASSET MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF MILITARY AGGRESSION

National Aviation University
Liubomyra Huzara, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: ustynova1970@gmail.com, valeribilavska2@gmail.com

Purpose: the purpose of the study is to review and analyses the legal nature of the financial system of Ukraine, the main aspects and identify the shortcomings that hinder the development of the financial system, to find possible ways to improve it, to analyses the problems and determine the prospects for the functioning of the financial system in modern conditions, namely, under martial law. **Research methods:** the article uses the following general scientific methods of research: observation and description and theoretical methods: analysis, generalization, explanation, as well as systemic, functional, specific and sociological. **Results:** particular attention is paid to the formation of budgets that have experienced the greatest pressure and the allocation of financial resources to defense and social needs. In addition, the problems of imbalance between budget expenditures and revenues, as well as the foreign exchange market, which continues to operate with restrictions imposed during martial law, are considered. The article also discusses existing and potential solutions to the problems of the financial system, including their adaptation to the needs of defense and ensuring the smooth functioning of the public finance system. **Discussion:** the military invasion of Ukraine and globalization processes in the world have led to significant negative changes in the existence of Ukraine's financial system, and therefore require new practices in addressing the issues of forming the country's budget, local budgets, significant adjustments to tax legislation and changes in the size of the tax burden. An essential component of solving these issues is to expand cooperation with international financial organizations, to promote the improvement of the investment climate, etc.

Key words: finance; financial system; financial policy; financing; assets; financial institutions; International Financial Institutions; budget; military aggression; taxes.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19071
УДК 349.3(045)

Ю. М. Белуга,
старший викладач
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8442-7372>

МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: yulya.beluga@ukr.net

Мета: вивчити та порівняти досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та виявити проблеми нормативно-правового забезпечення цієї сфери відносин у законодавстві України. **Методи дослідження:** порівняльно-правовий, формально-логічний метод та метод системного аналізу, структурно-функціональний метод та інші методи дослідження. **Результати:** проаналізувавши законодавство Сирії, Ізраїлю та Колумбії щодо соціальних пільг та гарантій для дітей, які постраждали у війні, можна відзначити, що ці країни розробили низку спеціальних програм та заходів для підтримки найуразливіших верств населення. Наприклад, досвід Сирії в організації центрів спеціалізованої психологічної підтримки та медичної допомоги може бути дуже корисним. **Обговорення:** Україні варто врахувати позитивний досвід інших країн щодо правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали у війні.

Ключові слова: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; соціальний захист; правове регулювання; статус дитини; зарубіжний досвід; права дитини; право на соціальний захист.

Постановка проблеми та її актуальність. Тема соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є надзвичайно важливою і актуальною в сучасному світі. У різних регіонах планети ми спостерігаємо конфлікти, які зачіпають тисячі невинних дітей, залишаючи їх без належного захисту, освіти та медичної допомоги. У таких умовах надзвичайно важливо вивчати зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту цих дітей, щоб забезпечити їм максимальну підтримку та допомогу.

Все, що сталося з дітьми, які постраждали через воєнні дії та збройні конфлікти з 2014 року, включаючи анексію Криму та зону

проведення АТО, стало серйозним викликом для української влади, адже, кількість таких дітей постійно зростає.

Актуальність статті полягає в тому, що вивчення зарубіжного досвіду допоможе покращити сучасний стан правового регулювання цієї сфери відносин. Це стане підґрунтям для розвитку вітчизняного законодавства у сфері соціального захисту дітей, які зазнали фізичних, психологічних, соціальних або економічних втрат і травм внаслідок збройних конфліктів, які можуть бути пораненими, які втратили батьків або близьких, були примусово переміщеними, стали жертвами насильства або експлуатації, а

також пережили серйозні емоційні потрясіння через бойові дії та їх наслідки, а також сприяти-ме впорядкуванню їхнього соціального статусу.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Окремі аспекти проблем захисту прав дитини були розглянуті вченими з різних галузей права, зокрема, Б.І. Андрусишиним, Л.С. Волинець, О.О. Кочемировською, Н.М. Крестовською, О.О. Мордань, Н.М. Оніщенко, О.В. Пономаренко та іншими. Однак, незважаючи на актуальність цієї проблеми, у вітчизняній юридичній науці досі відсутні дослідження, присвячені правовому регулюванню соціального захисту дітей в умовах збройного конфлікту в Україні, а саме в контексті зарубіжного досвіду.

Метою статті є вивчити та порівняти досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, та виявити проблеми нормативно-правового забезпечення цієї сфери відносин у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародні організації, такі як ООН, ЮНІСЕФ та Червоний Хрест, активно працюють над розробкою та впровадженням правових норм і стандартів, спрямованих на захист прав дітей в умовах війни. До вирішення дитячих проблем ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни. Кожна країна (190 країн) виконує місію ЮНІСЕФ за допомогою унікальної програми співпраці, розробленої з урядом приймаючої сторони [1]. Вони також сприяють створенню міжнародних документів, що регулюють питання надання допомоги та захисту дітей у конфліктних зонах. Зокрема, Конвенція ООН про права дитини та Факультативні протоколи до неї є фундаментальними документами, які визначають основні принципи захисту дітей під час збройних конфліктів.

Крім того, функціонує Робоча Група Ради Безпеки ООН з питання дітей та збройних кон-

фліктів, основною метою діяльності якої є надання рекомендацій стосовно методів захисту дітей, які зазнали впливу збройних конфліктів. Представники 15 країн-членів Ради регулярно зустрічаються та обговорюють країни або ситуації з метою надання письмових рекомендацій, які повинні бути дотримані зацікавленими країнами чи ситуаціями [2].

Проте, жодна з міжнародних організацій, що опікуються правами дитини, рекомендацій стосовно пільг для дітей, які постраждали внаслідок військових конфліктів, не надає. Зважаючи на це, важливим є досвід окремих країн, які розробили ефективні механізми захисту дітей, постраждалих від війни. Ці країни впроваджують спеціальні програми реабілітації, соціальної адаптації та освіти для дітей, що дозволяє їм повернутися до нормального життя. Дослідження міжнародного досвіду в цій сфері дозволяє виявити найкращі практики та адаптувати їх до умов кожної конкретної країни, що сприятиме підвищенню ефективності заходів щодо соціального захисту дітей.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є важливим аспектом для створення дієвої системи соціального захисту дітей в Україні, що дозволить не тільки забезпечити належний захист їх прав, а й сприятиме їх повноцінному розвитку і реінтеграції в суспільство.

Насамперед важливо звернутися до досвіду інших країн, які успішно впоралися з подібними викликами. Одним із таких прикладів є досвід Ізраїлю, який зробив великий акцент на розробці механізмів підтримки для дітей, які були змушені виїхати через війну. Спеціальні програми спрямовані на забезпечення їхньої соціальної адаптації, психологічної підтримки, доступу до освіти та професійної підготовки, а також збереження культурної ідентичності, щоб допомогти дітям легше інтегруватися в нові умови життя.

Успіх Ізраїлю в поверненні своїх громадян після війни значною мірою пов'язаний із запровадженням централізованого механізму управління цим процесом. Ключову роль відіграє

Міністерство алії та інтеграції, яке координує всі аспекти повернення та інтеграції, надаючи допомогу як дітям, так і їхнім родинам.

Щодо дітей, то діяльність Міністерства зосереджена на трьох напрямках:

1. Соціальна та психологічна підтримка. Дітям, особливо після війни, важливо надавати соціальну та психологічну підтримку. Ізраїльські програми акцентують на важливості відновлення емоційного стану дітей та пропонують психологічну допомогу для полегшення їхньої адаптації.

2. Освіта та професійна підготовка. Забезпечення доступу до освіти та професійної підготовки є важливим елементом для дітей, постраждалих у війні. Ізраїль активно підтримує відновлення навчального процесу для дітей з-за кордону, а також надає можливості для їх професійної підготовки.

3. Сприяння культурній інтеграції. Культурна інтеграція має велике значення для дітей, які постраждали під час збройного конфлікту. Ізраїль підтримує заходи та програми, спрямовані на збереження і розвиток культурної ідентичності дітей, що сприяє їхній легшій адаптації та вивченню мови, якщо вони її забули або не володіли, особливо для тих дітей, які були змушені залишити країну.

Безпека дітей є пріоритетом, тому кожна школа в Ізраїлі обладнана бомбосховищами та бетонними перекриттями. Ці бетонні конструкції є необхідністю в Ізраїлі, оскільки вони забезпечують надійний захист від прямих ударів. Це особливо важливо на півночі країни, де ще вирішуються питання безпеки.

У школах побудовані бетонні бомбосховища з товщиною стін 40–50 см, які можуть вмістити до 200 осіб. У кожному класі є відповідальні за евакуацію, які швидко та організовано направляють дітей до безпечних місць.

Діти вчаться процедурам на випадок повітряної тривоги, включаючи знання про те, за скільки секунд ракети досягають їхнього району. Важливим елементом є мобільні укриття біля автобусних зупинок та армовані бетонні стінки, які забезпечують додатковий захист.

Для України важливо врахувати ключові аспекти досвіду Ізраїлю у сфері соціального захи-

сту дітей, які постраждали від війни. Необхідно створити державну структуру, яка буде координувати репатріацію дітей, забезпечуючи їм необхідну допомогу. Цей процес потребує детального опрацювання, включаючи питання фінансування репатріації, надання економічної підтримки родинам та створення умов для адаптації дітей у новому середовищі. Крім того, забезпечення безпеки дітей є критично важливим, щоб вони могли отримати належний захист у випадку загрози.

Колумбія як приклад досвіду в підтримці дітей, постраждалих від війни, протягом кількох десятиліть переживала один з найтриваліших і складних збройних конфліктів у світі. Війна між урядовими силами та різними повстанськими групами, включаючи революційні збройні сили Колумбії (FARC) та Національну армію звільнення (ELN), тривала з 1960-х років до підписання мирних угод у 2016 році. Цей конфлікт залишив глибокий слід на житті мільйонів колумбійців, і діти стали однією з найуразливіших категорій постраждалих.

Конституція Колумбії 1991 року проголосила права дітей як основний пріоритет, включаючи спеціальні гарантії для дітей, які постраждали від конфлікту. Вона забезпечує основи для соціального захисту дітей і вказує на обов'язок держави забезпечити їхню безпеку та добробут.

Також було прийнято спеціальні закони для захисту дітей, які постраждали від збройних конфліктів. Один з таких законів – Закон 1448 від 2011 року (Закон про жертви та земельну реституцію), який передбачає спеціальні заходи для допомоги дітям, постраждалим від конфлікту, зокрема, забезпечення їх прав на реабілітацію та інтеграцію в суспільство [2].

Щодо міжнародних угод, то Колумбія є стороною Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних угод, які захищають права дітей в умовах конфлікту, таких як *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict* [2].

Колумбійський уряд, спільно з міжнародними організаціями, реалізує програми реабілітації для дітей, які пережили насильство. Це включає психологічну підтримку, медичну допомогу та

освітні програми, що допомагають дітям відновитися і повернутися до нормального життя.

Для реалізації цих заходів у Колумбії функціонують спеціалізовані агенції, такі як Національний інститут для сім'ї та дітей (ICBF), який працює над захистом прав дітей та їх інтеграцією в суспільство.

Колумбійська судова система створила спеціальні органи для розгляду справ, пов'язаних із порушеннями прав дітей в умовах конфлікту. Це включає спеціалізовані суди, які розглядають справи про воєнні злочини та злочини проти дітей.

Також Колумбія активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як UNICEF та Human Rights Watch, для реалізації програм захисту дітей. Ці організації надають фінансову та технічну допомогу, а також проводять моніторинг ситуації. Колумбія бере участь у міжнародних ініціативах та форумах щодо захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів. Це дозволяє країні обмінюватися досвідом та кращими практиками з іншими країнами.

Отже, як ми бачимо, досвід Колумбії показує, що комплексний підхід до правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, може бути успішним, якщо він включає національне законодавство, міжнародні угоди, практичні програми та ефективну міжнародну співпрацю. Цей підхід дозволяє забезпечити всебічну підтримку для дітей, відновити їх права та сприяти їх інтеграції в суспільство.

Ще одним прикладом впливу війни на дітей є ситуація в Сирії, яка протягом останніх років переживає одну з найтривожніших гуманітарних катастроф нашого часу. З початком громадянської війни в 2011 році ситуація в країні швидко переросла в масштабний збройний конфлікт, який завдав величезної шкоди мирному населенню, особливо дітям.

Діти в Сирії стали одними з найуразливіших жертв цього конфлікту. Вони постраждали від численних форм насильства, зокрема, від прямого фізичного впливу бойових дій, втрати рідних, вимушеного переміщення, а також психологічних травм, які залишаються з ними на все

життя. Сирійські діти часто зазнають серйозних порушень їхніх основних прав, таких як право на життя, безпеку, освіту і медичну допомогу.

Ситуація в Сирії наочно демонструє, як збройні конфлікти можуть глибоко вплинути на найменших і найбільш беззахисних членів суспільства. Цей приклад є важливим для розуміння масштабів проблеми і потреби в ефективних механізмах допомоги та захисту дітей, постраждалих від війни. Вивчення сирійського досвіду сприятиме розробці національних стратегій і політик, спрямованих на полегшення страждань дітей у подібних ситуаціях.

Одними з важливих інтегрованих програм соціального захисту ЮНІСЕФ для дітей, які постраждали від війни у Сирії, є Програма захисту дітей у надзвичайних ситуаціях та Програма Комплексної програми соціального захисту дітей з інвалідністю, яка розпочалася у 2016 році, а у 2021 році охопила 11 639 дітей з інвалідністю у Сирії [3].

Ці програми орієнтовані на комплексну підтримку дітей, які постраждали від збройних конфліктів і криз.

Попри те, що в Сирії існують програми захисту дітей постраждалих у війні, що є позитивним моментом, в сирійському законодавстві відсутні спеціальні положення щодо соціального захисту дітей від насильства.

У серпні 2021 року сирійський уряд офіційно видав новий закон «Про права дитини» (№ 21/2021), який розширює права та захист дітей. Однак реальність на місцях показує, що новий закон є переважно бажаним, і залишається величезна прірва між правами, які надає сирійське законодавство, і практикою сирійського уряду. Новий закон охоплює низку аспектів, включаючи громадянство, шлюб, експлуатацію дітей і захист від насильства. Незважаючи на те, що в новому законі є статті, які, здається, свідчать про прогрес у сфері соціального захисту прав людини, імплементація цього закону продовжує бути недостатньою. Протягом останніх десяти років сирійський уряд демонстрував нехтування захистом і правами дітей через арешти, тортури та авіаудари. Потрібна буде суттєва зміна ставлення уряду до дітей, щоб привести його у відповідність до

міжнародного права прав людини та базової людської порядності [4].

А тому в Сирії захист дітей залишається серйозною проблемою. Конкретні проблеми включають слабкі механізми захисту дітей, слабе управління справами, непрацюючі офіційні системи правосуддя та дуже обмежений доступ до спеціалізованих послуг, таких як психосоціальна підтримка або догляд за постраждалими від гендерного насильства. Існує гостра потреба в комплексних заходах із запобігання та реагування, щоб зменшити та пом'якшити ризики для дітей, спричинені конфліктом та переміщенням. Інші потреби включають інформування та мобілізацію громади, а також зміцнення місцевих інституцій, у тому числі традиційних і релігійних організацій, щоб вони могли надавати кращі послуги дітям групи ризику.

Висновки. Проаналізувавши законодавство Сирії та Колумбії щодо соціальних пільг та гарантій для дітей, які постраждали у війні, можна відзначити, що ці країни розробили низку спеціальних програм та заходів для підтримки найуразливіших верств населення. На жаль, як і в Україні, пільги та гарантії відсутні.

Проте, Україна може значно покращити систему соціального захисту та медичної допомоги для дітей, які постраждали від війни, використовуючи досвід Сирії та Колумбії.

У Сирії існують центри, що надають спеціалізовану психологічну підтримку та медичну допомогу дітям, які пережили жахи війни. Такі центри допомагають дітям справлятися з психологічними травмами, а також забезпечують необхідну медичну допомогу. В Україні таких центрів не вистачає, і доступ до них обмежений. Україна може запозичити цей підхід, створюючи більше подібних центрів по всій країні, особливо в регіонах, які постраждали від війни. Також у Сирії активно проводиться робота з відновлення та реконструкції зруйнованих шкіл, що забезпечує дітям можливість повернутися до навчання. В Україні цей процес відбувається повільніше, і не всі діти мають доступ до безпечних навчальних закладів.

У Колумбії діють програми, які сприяють соціальній інтеграції дітей, що постраждали від

конфлікту, включаючи навчальні курси, професійну підготовку та підтримку в працевлаштуванні. В Україні подібні програми часто не мають достатнього фінансування та підтримки.

Колумбія надає економічну підтримку сім'ям, які виховують дітей, постраждалих від конфлікту, через спеціальні гранти та субсидії. В Україні таких програм недостатньо.

Отже, Україні варто врахувати позитивний досвід інших країн щодо правового регулювання соціального захисту дітей, які постраждали у війні. Вивчення та запозичення ефективних практик допоможе створити належні умови для психологічної реабілітації, соціальної інтеграції та медичної допомоги таким дітям. Інтеграція таких практик допоможе Україні ефективніше відповідати на виклики, пов'язані з належним соціальним захистом дітей, які постраждали від збройних конфліктів.

Література

1. Міжнародний досвід правового регулювання надання пільг для дітей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29351.pdf> (дата звернення 29.07.2024).

2. Діти та збройний конфлікт у Колумбії. 2001. URL: https://reliefweb-int.translate.google.com/report/colombia/children-and-armed-conflict-colombia?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 29.07.2024).

3. Діти та збройний конфлікт у Сирійській Арабській Республіці - Доповідь Генерального секретаря (S/2023/805) [EN/AR/RU/ZH] 2023. URL: https://reliefweb-int.translate.google.com/report/syrian-arab-republic/children-and-armed-conflict-syrian-arab-republic-report-secretary-general-s2023805-enarruzh?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 29.07.2024).

4. Children's Rights Law. № 21/2021 URL: <https://www.syria.law/index.php/recent-legislation/> (дата звернення 29.07.2024).

References

1. Mizhnarodnyy dosvid pravovoho rehulyuvannya nadannya pil'h dlya ditey, yaki postrazhdaly vnaslidok viys'kovykh konfliktiv. Informatsiyna dovidka, pidhotovlena Yevropeys'kym informatsiyno-doslidnyts'kym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29351.pdf> (data zvernennya 29.07.2024).

2. Dity ta zbroynnyy konflikt u Kolumbiyi. 2001. URL: <https://reliefweb-int.translate.google.com/report/colombia/children-and-armed-conflict->

[colombia?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc](https://reliefweb-int.translate.google.com/report/colombia/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc) (data zvernennya 29.07.2024).

3. Dity ta zbroynnyy konflikt u Syriys'kiy Arabs'kiy Respublitsi - Dopovid' Heneral'noho sekretarya (S/2023/805) [EN/AR/RU/ZH] 2023. URL: https://reliefweb-int.translate.google.com/report/syrian-arab-republic/children-and-armed-conflict-syrian-arab-republic-report-secretary-general-s2023805-enarruzh?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (data zvernennya 29.07.2024).

4. Children's Rights Law. № 21/2021 URL: <https://www.syria.law/index.php/recent-legislation/> (data zvernennya 29.07.2024).

Yulia Beluga

INTERNATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE IN LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN SUFFERED FROM THE MILITARY ACTIONS AND ARMED CONFLICTS

National Aviation University
Lyubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: yulya.beluga@ukr.net

Purpose: to study and compare an experience of foreign countries in the legal regulation of social protection of children suffered from the military actions and armed conflicts and to identify the problems of regulatory support in this area of relations in the legislation of Ukraine. **Research methods:** comparative legal, formal logical and system analysis methods, structural and functional methods and other research methods. **Results:** analysing the legislation of Syria, Israel and Colombia on social benefits and guarantees for children suffered from the military actions, it could be noted that these countries have developed a number of special programmes and measures to support the most vulnerable segments of the population. For example, Syria's experience in organising centres for the specialised psychological support and medical care could be very useful. **Discussion:** Ukraine should take into account the positive experience of other countries in legal regulation of social protection of children suffered from the war.

Key words: a child suffered from the military actions and armed conflict; social protection; legal regulation; status of a child; foreign experience; the rights of a child; the right to social protection.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2024

THE INFLUENCE OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATES ON LABOR RELATIONS IN UKRAINE

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: dybanmaksym@gmail.com

Purpose: to determine the prospects for the development and improvement of procedural legislation in the field of labor law after the termination or cancellation of the legal regime of martial law and to reveal the problem of legal regulation of labor relations during the legal regime of martial law. **Research methods:** during the research, general scientific and special legal methods of scientific knowledge were used, in particular: system-structural method, observation method, generalization method, methods of analysis and synthesis. **Results:** it is claimed that the legal regulation of labor relations in the conditions of the legal regime of martial law has certain gaps, which requires additional research by the scientific community with the involvement of state bodies, lawyers and advocates. **Discussion:** the question of ineffective regulation of labor relations during the period of martial law in Ukraine was raised, ways of solving problematic issues in this sphere of legal relations were proposed.

Key words: labor relations; working conditions; legal regulation; martial law; labor contract; labor legislation; hired labor.

Statement of the problem and its relevance.

Labor relations in Ukraine have improved significantly over the current decade. The appearance of enterprises of various organizational and legal forms qualitatively changed the relationship between the employee and the employer. The deterioration of the economic and political situation in our country significantly affected the level of social guarantees, which caused a violation of the labor rights of employees. The increase in the number of labor law violations has led to a sharp increase in the number of labor disputes that are heard by courts of general jurisdiction. The scientific novelty of the study is primarily determined by the insufficient scientific development of the problems that have arisen in the field of legal protection of the labor rights of citizens, especially during the period of martial law. Not many studies are devoted to this problem, and

the available works and publications touch only on certain aspects of the problem under study.

Analysis of research and publications on the problem. Labor relations are one of the central categories of labor law, due to their place in the subject of the specified branch of law. A number of issues related to the outlined problems were highlighted by domestic labor law lawyers in scientific works devoted to the peculiarities of the course of labor relations, however, during the period of martial law, these issues received relatively little attention.

Presentation of the main material. Labor relations are one of the important elements of the system of social relations in any field of activity. Today, specialists in economics and sociology pay a lot of attention to the problems and features of labor relations, because their optimization in modern conditions will ensure a decent level of

quality of life for a person, team and society as a whole.

In modern conditions, the study of legal relations arising in the field of employment is one of the priority directions. The high scientific and practical significance of labor relations is that through and with the help of legal relations, the mechanism of legal regulation begins to move, and it is through these means that legal norms are implemented.

Regarding the definition of the concept of "labor relations", the scientist's opinion is quite interesting, namely: "labor relations are bilateral relations between an employee and an employer regarding the performance of work for remuneration in a certain specialty, qualification or position in accordance with the rules of internal labor regulations, which are a form fixing the subject of work and responsibilities of the participants of these relations" [1].

First of all, P.D. Pylypenko notes that: "labor relations are social relations regulated by the norms of labor law, which arise as a result of concluding an employment contract (properly labor relations), as well as relations regarding the establishment of working conditions at enterprises. Training and re-training at the workplace and relations related to supervision and control of compliance with labor legislation, resolution of labor disputes and employment of citizens" [2, p. 123].

N.V. Verenysh believes that: "employment legal relations are complex, conscious, voluntary, ongoing, compensatory legal relations that arise as a result of an employment contract and contain in their content the interaction of the respective rights and obligations of the employer and the employee in relation to the latter's performance of their employment functions" [3, p. 96].

A rather interesting opinion is expressed by V.I. Prokopenko, labor relations should be understood as: "bilateral relations between the employee and the owner or the enterprise created by him regarding the performance of work for remuneration in a certain specialty, qualification or position in accordance with the rules of internal labor regulations, which are a form of consolidation of subjective labor rights and obligations» [4, p. 163].

Thus, in accordance with the above, the concept of "labor relations" can be considered in a broad

and narrow sense. In a broad sense, this concept covers the entire range of relations that are the subject of labor law, and in a narrow sense - specific relations between an employee and an employer arising on the basis of an employment contract and actual admission to work.

The introduction of martial law in Ukraine on the basis of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" initiated a new stage in the development of labor legislation, which begins after February 24, 2022. It turned out that the sphere of work, in which the vital interests of millions of Ukrainian citizens are intertwined, required an immediate reaction of the legislator to ensure its normal functioning. In this regard, the labor legislation of Ukraine has undergone significant changes, primarily related to the introduction of the legal regime of martial law on the territory of our state. In order to adapt employers and employees to the new realities, temporary rules of labor relations have been established, which will apply only during the war. Therefore, the right to work provided for in Article 43 of the Constitution, like other labor rights, can be limited by a decree on the introduction of a state of emergency or martial law.

The introduction of martial law played a significant role in the regulation of labor relations. It was this area that needed immediate changes and a response from the parliament, which was done, in particular: a special law "On the organization of labor relations under martial law" was adopted. The provisions of the said Law allow more flexible regulation of labor relations, new norms have been introduced (for example, suspension of an employment contract), a number of guarantees are provided for the employee and the employer (possibility of dismissing the employee even during his temporary incapacity, etc.), in view of the fact that the war is ongoing, changes and additions were already made in July, and obviously its provisions need to be improved, including regarding the proper protection of workers' rights under martial law" [5].

In his work, O.O. Kovalenko noted that: "according to the International Labor Organization, as of May of this year, the national economy was extremely affected by the war on the part of the Russian Federation. Since the beginning of the aggression, almost 5 More than 5.2 million Ukrainians

have been lost. The majority of refugees are women with children, large families and people over 60 million people of working age (43.5% or 1.2 million had a job and left it or lost it because of the war. Escalation and disruption could increase the loss jobs up to 7 million. In the event of the end of the war with little.). destruction, it is predicted that 3.4 million jobs will be restored, which will reduce the rate of employment loss by 8.9 percent" [6]. Under the current situation, the Ukrainian territories are freed from the aggressor, but the restoration of jobs requires considerable time and money, because the aggressor is also destroying the infrastructure.

In the context of this issue, the peculiarities of concluding an employment contract in conditions of prolonged martial law, which are enshrined in: "Article 2 of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Conditions of Martial Law" No. 2136-IX, deserve attention, it is said that the parties to labor relations by agreement, they can independently determine the form of concluding an employment contract, although, as a rule, an employment contract has already been concluded, as a rule, in writing, an equally important condition when concluding an employment contract is the issue of establishing a probationary period for the employee. the condition of employee probation upon hiring may be established for any category of employees" [5].

The procedure for terminating the employment contract at the initiative of the employee deserves special attention from our side. The provisions of Law No. 2136 do not limit: "an employee has the right to resign from work at his own will during wartime. The legislator supplemented the list of reasons when the employer is obliged to dismiss the employee within the period specified in the application. According to Article 4 of Law No. 2136, the employer shall dismiss the employee within the period specified in the application, if the enterprise is located in an area where hostilities are taking place, and there is a threat to the life and health of the employee" [5]. Also, the employer can refuse to dismiss an employee who was forcibly involved in community service under martial law, or if it is about work at a critical infrastructure facility. In all

other cases, the norms of Articles 38 and 39 of the Labor Code of Ukraine must be followed.

Certain additions have also been made to the specifics of terminating the employment contract at the initiative of the employer. Thus, the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in Martial Law" No. 2136-IX does not cancel or change the provisions of the Labor Code of Ukraine regarding grounds for dismissal at the initiative of the employer, as well as the procedure for dismissal of employees. But during martial law, the employer: "a) may dismiss the employee during his temporary incapacity for work, as well as during vacation. In this case, the date of dismissal is the first working day following the end of the specified temporary incapacity" in the temporary incapacity letter or in the first working day after the end of the leave cannot be dismissed during pregnancy and childbirth and childcare leave until the child reaches the three-year termination age of workers with a trade union" [5]. During martial law, all other norms of the Labor Code of Ukraine apply in case of dismissal of employees at the initiative of the employer.

Considering the special importance for the economy of human capital and the practice of its implementation within the framework of labor relations, the need to study the issue of trends and prospects for the development of labor relations is growing significantly. After all, the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine exacerbated long-overdue demands for structural reforms in the direction of European integration, optimization of the legislator's work.

The introduction of a new concept of "suspension of the employment contract" was a novelty in the labor legislation. Previously, such a possibility did not exist in the labor legislation. In accordance with Part 1 of Art. 13 of the Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law": "suspension of an employment contract is a temporary termination by the employer of providing the employee with a job and a temporary termination by the employee of the performance of work under the concluded employment contract in connection with armed aggression against Ukraine, which excludes the possibility both sides of the labor relationship to perform the duties stipulated by the labor contract" [7].

From this definition of the concept, it can be concluded that the suspension of the employment contract will be considered legitimate, only if three conditions are present: first, the employer cannot provide the employee with a job; secondly, the employee does not have the opportunity to perform his work duties; thirdly, armed aggression.

At the stage of development of labor relations in Ukraine, the period of martial law can be perceived as a double phenomenon. On the one hand, all the rapid transformations can become a real engine of the growth of the domestic economy, in particular, the growth of labor productivity, social partnership, quality of products and services, simplification of communication between the person, society and state, increase in the level of labor activity, etc. On the other hand, there are questions about the negative points.

Thus, it is necessary to take measures aimed at the development of a new model of labor relations, which is characterized by non-standard employment, non-standard awareness of working hours, as well as other non-standard elements of labor relations.

Having analyzed this topic, it is possible to highlight the following directions, which are currently a priority for our state: preservation of the population, health and well-being of people; comfortable and safe living conditions; decent, efficient work and successful entrepreneurship; digital transformation; opportunities for self-realization and talent development.

Conclusions. We need to sum up. For example, during the period of martial law on the territory of Ukraine, the issue of effective legal regulation of labor relations becomes especially important. But achieving such a result is possible only through joint efforts of state bodies, officials, civil servants of all levels, as well as society as a whole. The priority is to combat violations of the labor rights of employees in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine by forming a reliable legislative framework.

References

1. Mykhaylov O.V. Economic legislation (law): course of lectures; Ukoopspilka, Poltava. Universi-

ty of Consumer Cooperation of Ukraine, Department of Law Poltava: RVV PUSKU, 2007. 367 p.

2. Pylypenko P.D. Problems of labor law theory: monograph. Lviv: Ed. center of Lviv. Ivan Franko National University, 1999. 214 p.

3. Verenysh N.V. Peculiarities of legal regulation of work by part-time work and combination of professions (positions): diss. ... candidate of legal sciences. Kharkiv, 2003. 173 p.

4. Prokopenko V.I. Labor law of Ukraine: textbook. 2nd edition, stereotype. Kharkiv: Konsum, 2000. - 528 p.

5. On the organization of labor relations under martial law: Law of Ukraine dated March 15, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

6. Kovalenko O.O. On the implementation of the right to work and the right to pay for work during the period of martial law in Ukraine: a problematic aspect of the present and the future. Public management and administration: competitive challenges of the present: materials V Vseukr. scientific and practical internet conference, Lviv, June 2, 2022. Lviv: Halyts. review. Soyuz, 2022. P. 33–35.

7. On the organization of labor relations under martial law (2022). Law of Ukraine No. 2136-IX. 15.03.2022. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

Література

1. Михайлов О.В. Господарське законодавство (право): курс лекцій; Укоопспілка, Полтава. ун-т споживчої кооперації України, каф. правознавства. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2007. 367 с.

2. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 214 с.

3. Верениш Н.В. Особливості правового регулювання праці за сумісництвом та суміщенням професій (посад): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 173 с.

4. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник. Вид. 2-ге, стереотип. Харків: Консум, 2000. 528 с.

5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

6. Коваленко О.О. Про реалізацію права на працю та права на оплату праці у період режиму воєнного стану в Україні: проблемний аспект сучасності і майбутнього. Публічне управління

та адміністрування: конкурентні виклики сучасності: матеріали V всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Львів, 2 черв. 2022. Львів: Галиц. вид. спілка, 2022. С. 33–35.

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану (2022). Закон України No 2136-IX. 15.03.2022. Available URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

Максим Дибань

ВПЛИВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: dybanmaksym@gmail.com

Мета: визначити перспективи розвитку та вдосконалення процесуального законодавства у сфері трудового права після припинення чи скасування правового режиму воєнного стану та розкрити проблему правового регулювання трудових відносин під час правового режиму воєнного стану. Дослідити вплив правового режиму воєнного стану на перебіг трудових відносин на території України. **Методи дослідження:** під час дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, зокрема: системно-структурний метод (дозволяє вивчати явище у всій різноманітності зв'язків, систем цінностей, пріоритетів); метод спостереження (передбачає збір основної та додаткової інформації про досліджуваній об'єкт шляхом цілеспрямованого, організованого безпосереднього сприйняття та безпосередньої фіксації спостережуваних явищ і процесів); метод узагальнення (при його застосуванні встановлюються загальні властивості та ознаки об'єктів); методи аналізу та синтезу (певні логічні операції, які дають змогу вивчати явище в цілому на основі об'єднання взаємопов'язаних елементів в єдине ціле).

Результати: стверджується, що правове регулювання трудових відносин в умовах правового режиму воєнного стану має певні прогалини, що потребує додаткових досліджень наукової спільноти із залученням державних органів, юристів та адвокатів. У статті досліджено основні тенденції розвитку трудового права в Україні, які зумовлені сучасними вимогами. Визначені проблемні питання, які негативно впливають на реалізацію людиною права на працю. **Обговорення:** порушено питання неефективного регулювання трудових відносин в період дії воєнного стану в Україні, запропоновано шляхи вирішення проблемних питань у цій сфері правовідносин. Зокрема, вдосконалення нормативно-правової бази правового регулювання трудових відносин в період дії правового режиму воєнного стану, необхідності залучення до цього процесу юристів практиків, адвокатів, а також наукової спільноти.

Ключові слова: трудові відносини; умови праці; правове регулювання; воєнний стан; трудовий договір; трудове законодавство; наймана праця.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2024

А. Г. Дідук,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2176-1055>

Я. Р. Кушнір,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: alisa-d@ukr.net, 7480828@stud.nau.edu.ua

*Метою даної статті є дослідження стану врегулювання відносин щодо укладення шлюбного договору в Україні та його практичне втілення. Для цього було проаналізовано поняття шлюбного договору та його особливості, а також відмінності від інших цивільно-правових договірних конструкцій. Також у результаті аналізу було розглянуто підстави визнання шлюбного договору недійсним та правові наслідки цього. **Методи дослідження** є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Використання цих методів дало можливість проаналізувати шлюбний договір та врегулювання за допомогою нього майнових відносин подружжя. **Результати:** шлюбний договір покликаний зміцнювати інститут сім'ї, дозволяючи більш повно враховувати інтереси кожного з подружжя, зменшити кількість суперечок і конфліктів між ними, а також на випадок розлучення і розподілу майна – здатний полегшити розірвання шлюбу подружжя, тобто вирішити це питання цивілізованим способом. **Обговорення:** питання щодо необхідності та доцільності укладення шлюбного договору викликає суперечливі почуття. При цьому необхідно враховувати, що цей документ складається не у зв'язку з перспективою розлучення (хоча він і допомагає вирішити багато питань набагато більш безболісно). Одна з найважливіших функцій шлюбного договору – допомогти подружжю наперед уникнути можливих конфліктів щодо питань майна, які, у свою чергу, можуть призвести до необхідності розлучення.*

***Ключові слова:** правочин; шлюбний договір; шлюбний контракт; подружжя; шлюб; реєстрація шлюбу; майнові відносини подружжя; сімейне право; цивільне право.*

Постановка проблеми та її актуальність. Шлюбний договір або іншими словами шлюбний контакт виступає ефективним регулятором майнових відносин подружжя. Ці поняття є відносно новими в сімейному праві, однак вони активно досліджуються й удосконалюються. Закріплення у Кодексі про шлюб та сім'ю України можливості осіб при реєстрації шлюбу укладати шлюбний договір, стало новим етапом регулювання майнових відносин у сімейному праві. Далі це право також було закріплене у чинному

Сімейному кодексі України, який зазначає, що подружжя має право укладати між собою будь-які договори, що не заборонені законом. Це призвело до значного розширення майнових прав подружжя, оскільки їм була надана можливість визначити свій майновий режим та майнові відносини самостійно.

Шлюбний договір часто сприймають як вияв недовіри між подружжям і вважають його необов'язковим елементом відносин між ними. Однак сучасна практика свідчить про те, що

шлюбний договір стає все більш поширеним серед сучасного покоління. Особливо це актуально для тих, хто вступає у шлюб вже не вперше або має значний майновий статок, щодо якого хоче встановити чіткі правила власності. Шлюбний договір може допомогти уникнути конфліктів та спростити розподіл майна у разі розлучення, оскільки заздалегідь визначаються умови його розподілу, що забезпечує від необхідності звертатися до суду.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання шлюбного договору у своїх наукових працях досліджували вітчизняні науковці, а саме: М.І. Байрачна, яка дала таке визначення шлюбному договору: «шлюбний договір – це домовленість двох осіб (подружжя або осіб, які подали заяву до Державного органу реєстрації актів цивільного стану) про встановлення майнових прав та обов'язків подружжя щодо: а) майна, набутого до шлюбу, в період шлюбу або на випадок його розірвання; б) утримання одного з подружжя; в) утримання подружжям (батьками) своїх малолітніх (неповнолітніх) дітей». Л.В. Шевчук, який досліджував особливості регулювання шлюбним договором майнових відносин подружжя під час розлучення. Цю тему також висвітлювали в своїх працях: Д.М. Белов, В.І. Борисова, Ю.В. Васюта, Г.О. Гаро, А.Б. Гриняк, М.М. Дякович, Н.А. Д'ячкова, Л.В. Єніна, В.О. Кожевнікова, Л.В. Липець, С.А. Петrenchенко, О.І. Сафончик, О.В. Розгон, В.М. Чернега.

Метою статті є дослідження стану врегулювання відносин щодо укладення шлюбного договору в Україні та його практичне втілення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні положення про шлюбний договір закріплені в главі 10 Сімейного кодексу України (далі – СК України). Проте чинне законодавство не містить визначення шлюбного договору.

У наукових колах точиться дискусія, до якої категорії договорів слід віднести шлюбний договір: до цивільно-правових чи до договорів у сфері сімейного права. На думку більшості науковців його слід віднести до договорів у сімейному праві.

По-перше, шлюбний договір може укласти лише особлива категорія осіб – подружжя або особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу.

По-друге, шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. «Шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми». По-третє, якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності в день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності в день його нотаріального посвідчення. По-четверте, такий договір встановлює правовий режим майна подружжя. По-п'яте, законом не допускається одностороння відмова від шлюбного договору й одностороння зміна його умов. По-шосте, шлюбний договір може бути розірваний на вимогу одного з подружжя за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання [1].

Варто зазначити, що недійсність цього договору визнається на підставах, передбачених Цивільним кодексом України (далі — ЦК України).

Отже, попередньо можна зробити висновок, що шлюбний договір є правочином, укладеним за згодою сторін, який спрямований на виникнення, зміну або припинення майнових прав та обов'язків у шлюбі. Він може містити особливі умови щодо розподілу майна, які відрізняються від встановлених законодавством. Шлюбний договір регулюється нормами сімейного та цивільного законодавства України, має особливий суб'єктний склад і повинен бути нотаріально посвідченим.

Л. Дорошенко та А. Бистра зазначають: «шлюбний договір» - це правочин, сторонами якого є особи, що подали заяву до органів ДРАЦСу про реєстрацію шлюбу чи подружжя, і в якому закріплюються їх майнові права та обов'язки на час шлюбу та/або на випадок його припинення [2, с. 95].

З думкою Л. Дорошенка та А. Бистої погоджуються також Д. Белов і Л. Палешник, які зазначають: «найбільш доцільно дати визначення шлюбного договору на основі його головних ознак, які відрізняють цей вид договору від ін-

ших схожих правочинів. Ознаками шлюбного договору, на їх думку, є таке: 1) це завжди правочин, спрямований на зміну відносин між подружжя; 2) у нього наявний спеціальний суб'єктний склад; 3) він завжди укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню; 4) ним регулюються тільки майнові відносини між подружжям» [3, с. 149].

Шлюбний договір можуть укласти як особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, так і вже одружені пари. Якщо договір укладається до реєстрації шлюбу і однією зі сторін є неповнолітня особа, необхідна письмова згода її батьків або опікуна, засвідчена нотаріусом.

Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. Шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми, не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені Сімейним кодексом України, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище. За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Згідно із СК України: «Шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. Якщо договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу, якщо ж договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення. У договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків, може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу» [1].

Відповідно до статті 97 СК України: «У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу. Сторони можуть домовитись про непоширення на майно, набуте

ними за час шлюбу, положень статті 60 Сімейного кодексу України і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них. Сторони можуть домовитись про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу. У шлюбному договорі сторони можуть передбачити використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб. Сторони можуть включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства» [1]. Вищезазначена стаття передбачає, що майно, набуте подружжям під час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Слід додати, що: «Якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, сторони у шлюбному договорі можуть домовитись про порядок користування ним. Подружжя може домовитись про звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї».

Сторони можуть домовитись:

- про проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, власністю їхніх родичів;
- про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором.

Якщо у шлюбному договорі визначені умови, розмір та строки виплати аліментів, то в разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватись на підставі виконавчого напису нотаріуса. Договором може бути встановлена можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації [4, с. 37].

Згідно статті 100 СК України: «Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається, його може бути змінено подружжям. Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується.

На вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочок, сина, що мають істотне значення» [1].

Одностороння відмова від шлюбного договору не допускається. Подружжя має право відмовитись від шлюбного договору. У такому разі, за вибором подружжя, права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються з моменту його укладення або в день подання нотаріусу заяви про відмову від нього.

На вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема, в разі неможливості його виконання. Шлюбний договір, на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, встановлених Цивільним кодексом України [5, с. 173].

Незважаючи на те, що договірний спосіб регулювання шлюбних відносин у нашій країні є не дуже популярним, судова практика щодо шлюбних договорів є досить різноманітною.

Одним із найпоширеніших видів справ є справи про визнання надзвичайно не вигідного матеріального становища однієї із сторін такого договору [6, с. 241]. Про поширеність цієї категорії справ свідчить рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя у справі № 336/3695/21. Згідно з ним «ОСОБА_1 звернувся з позовом до ОСОБА_2, вказавши, що з 30.03.2018 р. сторони перебували у шлюбі та є батьками двох неповнолітніх дітей. 10.08.2020 сторони уклали шлюбний договір, відповідно до якого все майно, придбане або набуто чоловіком або дружиною після реєстрації шлюбу, а також після укладення цього договору, є особистим майном і належить на праві особистої приватної власності тому з подружжя, на чие ім'я воно було придбане та зареєстроване. Вказуючи, що шлюбний договір був укладений позивачем

у супереч його вільному волевиявленню, адже його укладення було визначено відповідачем, як обов'язкова передумова для укладення договору щодо визначення місця проживання неповнолітніх дітей разом із позивачем, договір ставить позивача в надзвичайно не вигідні умови, позивач просив визнати частково недійсним шлюбний договір, а саме, визнати недійсними пункти 3, 4, 5 вказаного договору».

Проаналізувавши докази сторін, суд обґрунтовує своє рішення наступним чином: «виходячи зі змісту статей 9, 103 Сімейного кодексу України, статей 203, 215 Цивільного кодексу України, підставою недійсності шлюбного договору є недодержання в момент вчинення стороною (сторонами) таких вимог: 1) зміст шлюбного договору не може суперечити законодавству України, а також моральним засадам суспільства; 2) волевиявлення кожного з подружжя при укладенні шлюбного договору має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 3) шлюбний договір має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Відповідно до положень ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 Цивільного кодексу України. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа, заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорований правочин). Оскільки договір є добровільною домовленістю сторін договору, по своїй суті за будь-яким договором кожна зі сторін має отримати якийсь корисний для себе результат» [7]. Наприкінці суд дійшов висновку, що пункти 3, 4, 5 шлюбного договору, укладеного 10 серпня 2020 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, слід визнати недійсними.

Проте це рішення було оскаржене до Запорізького апеляційного суду з посиланням на неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, і невідповідність висновків, викладених у рішенні суду, обставинам справи. Суд в постанові посилався на те, що: «Категорія

«надзвичайно невідгідне матеріальне становище», вжита в частині четвертій статті 93 Сімейного кодексу України, має оціночний характер і підлягає доведенню стороною, відповідно до частини третьої статті 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), та ці докази повинні бути оцінені судом, відповідно до норм цивільного процесуального законодавства. Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в Постанові від 01.06.2022 р. у справі № 759/23521/20. Суд першої інстанції, приймаючи доводи позивача про неотримання ним жодного корисного результату для себе, послався на ймовірність неотримання такого результату всупереч вимогам ч. 6 ст. 81 ЦПК України, за якими доказування не може ґрунтуватися на припущеннях, дійшов до хибного висновку про необхідність задоволення позову». Виходячи з обґрунтувань суду та наданих йому доказів, суд дійшов висновку, що апеляційну скаргу ОСОБА_1 в особі представника ОСОБА_2 задовольнити. Також суд постановив, що «рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 14 січня 2022 року в цій справі скасувати, прийняти постанову такого змісту: «У задоволенні позову ОСОБА_3 до ОСОБА_1, третя особа без самостійних вимог на предмет спору: приватний нотаріус Запорізького міського нотаріального округу, про визнання частково недійсним шлюбного договору відмовити» [8].

Отже, перед поданням такої заяви до суду, позивач повинен переконатися, що його припущення підтверджені відповідними доказами. Ці докази повинні бути розглянуті судом згідно з порядком, встановленим Цивільним процесуальним кодексом України.

Висновки. Питання щодо необхідності та доцільності укладення шлюбного договору викликає досить суперечливі почуття. У будь-якому випадку, перш ніж відповісти на це питання, молодята (подружжя) повинні дізнатися про даний документ якомога більше, щоб зважити всі «за» і «проти». Однак необхідно враховувати, що цей документ складається не у зв'язку з перспективою розлучення (хоча він і допомагає вирішити багато питань набагато

більш безболісно). Однією з головних функцій шлюбного договору є допомога подружжю уникнути майбутніх конфліктів щодо майна, які можуть стати причиною розлучення. Щоб уникнути судових суперечок, важливо частіше обговорювати питання шлюбних договорів і пояснювати громадянам їхню важливість. Шлюбний договір покликаний зміцнювати інститут сім'ї, дозволяючи більш повно враховувати інтереси кожного з подружжя, зменшити кількість суперечок і конфліктів між ними, але, навіть якщо почуття й пройшли, на випадок розлучення і розподілу майна – здатний тільки полегшити розірвання шлюбу подружжя, тобто вирішити це цивілізованим способом.

Література

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Петrenchенко С.А. Актуальні аспекти укладення та розірвання шлюбного договору в Україні: історія та сучасність. *Форум права*. 2014. № 3. С. 290-295.
3. Белов Д.М. Деякі проблеми укладення шлюбного договору/ Белов Д.М., Палешник Л.І. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 33. 2015. Т. 1. С. 148-151.
4. Борисова В.І. Сімейне право України / В.І. Борисова, І.В. Жилінкова. Київ: «Юрінком Інтер», 2006. – 304 с.
5. Дякович М.М. Сімейне право України. – Київ: *Правова єдність*, 2009. – 512 с.
6. Васюта Ю.В. Шлюбний договір. Матеріали загальноакадемічної підсумкової науково-теоретичної конференції здобувачів вищої освіти (Київ, 17 трав. 2019 року), присвячено Дню науки. С. 240–242.
7. Рішення суду у справі № 336/3695/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102935162>.
8. Постанова Запорізького апеляційного суду у справі № 336/3695/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104893052>.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 sich. 2002 roku № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

2. Petrechenko S.A. Aktualni aspekty ukladennia ta rozirvannia shliubnogo dohovoru v Ukraini: istoriia ta suchasnist. *Forum prava*. 2014. № 3. S. 290-295.

3. Bielov D.M. Deiaki problemy ukladennia shliubnogo dohovoru/ Bielov D.M., Paleshnyk L.I. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. Vypusk 33. 2015. T. 1. S. 148-151.

4. Borysova V.I. Simeine pravo Ukrainy / V.I. Borysova, I.V. Zhylinkova. – Kyiv: «Jurinkom Inter», 2006. – 304 s.

5. Diakovych M.M. Simeine pravo Ukrainy. – Kyiv: *Pravova yednist*, 2009. – 512 s.

6. Vasiuta Yu.V. Shliubnyi dohovor. Materialy zahalnoakademichnoi pidsumkovoï naukovoteoretychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity (Kyiv, 17 trav. 2019 roku), prysviacheno Dniu nauky. S. 240–242.

7. Rishennia sudu u spravi № 336/3695/21. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102935162>.

8. Postanova Zaporizkoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 336/3695/21. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104893052>.

Alla Diduk, Yana Kushnir

MARRIAGE CONTRACT AS A REGULATOR OF PROPERTY RELATIONS BETWEEN SPOUSES

National Aviation University

Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine

E-mails: alisa-d@ukr.net, 7480828@stud.nau.edu.ua

*The purpose of this article is to study the status of regulation of relations related to the conclusion of a marriage contract in Ukraine and its practical implementation. To this end, the author analyses the concept of a marriage contract and its features, as well as differences from other civil law contractual structures. The author also examined the grounds for invalidation of a marriage contract and the legal consequences thereof. **Research methods** the study is general scientific and special methods of scientific knowledge. The use of these methods made it possible to analyse the marriage contract and the regulation of property relations of spouses through it. **Results:** a prenuptial agreement is designed to strengthen the family institution, allowing for a fuller consideration of the interests of each spouse, reducing the number of disputes and conflicts between them, and in the event of divorce and division of property, it can facilitate the dissolution of a marriage, i.e. resolve this issue in a civilised manner. **Discussion:** the question of the necessity and expediency of concluding a prenuptial agreement causes contradictory feelings. However, it should be borne in mind that this document is not drawn up in connection with the prospect of divorce (although it helps to resolve many issues much more painlessly). One of the most important functions of a prenuptial agreement is to help spouses avoid possible conflicts over property issues in advance, which, in turn, may lead to the need for divorce.*

Key words: transaction; marriage agreement; marriage contract; spouses; marriage; marriage registration; property relations of spouses; family law; civil law.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024

А. В. Кашицький,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2734-529X>

ДО ПИТАННЯ ПРО НАДАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДОПОМОГИ ВРАЗЛИВИМ ГРУПАМ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: andriykashtytski@gmail.com

Мета: визначити місце волонтерської допомоги вразливим групам населення в системі соціальної підтримки. **Методи дослідження:** використані формально-логічний, догматичний, порівняльний, системно-структурний методи. **Результати:** зроблено висновок, що важливу роль у системі соціальної підтримки населення відіграє волонтерська діяльність, що полягає у добровільному взятті обов'язків надавача соціальних послуг особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. **Обговорення:** напружена соціально-економічна ситуація, погіршення якості життя населення, виникнення нових груп ризику в умовах війни – все це зумовлює розширення соціальної підтримки населення, в тому числі за рахунок посилення волонтерської діяльності, покликаної доповнювати послуги, що надаються державою.

Ключові слова: волонтерська діяльність; соціальна підтримка; соціальні послуги; надавач, отримувач соціальних послуг; вразливі групи населення; особи/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах; соціальний ризик; соціальна робота.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах війни волонтерська діяльність набуває особливої актуальності. Насамперед це стосується соціальної волонтерської діяльності, що полягає у наданні волонтерської допомоги соціально незахищеним, вразливим групам населення. Напружена соціально-економічна ситуація, погіршення якості життя населення, виникнення нових груп ризику – все це зумовлює розширення соціальної підтримки населення, в тому числі за рахунок посилення волонтерської діяльності. В Європі цей вид діяльності давно розцінюється як соціальна послуга, яка сьогодні набуває глобального характеру.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. В науці права соціального забезпечення України окремі питання соціального забезпечення вразливих груп населення в своїх працях піднімали вчені В.М. Андрійів, Н.Б. Болотіна,

К.В. Бориченко, Н.П. Коробенко, В.Л. Костюк, Л.Ю. Малюга, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, В.Ф. Пузирний, Б.І. Сташків, Н.М. Стаховська, О.В. Тищенко, Л.П. Шумна та інші. Внутрішньо переміщених осіб як одну з вразливих категорій населення досліджувала на дисертаційному рівні І.С. Басова, малозабезпечених осіб – І.П. Волошин. Дослідженню нетрадиційних для державної системи соціального забезпечення суб'єктів, які сприяють отриманню особою, яка зазнала соціального ризику, соціально-забезпечувального надання, присвячені праці М.Д. Бойка, О.І. Кульчицької. Проф. С.М. Синчук ґрунтовно досліджувала як соціально-правоможних, так і соціально зобов'язаних суб'єктів правовідносин соціального забезпечення. Волонтерству та соціальній роботі в Україні в період карантину присвячені публікації Л.М. Сіньової. Проте бракує публікацій щодо

волонтерської допомоги саме в системі соціальної підтримки.

Мета статті полягає у визначенні місця волонтерської допомоги вразливим групам населення в системі соціальної підтримки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальна підтримка населення досить розвинута в багатьох цивілізованих державах. Вона насамперед передбачає систему заходів, спрямованих на сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин.

Як відомо, особи/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, є отримувачами соціальних послуг. Відповідно до п. 4 Порядку організації надання соціальних послуг, осіб/сімей, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників, позначають терміном «вразливі категорії населення» [1].

Прикметник «вразливий» у загальноправовому значенні є оціночним. Значення цього поняття зводиться до «слабкий, мало захищений». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови одним із значень прикметника «уразливий» («вразливий») є «слабкий, погано захищений» [2, с. 1512]. В англійській мові аналогічне значення має слово *vulnerable*, синонімом якого є *defenceless* («беззахисний»). Навряд чи можна говорити про існування універсального визначення вразливості чи вичерпного переліку вразливих груп, що пояснюється комплексністю цього явища.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», вразливі групи населення – особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [3]. А згідно з п. 15 цієї статті, складні життєві обставини – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з

інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини [4]. Отже, залежно від суб'єкта поняття складних життєвих обставин може бути різним, але всі вони мають право на соціальний захист, який полягає у діяльності уповноважених державних та недержавних органів, інших суб'єктів, спрямованій на попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію особи до нових умов життєдіяльності. Ці ризики з об'єктивних соціально значимих причин створюють необхідність соціального захисту з боку держави.

Чинниками, що можуть зумовити складні життєві обставини, Законом України «Про соціальні послуги» визнано: похилий вік; часткову або повну втрату рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрату соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. Отже, перелік таких фактів чітко закріплений законодавчо. Держава аналізує належність певної особи/сім'ї до вразливих груп населення, перебування у складних життєвих обставинах та визначає індивідуальні потреби особи/сім'ї, перелік та обсяг необ-

хідних соціальних послуг, інших видів соціальної підтримки, соціальної допомоги.

Можливість виникнення таких соціально несприятливих ситуацій пов'язується з необхідністю соціальної підтримки цих осіб з боку держави. Соціальну підтримку розуміють як діяльність по задоволенню потреб конкретних осіб чи сімей, що виникають внаслідок настання в їхньому житті певних подій/ситуацій під впливом соціальних ризиків, шляхом надання їм:

- спеціалізованих соціальних послуг, тобто сприяння у здійсненні різного роду функцій, пов'язаних із життєдіяльністю, в натуральній формі (соціально-побутових, соціально-медичних, соціально-правових, психолого-педагогічних, соціально-реабілітаційних, соціально-трудова, освітніх, інформаційних тощо);

- спеціальних соціальних пільг, тобто переваг, пов'язаних зі звільненням чи полегшенням умов виконання ними встановлених законодавством норм/правил/умов життєдіяльності матеріального характеру (пільги у сфері житлового забезпечення і житлово-комунального обслуговування; у сфері медичного забезпечення і реабілітації; праці, професійного навчання і зайнятості; пільги по санаторно-курортному лікуванню, оздоровленню і відпочинку; транспортному обслуговуванню тощо).

Суб'єктами соціальної підтримки є держава і суспільство. Держава в цілому створює правову й організаційну базу такої підтримки, здійснює оцінювання потреб у соціальних послугах певних осіб/сімей.

Право на соціальний захист як позитивне право особи передбачає обов'язки держави в особі уповноважених суб'єктів вчиняти активні дії, спрямовані на забезпечення, захист та сприяння його здійсненню. Водночас, як слушно зауважує К.В. Бориченко, можна констатувати неможливість закріплення вичерпних зобов'язань у сфері забезпечення права на соціальний захист з огляду на особливості його здійснення залежно від організаційно-правових форм. Так, у ситуації, коли йдеться про недержавний соціальний захист, держава має утримуватися від втручання у здійснення особою

досліджуваного права в рамках відповідної організаційно-правової форми соціального захисту, оскільки основним принципом, на якому ґрунтується її здійснення, є добровільність [5, с. 27-28].

Недержавний соціальний захист здійснюється в рамках пенсійного забезпечення і соціального обслуговування [6, с. 11]. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» [3], надавачі соціальних послуг можуть належати й до недержавного сектору.

Недержавне соціальне забезпечення є додатковим до державного соціального забезпечення та забезпечення за системою загальнообов'язкового державного соціального страхування. Воно доповнює основні форми соціального забезпечення, наприклад, при соціальному захисті бездомних [7, с. 86-87].

На думку О.В. Тищенко, вагомою складовою соціального забезпечення вразливих верств населення є соціальна робота як професійна діяльність, спрямована на надання допомоги тим категоріям громадян, котрі потрапили в складні життєві обставини. Вчена робить висновки, що у період економічної та соціальної трансформації України збільшується чисельність вразливих верств населення держави, категорій осіб, котрі з огляду на їх соціально-правове становище не мають змоги самотійно, без державної допомоги підтримувати свою життєдіяльність. О.В. Тищенко переконує, що необхідно змінювати ставлення держави та суспільства до соціально-вразливих категорій населення, формуючи ефективні механізми розвитку соціальної політики, які насамперед мають бути спрямовані на створення дієвої системи соціально-правового забезпечення незахищених верств населення [8, с. 251-252].

Варто зауважити, що в сучасних умовах соціальна робота вже розглядається як діяльність ряду суб'єктів основних секторів громадянського суспільства: 1) державного; 2) комерційного; 3) благодійного (волонтерського). При цьому в системі соціальної підтримки населення зростає роль громадських і благодійних, волонтерських організацій, що належать до третього сектору, що відображає світову тен-

денцію участі таких організацій у наданні соціальних послуг вразливим групам населення.

Волонтерство у цьому контексті можна визначити як добровільне взяття обов'язків надавача соціальних послуг особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Так, відповідно до частини 3 ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги», до надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, крім визначених частиною другою цієї статті, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності [3]. А відповідно до частини 11 цієї статті, до надання соціальних послуг можуть залучатися волонтери відповідно до закону. А це дає змогу розглядати цих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення. Але це добровільний суб'єкт соціально-забезпечувальних правовідносин, що набуває галузевої правосуб'єктності у тих випадках, коли держава у законодавстві передбачила можливість його вступу, дала дозвіл на його участь чи виступила замовником його участі як соціального надавача у правовідносинах соціального забезпечення. Так, передбачивши можливість благодійних програм у сфері соціального забезпечення (діяльність благодійних організацій та волонтерів), держава виступила замовником виникнення таких суб'єктів у правовідносинах соціального забезпечення [9, с. 128].

Отже, важливу роль у наданні допомоги особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, відіграє волонтерська діяльність. Волонтерська діяльність у сфері соціальної підтримки населення передбачає участь волонтерів у наданні різних соціальних послуг. Але цій діяльності властива ознака добровільності, тобто жодна особа не може бути примушена до її здійснення і, відповідно, жодна особа не має права вимагати отримання від відповідних суб'єктів жодних виплат, здійснення заходів, зокрема соціальної спрямованості. Фактично, волонтерство – це вид суспільно корисної соціальної роботи, яка здійснюється без-

оплатно, спрямована на загальне благо для суспільства [8, с. 40].

На думку Б.І. Сташківа, у сфері соціального забезпечення волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками: 1) надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації; 2) здійснення догляду за хворими, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги; 3) надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям; 4) надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів [7, с. 108].

Як слушно зауважила С.М. Синчук, головною характеристикою цих суб'єктів є те, що їхня діяльність може бути спрямована не лише на надання соціального забезпечення, розміри якого гарантовані державою, особам та сім'ям, які зазнали впливу соціального ризику, а й додаткові, понад державні соціальні стандарти [9, с. 139].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати, що соціально зобов'язаними суб'єктами – надавачами у соціально-забезпечувальних правовідносинах є не лише державні органи, організації, установи, а й недержавні організації чи фізичні особи, до яких належать волонтери. Волонтери як соціальні надавачі утворюються самостійно, вступають у правовідносини соціального забезпечення за дозволом держави, добровільно, тобто за власним волевиявленням, без будь-якого примусу та втручання з боку інших осіб та суб'єктів владних повноважень, від свого імені. Вони надають допомогу на благо інших без будь-якої вигоди.

Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності і ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості. Це добровіль-

на, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами [10]. Загалом волонтерство покликане доповнювати послуги, що надаються державою.

Цінним у діяльності волонтерів є те, що вони здатні швидко реагувати на виникнення нових потреб, особливо в кризових ситуаціях, і не обмежуються розмірами соціального забезпечення, гарантованими державою.

Література

1. Порядок організації надання соціальних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

3. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2002 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

5. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.

6. Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 106 с.

7. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

8. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. Київ: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.

9. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

10. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3236-17>.

References

1. Poriadok orhanizatsii nadannia sotsialnykh posluh, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 cherv. 2020 r. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainsoi movy: 250000 / uklad. ta holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2005. VIII, 1728 s.

3. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

4. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2002 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

5. Borychenko K.V. Yurydychnyi mekhanizm zabezpechennia prava na sotsialnyi zakhyst: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia. Odesa: Feniks, 2019. 552 s.

6. Voloshyna S.M., Borychenko K.V. Sotsialne obsluhovuvannia: navch.-metod. posibnyk. Odesa: Feniks, 2015. 106 s.

7. Stashkiv B.I. Pravo sotsialnoho zabezpechennia. Zahalna chastyna: navchalnyi posibnyk. Chernihiv: PAT «PVK «Desna», 2016. 692 s.

8. Tyshchenko O.V. Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy: teoretychni ta praktychni problemy formuvannia i rozvytku haluzi: monohrafiia. Kyiv: DP «Print Servis», 2014. 394 s.

9. Synchuk S.M. Pravovidnosyny sotsialnoho zabezpechennia: subiekty, zmist, obiekty: monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2015. 422 s.

10. Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy vid 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3236-17>.

ON PROVIDING THE VOLUNTEER ASSISTANCE TO THE VULNERABLE GROUPS OF POPULATION IN THE SOCIAL SUPPORT SYSTEM

National Aviation University
Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: andriy Kashytskyi@gmail.com

Purpose: to determine a place of the volunteer assistance to the vulnerable groups of population in the social support system. **Research methods:** formal and logical, dogmatic, comparative, systemic and structural methods were used. **Results:** it was concluded that volunteering plays an important role in the social support system, that consists in voluntarily assuming the obligations of the social service provider to persons/families who exist in difficult life circumstances. **Discussion:** the tense socio-economic situation, deterioration of the quality of life of the population, emergence of new risk groups in the context of war leads to the expansion of social support for the population, including through the strengthening of volunteer activities designed to complement the services provided by the state.

Key words: volunteering; social support; social services; the provider, the recipient of social services; vulnerable groups of population; persons/families who exist in difficult life circumstances; social risk; social work.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2024

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19075

УДК 349.3(045)

С. В. Стадніченко,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-3723-1293>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ І ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: stadnichenko0401@gmail.com

Мета: вивчення основних аспектів організації праці та трудових відносин як ключових елементів сучасного управління підприємствами в умовах ринкової економіки. Дослідження спрямоване на виявлення основних характеристик та елементів цих понять, а також аналіз їх впливу на ефективність і стійкість підприємств. Основна увага приділяється розкриттю правових, соціальних та економічних аспектів трудових відносин, а також проблемам, які виникають при впровадженні нових моделей організації праці в різних соціально-економічних умовах. **Методи дослідження:** використано міждисциплінарний підхід, який поєднує економічний, правовий та соціальний аналіз. Використовуються методи порівняльного аналізу для дослідження різних моделей організації праці, прийнятих у різних країнах, та їх адаптації до місцевих умов. Також застосовуються методи системного аналізу для вивчення взаємозв'язку між організацією праці та трудовими відносинами. Використані джерела включають наукові публікації, правові документи та аналітичні огляди, що дозволяє комплексно підійти до досліджуваної тематики. **Результати:** дослідження показало, що ефективна організація праці включає комплекс заходів, спрямованих на раціональне використання робочої сили та засобів виробництва, таких як розподіл праці, нормування, стимулювання, організація робочих місць тощо. Вона сприяє оптимізації трудової діяльності, підвищенню продуктивності та досягненню стратегічних цілей підприємства. Також виявлено, що трудові відносини, як специфічний вид правових відносин, є важливим фактором у забезпеченні стабільності та справедливості трудового процесу. Аналіз правових, соціальних та економічних аспектів трудових відносин підкреслює їхню роль у підтримці ефективності управління трудовими ресурсами. **Обговорення:** обговорюються основні виклики, з якими стикаються керівники при впровадженні нових моделей організації праці, особливо при адаптації зарубіжних методів до місцевих соціально-економічних умов. Визначено, що важливим є врахування національних особливостей та законодавчих вимог під час адаптації методик, оскільки неврахування цих факторів може призвести до неефективності управлінських рішень. Автори доходять висновку про необхідність комплексного підходу до управління працею, який включає як ефективну організацію трудових процесів, так і належне регулювання трудових відносин для досягнення високих показників продуктивності, задоволеності працівників і стійкого розвитку підприємств у глобалізованому світі.

Ключові слова: організація праці; трудові відносини; управління трудовими ресурсами; ринкова економіка; продуктивність праці; правове регулювання; соціальна відповідальність; ефективність управління.

Постановка проблеми та її актуальність. Організація праці і трудових відносин є ключовими аспектами сучасного управління, які відіграють важливу роль у підвищенні ефектив-

ності діяльності підприємства, задоволеності працівників та підтримці конкурентоспроможності на ринку.

Організація праці включає в себе систему заходів, спрямованих на раціональне використання робочої сили та засобів виробництва для досягнення максимальних результатів з мінімальними затратами. Вона охоплює такі елементи, як планування, координація, мотивація та контроль трудових процесів.

Однією з основних ознак організації праці є розподіл праці, який передбачає чітке визначення функцій і обов'язків кожного працівника. Це дозволяє уникнути дублювання зусиль, забезпечити більш ефективне використання ресурсів та підвищити продуктивність. Іншою важливою ознакою є нормування праці, що включає встановлення оптимальних норм та нормативів витрат праці для виконання певних завдань або функцій, що, в свою чергу, сприяє підвищенню ефективності виробничих процесів.

Організація робочого місця також є важливою складовою організації праці, оскільки передбачає оптимальне розташування інструментів, обладнання та матеріалів для зручності і безпеки працівників. Крім того, режим праці і відпочинку має важливе значення для підтримки здоров'я працівників та запобігання професійному вигоранню. Цей режим регулює тривалість робочого часу, перерви, графіки роботи та відпочинку, що сприяє забезпеченню балансу між роботою та особистим життям

Актуальність питання організації праці і трудових відносин сьогодні зростає у зв'язку зі швидким розвитком технологій, змінами на ринку праці та впливом глобалізації. Сучасні підприємства прагнуть підвищити свою гнучкість та адаптивність до змін, що вимагає нових підходів до управління трудовими ресурсами. Крім того, зростаюча роль дистанційної роботи та цифрових технологій створює нові виклики і можливості для організації праці, вимагаючи адаптації традиційних методів і підходів до нових реалій. Ефективна організація праці дозволяє забезпечити стійке зростання підприємства, покращити умови праці, збільшити продуктивність та задовольнити потреби як роботодавців, так і працівників.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. У юридичній літературі зазначено проблематику частково розглянуто в працях таких учених юристів, як: В.М. Андрійів, Н.Б.Болопін, С.Я.Важженчук, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.В.Вишновецька, Т.З.Герасимів, М.І.Іншин, В.Л.Коспюк, С.С.Лукаш, В.П.Мельник, П.Д.Пилипенко, С.В.Попов, С.М.Прилипко, О.І.Процевський, О.В.Тищенко, Н.М.Хуторян, Г.І.Чанишева, М.М.Шумило, Л.П.Шумна, В.І.Щербина, О.М.Ярошенко та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Належна організації праці та трудові відносини є важливою складовою для ефективного функціонування будь-якої організації, тому варто детальніше зупинитися на ключових аспектах цих понять. Для кращого розуміння, необхідно розглянути їх визначення, ознаки, а також проаналізувати їх взаємозв'язок і вплив один на одного. Розпочнемо з поняття організації праці та основних ознак, які визначають її сутність та ефективність.

На думку М. Виноградського, недостатнє знання категорії «організація праці», обмежене уявлення про історію її розвитку, специфіку застосування в різних країнах та сучасні напрями вдосконалення призводять до труднощів у виборі оптимальної моделі організації праці. Керівники, які намагаються застосовувати зарубіжні методи, такі як японські та американські, часто не враховують важливі відмінності в соціально-економічних, культурних та правових умовах, в яких функціонують іноземні та вітчизняні підприємства. Це, своєю чергою, перешкоджає досягненню очікуваних результатів і підкреслює необхідність глибшого розуміння цих факторів для успішного впровадження організаційних змін [1, с. 58].

А.Г. Бабенка розглядає організацію праці як систему, що визначає виробничі взаємозв'язки між працівниками та засобами виробництва, а також між самими працівниками. Це формує певний порядок організації та реалізації трудового процесу, що сприяє більш ефективному використанню ресурсів, оптимізації роботи та досягненню цілей підприємства [2, с. 12]. Такий підхід підкреслює важливість системного підходу до управління трудовими процесами, де увага приділяється не лише окремим елементам,

але й їх взаємодії в межах загальної виробничої структури.

В.І. Білоконенко виділяє організацію праці, як систему заходів, спрямованих на раціональне використання трудових ресурсів. Вона охоплює такі аспекти, як правильне розміщення працівників у процесі виробництва, розподіл на робочі ланки, застосування ефективних методів виконання робіт, нормування та стимулювання праці, а також організацію робочих місць, їх обслуговування і створення необхідних умов для праці [3]. Даний підхід автора підкреслює важливість комплексного управління трудовими процесами для досягнення високої продуктивності та ефективності діяльності підприємства.

Досить розгорнуте визначення в своїй роботі дали А.І. Яковлев, С.П. Сударкіна та М.І. Ларка, які відмічають організацію праці як систему, що охоплює весь процес проектування і здійснення трудової діяльності. Вони виділяють такі ключові компоненти, як розподіл і кооперація праці, створення, обслуговування та атестація робочих місць, раціоналізація трудового процесу, впровадження оптимальних методів і прийомів роботи, забезпечення сприятливих умов праці, нормування праці, а також облік її витрат і результатів [4, с. 370]. Таке визначення підкреслює важливість всебічного підходу до управління трудовими процесами, що включає як організаційні, так і мотиваційні аспекти, і спрямоване на досягнення високих показників ефективності та продуктивності праці.

Наведені думки авторів дозволяють зрозуміти, що поняття «організації праці» охоплює сукупність заходів, спрямованих на оптимізацію трудових процесів та використання робочої сили з метою підвищення продуктивності та зниження витрат виробництва. Ефективна організація праці виступає важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах ринкової економіки. Незважаючи на численні спроби впровадження зарубіжних методів організації праці, значна частина керівників підприємств стикається з проблемами адаптації цих моделей до специфічних соціально-економічних, культурних та правових умов своєї країни.

До характерних ознак організації праці можна віднести наступні:

- раціональне використання робочих кадрів; забезпечення відповідного розміщення працівників;
- поділ на ланки та розподіл функцій;
- оптимізацію методів виконання робіт;
- стимулювання та нормування праці, а також створення сприятливих умов для роботи.

Продовжуючи аналіз організації праці, важливо звернути увагу на ще один ключовий елемент ефективного функціонування підприємства — трудові відносини. Як і організація праці, трудові відносини є важливим аспектом, що визначає успішність діяльності будь-якої організації. Вони охоплюють правові, соціальні та економічні аспекти взаємодії між роботодавцями та працівниками. Саме через дослідження трудових відносин можна зрозуміти, як встановлюються, підтримуються та розвиваються зв'язки між учасниками трудового процесу.

Науковці звертають увагу на те, що ефективне управління трудовими відносинами є не менш важливим для підвищення продуктивності праці та досягнення конкурентних переваг, ніж організація праці.

О.В. Михайлов трудові відносини є двосторонніми взаємодіями між працівником і роботодавцем, які передбачають виконання роботи за певною спеціальністю, кваліфікацією або посадою в обмін на винагороду. Ці відносини також передбачають підпорядкування внутрішньому трудовому розпорядку підприємства та виступають формою закріплення суб'єктивних трудових прав і обов'язків обох сторін [5]. Таке визначення підкреслює важливість чіткого регулювання взаємодій між працівником і роботодавцем для забезпечення стабільності та справедливості у трудових відносинах.

О.М. Ярошенко визначає трудові відносини як добровільні вольові відносини між працівником і роботодавцем, які виникають у процесі застосування та реалізації праці. Ці відносини характеризуються взаємними суб'єктивними правами та обов'язками, що встановлюються законодавством або договором [6, с. 17]. Таке визначення підкреслює важливість добровільного характеру цих відносин, а також юридич-

ної основи, яка забезпечує правове регулювання та захист прав усіх учасників трудового процесу.

Також слід відмітити, що трудові відносини є специфічним видом виробничих відносин, що виникають у процесі застосування праці, коли працівник стає частиною трудового колективу підприємства або організації для виконання певної трудової функції та підпорядковується внутрішньому трудовому розпорядку. Врегульовані нормами права, ці відносини набувають форми правових відносин, що підкреслює їхній формальний характер і забезпечує захист прав і обов'язків обох сторін, сприяючи стабільності та ефективності трудового процесу.

П.Д. Пилипенко констатує, що трудові відносини є суспільними відносинами, врегульованими нормами трудового права, що виникають внаслідок укладення трудового договору. Вони охоплюють не лише власне трудові відносини, а й аспекти, пов'язані зі встановленням умов праці, навчанням і перекваліфікацією працівників, контролем за дотриманням трудового законодавства, вирішенням трудових спорів та працевлаштуванням громадян [7, с. 123]. Наведене визначення підкреслює багатогранність трудових правовідносин, які включають як безпосередній трудовий процес, так і супутні відносини, що забезпечують його ефективність і законність.

Відповідно до точки зору Н.В. Веренич, трудові відносини являють собою складний і свідомий юридичний зв'язок, який має вольовий, триваючий та відплатний характер. Вони виникають внаслідок укладення трудового договору і включають взаємодію взаємозалежних прав та обов'язків роботодавця і працівника, пов'язаних з виконанням працівником своєї трудової функції [8, с. 96]. Данне визначення підкреслює значення правової основи та взаємних зобов'язань у трудових відносинах, що сприяє їх стабільності та забезпечує реалізацію інтересів обох сторін.

На думку В.І. Прокопенка, трудові правовідносини є двосторонніми відносинами між працівником і власником або підприємством, заснованими на виконанні роботи за певною спеціальністю, кваліфікацією або посадою в об-

мін на винагород. Ці відносини передбачають дотримання внутрішнього трудового розпорядку і виступають формою закріплення суб'єктивних трудових прав і обов'язків [9, с. 163]. Визначення автора акцентує увагу на взаємних зобов'язаннях сторін та правовому характері трудових відносин, що забезпечує їхнє належне регулювання та справедливість у процесі праці.

Наведені думки авторів дають зрозуміти, що трудові відносини представляють собою добровільний юридичний зв'язок між працівником та роботодавцем, де працівник зобов'язується виконувати певну трудову функцію відповідно до своєї спеціальності, кваліфікації або посади, дотримуючись внутрішнього трудового розпорядку підприємства. У свою чергу, роботодавець бере на себе обов'язок оплачувати працю працівника відповідно до його трудового внеску та створювати належні умови праці. Це визначення підкреслює взаємну відповідальність сторін у трудовому процесі та важливість дотримання встановлених норм для забезпечення ефективності, справедливості та стабільності трудових відносин.

Таким чином, трудові відносини є специфічним видом правових відносин, що виникають між працівником і роботодавцем у процесі виконання певної роботи. Вони обов'язково мають добровільний характер, базуються на взаємній згоді сторін і регулюються нормами трудового права. Характерними ознаками трудових правовідносин, на нашу думку, є:

- добровільний характер;
- юридична регламентація;
- підпорядкування внутрішньому трудовому розпорядку;
- оплачуваний характер;
- суб'єктивні права та обов'язки сторін;
- мають відплатний характер;
- відповідальність кожного суб'єкта трудових відносин за порушення норм законодавства України.

Висновки. З наведеного вище можна зазначити, що організація праці та трудові відносини є невід'ємними елементами ефективного функціонування сучасних підприємств в умовах ринкової економіки. Сутність та ознаки як органі-

зації праці, так і трудових відносин дозволяє підприємствам краще адаптуватися до змін ринкового середовища, підвищувати свою конкурентоспроможність і забезпечувати сталий розвиток.

Тому можна зазначити, що організація праці включає комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію використання робочої сили та ресурсів для підвищення продуктивності та зниження витрат. Вона базується на системному підході, що охоплює планування, координацію, мотивацію, контроль та раціоналізацію трудових процесів, а трудові відносини, своєю чергою, визначають правовий зв'язок між працівником та роботодавцем, заснований на добровільності, взаємній відповідальності та додержанні трудового законодавства. Вони регулюються правовими нормами, що гарантують захист прав і обов'язків обох сторін, забезпечуючи стабільність, справедливість та ефективність трудового процесу.

Література

1. Виноградський М.Д. Організація праці менеджера: навч. посібн. Кондор, 2002. 518 с.
2. Бабенко А.Г. Організація праці: навчально-наочний посібник для студентів вищих навчальних закладів: Дніпр. держ. фін. акад., 2014. 228 с.
3. Білоконенко В.І. Організація праці: конспект лекцій. Вид. ХНЕУ, 2004. 136 с. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92/page6.html (дата звернення: 15.08.2024).
4. Яковлев А.І., Сударкіна С.П., Ларка М.І. Організація виробництва: підручник. Харків: НТУ «ХП», 2016. 436 с.
5. Михайлов О.В. Господарське законодавство (право) Укоопспілка, Полтав. ун-т споживчої кооперації України, каф. правознавства. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2007. 367 с.
6. Ярошенко О.М. Трудове право України: підручник. Харків: Вид-во 2022. 376 с.

7. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 214 с.

8. Веренич Н.В. Особливості правового регулювання праці за сумісництвом та суміщенням професій (посад): дис. ... канд. юрид. наук Харків, 2003. 173 с.

9. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник Вид. 2-ге, стереотип. Харків: Консум, 2000. 528 с.

Referenses

1. Vinogradskyi M.D. Work organization of the manager: training. manual Condor, 2002. 518 p.
2. Babenko A.G. Organization of work: educational and visual guide for students of higher educational institutions: Dnipro. state Finn. Acad., 2014. 228 p.
3. Bilokonenko V.I. Labor organization: lecture notes. View. Khneu, 2004. 136 p. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92/page6.html (access date: 15.08.2024).
4. Yakovlev A.I., Sudarkina S.P., Larka M.I. Production organization: textbook Kharkiv: NTU "KhPI", 2016. 436 p.
5. Mykhaylov O.V. Economic legislation (law) Ukoopspilka, Poltav. University of Consumer Cooperation of Ukraine, department jurisprudence. Poltava: RVV PUSKU, 2007. 367 p.
6. Yaroshenko O.M. Labor law of Ukraine: textbook. Kharkiv: Edition 2022. 376 p.
7. Pylypenko P.D. Problems of the theory of labor law: a monograph. Lviv: Ed. center of Lviv. national University named after Ivan Franko, 1999. 214 p.
8. Verenyich N.V. Peculiarities of legal regulation of labor by part-time work and combination of professions (positions): diss. ... candidate law Nauk Kharkiv, 2003. 173 p.
9. Prokopenko V.I. Labor law of Ukraine: textbook Ed. 2nd, stereotype. Kharkiv: Konsum, 2000. 528 p.

CONCEPTS AND SIGNS OF WORK ORGANIZATION AND LABOR RELATIONS

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: stadnichenko0401@gmail.com

Purpose: the aim of the article is to study the main aspects of labor organization and employment relations as key elements of modern enterprise management in a market economy. The research is focused on identifying the main characteristics and elements of these concepts, as well as analyzing their impact on the efficiency and sustainability of enterprises. Special attention is given to the legal, social, and economic aspects of employment relations, as well as the challenges arising from the implementation of new labor organization models in various socio-economic conditions. **Research methods:** a multidisciplinary approach is used, combining economic, legal, and social analysis. Methods of comparative analysis are employed to study various labor organization models adopted in different countries and their adaptation to local conditions. System analysis methods are also applied to examine the interconnection between labor organization and employment relations. The sources used include scientific publications, legal documents, and analytical reviews, allowing for a comprehensive approach to the topic under study. **Results:** the study revealed that effective labor organization includes a set of measures aimed at the rational use of labor force and production resources, such as labor division, standardization, motivation, and workplace organization. It contributes to the optimization of labor activities, increased productivity, and the achievement of strategic enterprise goals. It is also found that employment relations, as a specific type of legal relationship, are an important factor in ensuring the stability and fairness of the labor process. The analysis of the legal, social, and economic aspects of employment relations highlights their role in maintaining effective management of labor resources. **Discussion:** the article discusses the main challenges faced by managers when implementing new labor organization models, particularly in adapting foreign methods to local socio-economic conditions. It is determined that considering national characteristics and legislative requirements during the adaptation of methodologies is crucial, as neglecting these factors can lead to ineffective management decisions. The authors conclude that a comprehensive approach to labor management is necessary, which includes both effective organization of labor processes and proper regulation of employment relations to achieve high productivity, employee satisfaction, and sustainable enterprise development in a globalized world.

Key words: labor organization; employment relations; human resource management; market economy; labor productivity; legal regulation; social responsibility; management efficiency.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19076

УДК 346.3:341(045)

Л. С. Нецька,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7383-3586>

П. О. Багинський,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ УГОД ТА НОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ АВІАЦІЇ НА ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН СУБ'ЄКТІВ АВІАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: liubov.netska@npp.nau.edu.ua, 6304963@stud.nau.edu.ua

Мета статті полягає у виявленні особливостей договірної регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності під впливом міжнародних угод та нових стандартів у сфері авіації. Дослідження спрямоване на визначення можливостей і викликів, що виникають з впровадження нових нормативних вимог, а також на розробку рекомендацій щодо оптимальних стратегій адаптації для авіаційних підприємств. **Методи дослідження:** використано методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, системно-функціональний та логіко-юридичний під час опрацювання нормативно-правових актів та міжнародних угод у галузі авіації. Також застосовано системний підхід для вивчення впливу цих документів на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності. Формально-юридичний метод допоміг у вивченні змісту правових дефініцій. **Результати:** доведено, що міжнародні угоди та нові стандарти значно впливають на договірне регулювання господарських відносин у сфері авіації. Впровадження нових вимог сприяє підвищенню безпеки польотів, удосконаленню операційних процесів і поліпшенню взаємодії між авіакомпаніями, аеропортами та іншими суб'єктами авіаційної діяльності. Підкреслюється важливість регулярного оновлення договорів для відповідності новим вимогам і уникнення правових колізій. Загалом, результати свідчать про необхідність тісної співпраці національних регуляторних органів з міжнародними організаціями для ефективного впровадження нових стандартів. **Обговорення:** першочергове значення має гармонізація національних нормативних актів із міжнародними стандартами у сфері авіації. Міжнародні угоди та стандарти сприяють уніфікації умов договорів, встановлюють чіткі правила щодо компенсацій пасажиром у разі скасування або затримки рейсів, втрати або пошкодження багажу. Розвиток нових видів авіаційних послуг, таких як безпілотні авіаційні системи, авіаційне таксі та космічний туризм відбувається під впливом міжнародних угод та нових стандартів, які також стимулюють інноваційні послуги, забезпечуючи необхідне правове регулювання, зокрема і договірне.

Ключові слова: міжнародні угоди; авіаційні стандарти; договірне регулювання; господарські відносини; авіаційна діяльність.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасна авіаційна галузь стрімко розвивається, що викликає потребу у постійному вдосконаленні правового регулювання, зокрема договірного. Вплив міжнародних угод та нових стандартів у сфері авіації на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності є значним і має як позитивні, так і негативні наслідки, які потребують постійного аналізу та врахування у господарській практиці.

Глобалізація авіаційних перевезень робить міжнародні стандарти ще більш важливими. Договірні відносини між суб'єктами авіаційної діяльності різних країн повинні відповідати цим стандартам, щоб забезпечити гармонійне співробітництво та уникнути конфліктів. Зростання конкуренції на ринку авіаційних перевезень підвищує значимість договірного регулювання для захисту інтересів сторін. Крім того, договірне регулювання відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки польотів, оскільки воно встановлює чіткі права та обов'язки сторін щодо виконання авіаційних перевезень.

Захист прав пасажирів також залежить від договірного регулювання. Воно визначає умови перевезення пасажирів та їх багажу, що є критично важливим для забезпечення високого рівня обслуговування та задоволення пасажирів.

Недостатнє або несвоєчасне врахування міжнародних угод та нових стандартів може призвести до юридичних конфліктів між суб'єктами авіаційної діяльності. Це може завдати шкоди репутації авіакомпаній та інших суб'єктів авіаційної діяльності. Крім того, недосконале договірне регулювання може негативно вплинути на рівень безпеки польотів, що може мати катастрофічні наслідки. Порушення прав пасажирів також є можливим негативним наслідком недотримання норм договірного регулювання.

Сучасні міжнародні угоди та нові стандарти у сфері авіації, що мають чітку тенденцію до змін, створюють як нові можливості, так і нові виклики для суб'єктів авіаційної діяльності. Тому дослідження впливу цих угод та стандартів на договірне регулювання є актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Міжнародні угоди та нові стандарти в сфері

авіації і їх вплив на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності є предметом досліджень багатьох науковців (В.І. Рижого, М.В. Буроменського, А.В. Філіпова, О.М. Григорова та ін.). Імплементация норм міжнародного права, окремих угод, таких як Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію [1] та Варшавська конвенція про уніфікацію деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень [2; 3] постійно у полі наукових інтересів (Л.І. Чулінда, Л.В. Мошняга та ін.). Вчені аналізують, як ці міжнародні стандарти інтегруються в національні правові системи та як це впливає на укладення договорів, відповідальність за шкоду і вирішення спорів. Наприклад, О.М. Пукшин та О.В. Лисенко розглядають питання гармонізації правових норм і зосереджуються на специфіці договірних відносин в авіаційній сфері.

Крім того, нові стандарти безпеки та охорони, розроблені Міжнародною організацією цивільної авіації (ІСАО), також значно впливають на договірні зобов'язання авіаперевізників та аеропортів. Дослідження О.С. Герасименка та Н.В. Євдокимової присвячені впливу цих стандартів на сертифікацію повітряних суден, навчання персоналу та загальну авіаційну безпеку. Водночас, активне використання електронних комерційних платформ змінює договірні відносини між авіаперевізниками та пасажирами, як переконують О.В. Білоус та Н.М. Сіренко. Ці платформи сприяють розвитку нових форм взаємодії, таких як електронні авіаквитки та онлайн-реєстрація, що потребує адаптації правового регулювання. Вирішення спорів, що виникають з авіаційних договорів, також привертає увагу науковців. Методи вирішення спорів, включаючи судові та альтернативні (медіація, арбітраж), досліджуються в контексті впливу міжнародних угод та нових стандартів на юрисдикцію та застосовуване право в авіаційних спорах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співпраця України у сфері авіації з іншими державами, зокрема державами Європейського Союзу, значною мірою базується на положеннях Повітряного кодексу України (далі – ПК

України), який передбачає імплементацію вимог міжнародних організацій, зокрема у сфері аеронавігаційної безпеки та захисту прав пасажирів [4]. ПК України застосовується у чіткій прив'язці до міжнародних угод, які потребують ретельного вивчення та правильного (однозначного) трактування задля уникнення конфліктів.

Швидка зміна міжнародних норм та стандартів у сфері авіації – явище звичне, але потребує своєчасного реагування та відповідних змін на рівні національного законодавства. Це важливо для забезпечення чіткого та прозорого регулювання авіаційної діяльності, а також для уникнення юридичних колізій та суперечок між національними та міжнародними нормами.

Безперечно мінливість міжнародних норм та стандартів у сфері авіації ускладнює укладення та виконання договорів, оскільки суб'єктам авіаційної діяльності необхідно постійно адаптуватися до нових вимог.

Окрім цього, специфіка авіаційних послуг також впливає на договірне регулювання. Наприклад, авіаційні послуги характеризуються високим рівнем відповідальності за життя та здоров'я пасажирів, обмеженістю ресурсів (повітряний простір, посадочні місця тощо), що вимагає особливого підходу до укладення договорів [5].

Міжнародні угоди в сфері авіації відіграють важливу роль у регулюванні господарських відносин між суб'єктами авіаційної діяльності. Їх вплив важко переоцінити, оскільки вони визначають основні принципи та норми, які забезпечують ефективно та безпечно функціонування авіаційної галузі на глобальному рівні.

Чиказька конвенція 1944 року та Статут Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) закладають фундаментальні принципи міжнародного авіаційного права. Монреальська конвенція 1967 року регулює правовий статус повітряного простору, а Гаазька та Монреальська конвенції 1970 року спрямовані на забезпечення авіаційної безпеки. Варшавська конвенція 1929 року та її Монреальський протокол 1975 року регулюють правила повітряних перевезень. Бернська конвенція 1955 року стосується авіаційного страхування. І всі вони суттєво

впливають на договірне регулювання відносин у сфері авіації, а суб'єкти авіаційної діяльності зобов'язані враховувати їх у своїй практиці.

Для підтримки зростання авіаперевезень та підвищення конкурентоспроможності аеропорти повинні запроваджувати інноваційні підходи та адаптуватися до міжнародних угод і нових авіаційних стандартів, що впливають на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності [6].

Основні норми та принципи, встановлені міжнародними угодами, мають значний вплив на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності. Одним з ключових принципів є принцип суверенітету повітряного простору, згідно з яким кожна держава має повний і виключний суверенітет над своїм повітряним простором. Цей принцип забезпечує державам контроль над своїми авіаційними ресурсами та регулюванням діяльності іноземних авіаперевізників.

Принцип рівності прав держав гарантує, що всі держави мають рівні права на використання повітряного простору, що сприяє справедливому розподілу авіаційних ресурсів та запобіганню дискримінації. Принцип безпеки польотів, який є найвищим пріоритетом в авіації, визначає, що всі договори та операції в авіаційній галузі повинні сприяти забезпеченню максимальної безпеки пасажирів та вантажів.

Принцип відповідальності покладає на авіаційних перевізників та інших суб'єктів авіаційної діяльності обов'язок нести відповідальність за шкоду, заподіяну пасажиром, вантажем та третім особам. Цей принцип забезпечує захист прав споживачів авіаційних послуг та стимулює суб'єктів авіаційної діяльності до забезпечення високих стандартів безпеки та якості послуг.

Принцип справедливості та розумної достатності вимагає, щоб умови договорів про авіаційні перевезення та інші договори в сфері авіації були справедливими та розумними. Це сприяє запобіганню несправедливим умовам, що можуть обмежувати конкуренцію або порушувати права суб'єктів авіаційної діяльності.

Таким чином, міжнародні угоди та стандарти відіграють ключову роль у формуванні договір-

ного регулювання авіаційної діяльності, забезпечуючи його відповідність сучасним вимогам та сприяючи стабільному і безпечному розвитку авіаційної галузі.

Міжнародні угоди в сфері авіації мають значний вплив на договірні умови перевезень пасажирів, вантажу та пошти. Варшавська конвенція 1929 року та Монреальський протокол 1975 року встановлюють мінімальні вимоги до відповідальності авіаперевізників за шкоду, заподіяну пасажиром, вантажем та поштою. Ці угоди також містять положення про перевезення небезпечних вантажів, обмеження відповідальності перевізника та інші важливі питання. Наприклад, згідно з цими угодами, авіаперевізники несуть відповідальність за смерть або тілесні ушкодження пасажирів, а також за втрату або пошкодження багажу і вантажу, що дозволяє захистити права споживачів та забезпечити справедливі умови перевезень [2; 3].

Інші міжнародні угоди, такі як Чиказька конвенція та Угода про спільний авіаційний простір між Україною та Європейським Союзом, також впливають на договірні умови перевезень пасажирів, вантажу та пошти. Чиказька конвенція встановлює загальні правила повітряних перевезень, вимоги до авіаційної безпеки та інші норми, яких повинні дотримуватися авіаперевізники. Угода про спільний авіаційний простір між Україною та ЄС спрямована на гармонізацію авіаційного законодавства з європейськими стандартами, що сприяє підвищенню рівня безпеки та якості авіаційних послуг.

17 лютого 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду про спільний авіаційний простір з Європейським Союзом та його державами-членами, підписану 12 жовтня 2021 року на 23-му Саміті Україна – ЄС [7]. До цього, міжнародні авіаперевезення між Україною та країнами ЄС регулювалися двосторонніми угодами про повітряне сполучення (ASA) з кожною з держав-членів та «горизонтальною» Угодою з Європейською Комісією про деякі аспекти повітряних перевезень. Відтак Угода про спільний авіаційний простір також має значення для договорів у сфері авіації, що виконуються в ЄС та Україні.

Важливо зазначити, що договірні умови перевезень пасажирів, вантажів та пошти не можуть суперечити нормам міжнародних угод. У разі невідповідності договірних умов нормам міжнародних угод застосовуються саме міжнародні норми. Це забезпечує уніфікованість та передбачуваність договірних відносин у міжнародній авіаційній діяльності, сприяючи стабільності та розвитку галузі.

Договори оренди повітряних суден та договори про обслуговування повітряних суден також повинні враховувати міжнародні стандарти та норми, встановлені відповідними угодами. Це сприяє підвищенню рівня безпеки та ефективності експлуатації повітряних суден, що є ключовим фактором для стабільного розвитку авіаційної галузі.

Вплив міжнародних угод на договори в сфері авіації є комплексним питанням, яке потребує детального вивчення з урахуванням специфіки кожного договору. Однак загально визнано, що міжнародні угоди сприяють гармонізації та уніфікації договірних відносин у сфері авіації, забезпечуючи стабільність, передбачуваність та високі стандарти безпеки і якості послуг. Це сприяє розвитку міжнародного авіаційного транспорту та покращенню співпраці між державами у цій важливій сфері.

Сучасна авіаційна індустрія постійно розвивається, що призводить до появи нових технологій, методів ведення бізнесу та регуляторних норм. Нові стандарти суттєво впливають на договірне регулювання всіх аспектів авіаційної діяльності, від перевезень пасажирів та вантажів до оренди повітряних суден та страхування.

До ключових нових стандартів, що впливають на договірне регулювання, належать міжнародні стандарти авіаційної безпеки, розроблені Міжнародною організацією цивільної авіації (ICAO). Вони встановлюють мінімальні вимоги до безпеки польотів, наземного обслуговування та авіаційної інфраструктури. Договірні зобов'язання між авіакомпаніями, аеропортами та іншими учасниками авіаційної індустрії повинні відповідати цим стандартам для забезпечення безпеки польотів. Крім того, правила перевезень пасажирів, багажу та вантажів, розроблені авіакомпаніями та регуляторними органа-

ми, визначають умови перевезень, включаючи відповідальність перевізника за пошкодження або втрату майна, відшкодування шкоди у разі затримки або скасування рейсів та інші аспекти. Також стандарти обслуговування повітряних суден визначають вимоги до технічного обслуговування та ремонту для забезпечення їх безпечної експлуатації, а правила страхування авіаційних ризиків встановлюють умови страхування, включаючи страхування відповідальності перевізника та каско повітряних суден.

В аспекті перевезення пасажирів нові стандарти розширюють їх права та обов'язки, зокрема право на інформацію, компенсацію у разі затримки або скасування рейсів, перевезення осіб з обмеженими можливостями тощо. Це зобов'язує авіакомпанії чітко визначати ці права та обов'язки у своїх правилах перевезень та інших договорах, адже можливе збільшення обсягу відповідальності перевізників за шкоду, заподіяну пасажиром, їх багажу та ручній поклажі. Разом з тим, збільшення обсягів відшкодування шкоди та інших виплат мають бути враховані при укладанні договорів страхування.

Нові стандарти встановлюють більш жорсткі вимоги і до упаковки, маркування та перевезення небезпечних вантажів, що може призвести до збільшення витрат на перевезення таких вантажів та необхідності внесення змін до договірних умов з вантажовідправниками. Таким чином збільшується обсяг відповідальності перевізників за пошкодження або втрату вантажів, що також може призвести до збільшення обсягів відшкодування шкоди та інших виплат. Отже, вимагається більш детальна документація процесу перевезення вантажів, що може призвести до збільшення бюрократичного навантаження на авіакомпанії та вантажовідправників.

Стосовно перевезення пошти, то нові стандарти встановлюють більш жорсткі вимоги до упаковки, маркування та перевезення небезпечних відправлень, що може призвести до збільшення витрат на перевезення такої пошти та необхідності внесення змін до договірних умов з відправниками. Тому збільшується і відповідальність перевізників за пошкодження або втрату поштових відправлень, що може

призвести до збільшення обсягів відшкодування шкоди та інших виплат. Крім того, відповідно вимагається більш детальна документація процесу перевезення пошти, що теж може призвести до збільшення бюрократичного навантаження на авіакомпанії та відправників.

Нові стандарти також суттєво впливають на інші договори в сфері авіації, такі як договори оренди повітряних суден, договори обслуговування повітряних суден, договори страхування авіаційних ризиків та інші. У договорах оренди повітряних суден необхідно передбачати нові більш жорсткі вимоги до технічного стану повітряних суден, що може призвести до збільшення витрат орендодавців на технічне обслуговування та ремонт. Відповідно, ці витрати можуть бути враховані в орендній платі. Також, нові стандарти посилюють відповідальність орендодавців за шкоду, заподіяну третім особам внаслідок експлуатації орендованих повітряних суден, що може призвести до збільшення обсягів страхування орендодавцями своєї відповідальності.

У договорах обслуговування повітряних суден у разі підвищення стандартів встановлюють більші вимоги до якості обслуговування, що може призвести до збільшення витрат обслуговуючих організацій на запчастини, обладнання та кваліфікацію персоналу. Відповідно, ці витрати можуть бути враховані у ціни за обслуговування. Також, нові стандарти посилюють відповідальність обслуговуючих організацій за шкоду, заподіяну повітряним суднам внаслідок неналежного обслуговування, що може призвести до збільшення обсягів страхування обслуговуючими організаціями своєї відповідальності.

У договорах страхування авіаційних ризиків зміна стандартів вочевидь призведе до зміни умов страхування, таких як франшиза, премії та виключення. Страхові компанії можуть переглянути свої поліси страхування для врахування змін у ризиках, пов'язаних з експлуатацією повітряних суден. Також збільшення відповідальності авіакомпаній, орендодавців та обслуговуючих організацій може призвести до збільшення обсягів страхування авіаційних ризиків.

Очевидний вплив оновлених стандартів і на інші договори в сфері авіації, такі як договори про перевезення небезпечних вантажів, договори про наземне обслуговування повітряних суден, договори про організацію повітряного руху та інші. Сторонам таких договорів необхідно буде проаналізувати вплив нових стандартів на їхні договірні зобов'язання та внести необхідні зміни до договорів [8].

Вплив міжнародних угод та нових стандартів у сфері авіації на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності має кілька важливих аспектів, які забезпечують стабільність та розвиток авіаційної галузі.

По-перше, міжнародні угоди та стандарти сприяють уніфікації умов договорів. Документи, такі як Варшавська конвенція, Монреальський протокол та Чиказька конвенція, встановлюють єдині правила щодо відповідальності перевізників, оформлення авіаквитків та перевезення пасажирів і вантажів. Це сприяє полегшенню міжнародного співробітництва, знижує транзакційні витрати та усуває юридичні бар'єри. Уніфіковані правила створюють передбачуване правове середовище, де всі учасники знають свої права та обов'язки, що поліпшує якість послуг і підвищує довіру до авіаційної індустрії.

По-друге, підвищення рівня безпеки польотів є одним із головних результатів впливу нових стандартів на договірні відносини. Міжнародні угоди та національне законодавство встановлюють вимоги до технічного обслуговування повітряних суден, підготовки персоналу та організації роботи аеропортів. Ці стандарти мінімізують ризики, пов'язані з авіаперевезеннями, забезпечуючи максимальну безпеку пасажирів та членів екіпажу. Це не тільки знижує ймовірність аварій, але й зміцнює репутацію авіакомпаній та інших суб'єктів авіаційної діяльності.

Третій аспект – захист прав пасажирів. Міжнародні угоди та нові стандарти встановлюють чіткі правила щодо компенсацій пасажирам у разі скасування або затримки рейсів, втрати або пошкодження багажу. Ці норми відображаються в договорах між авіакомпаніями та пасажирами, підвищуючи рівень обслуговування

та забезпечуючи справедливе ставлення до пасажирів. Це є важливим кроком до підвищення комфорту та задоволеності клієнтів, що є ключовим фактором у конкурентній боротьбі на ринку авіаперевезень.

Четвертий аспект стосується розвитку нових видів авіаційних послуг, таких як безпілотні авіаційні системи, авіаційне таксі та космічний туризм. Міжнародні угоди та нові стандарти стимулюють розвиток цих інноваційних послуг, забезпечуючи необхідне правове регулювання, зокрема і договірне. Це сприяє зростанню галузі, створює нові можливості для бізнесу та відповідає на виклики сучасних технологій.

Висновки. Загалом, міжнародні угоди та нові стандарти мають позитивний вплив на договірне регулювання господарських відносин суб'єктів авіаційної діяльності. Вони забезпечують гармонізацію умов договорів, підвищують рівень безпеки польотів, захищають права пасажирів та сприяють розвитку нових видів авіаційних послуг. Однак, для досягнення повної ефективності, важливо, щоб імплементація цих норм у національне законодавство та їх практичне застосування були постійними пріоритетами для державних органів та самих суб'єктів авіаційної діяльності.

Література

1. Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію: від 7 груд. 1944 р. URL: <https://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx> (дата звернення: 25.06.2024).
2. Варшавська конвенція про уніфікацію деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень: від 12 жовт. 1929 р. URL: https://applications.icao.int/postalhistory/the_warsaw_system_on_air_carriers_liability.htm (дата звернення: 25.06.2024).
3. Монреальський протокол до Варшавської конвенції. URL: <https://www.unep.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol> (дата звернення: 25.06.2024).
4. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 року № 3393-VI станом на 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.

5. Риндич І.О. Наслідки приєднання України до спільного авіаційного простору з європейським союзом. *Наука і молодь. Гуманітарна серія*, 2012. № 11-12. С. 31-34.

6. Кузьменко Л.Г. Регулювання діяльності аеропортів: світовий досвід. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 121. Ч. II. С. 209–226. URL: <https://web.archive.org/web/20090712051851/http://www.dubaiairport.com/DIA/English/TopMenu/About+DIA/Facts+and+Figures/> (дата звернення: 25.06.2024).

7. Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, про спільний авіаційний простір від 12.10.2021, ратифікована Законом № 2067-IX від 17.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-21#Text.

8. «Open and Connected Aviation»: Questions & Answers. European Commission, 2017. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_17_1473/ (дата звернення: 25.06.2024).

References

1. Chykazka konventsiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviatsiiu: vid 7 hrud. 1944 r. URL: <https://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx> (data zvernennia: 25.06.2024).

2. Varshavska konventsiia pro unifikatsiiu deiakykh pravyl, shcho stosuiutsia mizhnarodnykh povitrianykh perevezhen: vid 12 zhovt. 1929 r. URL: https://applications.icao.int/postalhistory/the_warsa

[w_system_on_air_carriers_liability.htm](#) (data zvernennia: 25.06.2024).

3. Monrealskyi protokol do Varshavskoi konventsii. URL: <https://www.unep.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol> (data zvernennia: 25.06.2024).

4. Povitrianyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.05.2011 roku № 3393-VI stanom na 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>.

5. Ryndych І.О. Naslidky pryiednannia Ukrainy do spilnogo aviatsiinoho prostoru z yevropeiskym soiuзом. *Nauka i molod. Humanitarna seriia*, 2012. № 11-12. S. 31-34.

6. Kuzmenko L.H. Rehuliuвання diialnosti aeroportiv: svitovi dosvid. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. 2014. Vypusk 121. Ch. II. S. 209–226. URL: <https://web.archive.org/web/20090712051851/http://www.dubaiairport.com/DIA/English/TopMenu/About+DIA/Facts+and+Figures/> (data zvernennia: 25.06.2024).

7. Uhoda mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom i yoho derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, pro spilnyi aviatsiinyi prostir vid 12.10.2021, ratyfikovana Zakonom № 2067-IXh vid 17.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-21#Text.

8. «Open and Connected Aviation»: Questions & Answers. European Commission, 2017. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_17_1473/ (data zvernennia: 25.06.2024).

IMPACT OF INTERNATIONAL AGREEMENTS AND NEW STANDARDS IN THE FIELD OF AVIATION ON THE CONTRACTUAL REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS OF AVIATION ENTITIES

National Aviation University
Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: liubov.netska@npp.nau.edu.ua, 6304963@stud.nau.edu.ua

*The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the contractual regulation of economic relations of subjects of aviation activity under the influence of international agreements and new standards in the field of aviation. The study is aimed at identifying opportunities and challenges arising from the implementation of new regulatory requirements, as well as at developing recommendations for optimal adaptation strategies for aviation enterprises. **Research methods:** the methods of analysis and synthesis, comparative-legal, system-functional and logical-legal were used during the development of regulatory and legal acts and international agreements in the field of aviation. A systematic approach was also applied to study the impact of these documents on the contractual regulation of economic relations of aviation entities. The formal legal method helped in studying the content of legal definitions. **Results:** it has been proven that international agreements and new standards have a significant impact on the contractual regulation of economic relations in the field of aviation. The introduction of new requirements contributes to the improvement of flight safety, improvement of operational processes and improvement of interaction between airlines, airports and other subjects of aviation activity. The importance of regularly updating contracts to meet new requirements and avoid legal conflicts is emphasized. In general, the results indicate the need for close cooperation between national regulatory authorities and international organizations for the effective implementation of new standards. **Discussion:** harmonization of national regulations with international standards in the field of aviation is of primary importance. International agreements and standards contribute to the unification of the terms of contracts, establish clear rules regarding compensation to passengers in case of cancellation or delay of flights, loss or damage of luggage. The development of new types of aviation services, such as unmanned aviation systems, air taxis and space tourism, is influenced by international agreements and new standards, which also stimulate innovative services, providing the necessary legal regulation, in particular, contractual ones.*

Key words: international agreements; aviation standards; contractual regulation; economic relations; aviation activity.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2024

І. С. Тімуш,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-4450>

В. І. Жуда,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ДОГОВІРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: iryna.timush@npp.nau.edu.ua, 6122804@stud.nau.edu.ua

Метою статті є формування пропозицій для вдосконалення правового регулювання договорів у сфері інвестиційної діяльності та їх змісту. **Методи дослідження:** використано загальнонаукові та юридичні методи пізнання, а саме: діалектичний, порівняльного аналізу, системно-функціональний, формально-юридичний; логіко-юридичний. **Результати:** доведено, що низка господарських договорів підпадає під комплексне поняття інвестиційного договору; учасники інвестиційної діяльності укладають також інші похідні договори; окреслено основні види договорів, що застосовуються в інвестиційній діяльності; різні види господарських договорів у сфері інвестування зазнають неоднакового регулятивного впливу на рівні законів; ризики інвестиційних договорів частково усуваються державними гарантіями; правове регулювання договірних відносин в інвестиційній діяльності потребує вдосконалення з метою забезпечення стабільності інвестиційного процесу та надання додаткових гарантій та стимулів інвестору. Запропоновано законодавчо гарантувати стабільність податкових і митних платежів для суб'єктів інвестиційних договірних відносин. Принаймні, можливо це передбачити на законодавчому рівні для пріоритетних напрямків інвестування. **Обговорення:** доцільність розмежування інвестиційних договорів від інших договорів інвестиційного характеру; законодавче закріплення кваліфікуючих ознак інвестиційних договорів; для обслуговування інвестиційної діяльності можуть застосовуватися договори різних видів і зокрема змішані; правове регулювання договірних інвестиційних відносин на даний час в основному стосується інвестиційних договорів публічного характеру; якщо в таких договорах стороною є держава, то чітко прослідковується її домінуюче становище, що свідчить про відступ від принципу рівності сторін.

Ключові слова: інвестиції; інвестиційна діяльність; інвестиційний договір; договори в інвестиційній діяльності; учасники інвестиційної діяльності; гарантії.

Постановка проблеми та її актуальність.

Інвестиційна діяльність приваблива та перспективна для будь-якого сучасного суспільства, адже завдяки їй можна впроваджувати новітні технології, прискорити прогрес, покращити економічні показники у різних галузях та підняти рівень економічного розвитку. Для її успішного здійснення необхідно створити умови та стимули, надати певні гарантії захисту інве-

стицій. Найкраще для інвестицій середовище – стабільне. В умовах нестабільності зростають ризики і падає результативність інвестиційної діяльності. Тому проблемою правового супроводу такої діяльності є своєчасне створення відповідних законодавчих гарантій для інвестування з врахуванням мінливості середовища та змін у державі, а також дієвих договірних механізмів, що застосовуються за конкретних

об'єктивних обставин. Відтак договори в інвестиційній сфері у полі постійної уваги.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Договори у сфері інвестиційної діяльності досліджували та досліджують як правники цивільного напряму, так і господарсько-правового, зокрема: Д. Дударець, О. Вінник, В. Кафарський, В. Косак, Н. Кузнєцова, П. Матвєєв, Т. Мусянко, Р. Майданик, В. Поєдинок, В. Полятай, К. Рябова, О. Цибульська, Р. Шишка та ін. У працях науковців приділена увага поняттю та класифікації інвестиційних і суміжних договорів, їх змісту, договірній відповідальності, гарантіям інвестування, суб'єктам інвестиційної діяльності тощо. Проте інвестиційна діяльність набуває нових ознак, демонструє нові правові можливості та перспективи впровадження нових видів договорів і форм.

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві України немає визначення інвестиційного договору (що залишається здобутком наукової доктрини), а є лише визначення інвестиційної діяльності, під якою розуміється «сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій» [1]. І саме ця діяльність опосередковується договорами, різними за видами, суб'єктами укладення, змістом, строками виконання. Очевидно, що не всі вони інвестиційні за сформованими уявленнями, оскільки можуть виконувати допоміжні функції у процесі інвестування, але мають правове значення для учасників інвестиційної діяльності.

На думку М.О. Ковальчука, необхідно відрізнити поняття інвестиційних договорів як особливої групи правочинів від договорів інвестиційного характеру як похідної підгрупи. До інвестиційних договорів він пропонує відносити лише ті договори, що прямо відповідають визначенню інвестиційного договору та містять усі істотні умови, характерні цій групі договорів, а до договорів інвестиційного характеру – ті, що укладаються з метою реалізації інвестицій, проте не містять усіх умов (ознак) властивих інвестиційному договору [2]. Дослідник вважає поняття «інвестиційного договору» родовим, та таким, що позначає правочин за яким інвестор вкладає (передає) інвестицію з метою її

реалізації та отримання прибутку або ж досягнення соціального ефекту.

Практичною проблемою цього підходу залишається, як зазначалося вище, законодавча невизначеність інвестиційного договору та відсутність уніфікованих його істотних умов, що на нашу думку і неможливе. Проте вбачається потрібним законодавче закріплення кваліфікуючих ознак інвестиційного договору. Це сприятиме правозастосуванню та вдосконаленню правових норм щодо надання гарантій інвесторам.

Існує багато підходів до визначення власне інвестиційного договору, але всі вони залишаються дискусійними та неоднозначними. Заслужує на увагу розширене розуміння інвестиційних договорів П.С. Матвєєвим, який пропонує розглядати їх як договори будь-яких форм і видів, що укладаються інвестором та іншими учасниками інвестиційної діяльності для реалізації інвестицій з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту [3].

Інвестиціями вважаються «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект» [1].

Інвестиції можуть бути внутрішніми і зовнішніми – іноземними. Останні можуть здійснюватися як іноземна валюта або валюта України, рухоме чи нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, грошові вимоги та права вимоги виконання договірних зобов'язань, права інтелектуальної власності, права на здійснення господарської діяльності і ін. [4]. Форми здійснення іноземних інвестицій допускаються різноманітні, зокрема і без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України. Застосовується і така договірна форма як господарська (підприємницька) діяльність на основі угод про розподіл продукції.

Відповідно до ч. 2. ст. 7 Закону України «Про інвестиційну діяльність» «інвестор самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяль-

ності, у тому числі шляхом організації конкурсів і торгів. Взаємовідносини щодо передачі інвестором права володіння, користування і розпорядження інвестиціями, а також результатами їх здійснення регулюються на основі договорів» [1].

Як зазначено у ст. 9 Закону України «Про інвестиційну діяльність», «основним правовим документом, який регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є договір (угода) або проспект цінних паперів (рішення про емісію цінних паперів)» [1].

Законодавець підкреслює, що укладення договорів між суб'єктами інвестиційної діяльності, визначення умов господарських взаємовідносин, змісту зобов'язань є виключною компетенцією таких суб'єктів.

Для цілей даного дослідження важливо окреслити ті договори, які слугують забезпеченню інвестиційної діяльності, навіть якщо вони не підпадатимуть під ознаки інвестиційного договору як такого, у якому закріплюється умова про розміщення інвестиції.

Які саме види договорів необхідно укласти для інвестиційної діяльності залежить від конкретних умов інвестування та потреб. Інвестор вправі використати кредитні ресурси, а отже можливе застосування договорів кредиту чи позики. За бажанням або на вимогу закону укладаються і договори страхування, щоб зменшити ризики інвестування. Наприклад, абзацом 10 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» передбачена обов'язковість умови страхування майнових ризиків, включаючи втрату видобутих корисних копалин внаслідок розливу, повені, пожежі, для угод про розподіл продукції, укладених щодо пошуку, розвідки та видобування вуглеводневої сировини, а також щодо використання родовищ із значними запасами корисних копалин [5]. Частиною другою ст. 30 зазначеного Закону унормовано, що «цивільна відповідальність інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, підлягає страхуванню, якщо інше не передбачено угодою. За домовленістю сторін у рамках угоди приймається програма страхування екологічних ризиків».

За потреби придбати необхідне майно чи корпоративні права у юридичних чи фізичних осіб інвестор укладає договори купівлі-продажу. Наприклад, шляхом купівлі інвестором частки у статутному капіталі, здійснюється входження у господарське товариство. Окремі адвокати зауважують, що для купівлі частки інвестором можливе застосування договору опціону, якщо інвестор бажає отримати гарантії придбання частки у статутному капіталі товариства за визначеною наперед ціною [6].

За необхідності придбати права інтелектуальної власності для здійснення інвестиційної діяльності цілком ймовірно вирішити це питання шляхом укладення ліцензійних договорів, договорів про передання майнових прав інтелектуальної власності, договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також комерційної концесії.

З метою задоволення потреби у дороговартісному майні інвестування часто здійснюється із застосуванням договору лізингу. Інвестиційна природа даної угоди проявляється в інвестуванні лізингодавцем майна або коштів та отриманні ним прибутку, а також у вигідних умовах користування дороговартісним майном для лізингодержувача.

Якщо до інвестиційної діяльності долучається багато суб'єктів, необхідно обговорювати і домовлятися про спільну діяльність. Договір про спільну діяльність допоможе скоординувати спільні дії учасників, ведення спільних справ, правовий статус виділеного для спільної діяльності майна. Варто зауважити, що іноземні інвестори також вправі укладати договори (контракти) про спільну інвестиційну діяльність (виробничу кооперацію, спільне виробництво тощо) за законодавством України. Такі договори підлягають реєстрації. Їх сторони зобов'язані вести окремий бухгалтерський облік і звітність про операції за цими договорами, мати окремі рахунки у банках України для проведення відповідних розрахунків.

Договір про спільну діяльність застосовують і територіальні громади у випадках інвестування у спільні комунальні підприємства.

Цікавим для інвестиційної діяльності може бути договір простого товариства, за яким учасники спільної діяльності об'єднують свої вклади. Зручність цього об'єднання в тому, що вкладом можуть бути не лише кошти, майно, а й ділова репутація, ділові зв'язки, певні знання і вміння.

У разі необхідності використання іноземним інвестором об'єктів державної або комунальної власності на концесійних засадах, потрібне укладення концесійного договору. Як правило, такий договір укладається, якщо інвестор вносить інвестиції в об'єкт концесії, запропонований ним проект передбачає створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг, передбачає пошук, розвідку родовищ та видобування корисних копалин [7].

Окреме місце серед інвестиційних договорів займають угоди про розподіл продукції, що підлягають державній реєстрації та обов'язковому оприлюдненню у порядку, встановленому Законом України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях». Їх відносять до публічних інвестиційних договорів, як і угоди про державно-приватне партнерство. Взагалі аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що правове регулювання договірних інвестиційних відносин в основному стосується інвестиційних договорів публічного характеру. І в таких договорах за участю держави чітко прослідковується її домінуюче становище, що є свідченням відступу від принципу рівності сторін.

Якщо учасниками угоди про розподіл продукції є два чи більше інвесторів, вони зобов'язані укласти угоду про операційну діяльність - операційний договір, у якому після призначення з-поміж учасників оператора угоди, який представлятиме їхні інтереси, врегулюють відносини між оператором та іншими інвесторами. В абзаці 2 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» законодавець застерігає, що такий договір не є договором про спільну діяльність та не регулюється нормами законодавства

України, які застосовуються до спільної діяльності та договорів про спільну діяльність.

Операційний договір є прикладом договору, пов'язаного з інвестиційним, а не власне інвестиційного, адже ніяких умов про інвестиції він не містить.

Втручання державних органів та посадових осіб у реалізацію договірних відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності зверх своєї компетенції не допускається, як передбачено ч. 4 ст. 9 Закону «Про інвестиційну діяльність» [1].

У науковій літературі звертається увага на проблемні аспекти укладення міжнародного інвестиційного договору, під яким розуміється угода між державою та іноземним інвестором або між державами, що спрямована на встановлення прав та обов'язків сторін, пов'язаних з інвестиційною діяльністю. На думку О.Ю. Цибульської, «проблеми можуть виникнути, якщо визначення прав та обов'язків буде неоднозначним, або якщо заборони чи обмеження стануть надто жорсткими або неадекватними реаліям інвестиційного процесу» [8]. Видається, що суттєвою проблемою для міжнародного інвестиційного договору є також різниця законодавств, правових традицій, оподаткування, особливостей розвитку економік держав-сторін цієї угоди. Саме тому доцільно перед укладенням інвестиційного договору приділити достатню увагу підготовчому етапу, вивчити правове поле, у якому здійснюватиметься інвестиційний процес, механізми захисту інвестицій, з'ясувати інтереси сторін та узгодити умови, що забезпечать їх баланс.

Доцільно акцентувати на тому, що інвестиційні договори відносяться до ризикових. До найбільш ризикових зокрема належать інвестиційні договори на будівництво. У таких угодах поєднуються елементи різних договорів. До того ж вони характеризуються меншою захищеністю інвестора, якщо укладаються на основі стандартних умов. Саме тому А.В. Гордієнко рекомендує для договорів, які укладаються на основі стандартних умов, застосовувати спеціальні законодавчі засоби захисту слабшої сторони, зокрема право на відмову від умови, яка не була погоджена в індивідуальному по-

рядку, якщо така умова створює суттєвий дисбаланс прав та обов'язків сторін [9].

Аналізуючи норми права про правову природу інвестиційного договору, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що інвестиційний договір поєднує положення низки різних договорів, і внаслідок його укладення можуть виникати не лише майнові зобов'язання, а й грошові, що, на наш погляд, теж видається важливим для захисту прав інвесторів, що здійснили інвестиції у будівництво [10].

Договори про інвестиційну діяльність зазнають неоднозначного регулятивного впливу законів. Скажімо, відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями» «на відносини, що виникають у зв'язку з наданням державної підтримки інвестиційним проектам із значними інвестиціями, укладенням, виконанням і припиненням дії спеціальних інвестиційних договорів, не поширюється дія законів України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та «Про інвестиційну діяльність» (у частині надання державної підтримки інвестиційним проектам, проведення їх державної експертизи, а також включення до Державного реєстру інвестиційних проектів)». Як зазначено у ч. 4 ст. 2 Закону «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями», він не поширюється на інвестиційні проекти, що відповідають усім ознакам державно-приватного партнерства та готуються і реалізуються відповідно до законів України «Про державно-приватне партнерство» та «Про концесію» [11]. Державна підтримка не надається також, якщо інвестиційні проекти реалізуються відповідно до угод про розподіл продукції, оскільки в такому випадку застосовуються вимоги Закону України «Про угоди про розподіл продукції». Не надається підтримка держави для виконання суб'єктами господарювання своїх інвестиційних зобов'язань у ході приватизації об'єктів державної та комунальної власності.

Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями» доповнює форми державної підтримки інвестора *компенсаціями* з державного та місцевого

бюджетів вартості об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури та витрат на підключення і приєднання до інженерно-транспортних мереж, а також *звільненням від відшкодування* втрат лісогосподарського виробництва.

Важливими для виконання інвестиційних договорів є гарантії, закріплені на законодавчому рівні. Так, певною гарантією прав суб'єктів інвестиційної діяльності є те, що «умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладення законодавством (крім податкового, митного та валютного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування певних видів господарської діяльності) встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їх права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору» (ч. 1 ст. 18 Закону «Про інвестиційну діяльність») [1].

На нашу думку, враховуючи, що інвестиційні відносини довготривалі, велике значення для виконання інвестиційних проектів має стабільність податкового і митного законодавства, а також законодавства з питань ліцензування видів господарської діяльності. Саме тому не менш важливо законодавчо гарантувати ось цю стабільність податкових і митних платежів (зборів) для суб'єктів інвестиційних договірних відносин. Принаймні, можливо це передбачити на законодавчому рівні для пріоритетних напрямків інвестування. Наприклад, для відбудови житла і відновлення інфраструктури, знищеної чи пошкодженої внаслідок збройної агресії РФ в Україні.

Додаткові гарантії держава надає інвесторам за угодами про розподіл продукції, оскільки щодо їхніх прав і обов'язків дозволяє застосовувати з дати набрання чинності законодавство, що зменшує розмір податків чи зборів чи скасовує їх, спрощує регулювання господарської діяльності щодо пошуку, розвідки та видобування корисних копалин, послаблює процедури державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, зокрема процедури митного, валютного, податкового та інших видів держав-

ного контролю, або пом'якшує відповідальність інвестора [5].

Як унормовано ч. 2 ст. 8 Закону України «Про режим іноземного інвестування», «до прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, протягом строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення. До прав і обов'язків сторін, визначених договором про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом, протягом строку його дії застосовується законодавство України, чинне на дату набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» [4].

Разом з тим, норма ч. 1 ст. 10 Закону України «Про режим іноземного інвестування» містить певний виняток щодо компенсацій і відшкодування збитків у договірних інвестиційних відносинах, зокрема «не підлягає відшкодуванню упущена вигода інвестора із значними інвестиціями за спеціальним інвестиційним договором у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням державою в особі Кабінету Міністрів України та/або органом місцевого самоврядування, якщо такий орган є стороною спеціального інвестиційного договору, зобов'язань за таким договором» [4].

Проте усі понесені витрати та збитки іноземних інвесторів, завдані їм внаслідок невиконання чи неналежного виконання зазначеного інвестиційного договору, повинні бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін та/або обґрунтованої оцінки, підтверджених аудитором чи аудиторською фірмою.

Подібні компенсаційні механізми, на жаль, не передбачені законодавчо для інших інвесторів, які не підпадають під статус інвестора із значними інвестиціями, що свідчить про недостатній захист їх інтересів.

Спеціальний інвестиційний договір визначає порядок та умови реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями [11]. Законодавчо визначено, що в ньому також встановлюється загальний обсяг державної підтримки для реалізації цього проекту, але не більше 30 відсотків планового обсягу значних інвестицій за проєк-

том. Навіть якщо фактичний обсяг значних інвестицій під час виконання договору буде більшим, ніж передбачалося угодою, то обсяг державної підтримки не зміниться. У випадку зменшення значних інвестицій під час виконання договору до суми 12 млн євро і нижче інвестор ризикує втратити державну підтримку та зобов'язаний повернути весь обсяг отриманої підтримки держави.

Ряд митних і податкових преференцій передбачено для інвестування в індустриальні парки, що є хорошим прикладом підтримки інвестиційної діяльності та створення сприятливих умов для виконання договорів. Цей приклад заслугує поширення і на інші суспільно значимі об'єкти інвестування.

Висновки. Договірне забезпечення інвестиційної діяльності неможливе без створення відносно стабільних і прозорих умов для інвестиційної діяльності, без належних правових гарантій інвестору. Законодавчі гарантії потрібні не лише для завершення інвестиційних процесів, пов'язаних з інтересами держави, а й для виконання інших суспільно корисних інвестиційних проєктів, покладених в основу інвестиційних угод. Важливе значення має попередня підготовка (проєкти) інвестиційних договорів і досягнення балансу інтересів сторін. Зокрема, це стосується договорів за участю держави, у яких домінує її інтерес.

У кожному конкретному випадку необхідно визначати істотні та інші умови інвестиційних та похідних від них договорів, які не можуть бути уніфікованими.

Правове регулювання інвестиційних відносин свідчить про недостатнє стимулювання приватних інвесторів, тому потрібні законодавчі зміни, які б надавали їм економічні преференції (митні, податкові, компенсаційні).

Література

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
2. Ковальчук М.О. Інвестиційні договори за чинним законодавством України. Тернопіль. 2017. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/16491/1/Ковальчук%20М.О..pdf>.

3. Матвеев П.С. Інвестиційний договір як складова інвестиційної діяльності на сучасному етапі розвитку України. *Наше право*. 2014. № 10. С. 129-132.

4. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр#Text>.

5. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 № 1039-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text>.

6. Інвестиційний договір: особливості укладення. 2024. URL: <https://legalaid.ua/ua/investytcijnyj-dogovir-osoblyvosti-ukladennya/> (дата звернення: 01.09.2024).

7. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>.

8. Цибульська О.Ю. Міжнародний інвестиційний договір: проблеми теорії та практики. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287382/281279> (дата звернення: 01.09.2024).

9. Гордієнко А.В. Правові засоби захисту прав інвесторів за інвестиційними договорами на будівництво. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Том 2. № 6. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_2_2017/7.pdf (дата звернення: 01.09.2024).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 січ. 2019 року у справі № 916/4644/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684989>.

11. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#n2>.

References

1. Pro investytsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 № 1560-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

2. Kovalchuk M.O. Investytsiini dohovory za chynnym zakonodavstvom Ukrainy. Ternopil. 2017. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/16491/1/Kovalchuk%20M.O..pdf>.

3. Matvieiev P.S. Investytsiinyi dohovir yak skladova investytsiinoi diialnosti na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy. *Nashe prawo*. 2014. № 10. S. 129-132.

4. Pro rezhym inozemnoho investuvannia: Zakon Ukrainy vid 19.03.1996 № 93/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр#Text>.

5. Pro uhody pro rozpodil produktsii: Zakon Ukrainy vid 14.09.1999 № 1039-KhIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14#Text>.

6. Investytsiinyi dohovir: osoblyvosti ukladenia. 2024. URL: <https://legalaid.ua/ua/investytcijnyj-dogovir-osoblyvosti-ukladennya/> (data zvernennia: 01.09.2024).

7. Pro kontsesiiu: Zakon Ukrainy vid 03.10.2019 № 155-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>.

8. Tsybul'ska O.Iu. Mizhnarodnyi investytsiinyi dohovir: problemy teorii ta praktyky. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287382/281279> (data zvernennia: 01.09.2024).

9. Hordiienko A.V. Pravovi zasoby zakhystu prav investoriv za investytsiinyimi dohovoramy na budivnytstvo. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii*. 2017. Том 2. № 6. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_2_2017/7.pdf (data zvernennia: 01.09.2024).

10. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 29 sich. 2019 roku u spravi № 916/4644/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684989>.

11. Pro derzhavnu pidtrymku investytsiinykh proektiv iz znachnymy investytsiiami v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 17.12.2020 № 1116-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#n2>.

CONTRACTUAL SUPPORT FOR INVESTMENT ACTIVITIES

National Aviation University
Liubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: iryna.timush@npp.nau.edu.ua, 6122804@stud.nau.edu.ua

*The purpose of the article is to formulate proposals for improving the legal regulation of contractual provision of investment activity and their content. **Research methods:** general scientific and legal methods of cognition were used, namely: dialectical, comparative analysis, system-functional, formal-legal; logical-legal. **Results:** it has been proven that a number of business contracts fall under the complex concept of an investment contract; participants in investment activities also conclude other derivative contracts; the main types of contracts used in investment activities are outlined; different types of business contracts in the field of investment are subject to unequal regulatory influence at the level of laws; the risks of investment contracts are partially eliminated by state guarantees; legal regulation of contractual relations in investment activity needs improvement in order to ensure the stability of the investment process and provide additional guarantees and incentives to the investor. It is proposed to legally guarantee the stability of tax and customs payments for subjects of investment contractual relations. At least, it is possible to foresee this at the legislative level for priority areas of investment. **Discussion:** expediency of distinguishing investment contracts from other investment contracts; legislative consolidation of qualifying features of investment contracts; for the maintenance of investment activities, contracts of various types and, in particular, mixed contracts may be used; legal regulation of contractual investment relations currently mainly concerns investment contracts of a public nature; if the state is a party to such contracts, then its dominant position is clearly observed, which indicates a deviation from the principle of equality of the parties.*

***Key words:** investments; investment activity; investment contract; contracts in investment activity; participants in investment activity; guarantees.*

Стаття надійшла до редакції 13.09.2024

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19078

УДК 346(045)

С. І. Хом'яченко,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1223-5881>

В. В. Джура,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДОСВІД І ВИКЛИКИ

Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
вул. Соборна, 87, 21050, Вінниця, Україна
Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: s.homiachenko@vtei.edu.ua, 7012138@stud.nau.edu.ua

Мета: на основі аналізу новел українського законодавства щодо правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану виявити недоліки та прогалини такого регулювання і запропонувати напрями для його вдосконалення. **Методи дослідження:** використано загальнонаукові (діалектичний, аналізу, синтезу, статистичний) та спеціальні методи дослідження (формально-юридичний, логіко-юридичний). **Результати:** окреслено та проаналізовано основні законодавчі зміни у сфері господарської діяльності. Розкрито законодавчі ініціативи та заходи державних органів і Президента України, спрямовані на регулювання та покращення діяльності суб'єктів господарювання під час дії воєнного стану. Виявлено проблеми, які перешкоджають розвитку підприємницької діяльності у період воєнного стану. Висунуто пропозиції для їх вирішення правовим шляхом. **Обговорення:** особливості господарської діяльності в умовах воєнного стану; повноваження Ради з питань підтримки підприємництва; заходи підтримки критично важливих підприємств; ризики діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з організації і проведення азартних ігор; розширення видів господарської діяльності для військових частин ЗСУ; спрощення процедур оборонних закупівель; негативні фактори для розвитку підприємництва та правові способи їх усунення; продовження мораторію на банкрутство державних шахт та операторів системи розподілу електроенергії; впровадження нових положень до Кодексу України з процедур банкрутства, які запобігають банкрутству операторів критичної інфраструктури.

Ключові слова: господарська діяльність; правове регулювання; воєнний стан; суб'єкт господарювання.

Постановка проблеми та її актуальність. Введення на території України 22 лютого 2022 року воєнного стану кардинально вплинуло на усі сфери життєдіяльності суспільства, зокрема й на господарську діяльність та її суб'єктів. В умовах воєнного стану господарська діяльність постійно стискається з різноманіт-

ними викликами, потребує адаптації, ретельного аналізу та прийняття необхідних ефективних рішень з боку держави та суб'єктів господарювання для її підтримки і стабільності. Основними проблемами є суттєве зменшення обсягів виробництва, скорочення або нестача робочої сили, загрози безпеці підприємств та їх

працівників через постійні обстріли ворога, пошкодження чи блокування необхідних транспортних мереж тощо, що ускладнює ведення бізнесу. Тому дослідження актуальних питань господарської діяльності в умовах воєнного стану є необхідним та надзвичайно важливим для пошуку шляхів стабільності, розвитку та відновлення країни.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Актуальні питання і проблеми господарської діяльності під час дії воєнного стану досліджували у своїх наукових працях Л.В. Андрущенко, К.О. Токарева, Є.М. Білоусов, І.В. Борисов, Н.М. Внукова, Л.О. Панькова, А.С. Колісник, О.О. Дмитрик, І.А. Селіванова, Н.Ф. Ментух, С.В. Серебряк та інші. У них приділена увага особливостям правової регламентації здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану, пов'язаних зі становленням законодавства у даній сфері, аналізу нормативно-правового забезпечення цієї діяльності у певні періоди воєнного стану, дерегуляції господарської діяльності, засобам державного впливу на неї. Проте актуальним залишається вивчення та аналіз оновленого законодавства у сфері господарювання, його впливу на господарські відносини. Не менш важливим є систематичне дослідження господарської діяльності в умовах воєнного стану задля вчасного правового регулювання ситуацій, які найбільше його потребують.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, указом Президента України від 22 лютого 2022 року № 64/2022 було введено воєнний стан на території всієї держави. Постало завдання зберегти та організувати систему господарювання в умовах воєнного стану, а також застосувати заходи для підтримки економічної стабільності, забезпечити надання допомоги армії. Об'єктивна реальність продиктувала необхідність у міру можливостей відновлювати пошкоджене та знищене війною майно і господарську діяльність, яка потребує врахування пріоритетів, спрямованості на нові потреби суспільства, держави.

Відповідно до положення ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України (далі ГК України)

під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1].

Якщо господарська діяльність здійснюється в умовах спеціального режиму, то така діяльність передбачає правове регулювання на основі загального законодавства із врахуванням особливостей, визначених спеціальним законодавством. За приписами ч. 1 ст. 417 Господарського кодексу України у період дії воєнного стану, введеного на території України або в окремих місцевостях, правовий режим господарської діяльності визначається на основі закону про оборону України, інших законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану [2, с. 270].

Особливістю господарювання в нинішніх умовах воєнного стану є те, що бізнес підтримує волонтерські ініціативи та соціальні програми, сплачує податки, завдяки чому активно підтримується економічна стабільність та покращується ситуація в країні. Крім того, суб'єкти господарювання надають гуманітарну допомогу, яка задовольняє мінімальні військові потреби та допомагає потерпілим від війни.

За даними дослідження Advanter Group, проведеного в рамках проекту «Покращення дослідницької роботи та політичного консультування уряду з боку громадянського суспільства з питань національної економіки» No. SUBGR/KEI 2023-265/EU/4 від 09.10.2023, який реалізується в межах проекту «Підтримка України у відбудові та відновленні» Київською школою економіки за фінансування Європейського Союзу, 89,8% підприємців продовжують допомагати ЗСУ та реалізовувати гуманітарні проекти. Ініціатива також підтримується Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом Дія. Бізнес, Advanter Group, у співпраці з Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України, іншими державними органами та бізнес-спільнотами. Суттєво зросла допомога бізнесу безпосередньо

підрозділам Збройних сил України - 74,8% проти 68,5% у серпні 2023 року. Крім того, 48,5% підприємців заявили, що допомагають своїм працівникам та членам їхніх сімей, а 19,6% бізнесу мають окремі гуманітарні проєкти [3].

Проблема підвищення сталості національної економіки набуває особливого наукового та практичного значення в умовах повномасштабної війни. Сталість національної економічної системи будь-якої держави світу визначається здатністю цієї системи протистояти, адаптуватися та відновлюватися після негативних впливів зовнішніх та внутрішніх чинників для забезпечення національної економічної безпеки держави [4, с. 166]. Для того, аби законодавчо врегулювати відносини відповідно до обставин, що склалися, та забезпечити належне функціонування господарської діяльності, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, інші державні органи, а також глава держави зобов'язані оперативно реагувати та вживати ефективні заходи для забезпечення необхідних потреб підприємництва [5, с. 220].

Рада національної безпеки і оборони України рішенням від 23 січня 2024 року «Про невідкладні заходи із забезпечення економічної безпеки на період дії правового режиму воєнного стану» порекомендувала Президентові України утворити Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану [6]. Президент України Володимир Зеленський підписав Указ «Про невідкладні заходи із забезпечення економічної безпеки на період дії правового режиму воєнного стану» № 30/2024, згідно з яким при Президентові України утворено консультативно-дорадчий орган – Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану. Рада покликана сприяти консолідації зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, збереженню та розвитку підприємницького потенціалу. Основними завданнями утвореного Президентом України органу є системний аналіз забезпечення в умовах воєнного стану права на підприємницьку діяльність, практики формування та реалізації державної політики щодо гарантування права на підприємництво, напрацювання та внесення на розгляд Президентові України пропозицій щодо

шляхів розв'язання проблемних питань. Розгляд законопроектів щодо підприємництва, розробка пропозицій з удосконалення законодавства України про діяльність суб'єктів господарювання також входить до основних її завдань. Рада з питань підтримки підприємництва має сприяти налагодженню ефективної взаємодії держави із суб'єктами господарювання, громадськими об'єднаннями, що представляють їх інтереси та поширенню найкращого міжнародного досвіду [7].

Указом Президента України від 26.01.2024 № 31/2024 започатковано Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні». Метою даної платформи є забезпечення ефективного діалогу та об'єднання зусиль влади і бізнесу для подолання викликів і наслідків, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, стимулювання ділової активності українських виробників, популяризації та просування українського продукту, покращення інвестиційного клімату, створення економічних умов для відновлення, модернізації та зростання економіки України. Платформу створено під патронатом Президента України для постійної комунікації та координації взаємодії державних органів, представників релокованих підприємств, великого, середнього, малого українського бізнесу, громадських об'єднань підприємців, іноземних інвесторів, політичних діячів, вчених, експертів [8]. Суть проєкту полягає в тому, що купуючи товар зі знаком «Зроблено в Україні», у середньому до 40% від їхньої вартості повертається в бюджет країни у вигляді податків, зборів і зарплат [9]. Державна служба зайнятості доєдналася до реалізації державної програми, і вже на сьогодні в деяких містах України на базі обласних центрів зайнятості та їх філій активно відкриваються регіональні офіси «Зроблено в Україні». В офісі підприємці можуть отримати допомогу та консультації щодо:

1) урядових грантових програм підтримки діючого бізнесу, а також сприяння започаткуванню власного бізнесу;

2) можливостей підвищення за сприяння служби зайнятості якості робочої сили шляхом отримання ваучера на професійне навчання;

3) компенсаційних програм для роботодавців, які створюють нові робочі місця, працевлаштовують на них безробітних громадян, внутрішньо переміщених осіб, облаштовують робочі місця при працевлаштуванні громадян з інвалідністю [10].

Окремо слід звернути увагу на нові виклики, пов'язані з діяльністю суб'єктів господарювання, які надають послуги з організації і проведення азартних ігор. Додаткові ризики наслідків азартних ігор, зокрема спричинення неконтрольованого доступу до персональних даних ігрозалежних військовослужбовців та їх місця знаходження, що несе безпосередню загрозу національній безпеці нашої держави, а також використання таких ігор населенням як способу побороти стрес, а отже збільшення психологічної вразливості фізичних осіб, породжують необхідність впливати на індустрію азартних ігор та контролювати її. Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 20 квітня 2024 року «Щодо протидії негативним наслідкам функціонування азартних ігор в мережі Інтернет» зобов'язано Кабінет Міністрів України у місячний строк забезпечити:

- розроблення порядку обмеження всіх форм реклами азартних ігор, зокрема з використанням електронних комунікацій, символіки Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також розповсюдження відповідного контекстного матеріалу;

- заборону реєстрації організатором азартних ігор казино в мережі Інтернет кількох акаунтів для одного гравця;

- прийняття Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку, рішень про блокування нелегальних веб-сайтів, на яких надається доступ до азартних ігор.

Також доручено Службі безпеки України спільно з уповноваженими органами забезпечити у двомісячний строк проведення перевірок організаторів азартних ігор щодо дотримання ними санкційного законодавства України, за результатами яких ужити заходів щодо застосування до організаторів азартних ігор відповід-

них санкцій, включаючи анулювання ліцензій. Міністерство цифрової трансформації України зобов'язано провести у місячний строк перемовини з компаніями «Apple» та «Google» щодо заборони розміщення застосунків з азартними іграми без відповідної ліцензії в зоні «UA» у їх магазинах додатків. Офісу Генерального прокурора спільно зі Службою безпеки України, Державним бюро розслідувань, Національною поліцією України, Бюро економічної безпеки України рекомендовано посилити заходи реагування щодо фактів порушення вимог законодавства України суб'єктами господарювання, які здійснюють діяльність на ринку азартних ігор [11]. Крім того, у Верховній Раді України зареєстровано і включено до порядку денного законопроект № 11231 від 02.05.2024, яким передбачено на період до припинення або скасування воєнного стану в Україні, а також протягом одного року з дня його припинення чи скасування:

1) встановити мораторій на організацію та проведення азартних ігор;

2) зупинити дію ліцензій, виданих суб'єктам господарювання на провадження діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор;

3) з дати зупинення дії відповідних ліцензій заборонити суб'єктам господарювання здійснювати: організацію та проведення азартних ігор у гральних закладах казино; організацію та проведення азартних ігор казино в мережі Інтернет; організацію та проведення азартних ігор у залах гральних автоматів; організацію та проведення азартних ігор в покер в мережі Інтернет» [12]. Хоча законопроект розроблений з метою захисту потенційно вразливих категорій населення, їх економічних інтересів, зменшення залежності від азартних ігор, але водночас він створює негативні наслідки для грального бізнесу. На нашу думку, в умовах воєнного стану, пріоритетом мають бути національні інтереси та зменшення ігрової залежності людей аж до заборони господарської діяльності у сфері азартних ігор. А тому проект заслуговує підтримки.

Постановою Правління Національного банку України від 21 червня 2024 року № 72 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18», що набрала чинності з 22 червня 2024 року, запроваджено заборону на використання кредитних коштів для участі в азартних іграх.

В умовах воєнного стану, коли бізнес та країна перебувають у складному становищі та стикаються з різними труднощами, важливим є забезпечення діяльності суб'єктів господарювання, особливо тих, які є необхідними для належного функціонування економіки та життєдіяльності населення. З метою їх підтримки Міністерство економіки України визнало критично важливими понад 700 підприємств, установ і організацій [13]. Таким суб'єктам господарювання надано право забронювати працівників від мобілізації. Статус критично важливого підприємство отримує на рік, а компанії, які ще не мають статусу критично важливих, можуть подати заявку до Мінекономіки на його отримання. Щоб отримати бронь працівника потрібно відповідати трьом із семи критеріїв, що визначені в постанові КМУ від 27 січня 2023 року № 76. Важливо, що з 17 липня 2024 року на порталі «Дія» запрацював сервіс електронного бронювання військовозов'язаних працівників. Ця інновація значно полегшує процес бронювання, забезпечує ефективність, зручність та швидкість.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення платоспроможності окремих державних підприємств у сфері енергетики, що перебувають у критичному стані» від 07.02.2024 № 3577-IX, було продовжено мораторій на банкрутство державних шахт до 2025 року та операторів системи розподілу електроенергії до 2026 року. Розділ «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу України з процедур банкрутства було доповнено пунктами 1-7 і 1-8, якими встановлено, що до 1 січня 2025 року не порушуються провадження у справах про банкрутство, а порушені провадження підлягають припиненню щодо боржника - Державного підприємства «Східний гірничо-збагачувальний

комбінат». До 1 січня 2026 року не порушуються провадження у справах про банкрутство, а порушені провадження підлягають припиненню щодо боржників - операторів системи розподілу, що здійснюють розподіл електричної енергії на територіях ліцензованої діяльності, до складу яких входять території, на яких велися бойові дії станом на 31 грудня 2023 року, або території, тимчасово окуповані РФ станом на 31 грудня 2023 року, відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої РФ території України» [14]. Варто також зазначити, що 21 червня 2024 року у зв'язку з прийнятими змінами до Кодексу України з процедур банкрутства запроваджено мораторій на банкрутство операторів критичної інфраструктури під час дії воєнного стану та протягом двох років після його припинення чи скасування. Також розділ «Прикінцеві та перехідні положення» КУЗПБ доповнено пунктом 1-9, яким встановлено, що тимчасово, під час дії воєнного стану та протягом двох років після його припинення чи скасування не допускається відкриття провадження у справі про банкрутство господарських товариств, які відповідають сукупно таким критеріям: є оператором критичної інфраструктури; частки (акції, паї) господарського товариства були примусово відчужені під час дії воєнного стану; державі у статутному капіталі господарського товариства прямо або опосередковано належить більше 50 відсотків часток (акцій, паїв), крім господарських товариств, які ліквідуються за рішенням власника. Відкрите провадження у справі про банкрутство господарських товариств, які визначено вище, підлягає закриттю на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство (до та після визнання боржника банкрутом) [15].

Постановою КМУ від 21 червня 2024 р. № 727 внесено зміни до переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил. Відтепер військові частини можуть здійснювати господарську діяльність у сфері будівництва суден і плавучих конструкцій, а також виробництва повітряних і космічних літальних апаратів, супут-

нього устаткування [16]. Такі зміни дозволяють не лише забезпечити необхідну та ефективну підтримку оборонних потреб країни, але й створити правову основу для їх належного функціонування у складних умовах війни.

Під час дії правового режиму воєнного стану важливим та необхідним для підтримки обороноздатності країни є забезпечення ефективності оборонних закупівель. З цією метою були внесені зміни до Закону України «Про оборонні закупівлі», а саме доповнено новою частиною статтю 30, якою визначено особливості формування ціни державного контракту (договору) з оборонних закупівель, що укладається під час дії правового режиму воєнного стану:

- у складі ціни державного контракту (договору) на постачання товарів, виконання робіт та надання послуг для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони враховуються витрати, зокрема податки, збори та інші передбачені законодавством обов'язкові платежі, і прибуток виконавця;

- якщо закупівлі здійснюється за неконкурентною процедурою або без проведення відповідних видів (процедур), рівень прибутку у складі ціни державного контракту (договору) не може перевищувати рівень прибутку (граничний рівень прибутку), встановлений Кабінетом Міністрів України на момент укладення відповідного державного контракту (договору);

- у разі невстановлення Кабінетом Міністрів України рівня прибутку (граничного рівня прибутку), визначеного цією частиною, ціна товарів, робіт і послуг визначається державним контрактом (договором), що укладається за неконкурентною процедурою закупівель або без проведення видів (процедур) закупівель, визначених законодавством, відповідно до пропозиції виконавця з урахуванням прибутку такого виконавця.

Ці положення стосуються державних контрактів (договорів) на постачання товарів, виконання робіт та надання послуг для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони України,

які укладені за неконкурентною процедурою закупівель або без проведення видів (процедур) закупівель, визначених законодавством, та/або виконувалися (виконуються) під час дії правового режиму воєнного стану в Україні [17]. Видається, що зазначені зміни спростують закупівлі для оборони і пришвидшать задоволення необхідних потреб.

У серпні 2024 року внесено зміни до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства. Закон передбачає запровадження Переліку платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства, які користуватимуться низкою переваг у податковому адмініструванні під час воєнного стану. Якщо бізнес відповідає простим та прозорим критеріям щодо рівня сплати податків вище середнього по галузі та має вищий за середні по галузі рівень заробітної плати, то податковий контроль у формі перевірок за ним не здійснюється. А саме: щодо нього діє мораторій на документальні перевірки, скорочено строки камеральної та документальної перевірок у цілях бюджетного відшкодування (5 календарних днів). Окрім цього, можливі індивідуальні податкові консультації протягом 5 календарних днів. За платником податків закріплюється комплаєнс-менеджер, з яким платник взаємодіє зокрема із використанням засобів дистанційного зв'язку, у тому числі - у режимі відеоконференції. Також платник на свій запит у п'ятиденний строк вправі отримати відомості про наявну у ДПС податкову інформацію, яка може свідчити про податкові ризики у діяльності платника, а також консультацію щодо усунення таких ризиків. Завдяки таким змінам до ПК України очікується налагодження партнерських відносин між платниками податків та контролюючим органом, а також забезпечення соціальної справедливості при врегулюванні податкових відносин [18; 22].

Окреслюючи загалом позитивні зміни у правовому регулюванні господарської діяльності, зауважимо, що залишається низка не охоплених правом і не вирішених питань у сфері господа-

рювання. Дослідження в межах проєкту «Підтримка України у відбудові та відновленні» стосовно стану та потреб бізнесу в умовах війни виявило за результатами опитування засновників і суб'єктів підприємництва, що індекс активності бізнесу впав станом на січень 2024 року до 37, 3 зі 100 можливих. Серед основних негативних факторів вказано «непрогнозованість розвитку ситуації та дій держави, відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів, посилення тиску силовиків та органів контролю, брак кваліфікованої робочої сили (*адже відбувається мобілізація працівників*), фактична відсутність доступу до фінансового ресурсу для поповнення обігових коштів і реалізації проєктів розвитку». Негативно впливає і корупційний чинник, недосконале оподаткування, неефективна судова система [19].

Аналіз зазначених негативних факторів для розвитку підприємництва дозволяє визначити напрями правового впливу для покращення ситуації. Вбачається за необхідне створити пільгові та стимулюючі умови для інвестування коштів, майна, технологій шляхом відповідних змін в інвестиційне законодавство. Так само потрібно зменшити на законодавчому рівні оподаткування суб'єктів підприємництва, які є вітчизняними товаровиробниками, передбачити пільги та відстрочки в оподаткуванні для всіх суб'єктів господарювання.

Заслугове підтримки і висловлена економістами пропозиція запровадження податково-митного стимулювання експортних операцій [20]. Стосовно фінансової підтримки бізнесу важливим є здешевлення і доступність кредитів. Нині це реалізується лише в межах певних державних програм, тому необхідно створити умови для банківської сфери, за яких банки зменшили б кредитні ставки. Разом з тим, залишається суттєвою підтримка урядом України суб'єктів господарювання за допомогою таких засобів державного регулювання як субсидії, дотації, грантові програми тощо. Особливої уваги з боку держави та органів місцевого самоврядування потребують суб'єкти некомерційної господарської діяльності, які виконують суспільно важливі функції.

Висновки. Правове регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану постійно вдосконалюється, зазнає змін, які необхідні для її розвитку. Здійснені впродовж 2024 року законодавчі вдосконалення мають позитивне значення для суб'єктів господарювання, але не достатні і не враховують багатьох існуючих викликів для провадження господарської діяльності. Нині першочергово потрібно підтримувати національного товаровиробника, створивши для нього ресурсні, податкові, кредитні переваги. Ефективними та гнучкими і корисними для всіх суб'єктів господарювання можуть бути державні програми, які застосовуються для планування діяльності по галузях, видах діяльності, а також за територіальним принципом. Вони є орієнтованими і допомогли б поєднати зусилля держави та підприємців для забезпечення економічних потреб суспільства, а також для відновлення господарювання у постраждалих під час війни регіонах. Очевидна також недооцінка державно-приватного партнерства у різних галузях економіки.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
2. Саєнко А.Г. Здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 269–272.
3. Стан та перспективи малого й середнього бізнесу. *Advanter Group*. URL: <https://advanter.ua/> (дата звернення: 15.06.2024).
4. Білоусов Є.М., Борисов І.В., Внукова Н. М., Дмитрик О.О. Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану: монографія / ред. О.О. Дмитрик, К.О. Токарева. Харків. НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України. 2022. 195 с.
5. Панькова Л.О., Гуцалюк О.В. Підприємницька діяльність в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 220–223.
6. Про невідкладні заходи із забезпечення економічної безпеки на період дії правового ре-

жиму воєнного стану: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 січ. 2024 року № 21/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-24#Text>.

7. Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану: Указ Президента України від 26 січ. 2024 року № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565>.

8. Про Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні»: Указ Президента України від 26 січ. 2024 року № 31/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/312024-49569>.

9. Зроблено в Україні. URL: <https://madeinukraine.gov.ua/#how-work> (дата звернення 25.06.2024).

10. Набирає обертів нова урядова програма «Зроблено в Україні». URL: <https://www.if.gov.ua/news/nabyraie-obertiv-nova-uriadova-prohrama-zrobлено-v-ukraini> (дата звернення 25.06.2024).

11. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 квіт. 2024 року «Щодо протидії негативним наслідкам функціонування азартних ігор в мережі Інтернет». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-24#Text>.

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо мораторію на організацію та проведення азартних ігор: проект Закону від 02.05.2024 № 11231. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44153> (дата звернення 28.07.2024).

13. Мінекономіки визнало критично важливими понад 700 підприємств і організацій. *Журнал Forbes Ukraine*. URL: <https://forbes.ua/news/minekonomiki-viznalo-kritichno-vazhlivimi-ponad-700-pidpriemstv-i-organizatsiy-18072024-22460> (дата звернення 28.07.2024).

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення платоспроможності окремих державних підприємств у сфері енергетики, що перебувають у критичному стані: Закон України від 07.02.2024 № 3577-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3577-20#Text>.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності об'єктів критичної інфраструктури під час дії воєнного стану: Закон України від 22.05.2024 № 3723-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-20#Text>.

16. Про внесення зміни до переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 № 727. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727-2024-%D0%BF#n5>.

17. Оборонні закупівлі: у ціні враховуватимуть прибуток певного рівня. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/oboronni-zakupivli-u-tsini-vrahovuvatymut-prybutok-revnogo-rivnya/> (дата звернення 28.07.2024).

18. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43829>.

19. Дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни: результати опитування в грудні 2023 - січні 2024 року. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/doslidzenn-a-stanu-ta-potreb-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-grudni-2023-sicni-2024-roku> (дата звернення 28.07.2024).

20. Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та їх вирішення. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/377290178_Ukrainskij_biznes_v_umovah_vijni_sucasnij_stan_problemi_ta_slahi_ih_virishennja (дата звернення 28.07.2024).

References

1. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

2. Saienko A.H. *Zdiisnennia hospodarskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 10. S. 269–272.

3. Stan ta perspektyvy maloho y serednoho biznesu. Advanter Group. URL: <https://advanter.ua/> (data zvernennia: 15.06.2024).
4. Bilousov Ye.M., Borysov I.V., Vnukova N.M., Dmytryk O.O. Hospodarska diialnist ta novitni tekhnolohii: aktualni problemy rehuliuвання v umovakh voiennoho stanu: monohrafiia / red. O.O. Dmytryk, K.O. Tokarieva. Kharkiv. NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy. 2022. 195 s.
5. Pankova L.O., Hutsaliuk O.V. Pidpriemnytska diialnist v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 6. S. 220–223.
6. Pro nevidkladni zakhody iz zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 23 sich. 2024 roku № 21/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-24#Text>.
7. Pro Radu z pytan pidtrymky pidpriemnytstva v umovakh voiennoho stanu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 sich. 2024 roku № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565>.
8. Pro Vseukrainsku ekonomichnu platformu «Zrobleno v Ukraini»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 sichnia 2024 roku № 31/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/312024-49569>.
9. Zrobleno v Ukraini. URL: <https://madeinukraine.gov.ua/#how-work> (data zvernennia 25.06.2024).
10. Nabyraie obertiv nova uriadova prohrama «Zrobleno v Ukraini». URL: <https://www.if.gov.ua/news/nabyraie-obertiv-nova-uriadova-prohrama-zrobleno-v-ukraini> (data zvernennia 25.06.2024).
11. Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 kvit. 2024 roku «Shchodo protydii nehatyvnyh naslidkam funktsionuvannia azartnykh ihor v merezhi Internet». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-24#Text>.
12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo moratorii na orhanizatsiiu ta provedennia azartnykh ihor: projekt Zakonu vid 02.05.2024 № 11231. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44153> (data zvernennia 28.07.2024).
13. Minekonomiky vyznalo krytychno vazhlyvymy ponad 700 pidpriemstv i orhanizatsii. *Zhurnal Forbes Ukraine*. URL: <https://forbes.ua/news/minekonomiki-vyznalo-krytychno-vazhlyvimi-ponad-700-pidpriemstv-i-organizatsiy-18072024-22460> (data zvernennia 28.07.2024).
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidnovlennia platospromozhnosti okremykh derzhavnykh pidpriemstv u sferi enerhetyky, shcho perebuvauiut u krytychnomu stani: Zakon Ukrainy vid 07.02.2024 № 3577-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3577-20#Text>.
15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia diialnosti obiektiv krytychnoi infrastruktury pid chas dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 22.05.2024 № 3723-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-20#Text>.
16. Pro vnesennia zminy do pereliku vydiv hospodarskoi diialnosti, zdiisnennia yakoi dozvoliaetsia viiskovym chastynam Zbroinykh Syl: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.06.2024 № 727. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727-2024-%D0%BF#n5>.
17. Oboronni zakupivli: u tsini vrakhovuvatymut prybutok pevnoho rivnia. LexInform. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/oboronni-zakupivli-u-tsini-vrahovuvatymut-prybutok-pevnogo-rivnya/> (data zvernennia 28.07.2024).
18. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti podatkovoho administruvannia pid chas voiennoho stanu dlia platnykiv podatkov z vysokym rivnem dobrovilnoho dotrymannia podatkovoho zakonodavstva. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43829>.
19. Doslidzhennia stanu ta potreb biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia v hrudni 2023 - sichni 2024 roku. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/doslidzenn-a-stanu-ta-potreb-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opytuvanna-v-grudni-2023-sichni-2024-roku> (data zvernennia 28.07.2024).

20. Melnyk T. Ukrainyskiy biznes v umovakh viiny: suchasnyi stan, problemy ta yikh vyrishennia. 2023. URL: [https://www. re-](https://www.researchgate.net/publication/377290178_Ukrainski_j_biznes_v_umovah_vijni_sucasnij_stan_problemi_ta_slahi_ih_virisenna)

searchgate.net/ publication/377290178_Ukrainski_j_biznes_v_umovah_vijni_sucasnij_stan_problemi_ta_slahi_ih_virisenna (data zvernennia 28.07.2024).

Svitlana Khomiachenko, Vladislava Dzhura

LEGAL REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITIES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: EXPERIENCE AND CHALLENGES

Vinnytsia Trade and Economic Institute
State University of Trade and Economics
str. Soborna, 87, 21050, Vinnytsia, Ukraine
National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: s.homiachenko@vtei.edu.ua, 7012138@stud.nau.edu.ua

The purpose: on the basis of the analysis of the novelties of the Ukrainian legislation regarding the legal regulation of economic activity in the conditions of martial law, identify the shortcomings and problems of such regulation and propose vectors for its improvement. **Research methods:** general scientific (dialectical, analysis, synthesis, statistical) and special research methods (formal-legal, logical-legal) were used. **Results:** the main legislative changes in the field of economic activity are outlined and analyzed. Legislative initiatives and measures of state bodies and the President of Ukraine aimed at regulating and improving the activities of business entities during martial law are revealed. The problems that hinder the development of entrepreneurial activity during the period of full-scale war have been identified. Proposals were made for their legal solution. **Discussion:** peculiarities of economic activity in the conditions of martial law; powers of the Council on business support; measures to support critically important enterprises; risks of business entities that provide services for the organization and conduct of gambling; expansion of economic activities for military units of the Armed Forces; simplification of defense procurement procedures; negative factors for the development of entrepreneurship and legal ways to eliminate them; continuation of the moratorium on the bankruptcy of state mines and operators of the electricity distribution system; introduction of new provisions to the Code of Ukraine on bankruptcy procedures, which prevent the bankruptcy of critical infrastructure operators.

Key words: economic activity; legal regulation; martial law; business entity.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19079
УДК 343.14+343.135(045)

О. М. Адаменко,
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7308-1513>

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ПОСТРАЖДАЛОГО ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: oleg.adamenko777@ukr.net

*Метою статті є дослідження процесуального статусу постраждалого від домашнього насильства у кримінальному провадженні, виокремлення й обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства. **Методи дослідження:** використано комплексний аналіз нормативно-правових актів, наукової літератури та практики застосування кримінального процесуального законодавства. **Результати:** визначено, процесуальний статус постраждалої особи від домашнього насильства як сукупність прав і обов'язків, які виникають у особи, якій кримінальним правопорушенням завдано психологічної, фізичної, сексуальної та/або майнової шкоди. Встановлено, що з урахуванням перспектив розвитку кримінального судочинства та досвіду інших держав у цьому напрямі, можна з упевненістю стверджувати, що категорія постраждала особа від домашнього насильства та її процесуальний статус ще в цілому не сформований, вона потребує значних вдосконалень, змін та доповнень, адже суттєві прогалини у чинному законодавстві неабияк ускладнюють кримінальне провадження за фактами домашнього насильства. **Обговорення:** норми вітчизняного законодавства які регулюють питання процесуального статусу постраждалої особи від домашнього насильства у кримінальному провадженні мають фрагментарний характер у ряді вітчизняних нормативно-правових актів, що не коопелюються один з одним, а тому потребують уточнення та вдосконалення.*

***Ключові слова:** постраждала особа; правовий статус; процесуальний статус; процесуальне становище; учасник кримінального провадження; домашнє насильство.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до ступеня своєї вини [7]. Особливу роль у встановленні фактичних обставин справи, а також у правильному й оперативному розслідуванні правопорушень пов'язаних з домашнім насильством відіграє потерпілий, оскільки саме ця особа є безпосе-

реднім заявником по справі та можуть надати найбільш важливу інформацію органам досудового розслідування та суду.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблема процесуального статусу осіб в кримінальному провадженні досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними вченими: Л.М. Лобойко, О.П. Кучинська, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, Л.А. Гарбовський, Г.В. Дідківська, Ю.П. Алєнін, С.Є. Абламський, Т.У. Цвігун, В.П. Шибіко та іншими.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання, що стосується процесуального статусу постраждалого від домашнього насильства в кримінальному провадженні, потребує подальшого дослідження з огляду на недосконалість законодавства, що зумовлено колізіями кримінального процесуального права. Стверджуємо, що ці норми вітчизняного законодавства мають фрагментарний характер, у ряді вітчизняних нормативно-правових актів не коопелюються один з одним, а тому потребують уточнення та вдосконалення, що підтверджує актуальність обраної нами теми.

Метою статті є дослідження процесуального статусу постраждалого від домашнього насильства у кримінальному провадженні, виокремлення й обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлюючи категорію «правовий статус», як центральну в нашому дослідженні, хочеться зауважити, на використання його в рамках визначення місця особи в національній системі правовідносин. Зокрема, термін використовується законодавцем при визначенні осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [12], визначення правового статусу іноземців та осіб без громадянства [11] тощо.

З огляду на визначення, що містяться нормативно-правових актах, чимало науковців звернули увагу на етимологію визначення місця особи в національній системі правовідносин з урахування специфіки галузі та суспільних відносин в яких ці права виникають. Так, наприклад, Тетяна Степанова у своїй монографії «Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти» зазначає, що, «наукові співробітники недостатньо уваги приділяють теоретичному осмисленню основних понять права. Зокрема, спостерігається неоднакове тлумачення терміну «процесуальний статус» та суміжних з ним понять, які використовуються у великому спектрі правових досліджень без належного обґрунтування, а іноді – навіть суперечливо» [13, с. 80].

О.І. Харитонова розглядає поняття «статус» як те стабільне, основоположне в правовому стані суб'єкта, що разом з правосуб'єктністю містить визначене коло основних прав і обов'язків. Конкретні ж права і обов'язки відображають специфіку реального правового положення особи, яке пов'язане здебільшого з наявністю тих чи інших юридичних фактів, а не з засадами загального положення суб'єкта в певній правовій системі. Отже, правовий статус в неї асоціюється із стабільним правовим станом суб'єкта, а правове положення змінюється в залежності від правовідносин, в яких він бере участь [1, с. 71; 13, с. 81]. На нашу думку, зазначене положення потребує уточнення адже правовий статус особи теж може змінюватись в залежності від ролі у кримінальному провадженні.

Особливого значення визначення «правий статус» набуває в дослідженні Ольги Аніної на тему «Іноземці та особи без громадянства в адміністративно-деліктному процесі України» [3, с. 41]. Так, авторка запропонувала декілька критеріїв, які дають можливість, по-перше, розмежувати поняття «правовий статус» і «правове положення», по-друге, уточнити їх зміст. На її думку, правовий статус є статичною, стійкою, юридичною основою інтересів особи, тоді як правове положення є динамічним комплексом прав та обов'язків особи, що постійно змінюються у зв'язку зі вступом конкретного суб'єкта до тих або інших правовідносин [3, с. 41]. Тобто правовий статус свідчить про постійний набір прав та обов'язків особи, якими вона наділена як суб'єкт права, тоді як правове положення свідчить про певний набір прав та обов'язків особи, якими вона користується та які виконує як учасник конкретних правовідносин. Подібні думки висловлюють й автори підручника з адміністративного права України під редакцією С.В. Ківалова, які вважають, що правовий статус визначає коло основних прав та обов'язків суб'єкта права, тоді як правове положення особи визначає коло конкретних прав та обов'язків особи в певних правовідносинах [1, с. 71], зміна правового статусу здійснюється лише законодавчим шляхом, тоді як правове положення особи може змінюватись

залежно від конкретних її вчинків або, наприклад, від стадійного руху адміністративного процесу [3, с. 41; 5].

У юридичній літературі представлені й інші думки. Зокрема, Іван Назаров, при розкритті змісту статусу Вищої ради юстиції у своєму дисертаційному дослідженні «Правовий статус Вищої ради юстиції», розглядає правове положення як елемент більш загального поняття «правовий статус» [9, с. 14]. Т.В. Степанова наголошує на тому, що поняття «правове положення» та «правове становище» є тотожними, тоді як поняття «правовий статус» має більш вузький зміст та охоплює собою тільки два елементи – права й обов'язки [13, с. 86]. В.М. Котенко до елементів, що характеризують зміст правового положення сторін в адміністративному судочинстві, зараховує: 1) наявність адміністративно-процесуальної правосуб'єктності; 2) наявність юридичної зацікавленості; 3) наявність процесуальних прав та обов'язків, визначених чинним законодавством [6, с. 79]. Тобто В.М. Котенко оперує поняттям «правове положення» й, на жаль, не проводить його порівняльної характеристики з поняттям «правовий статус» [5].

Що ж до науковців в галузі кримінального права, то тут варто звернути увагу на дисертаційне дослідження Артема Голубова «Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно-небезпечне діяння» [4], де запропоновано модель кримінально-процесуального статусу неповнолітніх які скоїли злочин або суспільно-небезпечне діяння з урахуванням їхньої вікової специфіки; дисертаційне дослідження Марини Тлепової «Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування» [15], де сформульовано низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення процесуального становища потерпілого в особливих порядках кримінального провадження (провадження у формі приватного обвинувачення та провадження на підставі угоди про примирення); дисертаційне дослідження Лесі Стрельбіцької «Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України» [14], де визначено поняття, зміст та особливості про-

цесуального статусу засудженого як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин та ін. Тобто автори вищеперерахованих дисертацій розкривають процесуальні права й обов'язки учасників кримінального провадження, а також особливості їх реалізації на різних стадіях кримінального процесу, але уникають дискусії щодо співвідношення понять «процесуальний статус», «процесуальне становище» й «процесуальне положення» [5].

«Правовий статус» – поняття багатогранне. Воно передбачає наявність низки взаємопов'язаних елементів». На переконання Ю. Азарова, саме поняття правового статусу визначається через його структуру, а тому елементи статусу доцільно розглядати в їх взаємозв'язку [2, с. 113; 16].

Ми погоджуємось з думкою висловленою в дослідженні В.В. Черванчук, де зазначено, що «безперечним варто визнати те, що основними складовими елементами процесуального статусу особи є права й обов'язки, адже без наявності прав і обов'язків не може йти мова про правове становище особи» [16].

Таким чином, процесуальний статус постраждалої особи від домашнього насильства можна визначити як сукупність прав і обов'язків, які виникають у особи, якій кримінальним правопорушенням завдано психологічної, фізичної, сексуальної та/або майнової шкоди.

Так, проаналізувавши КПК та КК України, можна стверджувати, що категорію постраждала основа законодавець вживає лише при розкритті особливостей застосування обмежувальних (стаття 91 КК України [7]) та запобіжного заходів (п. 6. ст. 194 КПК України [8]). Що ж до прав і обов'язків постраждалої від домашнього насильства, то вони визначені виключно в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [10]. У зв'язку з цим, хочеться зауважити, що в рамках кримінального провадження повнота правового регулювання процесуальних відносин, залежить від їх чіткої регламентації у кримінальному законодавстві з закріпленням не тільки прав, свобод, законних інтересів і обов'язків цих учасників, а й врегу-

льованого алгоритму дій усіх учасників відповідного провадження.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, підводимо такі підсумки:

1) у КПК та КК України відсутня правова регламентація процесуального статусу постраждалого від домашнього насильства у кримінальному провадженні. Відповідно, ми пропонуємо позбавитися цієї прогалини у законодавстві, визначивши статус постраждалого у Главі 3 КПК України;

2) окрім цього, безумовно, важливим завданням законодавця є встановлення у КПК прав та обов'язків постраждалого від домашнього насильства як окремого учасника кримінального провадження з урахування норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та міжнародно-правових актів ратифікованих Україною;

3) доцільно закріпити відповідальність постраждалої особи від домашнього насильства у разі якщо в зазначеному процесі однією зі сторін є діти, які стали свідками домашнього насильства.

Отже, з урахуванням перспектив розвитку кримінального судочинства та досвіду інших держав у цьому напрямі, можна з упевненістю стверджувати, що категорія постраждала особа від домашнього насильства та її процесуальний статус ще в цілому не сформований, вона потребує значних вдосконалень, змін та доповнень, адже суттєві прогалини у чинному законодавстві неабияк ускладнюють кримінальне провадження за фактами домашнього насильства.

Література

1. Адміністративне право України: навч. посіб. / за загальною ред. С.В. Ківалова. Харків: Одісей, 2004. 880 с.

2. Азаров Ю. Класифікація учасників кримінального процесу. *Митна справа*. 2014. Спец. випуск. 2014. С. 111–114.

3. Аніна О.В. Іноземці та особи без громадянства в адміністративно-деліктному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Державний науко-

во-дослідний інститут МВС України. Київ, 2012. 211 с.

4. Голубов А.Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика; судова медицина; оперативно-розшукова діяльність». Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 215 с.

5. Желтобрюх І.Л. Процесуальний статус і процесуальне положення сторін як категорії адміністративного права і процесу. *Приватне та публічне право*. № 3. 2020. С. 63-67. URL: www.pp-law.in.ua/archive/3_2020/14.pdf.

6. Котенко В.М. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. 196 с.

7. Кримінальний кодекс України. Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

9. Назаров І.В. Правовий статус Вищої ради юстиції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура». Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

12. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280.

13. Степанова Т.В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 494 с.

14. Стрельбіцька Л.Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2015. 227 с.

15. Тлепова М.І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 221 с.

16. Черванчук В.В. Поняття, сутність та структура процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2020. Вип. 60. С. 195-199. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/45.pdf>.

References

1. *Administratyvne pravo Ukrainy: navch. posib/ Za zahal'noyu red. S.V. Kivalova*. Kharkiv: Odissey, 2004. 880 s.

2. Azarov Yu. *Klasyfikatsiya uchasnykiv kryminal'noho protsesu. Mytna sprava*. 2014. Spets. Vypusk. 2014. S. 111-114.

3. Anina O.V. *Inozemtsi ta osoby bez hromadyanstva v administratyvno-deliktnomu protsesi Ukrainy: dys. ... kand. Yuryd. nauk: 12.00.07 «Administratyvne pravo ta protses; finansove pravo; informatsiyne pravo»*. Derzhavnyy naukovy-doslidnyy instytut MVS Ukrainy. Kyiv, 2012. 211 s.

4. Holubov A.Ye. *Protseual'nyy stan u uholovnomu sudochynstvi Ukrainy nepovnolitn'oho, yakyy skoyiv zlochyn chy suspil'no nebezpechne diyannya: dys. ... kand. Yuryd. nauk: 12.00.09 «Kryminal'nyy protses, kryminalistyka; sudna medytsyna; operatyvno-rozshukova diyal'nist'»*.

Natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2005. 215 s.

5. Zhovtobryukh I.L. *Protseual'nyy status i protseual'ne polozhennya storin yak katehoriyi administratyvnoho prava ta protsesu. Pryvatne ta hromads'ke pravo*. № 3. 2020. S. 63-67. URL: www.pp-law.in.ua/archive/3_2020/14.pdf.

6. Kotenko V.M. *Zabezpechennya protseual'nykh prav ta zakonnykh interesiv pozyvacha ta vidpovidacha v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy: dys. ... kand. Yuryd. nauk: 12.00.07 «Administratyvne pravo ta protses; finansove pravo; informatsiyne pravo»*. Kyiv: Kyivskyy natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2011. 196 s.

7. *Kryminal'nyy kodeks Ukrainy. Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

8. *Kryminal'nyy protseual'nyy kodeks. Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

9. Nazarov I.V. *Pravovyy status Vyshchoyi zarady yustytysi: avtoref. dys. ... kand. Yuryd. nauk: 12.00.10 «Sudoustriy; prokuratura ta advokatura»*. Natsional'na yurydychna akademiya Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2005. 20 s.

10. *Pro zapobihannya ta protydiy domashn'omu nasyt'stvu. Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 № 2229-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

11. *Pro pravovyy status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2012. № 19-20. St. 179.

12. *Pro pravovyy status osib, shcho propaly bezvisti za osoblyvykh obstavyn: Zakon Ukrainy vid 12.07.2018. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2018. № 38. St. 280.

13. Степанова Т.В. *Protseual'nyy status uchasnykiv pozovoho provadzhennya u hospodars'komu sudochynstvi: teoretyko-pravovi ta prakseolohichni aspekty: monohrafiya*. Odessa: Feniks, 2017. 494 s.

14. Strel'bits'ka L.YA. *Protseual'nyy status zasudzhenooho u kryminal'nomu provadzhenni Ukrainy: dys. ... kand. Yuryd. nauk: 12.00.09 Kryminal'nyy protses ta kryminalistyka; sudova ek-*

spertyza, operatyvno-rozshukova diyal'nist'». L'vivs'kyi natsional'nyy universytet im. I. Franka. L'viv, 2015. 227 s.

15. Tlyepova M.I. Protsesual'nyy stan poter-piloho pid chas dosudovoho rozsliduvannya: dys. ... kand. Yuryd. nauk: 12.00.09 Kryminal'nyy protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza, operatyvno-rozshukova diyal'nist'». Natsional'nyy yurydychnyy universytet im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2015. 221 s.

16. Chervanchuk V.V. Ponyattya, sutnist' ta struktura protsesual'noho statusu inshoyi osoby, prava chy zakonni interesy yakoyi obmezhuut'sya pid chas dosudovoho rozsliduvannya. *Naukovyy visnyk Uzhorods'koho natsional'noho universytetu*, 2020. Vyp. 60. С. 195-199. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/45.pdf>.

Oleg Adamenko

PROCEDURAL STATUS OF A VICTIM OF DOMESTIC VIOLENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

National Aviation University
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: oleg.adamenko777@ukr.net

The purpose of the article is to study the procedural status of a victim of domestic violence in criminal proceedings, to highlight and substantiate proposals aimed at improving domestic criminal legislation.

***Research methods:** a comprehensive analysis of normative legal acts, scientific literature and the practice of applying criminal procedural legislation was used. **Results:** the procedural status of a victim of domestic violence is defined as a set of rights and obligations that arise for a person who has suffered psychological, physical, sexual and/or property damage as a result of a criminal offense. It was established that, taking into account the prospects for the development of criminal justice and the experience of other states in this direction, it can be confidently stated that the category of a victim of domestic violence and its procedural status has not yet been fully formed, it needs significant improvements, changes and additions, because significant gaps in the current legislation significantly complicate criminal proceedings in cases of domestic violence. It is noted that in the framework of criminal proceedings, the completeness of the legal regulation of procedural relations depends on their clear regulation in criminal legislation, with the establishment of not only the rights, freedoms, legal interests and obligations of these participants, but also the regulated algorithm of actions of all participants in the relevant proceedings. **Discussion:** the norms of domestic legislation that regulate the issue of the procedural status of a victim of domestic violence in criminal proceedings have a fragmentary nature in a number of domestic legal acts that do not cooperate with each other, and therefore require clarification and improvement.*

***Key words:** victim; legal status; procedural status; procedural situation; participant in criminal proceedings; domestic violence.*

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

А. О. Бахмач,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7969-832X>

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РІВЕНЬ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ, ТА ЇХ СВОЄЧАСНЕ ВИЯВЛЕННЯ (ДОСВІД США)

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: aabahmach@gmail.com

Мета: визначити та класифікувати фактори, що впливають на рівень ризиків вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями, які брали участь у бойових діях, дослідити можливості та методи своєчасного виявлення таких факторів з використанням досліджень, проведених у Сполучених Штатах Америки (далі США). **Методи дослідження:** порівняльний, системний аналіз, пізнавально-аналітичний та ін. **Результати:** автор доходить висновку, що фактори, які впливають на рівень ризиків вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями, можна розділити на зовнішні та внутрішні. Погіршення стану психічного здоров'я є важливим внутрішнім фактором, що чинить значний негативний вплив на рівень агресивності військовослужбовців, які брали участь у бойових діях та, відповідно, підвищує рівень ризику вчинення ними кримінальних правопорушень. Відповідно, погіршення стану психічного здоров'я військовослужбовців потребує своєчасного діагностування. **Обговорення:** необхідність та можливість обов'язкового діагностування стану психічного здоров'я всіх військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, з метою надання допомоги по відновленню їхнього психічного здоров'я.

Ключові слова: фактори; ризики; військовослужбовці; кримінальні правопорушення; запобігання; агресивність; тестування.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання розробки ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, на жаль, набуває актуальності, адже статистика вчинення кримінальних правопорушень такими особами в Україні демонструє відчутне зростання. Якщо за 2022 рік, військовослужбовцями було вчинено 3 605 кримінальних правопорушень, то за 2023 рік вже 8 167. При цьому, якщо порівнювати аналогічні дані з 2020 та 2021 роками, цей показник становив 1658 та 1632 кримінальних правопорушень відповідно. Тобто, з початку повномасштабного вторгнення в Україну при співставній кількості

військовослужбовців у 2022 та 2023 роках кількість кримінальних правопорушень, які вчинялись такими особами, зростає більше ніж в два рази.

Стосовно статистики вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями у 2022 та 2023 роках звернемо також увагу на той факт, що мало місце різке зростання кількості кримінальних проступків (з 496 у 2022 році до 2470 у 2023), які були вчинені військовослужбовцями, а саме, майже у п'ять разів. Також увагу привертає різке зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у загальній кількості кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями у воєнний час (2022 та 2023 роки) по-

рівняно з довоєнним періодом (2020 та 2021 роки), адже з 47 особливо тяжких злочинів сукупно за 2020 та 2021 роки їх кількість зросла до 587 сукупно за 2022 та 2023 роки, тобто у 12,5 разів, тоді як загальна кількість кримінальних правопорушень за ці періоди зросла з 3290 сукупно за 2020 та 2021 роки до 11772 сукупно за 2022 та 2023 роки, тобто тільки у 3,6 рази [1].

Це свідчить про наявність певних факторів, під впливом яких кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями під час перебування країни у стані військової агресії, зростає. Тому важливим завданням є дослідження факторів, що впливають на кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень, а також визначення, які з них є постійними, а які тимчасовими.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Вивченню факторів, які впливають на рівень ризиків вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями присвячена велика кількість наукових досліджень як українських, так і зарубіжних вчених.

Увага до даної теми в Україні суттєво зросла починаючи з 2014 року, а особливо в останні два роки у зв'язку з початком повномасштабної збройної агресії проти України. І якщо в наукових дослідженнях, які проводились до 2014 року, ця тематика з об'єктивних причин носила більш винятковий характер та їй не приділялось значної уваги, оскільки, як, зокрема, зазначає М.Г. Колодяжний кількість військових злочинів мала тенденцію до поступового скорочення у зв'язку зі зменшенням контингенту військовослужбовців, то вже після 2014 кількість таких досліджень значно збільшилась [2, с. 109-117].

Серед останніх наукових досліджень цього питання звертають на себе увагу наукові статті, в яких вивчаються різні кримінологічні аспекти вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Значна увага, зокрема, приділяється кримінологічній характеристиці кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час перебування у Збройних силах України [3], особливостям детермінації військових кримінальних правопорушень [4].

Але разом з тим системних комплексних досліджень в Україні в цьому напрямку все ще недостатньо, особливо зважаючи на масштабний характер такого явища, як реінтеграція військовослужбовців, які брали участь в бойових діях, у поствоєнне суспільство, що очікує нашу державу в майбутньому. Основні дослідження цієї тематики були здійснені зарубіжними науковцями, зокрема американськими вченими. Серед них Донна Шоу, Сінтія Чорчхіл та ін. [5]. Ці дослідження здійснювались на основі досвіду запобігання кримінальним правопорушенням серед військових ветеранів війн у В'єтнамі, Південній Кореї, Іраку та інших країнах.

Метою статті є дослідження спираючись на досвід США комплексу факторів, що впливають на рівень ризиків вчинення кримінальних правопорушень цією категорією військовослужбовців, класифікація таких факторів та визначення можливостей і ефективних методів своєчасного їх виявлення з метою нейтралізації та запобігання, таким чином, кримінальним правопорушенням. Дослідження проводиться з врахуванням досвіду США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раніше ми констатували, що факторами, які впливають на формування особи злочинця, є:

- біологічно – генетичні, антропологічні (проявляються при народженні);
- індивідуальний біографічний шлях (індивідуальні здібності, виховання (в сім'ї, в навчальних закладах), соціальне середовище та оточення (як в період формування особистості, так і в наступному житті), наявність досвіду вчинення кримінальних правопорушень, отримані протягом життя фізичні та психічні травми);
- стан психічного та фізичного здоров'я, ментально-ціннісна орієнтація, які знаходяться у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з двома попередніми групами факторів [6, с. 133-134].

Вказані фактори можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Серед внутрішніх факторів виділяємо:

- біологічно – генетичні, антропологічні;
- стан психічного та фізичного здоров'я;
- ментально-ціннісна орієнтація.

Серед зовнішніх виділяємо індивідуальний біографічний шлях, який включає:

- соціальне середовище та оточення;
- наявність досвіду вчинення кримінальних правопорушень;
- отримані за життя фізичні та психічні травми.

Під впливом перелічених зовнішніх та внутрішніх факторів формується та змінюється, зокрема, психіка людини.

Виділені внутрішні та зовнішні фактори далі класифікуємо на постійні та змінні, тобто, ті які діють постійно або протягом певного періоду часу (тимчасово). Слід зазначити, що зовнішні фактори є змінними та чинять безпосередній вплив на внутрішні фактори. Зокрема, під час перебування військовослужбовців в зоні бойових дій відбувається тимчасова зміна соціального середовища та оточення, військовослужбовці можуть отримувати фізичні та психічні травми. Під дією таких зовнішніх факторів відбувається зміна стану психічного здоров'я. При цьому, залежно від біологічно – генетичних та антропологічних факторів, а також ментально-ціннісної орієнтації військовослужбовця зміна стану його психічного здоров'я може проявлятися або у вигляді вчинення протиправних дій, зокрема кримінальних правопорушень, або аутоагресії, або може несуттєво впливати на зовнішні прояви поведінки. Зміна стану психічного здоров'я військовослужбовця, яка проявляється у формі вчинення протиправних дій, зокрема кримінальних правопорушень, зазвичай супроводжується проявами агресії та гніву.

Ми обґрунтовано припускаємо, що саме фактор зміни психічного здоров'я є головним внутрішнім фактором, який впливає на збільшення ризиків вчинення кримінальних правопорушень серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і дослідимо його максимально детально.

Вплив сукупності негативних зовнішніх факторів може призводити до психічних розладів та захворювань, зокрема посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Сьогодні серед дослідників не існує єдиної спільної думки щодо впливу окремих психічних розладів чи захворювань на ризик вчинення людиною криміналь-

ного правопорушення. Зокрема, щодо ПТСР різні дослідники приходили до протилежних висновків, або взагалі не могли визначити причинно-наслідковий зв'язок між наявним ПТСР та антисоціальною поведінкою людини.

Питання впливу ПТСР на ризики вчинення кримінальних правопорушень серед військових ветеранів армії США, які приймали участь у війні на території В'єтнаму в період з 1964 по 1972 роки, активно досліджувалось починаючи з 80-х років двадцятого сторіччя, коли американське суспільство та держава дійшли висновків про наявність безпосередніх негативних наслідків участі у воєнних діях на психічний стан ветеранів війни у В'єтнамі.

Зокрема, у дослідженні Ен Р. Ебері [7] зазначається, що ПТСР розлад був вперше офіційно визнаний як окремий психічний розлад Американською психіатричною асоціацією тільки в 1980 році і в період з 1980 по 1982 рік кількість військових ветеранів, які були уражені на цей психічний розлад оцінювалась від 500 000 до 1 500 000 військових ветеранів в'єтнамської війни з приблизно 3 000 000 осіб, які брали в ній участь з боку США, тобто до 50% всіх американських ветеранів в'єтнамської війни. Однак в системі кримінального правосуддя, коли розглядались справи щодо кримінальних правопорушень, вчинених військовими ветеранами в'єтнамської війни, питання зв'язку та впливу наявного у обвинуваченої особи ПТСР з вчиненням нею кримінальним правопорушенням не розглядалось. Тому Ен Р. Ебері за результатами проведеного дослідження приходять до висновку, що немає однозначної відповіді на питання, чому так часто військові ветерани в'єтнамської війни, які вчиняли кримінальні правопорушення, мали діагноз ПТСР і чи впливала наявність цього психічного захворювання на факт вчинення кримінальних правопорушень.

В іншому дослідженні, проведеному на дану тему [8] дослідники дійшли висновку, що зв'язок між військовим досвідом ветеранів та їхньою злочинною поведінкою є багатофакторним та включає як свідомі, так і несвідомі параметри. Тому, однозначної відповіді на питання чи посилює наявність ПТСР ризики вчинення військовими ветеранами кримінальних право-

порушень, не може бути надано. Але сам по собі досвід участь у бойових діях, підвищує такі ризики незалежно від того чи наявний у військового ветерана ПТСР.

В обох вказаних дослідження основною передумовою, фактором, який негативно впливає на соціальну поведінку військових ветеранів визначається їх невідповідність до реінтеграції у цивільне життя.

Дослідження більш пізнього періоду, наприклад 2016 року [9], більш зосереджені на вивченні симптомів посттравматичного стресового розладу, використовуючи моделювання для визначення зв'язків між, зокрема, суїцидальною та агресивною поведінкою у вибірці ветеранів, які перебували на стаціонарному лікуванні ПТСР. Дослідники виявили, що більшість ветеранів схвалюють лише агресивну поведінку (57,2%), а значна меншість (7,9%) ветеранів повідомили про одночасні спроби самогубства та агресивну поведінку, і абсолютна меншість ветеранів (1,6%) схвалює спробу самогубства за відсутності агресивної поведінки. При цьому кілька кластерів симптомів ПТСР не пов'язані зі спробами самогубства або агресивною поведінкою, включаючи симптоми уникнення, симптоми тривожного збудження та несподівані симптоми емоційного заціпеніння.

У дослідження 2019 року [10] автори констатують, що серйозними проблемами для військовослужбовців і ветеранів, що демобілізуються, є злість і агресія. У цьому дослідженні було проведено фактичне вивчення симптомів та опитування 374 військовослужбовців, які потребують лікування ПТСР після бойових дій. Більшість повідомили про принаймні легкий гнів (88%) і один або більше актів психологічної агресії (97%) протягом місяця перед початком лікування ПТСР. Крім того, 32% застосовували фізичну агресію за місяць до цього лікування. При цьому автори прийшли до цікавого висновку, що за результатами лікування ПТСР зменшення гніву та агресії було від невеликого до помірного, і більшість вибірки продовжували схвалювати гнів (78%) та психологічну агресію (93%) після лікування. Дуже цікавим висновком цього дослідження є констатація дослідниками такого феномену як порівняння результатів групового

та індивідуального лікування ПТСР. Військовослужбовці, які проходили групове лікування, мали значно більший прогрес у зниженні рівня агресії, аніж при індивідуальному лікуванні.

Таким чином, в цьому та інших дослідженнях визначено, що військовослужбовці, у яких діагностовано ПТСР, мають переважно високий рівень агресії.

Корисними, на нашу думку, є також наукові дослідження, які спрямовані на визначення рівня агресивності тих військовослужбовців, у яких ПТСР не діагностовано, з тими у яких це психічне захворювання було виявлено, щоб мати можливість порівняти та дійти висновку чи дійсно ПТСР має такий значний вплив на рівень агресії військовослужбовців, чи є збільшення рівня агресивності у військовослужбовців загальним ризиком незалежно від наявності чи відсутності у них ПТСР.

Одне з таких досліджень було проведене у 2007 році групою науковців з США [11]. В межах цього дослідження вивчались та порівнювались прояви гніву, ворожості і агресії серед трьох категорій військових ветеранів Іраку та Афганістані: група з діагностованим ПТСР, група з підпороговим ПТСР, група ветеранів без симптомів ПТСР.

Дослідження було проведене шляхом анкетування 117 ветеранів, які мали бойовий досвід у Іраку та Афганістані.

За результатами дослідження було встановлено:

- ветерани з посттравматичним стресовим розладом повідомили про значно вищий рівень гніву та ворожості, ніж у підпороговій групі ПТСР;

- ветерани з ПТСР мали вищий рівень гніву, ворожості та агресії, ніж група без ПТСР;

- ветерани з підпороговим ПТСР повідомили про значно вищий рівень гніву, ворожості та агресії, ніж ветерани без ПТСР;

- молодші ветерани частіше повідомляли про агресивність тенденції, ніж старші ветерани.

Таким чином, було проведено цілий ряд досліджень, які пов'язують ПТСР зі збільшенням ризиків проявів агресії військовими ветеранами, тому наявність цього психічного захворювання ми будемо вважати додатковим доказом тези,

що стан психічного здоров'я людини є важливим внутрішнім фактором, що чинить значний негативний вплив на рівень агресивності військовослужбовців, які брали участь у бойових діях та, відповідно, підвищує рівень ризику вчинення ними кримінальних правопорушень.

Але навіть за відсутності психічних розладів чи психічних захворювань, негативний емоційний стан, а саме прояви гніву та агресії, безпосередньо впливає на ризик вчинення кримінальних правопорушень. Адже людина, зазвичай, вчиняє антисоціальні дії під впливом негативних емоцій, якщо мова не йде про окрему категорію правопорушників, які свідомо вчиняють антисоціальні дії не перебуваючи під впливом емоцій. Загальним терміном, який застосовується до проявів негативних емоційних станів людини, спрямованих на соціальне оточення, ми визначимо термін агресія, як найбільш максимальний прояв стану гніву та ворожості. В свою чергу, крайніми антисоціальними проявами агресії є фізична агресія по відношенню до людини, яка у разі вчинення протиправного діяння залежно від ступеня його тяжкості кваліфікується як проступок чи кримінальне правопорушення. Від ступеня агресивності людини, яка вчиняє антисоціальні дії, прямо залежить тяжкість вчинення нею кримінальних правопорушень.

Тому актуальним є питання, чи можна за допомогою застосування певних соціологічних чи інших наукових заходів встановити ступінь агресивності людини з метою надання такій людині ефективної допомоги задля запобігання можливого скоєння нею кримінального правопорушення.

В медичній практиці існують заходи, які допомагають з'ясувати ступінь агресивності людини, зокрема, за допомогою проведення тестування. Відомим серед таких тестів є, наприклад, тест Баса Перрі [12], який широко використовується у світовій практиці починаючи з 1992 року. За його допомогою можна визначити чотири основних фактори агресивного стану людини, а саме вербальну, фізичну агресію, гнів та ворожість. Даний тест використовується, як в соціологічних дослідженнях, так і в медичній практиці. Зокрема, за його допомогою прово-

дяться дослідження рівня агресивності певних соціальних груп [13]. Тому проведення цього тесту допомагає вчасно виявити підвищений рівень агресивності людини, зокрема військовослужбовців, які брали участь у бойових діях.

Слід зазначити, що військовий стан чинить негативний вплив на емоційний стан не тільки військових. Про це свідчить статистика зростання кількості випадків вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством [14]. Тому тестування на визначення рівня агресивності може на добровільних засадах використовуватись як універсальний інструмент виявлення ризиків вчинення антисоціальних дій не тільки у військовослужбовців.

Висновки. Фактори, які впливають на рівень ризику вчинення кримінальних правопорушень окремою особою можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Серед внутрішніх факторів виділяємо: біологічно – генетичні, антропологічні; стан психічного та фізичного здоров'я; ментально-ціннісна орієнтація.

Серед зовнішніх виділяємо індивідуальний біографічний шлях, який включає: соціальне середовище та оточення; наявність досвіду вчинення кримінальних правопорушень; отримані за життя фізичні та психічні травми.

Проаналізувавши вплив вказаних факторів на ризик вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень, ми прийшли до висновку, що саме фактор зміни психічного здоров'я є головним внутрішнім фактором, який впливає на збільшення ризиків вчинення кримінальних правопорушень серед військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. При цьому, основними проявами зміни стану психічного здоров'я військовослужбовця незалежно від діагностування в нього наявності чи відсутності психічного розладу чи захворювання, які можуть призвести до вчинення ним кримінального правопорушення, є підвищений рівень агресивності, який можна визначити за допомогою, зокрема, тестування. Тестування надає можливість своєчасно виявити осіб, які потребують медичної, психологічної та іншої допомоги з боку держави, з метою зниження рівня проявів агресивності, та відповідно, можливого вчинення криміна-

льних правопорушень. Тому на політичному рівні необхідно розглянути питання обов'язкового медичного огляду та тестування військовослужбовців з метою виявлення стану їхнього психічного здоров'я після демобілізації.

Література

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2020 рік, за 2021 рік, за 2022 рік, за 2023 рік. Офіс Генерального прокурора: веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua>.

2. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні: *Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»*. Харків: «Право», 2013. Вип. 26. С. 109-117.

3. Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

4. Авдєєв О.О., Гораш О.С. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 2023. 29 (2), С. 51–63.

5. Donna M. Shaw, Cynthia M. Churchill, Russell Noyes Jr., Paul L. Loeffelholz: Criminal behavior and post-traumatic stress disorder in Vietnam veterans. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0010440X87900575>.

6. Бахмач А.О. Військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, як окрема соціальна група у контексті запобігання кримінальним правопорушенням. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 2024. 1 (31), С. 130–142.

7. Ann R. Auberry: PTSD: Effective Representation of a Vietnam Veteran in the Criminal Justice System. *Marquette Law Review*. Volume 68. Issue 4 Summer, 1985. P. 648-649.

8. Landy F. Sparr, MD; Michael E. Reaves, MD; and Roland M. Atkinson, MD. Military combat, posttraumatic stress disorder, and criminal behavior in Vietnam veterans. *Bull Am Acad Psychiatry Law*, Vol. 15, No. 2, 1987. P. 141-162.

9. Laura E. Watkins, Lauren M. Sippel, Robert H. Pietrzak, Rani Hoff, Ilan Harpaz-Rotem. Co-occurring aggression and suicide attempt among

veterans entering residential treatment for PTSD: The role of PTSD symptom clusters and alcohol misuse. *Journal of Psychiatric Research*, 2016. 31 p.

10. Miles SR, Dillon KH, Jacoby VM, et al. Changes in anger and aggression after treatment for PTSD in active duty military. *J. Clin. Psychol.* 2020. P. 493–507.

11. Anger, Hostility, and Aggression among Iraq and Afghanistan War Veterans Reporting PTSD and Subthreshold PTSD. Jakupcak M., Conybeare D., Phelps L., Hunt S., Holmes H.A., Felker B., Klevens M. & McFall M.E. *Journal of Traumatic Stress*, 20, 2007. P. 945-954.

12. Buss A.H. & Perry M.P. The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 1992. P. 452-459.

13. José Julián Javela¹, Marly Johana Bahamón¹, Diego Rivera²⁻³, & Rodrigo E. González-Reyes⁴. Analysis of the psychometric properties of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ) in Colombian adolescents. *Revista de Psicología Clínica con Niños y Adolescentes*. Vol. 10 no. 3- Septiembre 2023. P. 1-8.

14. Кількість випадків домашнього насильства зросла на 20%: МВС та Парламент працюють над посиленням відповідальності. URL: <https://mvs.gov.ua>.

References

1. Statystychna informatsiia pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2020 rik, za 2021 rik, za 2022 rik, za 2023 rik. Ofis Heneralnoho prokurora: veb-sait. URL: <https://gp.gov.ua>.

2. Kolodiazhnyi M.H. Kryminolohichna kharakterystyka viiskovykh zlochyniv v Uk-raini: *Zbirnyk naukovykh prats «Pytannia borotby zi zlochynnistiu»*. Kharkiv: «Pravo», 2013. – Vyp. 26. S. 109-117.

3. Dmytrenko N.A., Shkuta O.O. Zlochynnist u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: krymi-nolohichna kharakterystyka ta zapobihannia. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. 186 s.

4. Avdieiev O.O., Horash O.S. Osoblyvosti determinatsii viiskovykh kryminalnykh

- pravoporushen. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2023. 29 (2), S. 51–63.
5. Donna M. Shaw, Cynthia M. Churchill, Russell Noyes Jr., Paul L. Loeffelholz: Criminal behavior and post-traumatic stress disorder in Vietnam veterans. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0010440X87900575>.
6. Bakhmach A.O. Viiskovosluzhbovtsi, yaki braly uchast u boiovykh diiakh, yak ok-rema sotsialna hrupa u konteksti zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2024. 1 (31), S. 130–142.
7. Ann R. Auberry: PTSD: Effective Representation of a Vietnam Veteran in the Criminal Justice System. *Marquette Law Review*. Volume 68. Issue 4 Summer, 1985. P. 648-649.
8. Landy F. Sparr, MD; Michael E. Reaves, MD; and Roland M. Atkinson, MD. Military combat, posttraumatic stress disorder, and criminal behavior in Vietnam veterans. *Bull Am Acad Psychiatry Law*, Vol. 15, No. 2, 1987. P. 141-162.
9. Laura E. Watkins, Lauren M. Sippel, Robert H. Pietrzak, Rani Hoff, Ilan Harpaz-Rotem. Co-occurring aggression and suicide attempt among veterans entering residential treatment for PTSD: The role of PTSD symptom clusters and alcohol misuse. *Journal of Psychiatric Research*, 2016. 31 p.
10. Miles SR, Dillon KH, Jacoby VM, et al. Changes in anger and aggression after treatment for PTSD in active duty military. *J. Clin. Psychol.* 2020. P. 493–507.
11. Anger, Hostility, and Aggression among Iraq and Afghanistan War Veterans Reporting PTSD and Subthreshold PTSD. Jakupcak M., Conybeare D., Phelps L., Hunt S., Holmes H.A., Felker B., Klevens M. & McFall M.E. *Journal of Traumatic Stress*, 20, 2007. P. 945-954.
12. Buss A.H. & Perry M.P. The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 1992. P. 452-459.
13. José Julián Javela¹, Marly Johana Bahamón¹, Diego Rivera²⁻³ & Rodrigo E. González-Reyes⁴. Analysis of the psychometric properties of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ) in Colombian adolescents *Revista de Psicología Clínica con Niños y dolescentes*. Vol. 10 no. 3- Septiembre 2023. P. 1-8.
14. Kilkist vypadkiv domashnoho nasylstva zroslo na 20%: MVS ta Parla-ment pratsiuiut nad posylenням vidpovidalnosti. URL: <https://mvs.gov.ua>.

FACTORS INFLUENCING THE RISK LEVELS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES BY MILITARY PERSONNEL WHO HAVE PARTICIPATED IN COMBAT OPERATIONS AND THEIR TIMELY IDENTIFICATION: THE EXPERIENCE OF THE USA

National Aviation University
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: aabahmach@gmail.com

Purpose: to identify and classify factors that influence the risk levels of committing criminal offenses by military personnel who have participated in combat operations, and to explore the possibilities and methods for timely identification of such factors using the experience of studies conducted in the USA. **Research methods:** comparative analysis, system analysis, cognitive-analytical methods, and others. **Results:** studies conducted in the USA have confirmed that military personnel diagnosed with mental disorders, particularly post-traumatic stress disorder (PTSD), predominantly exhibit high levels of aggression. The deterioration of mental health is a significant internal factor that exerts a substantial negative impact on the aggressiveness of military personnel who have participated in combat operations, thereby increasing the risk of committing criminal offenses. Even in the absence of mental disorders or illnesses, a negative emotional state, particularly manifestations of anger and aggression, directly influences the risk of committing criminal offenses. The author concludes that the factors influencing the risk levels of committing criminal offenses by military personnel can be divided into external and internal factors. The primary factor affecting this risk is the deterioration of mental health among military personnel, which necessitates timely diagnosis. **Discussion:** the necessity and feasibility of mandatory diagnosis of the mental health condition of all military personnel who have participated in combat operations, with the aim of providing assistance to restore their mental health.

Key words: factors; risks; military personnel; criminal offenses; prevention; aggressiveness; testing.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2024

О. І. Ковтун,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0812-6460>

АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ У ДИСПОЗИЦІЯХ СТ. 180 КК УКРАЇНИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: kovtun.oleksii@ukr.net

Мета: комплексний аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, юридичні складі яких передбачені у диспозиціях ст. 180 Кримінального кодексу України (далі – КК України), з урахуванням положень теорії кримінального права. **Методи дослідження:** дедукції, формально-юридичний, логіко-юридичний, пізнавально-аналітичний, порівняльно-правового аналізу, герменевтичний та інші. **Результати:** запропоноване вирішення окремих важливих дискусійних питань об'єктивної сторони злочинів, юридичні складі яких передбачені у диспозиціях ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» КК України, зокрема, визначення «релігійного обряду» як обстановки вчинення кримінального правопорушення, тлумачення змісту терміну «примушування» з врахуванням змісту терміну «вимагання», вживання термінологічного звороту «форма вчинення суспільно небезпечного діяння». **Обговорення:** дослідження присвячене аналізу спірних питань об'єктивної сторони юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» КК України. Зокрема, тлумаченню термінів «перешкоджання», «примушування», «релігійний обряд», визначенню конкретних видів суспільно небезпечних діянь як форм вчинення злочину.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; об'єктивна сторона кримінального правопорушення; склад кримінального правопорушення; свобода віросповідання; кримінально-правовий захист прав людини.

Постановка проблеми та її актуальність. Ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» містить два юридичні складі злочинів «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» та «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». На даний момент глибокого наукового аналізу об'єктивної сторони цих юридичних складів злочинів не проводилося, усі дослідження мали загальний характер і включали аналіз більш широкого кола кримінальних правопорушень. Наприклад,

сьогодні немає визначення (тлумачення) багатьох термінів, що визначають елементи об'єктивної сторони у цих складах злочинів.

Актуальність цієї статті полягає у тому, що на загальнонауковому рівні об'єктивна сторона злочинів, юридичні складі яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, наразі, детально не досліджувалася. Аналіз змісту об'єктивної сторони цих складів злочинів дозволило автору врахувати особливу структуру побудови цієї кримінально-правової норми і дійти висновку, що вона складається із двох окремих складів злочинів, а об'єктивні сторони у цих складах дуже відрізняються між собою. Також, зали-

шається багато невизначених та дискусійних питань, зокрема, тлумачення змісту термінів «перешкодження», «примушування», «релігійний обряд». Це, в свою чергу, впливає на процес кваліфікації кримінально-правових діянь, склади яких передбачені у цій статті.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Тема об'єктивної сторони кримінального правопорушення досліджувалася багатьма ученими. Так, окремі аспекти, що стосуються теми цієї наукової статті досліджували такі учені-криміналісти: В.І. Борисов, В.К. Гришук, С.Я. Лихова, В.І. Маркін, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, О.С. Островський, Є.В. Пилипенко та інші.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, з урахуванням положень теорії кримінального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія кримінального права визначає об'єктивну сторону кримінального правопорушення одним з елементів складу кримінального правопорушення. Аналіз вітчизняної юридичної наукової літератури дозволяє сформулювати визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення як сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, що характеризують доступний для спостереження й вивчення зовнішній прояв кримінального правопорушення та включають у себе суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), суспільно небезпечні (злочинні) наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, а також місце, час, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину [1, с. 238].

Кримінальні правопорушення можуть мати матеріальні та формальні склади. У формальних – обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння, а у матеріальних – обов'язковими ознаками є суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідком. Також факультативними ознаками об'єктивної сторони є місце, час вчинення, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення. Однак, якщо

факультативна ознака прямо вказана у диспозиції статті, то вона розглядається як обов'язкова.

З «легкої руки» законодавця ст. 180 КК України «Перешкодження здійсненню релігійного обряду» містить два, практично, протилежні, юридичні склади злочинів. Це – незаконне перешкодження здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд та примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду. Щодо протилежності цих злочинів, слід зазначити, що вона, на нашу думку, впливає із протилежності термінів «перешкодження» та «примушування», що буде видно з подальшого дослідження. І також, в цьому випадку, ці злочини вчинюються з протилежною метою. Також треба відмітити, що ці два злочини не охоплюються назвою статті, таким чином, назва статті виглядає вужчою за її зміст.

У юридичному складі злочину «Незаконне перешкодження здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, які прямо вказані є: *суспільно небезпечне діяння* – незаконне перешкодження здійсненню релігійного обряду, *суспільно небезпечні наслідки* – зрив релігійного обряду або створення загрози його зриву та *обстановка вчинення злочину* – здійснення релігійного обряду або сам релігійний обряд.

Так, суспільно небезпечним діянням у цьому юридичному складі злочину є незаконне перешкодження здійсненню релігійного обряду, яке, на нашу думку, може виражатися у конкретних діях, які уже є формами вчинення злочину. Суспільно небезпечне діяння, як і форми його вчинення, можуть мати вигляд як дії так і бездіяльності. Словник української мови тлумачить термін «перешкоджати» як бути перепорою для чого-небудь [2]. Тобто, «перешкодження» у цьому юридичному складі злочину як злочинне діяння означає створення віруючим чи священнослужителям будь-яких перепон, якими ускладнюється чи унеможливується здійснення релігійного обряду. Наприклад, молитва

може бути загальна та особиста. Так, особиста молитва потребує внутрішньої концентрації, тому будь-які зовнішні чинники можуть відволікати людину неї. Якщо діяння умисні і вчинюються з метою перешкодження здійсненню релігійного обряду, то вчинене слід розглядати як злочин, відповідальність за який передбачена у ч. 1 ст. 180 КК України.

Також, ми вважаємо, що вживаючи ознаку «незаконність» законодавець підкреслює, що перешкодження здійсненню релігійного обряду може бути й законним. Це випадки, коли релігійний обряд здійснюється, наприклад, або забороненою рішенням суду релігійною організацією, або у забороненому місці, або у заборонений час тощо. Так, В.О. Навроцький зазначає, що вказівка на незаконність діяння є ознакою, яка допомагає відрізнити злочинне посягання від правомірної поведінки та дозволяє розмежувати злочин від інших правопорушень та від правомірних діянь [3, с. 153].

В той же час, А.І. Турій, на нашу думку, помилково вважає, що перелік місць проведення релігійних обрядів є виключним, і що такі обряди можна безперешкодно проводити тільки у таких місцях: в будинках і квартирах громадян; в крематоріях і місцях окремих поховань; на кладовищах; в різних установах організацій релігійного характеру; в місцях, де проводиться паломництво; в культових будівлях і на прилеглих до них територіях [4]. Вважаємо, що цей висновок абсолютно не обґрунтований та такий, що суперечить законодавству України. Так, у ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Україною у 1997 році вказано, що «свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [5]. Тому, зазвичай, дозвіл на здійснення релігійного обряду отримувати не потрібно, він може здійснюватися у будь-якому незабороненому місці, у будь-який незаборонений час. В окремих випадках для здійснення релігійного обряду може бути необхідним дозвіл, наприклад, у військових ча-

стинах, місцях позбавлення волі, лікарнях тощо. У таких ситуаціях, на нашу думку, перешкодження здійсненню релігійного обряду якраз може бути законним.

На відміну від злочинної дії злочинна бездіяльність у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України – це пасивна поведінка суб'єкта цього злочину щодо невчинення певних дій, які він зобов'язаний був та/або міг вчинити, щоб запобігти перешкодженню здійсненню релігійного обряду. Це може бути бездіяльність службових осіб органів, від яких залежить безперешкодне здійснення релігійного обряду; працівників правоохоронного органу, які відповідають за забезпечення громадського порядку. Зокрема, норма, що міститься у ст. 180 КК України спрямована на кримінально правову охорону права на свободу віросповідання, яке закріплене у міжнародних правових актах, ратифікованих Верховною Радою України, у Конституції України та у законодавстві України. Якщо, наприклад, працівники правоохоронних органів керуються незаконними наказами або нормативними актами, що суперечать законодавству України і це призводить до зриву релігійного обряду або загрози його зриву, то вони, очевидно, вчинюють злочин, відповідальність за який передбачена у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, тому що права і свободи людини вище за підзаконний нормативний акт.

Суспільно небезпечними наслідками у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є фактичний зрив релігійного обряду. На нашу думку, це кримінальне правопорушення є злочином з формально-матеріальним складом і вважається закінченим або з моменту поставлення релігійного обряду під загрозу зриву (формальний склад), або з моменту зірвання релігійного обряду, тобто неможливості його проводити або продовжувати (матеріальний склад). Так, Є.В. Пилипенко дотримується думки, що кримінальне правопорушення, яке полягає в перешкодженні діяльності, є закінченим з моменту вчинення певних дій (бездіяльності), спрямованих на перешкодження реалізації права іншої особи на здійснення певної діяльності незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити потерпілому здійснювати відповідну діяль-

ність [6, с. 4]. Але, на відміну від цієї точки зору, В.І. Маркін вважає, що ознака об'єктивної сторони «загроза зриву релігійного обряду» є наслідком та введена законодавцем до диспозиції для того, щоб уникнути суб'єктивного фактору при настанні більш тяжкого наслідку – зриву релігійного обряду. Цей науковець вважає, що при «загрозі зриву релігійного обряду» є випадки, коли один священнослужитель продовжує релігійний обряд, а інший може припинити його здійснення [7, с. 587].

Обставинкою вчинення злочину у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є «релігійний обряд» або «здійснення релігійного обряду». Ця норма, за своєю суттю, є бланкетною, але, на жаль, законодавець не надав визначення термінологічного звороту «релігійний обряд» не тільки у кримінальному законі, але й навіть у спеціальному Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» [8], який регулює відносини у сфері свободи совісті та релігії. Однак, без цього визначення не можлива кваліфікація злочинів, склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України. На нашу думку, релігійний обряд є складовою релігійної діяльності, пов'язаної зі сповіданням і поширенням віруючими своєї віри та складає сукупність встановлених правилами (канонами) релігійних організацій та визначених релігійними звичаями індивідуальних чи колективних дій віруючих, спрямованих на встановлення відносин з надприродними об'єктами або поклоніння їм.

Форми вчинення перешкоджання здійсненню релігійного обряду полягають у певній послідовності дій, спрямованих на вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України. І хоча, форми вчинення цього злочину прямо не вказані у диспозиції ч. 1, але вони мають значення для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння. На нашу думку, форми вчинення суспільно небезпечного діяння «перешкоджання здійсненню релігійного обряду» можуть виражатися, зокрема, у діях, наприклад:

- перешкоджання доступу до місця здійснення релігійного обряду (це може бути як релігійна будівля (наприклад, храм або моли-

товний дім) або будь-яка будівля, так і певна територія, на якій здійснюється релігійний обряд);

- перешкоджання у вигляді вигуків, скандувань, вмикання гучної музики з використанням гучномовців та іншої звукопідсилювальної техніки;

- перешкоджання наданню комунальних послуг, необхідних для нормального здійснення релігійного обряду (вимкнення електроенергії, опалення, води тощо).

Також цей злочин може бути вчинений шляхом бездіяльності, наприклад:

- незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду шляхом обмеження доступу до храму або доступу на певну територію, на якій знаходиться храм;

- перешкоджання здійсненню релігійного обряду шляхом видання незаконних наказів чи розпоряджень органами державної влади або місцевого самоврядування (наприклад, заборона хресної ходи або відспівування при похованні);

- перешкоджання службовими особами чи працівниками правоохоронних органів здійсненню релігійного обряду шляхом невчинення діянь, які вони повинні були вчинити для запобігання дій, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України.

Час вчинення кримінального правопорушення, як ознака об'єктивної сторони, є необхідною умовою для його кваліфікації та включає кілька моментів (коротких проміжків часу) таких як початок, продовження, припинення та завершення, які відображають етапи його існування та розвитку [9, с. 260]. Моментом закінчення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України слід вважати час, коли внаслідок вчиненого перешкоджання здійсненню релігійного обряду він був недопущений, зірваний чи припинений, або був поставлений під загрозу зриву, але в дійсності не був зірваний, недопущений чи припинений [10, с. 199]. Місце, знаряддя та засоби вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не впливають на кваліфікацію.

У юридичному складі злочину «Примусування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення

релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, які прямо вказані у диспозиції є: *суспільно небезпечне діяння* – примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду та *спосіб вчинення злочину* – шляхом фізичного або психічного насильства. Разом із тим, «священнослужитель» тут є потерпілим і є обов'язковою ознакою об'єкта злочину, а «релігійний обряд» – метою як обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину. На нашу думку, злочин, склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є злочином з формальним складом і вважається закінченим з моменту застосування до священнослужителя фізичного або психічного насильства з метою примушування його до проведення релігійного обряду.

Суспільно небезпечне діяння, яке полягає у примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є конститутивною, тобто без цієї ознаки не можлива кваліфікація. У загальному вживанні «примушування» означає вимагання в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання. У Словнику української мови термін «примушування» означає вимагання у кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання [2].

Однак, на нашу думку, у цьому складі злочину, це вимагання здійснюється не просто незалежно від волі потерпілого чи бажання, а обов'язково проти його волі чи бажання, ще й шляхом фізичного або психічного насильства [11, с. 337]. Фактично, злочинне діяння «примушування» як ознака об'єктивної сторони реалізується у формі вимоги (за аналогією зі ст. 189 «Вимагання» КК України) способом фізичного або психічного насильства до спеціального потерпілого (священнослужителя) здійснити «релігійний обряд». Вимога як ознака вимагання означає викладену в рішучій формі пропозицію до потерпілого провести релігійний обряд [12, с. 589]. Тобто злочинне діяння «примушування» фактично і є вимогою здійснити релігійний обряд. Але ми вважаємо, що в цьому

складі злочину вимагання вчиняється не просто всупереч волі чи бажанню потерпілого, а й із застосуванням насильства. У даній ситуації не важливо, чи може фактично провести священнослужитель цей релігійний обряд, чи ні.

Самих форм вчинення суспільно небезпечного діяння «примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» може бути доволі багато. Це ті, що суперечать внутрішньому переконанню священнослужителя та/або керівними документам, настановам релігійної організації, так і ті, які він відмовляється проводити із небажання або з якихось інших причин, наприклад:

- вимога відспівати померлу (загиблу) людину, якщо вона не належала при житті до цієї релігійної організації (наприклад, не хрещена у цій релігійній організації) і це заборонено керівними документами релігійної організації;

- вимога відспівати померлу (загиблу) тварину, якщо це заборонено керуючими документами релігійної організації;

- вимога повінчати людей, які не належать до цієї релігійної організації (наприклад, не хрещені у цій організації), або вони не зареєстрували свій шлюб відповідно до законодавства України, або вони однієї статі і це заборонено керівними документами релігійної організації;

- вимога службових осіб, які представляють державу чи за власною ініціативою, до священнослужителя взяти участь у релігійному обряді з представниками інших релігійних організацій (і це заборонено керівними документами релігійної організації) тощо.

Спосіб вчинення злочину «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є конститутивною ознакою об'єктивної сторони складу злочину та проявляється у формі фізичного або психічного насильства [11, с. 336].

На нашу думку, слід погодитись із В.О. Навроцьким, який зазначає, що під психічним насильством розуміють погрозу, тобто вплив на психіку особи, а насильство розуміють тільки як фізичне насильство, тому у

ч. 2 ст. 180 КК України слово «фізичне» слід виключити і термінологічний зворот «фізичного або психічного насильства» замінити на «насильства або погрози» [3, с. 180-181].

Також, ми погоджуємось з думкою окремих авторів, які вважають, що окрім фізичного та психічного насильства існує ще й психофізичне, як змішана форма насильства, тому сполучник «або» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, на нашу думку, не відображає усіх можливих форм примушування, краще було б змінити його на сполучники «та/або» [12, с. 589].

Обстановка вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є «релігійний обряд», який у цьому складі злочину може носити будь-який характер (хрещення, вінчання, відспівування тощо). Головним є те, що священнослужителя примушують проводити його проти своєї волі.

Часом вчинення злочину вважається момент застосування фізичного та/або психічного насильства, тобто злочин є формальним. Місце, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України кваліфікацію не впливають.

Висновки. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони у юридичному складі злочину, передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та обстановка вчинення злочину. «Перешкоджання» як суспільно небезпечне діяння у даному складі злочину може бути як у вигляді дії, так і бездіяльності. Перелік місць проведення релігійних обрядів не є виключним, а дозвіл на здійснення релігійного обряду отримувати не потрібно, за виключенням окремих випадків. Суспільно небезпечним наслідком є фактичний зрив релігійного обряду. Обставиною вчинення злочину є «релігійний обряд» або «здійснення релігійного обряду». Моментом закінчення злочину слід вважати час, коли релігійний обряд був недопущений, зірваний чи припинений, або був поставлений під загрозу зриву.

У юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення

релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є: суспільно небезпечне діяння та спосіб вчинення злочину. Суспільно небезпечне діяння полягає у примушуванні священнослужителя до проведення релігійного обряду. «Примушування» як ознаку об'єктивної сторони треба розуміти як конкретну вимогу (за аналогією зі ст. 189 «Вимагання» КК України). Способом вчинення злочину «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» є фізичне або психічне насильство. Обставиною вчинення злочину є «релігійний обряд», а часом вчинення злочину є момент застосування фізичного та/або психічного насильства.

Підсумовуючи вищевикладене, слід дійти висновку, що об'єктивна сторона як елемент складу кримінального правопорушення у злочинах, складі передбачені диспозиціями ст. 180 КК України, недостатньо досліджена. Це призводить до проблем щодо формулювання юридичних складів злочинів, передбачених у цій статті, а також пов'язаних із тлумаченням та кваліфікацією діянь за цією статтею. Все це підкреслює необхідність подальшого дослідження як теоретичного, так і практичного характеру.

Література

1. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Вид. 2-ге, змін. та допов. Львів, 2019. 666 с.
2. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <https://sum.in.ua> (дата звернення: 15.05.2024).
3. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
4. Андрій Турій. Відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду. *Turii & Partners*: веб-сайт. URL: <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-pereshkodzhannya-zdijsnennju-religijnogo-obryadu/> (дата звернення: 03.06.2024).
5. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст). WWW.COE.INT: веб-сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european->

convention-on-human-rights-and-its-protocols (дата звернення: 03.06.2024).

6. Пилипенко Є.В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка МВС України. Сєверодонецьк, 2018. 228 с.

7. Маркін В.І. Ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» Кримінального кодексу України: недоліки та шляхи їх усунення. *Форум права*. 2011. № 2. С. 585–589.

8. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України 23 квіт. 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/987-12#Text> (дата звернення: 03.06.2024).

9. Андрій Вознюк. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 258-262.

10. Ковтун О.І. Загальна характеристика юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум*: матеріали форуму, 18 трав. 2023 р. м. Київ: Національний авіаційний університет, 2023. С. 198-200.

11. Ковтун О.І. Зміст примушування як суспільно-небезпечного діяння у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи*: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лют. 2024 р. Тернопіль, 2024. С. 336-338.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ, 2019. 1384 с.

References

1. Hryshchuk V.K. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: navch. posib. dlia studentiv, kursantiv, aspirantiv, doktorantiv, nauk.-ped. pratsivnykiv yuryd. fak. zakl. vyshch. osvity. Vyd. 2-he, zmin. ta dopov. Lviv, 2019. 666 s.

2. Slovnyk ukrainskoi movy: Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970-1980). URL: <https://sum.in.ua> (data zvernennia: 15.05.2024).

3. Navrotskyi V.O. Naskrizni kryminalno-pravovi poniattia: navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 376 s.

4. Andrii Turii. Vidpovidalnist za pereshkodzhannia zdiisnenniu relihiinoho obriadu. *Turii & Partners*: veb-sait. URL: <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-pereshkodzhannia-zdiisnenniu-relijijnogo-obryadu/> (data zvernennia: 03.06.2024).

5. Ievropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (povnyi tekst). *WWW.COE.INT*: veb-sait. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (data zvernennia: 03.06.2024).

6. Pylypenko Ye.V. Pereshkodzhannia diialnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. Nauk: 12.00.08 / Luhansk. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenka MVS Ukrainy. Sievierodonetsk, 2018. 228 s.

7. Markin V.I. St. 180 «Pereshkodzhannia zdiisnenniu relihiinoho obriadu» Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: nedoliky ta shliakhy yikh usnennia. *Forum prava*. 2011. № 2. С. 585-589.

8. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy 23 kvit. 1991 r. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/987-12#Text> (data zvernennia: 03.06.2024).

9. Andrii Vozniuk. Chas vchynennia zlochynu: aktualni problemy kryminalno-pravovoho rozuminnia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 3. С. 258-262.

10. Kovtun O.I. Zahalna kharakterystyka yurydychnykh skladiv zlochyniv, peredbachenykh u dyspozytsiakh st. 180 KK Ukrainy. *VI Mizhnarodnyi molodizhnyi naukovyi yurydychnyi forum: materialy forumu*, 18 trav. 2023 r. m. Kyiv: Natsionalnyi aviatsiinyi universytet, 2023. S. 198-200.

11. Kovtun O.I. Zmist prymshuvannia yak suspilno-nebezpechnoho diiannia u dyspozytsii ch. 2 st. 180 KK Ukrainy. *Pravova paradyhma vidnovlennia Ukrainy: problemy ta perspektyvy*: Materialy KhIV Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, m. Kyiv, Natsionalnyi aviatsiinyi universytet, 23 liut. 2024 r. Ternopil, 2024. S. 336-338.

12. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy / za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavroniuka. 11-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv, 2019. 1384 s.

ANALYSIS OF THE OBJECTIVE SIDE OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED FOR IN THE DISPOSITIONS OF ART. 180 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

National Aviation University
Liubomyra Huzara, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: kovtun.oleksii@ukr.net

Purpose: a comprehensive analysis of the objective aspect of criminal offenses, the legal compositions of which are stipulated in the provisions of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, considering the principles of criminal law theory. **Research methods:** deduction, formal-legal, logical-legal, cognitive-analytical, comparative-legal analysis, hermeneutic, and others **Results:** the proposed resolution of certain significant contentious issues regarding the objective elements of crimes defined in the provisions of Article 180 "Obstruction of Religious Worship" of the Criminal Code of Ukraine, specifically, the definition of "religious worship" as the circumstances of the commission of a criminal offense, the interpretation of the term "coercion" in light of the term "extortion" and the use of the terminological phrase "form of committing a socially dangerous act". **Discussion:** the study is dedicated to analyzing contentious issues concerning the objective aspect of the legal compositions of crimes stipulated in the provisions of Article 180 "Obstruction of the Performance of a Religious Rite" of the Criminal Code of Ukraine. Specifically, it addresses the interpretation of the terms "obstruction", "coercion", "religious rite" and the identification of specific types of socially dangerous acts as forms of committing a crime. Since criminal law theory defines the objective aspect of a criminal offense as one of the elements of the composition of a criminal offense, an analysis of domestic legal scientific literature allowed us to formulate the definition of the objective aspect of the composition of a criminal offense as a set of features prescribed by the law on criminal liability. These features characterize the observable and examinable external manifestation of the criminal offense and include the socially dangerous act (action or inaction), socially dangerous (criminal) consequences, and the causal link between the act and the consequences, as well as the place, time, context, method, tools, and means of committing the crime.

Key words: criminal offense; objective aspect of a criminal offense; composition of a criminal offense; freedom of religion; criminal-legal protection of human rights.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2024

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19082

УДК 343:347.23(045)

І. Ф. Літвінова,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-8728>

В. С. Голух,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

ПЕРЕДАЧА, ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ АБО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, 6904292@stud.nau.edu.ua

***Метою** статті про передачу, примусове відчуження або вилучення майна під час воєнного стану є розкриття правових, економічних та соціальних аспектів, пов'язаних із цим процесом в умовах надзвичайних ситуацій. У статті аналізуються законодавчі підстави та механізми реалізації таких дій, розглядається вплив на власників майна, а також оцінюється ефективність і справедливість цих заходів з точки зору захисту національної безпеки та громадських інтересів. Така тематика важлива для розуміння балансу між державними потребами та правами громадян, особливо у контексті сучасних викликів і загроз. **Методи дослідження:** у статті використовуються методи порівняльного аналізу, правового моделювання, що дозволяють детально дослідити законодавчі норми, практичні приклади і наслідки примусового відчуження майна під час воєнного стану. Також застосовується метод аналізу документів для глибокого розуміння правових і соціально-економічних аспектів цієї проблематики. **Результати** дослідження показують, що примусове відчуження або вилучення майна під час воєнного стану, хоча і виправдане з точки зору національної безпеки, викликає значні правові та соціальні виклики. Зокрема, виявлено, що існуючі законодавчі механізми не завжди забезпечують адекватну компенсацію власникам, що може призводити до соціальної напруги та зменшення довіри до державних інституцій. Аналіз показав, що успішна реалізація таких заходів вимагає прозорих процедур, чіткого регулювання і постійного контролю для мінімізації негативних наслідків для громадян та економіки. **Обговорення:** у ході обговорення було виявлено, що, хоча примусове відчуження майна під час воєнного стану є необхідним заходом для забезпечення національної безпеки, існує потреба в удосконаленні правових і адміністративних механізмів для його реалізації. Важливо, щоб процеси відчуження були максимально прозорими та справедливими, з чіткими критеріями для визначення об'єктів відчуження і механізмами компенсації для постраждалих власників. Особлива увага повинна приділятися запобіганню зловживанням і корупційним проявам у цій сфері, а також забезпеченню належного балансу між інтересами держави та правами громадян.*

***Ключові слова:** воєнний стан; примусове відчуження; вилучення майна; національна безпека; компенсація власникам.*

Постановка проблеми та її актуальність. Війна, що охопила Україну, принесла з собою не лише людські втрати і руйнування, але й

створила нові виклики для правової системи країни, зокрема у сфері захисту прав власності. Однією з найгостріших проблем у цих умовах

стало питання передачі, примусового відчуження або вилучення майна. Держава, змушена забезпечувати оборону і безпеку своїх громадян, має право вдаватися до таких заходів. Проте, це право має бути врівноважене з конституційними гарантіями захисту приватної власності.

Актуальність цієї проблеми особливо відчутна у контексті масштабних руйнувань, що охопили мільйони квадратних метрів житлової і комерційної нерухомості, а також іншого майна. Відновлення інфраструктури та економіки потребує значних ресурсів, і використання переданого або вилученого майна може стати одним з важливих джерел для цього. Водночас, порушення прав власності може спричинити соціальну напругу та конфлікти, що додатково ускладнює ситуацію. В умовах воєнного стану важливо забезпечити прозорість і законність процедур передачі та вилучення майна, а також своєчасну і справедливу компенсацію власникам. Це сприятиме не лише збереженню прав громадян, але й зміцненню суспільної довіри до держави у складний період війни.

Усвідомлюючи важливість захисту прав власності, Україна прийняла Закон «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [1], який регулює ці процеси. Цей закон має на меті забезпечити баланс між державною необхідністю та правами громадян, визначаючи чіткі процедури та гарантії компенсації. Однак, успішне вирішення цієї проблеми потребує не лише нормативної бази, але й ефективного її застосування на практиці. Тому особлива увага має бути приділена прозорості та підзвітності дій влади, що сприятиме захисту прав власників та збереженню соціальної стабільності в країні.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про складність і багатогранність проблеми передачі, примусового відчуження або вилучення майна під час воєнного стану. Наприклад, О. Коренцов у своїй роботі «Примусове відчуження майна під час воєнного стану: адміністративно-правовий аспект» [2] детально досліджує адміністративно-правові аспекти цього питання, акцентуючи увагу на чинному зако-

нодавстві та практиці його застосування. Він підкреслює, що необхідно вдосконалювати законодавчу базу, аби забезпечити баланс між державною необхідністю та правами власності громадян.

Різні аспекти управління майном розглядалися в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Передача, примусове відчуження або вилучення майна комунальної власності досліджували науковці, такі як Т. Лебеда, М. Лелюк, О. Нема, Н. Сментина, тоді як управління майном державної власності було предметом досліджень А. Авер'янова, В. Джарти, А. Захарченка, В. Пількевича. Теоретико-правові засади управління майном розглядали у своїх працях Т. Боднар, М. Машенко, В. Щербина. Проте, незважаючи на науковий інтерес до цієї проблематики, в умовах воєнного стану управління майном, зокрема питання передачі, примусового відчуження або вилучення майна, має свої характерні особливості, що потребують детального вивчення та наукового обґрунтування.

Метою передачі, примусового відчуження або вилучення майна під час воєнного стану є забезпечення обороноздатності держави, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, підтримка життєдіяльності населення та відновлення економіки. Це включає розміщення військових, будівництво фортифікацій, вилучення і відновлення пошкодженого майна, створення притулків для тих, хто втратив домівки, та забезпечення товарами першої необхідності. Водночас, ці заходи повинні здійснюватися з дотриманням принципів справедливості та пропорційності, забезпеченням справедливої та своєчасної компенсації власникам майна, а також дотриманням законних процедур. Лише так можна досягти балансу між державними інтересами та правами громадян, забезпечуючи довіру суспільства до дій влади в умовах надзвичайних обставин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з російською військовою агресією проти України, Президент України запровадив воєнний стан згідно з Указом № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. Згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-

VIII від 12 травня 2015 року, визначено основні положення, процедуру впровадження, гарантії прав і свобод громадян, а також права і законні інтереси юридичних осіб та створення військових адміністрацій [3].

Відповідно до чинного законодавства, воєнний стан – це «спеціальний правовий режим, який запроваджується на території України або в окремих її регіонах у разі збройної агресії або загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України. Цей режим надає відповідним органам державної влади та органам місцевого самоврядування необхідні повноваження для нейтралізації загрози, відбиття збройної агресії та забезпечення національної безпеки. Він також передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, визначаючи строки дії цих обмежень» [3].

У регіонах, де запроваджено воєнний стан, для забезпечення дотримання Конституції та законів України, реалізації заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту населення, громадської безпеки і порядку, а також охорони прав і законних інтересів громадян, можуть створюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Ці адміністрації мають спеціальні повноваження в управлінні майном, що включають наступні положення: 1) керування об'єктами житлово-комунального господарства, побутових, торговельних послуг, транспорту та зв'язку, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, забезпечуючи їх належне утримання та ефективне функціонування на належному рівні та якості послуг для населення; 2) встановлення частки прибутку для підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності територіальних громад, яка повинна бути перерахована до місцевого бюджету; 3) управління майном, яке є у комунальній власності територіальної громади (за винятком питань відчуження, включаючи приватизацію комунального майна та здачу в оренду на строк більше одного року); 4) використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових

цілей; 5) примусове вилучення майна, що знаходиться у комунальній або приватній власності, а також вилучення майна державних підприємств та державних господарських об'єднань для потреб держави на підставі відповідних документів; 6) вилучення електронного комунікаційного обладнання, телевізійної, відео- та аудіоапаратури, комп'ютерів та інших технічних засобів у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, а також у громадян у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану; 7) керування об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст та районів у містах, що перебувають в управлінні районних та обласних рад (за винятком питань відчуження, включаючи приватизацію таких об'єктів); 8) зупинення роботи приймально-передавальних радіостанцій індивідуального і колективного користування та обробки інформації через комп'ютерні мережі; 9) визначення порядку використання фонду захисних споруд цивільного захисту.

У умовах воєнного стану набувають чинності нові методи використання майна та суб'єкти його управління. Найбільш розповсюдженими і необхідними методами управління майном є примусове відчуження та вилучення майна всіх форм власності. Зокрема, стаття 41 Конституції України зазначає, що «...ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним, але примусове відчуження об'єктів права приватної власності допускається лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості» [4]. Однак законодавство дозволяє примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості лише в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Згідно з Цивільним кодексом України «...у разі воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з подальшим повним відшкодуванням його вартості. Якщо майно повертається власникові, його право власності на це майно відновлюється, і власник зобов'язаний повернути отриману у

зв'язку з реквізицією грошову суму або річ, з врахуванням розумної плати за використання цього майна» [5].

Аналізуючи питання відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану, важливо розуміти різницю між цими способами управління. Примусове відчуження майна передбачає позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, яке може бути у приватній або комунальній власності. Таке майно переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану, за умови попереднього відшкодування його вартості власнику. Вилучення майна, з іншого боку, означає позбавлення державних підприємств або державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою передачі його для потреб держави в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану [6].

Отже, відмінність полягає у тому, що примусове відчуження майна стосується об'єктів як комунальної, так і приватної власності, з компенсацією їх вартості, тоді як вилучення відбувається лише за рахунок державного майна і без компенсації. Крім того, рішення про примусове відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану приймається військовим командуванням узгоджено з місцевими державними органами або виконавчим органом відповідної місцевої ради. В районах, де тривають бойові дії, таке узгодження може бути відсутнє.

Слід зазначити, що для поліпшення та оптимізації процедур і механізмів проведення примусового відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану, Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану» № 7605 [7]. Цими змінами передбачено: примусове вилучення обладнання на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України за пропозицією обласної військової адміністрації, яке може використовуватися для діяльності обо-

ронно-промислового комплексу; компенсацію за відчужене майно, що провадиться за рахунок коштів державного бюджету (протягом п'яти наступних бюджетних періодів); можливу передачу рухомого та нерухомого майна у управління Національного агентства з питань виявлення, розгляду та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Ці нововведення спрямовані на зміцнення економічної безпеки країни та захисту її суверенітету та територіальної цілісності.

У період воєнного стану об'єкти комунальної власності можуть бути передані у державну власність безоплатно. Ініціатором такої передачі для задоволення потреб держави в умовах воєнного стану є військове командування. Передача об'єктів права комунальної власності відповідних територіальних громад здійснюється за рішенням рад цих громад, а передача об'єктів права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають в управлінні районних та обласних рад – за рішенням відповідних рад. Якщо місцева рада не може ухвалити рішення про передачу комунального майна у державну власність, таке рішення може бути прийняте головою сільської, селищної, міської ради, головою районної у місті, районної, обласної ради або їх заступником. Передача комунального майна в державну власність оформлюється актом приймання-передачі, який підписується відповідними посадовими особами та уповноваженою особою військового командування.

При примусовому відчуженні майна, особливістю є те, що право власності на це майно виникає з моменту підписання акту приймання-передачі.

Необхідно відзначити, що це суперечить вимогам законодавства щодо державної реєстрації прав на нерухомість. Згідно зі статтею 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», права на нерухоме майно виникають лише з моменту такої реєстрації [8]. Момент виникнення права власності має велике значення для ефективного захисту учасників майнових відносин і може стати причиною подальших судових суперечок.

Майно, яке підлягає примусовому відчуженню, оцінюється відповідно до законодавства, що регулює процедури оцінки майна, майнових прав і професійної оціночної діяльності. Згідно з Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінку діяльності в Україні», такий процес передбачає проведення рецензування об'єктів оцінки вартості, яке є обов'язковим як для державного майна, так і для майна територіальних громад. Рецензування здійснюється кваліфікованими оцінювачами, які мають не менше трьох років практичного досвіду в оціночній діяльності і є членами експертних рад саморегулювальних організацій оцінювачів. Цей процес є платним, а відбір оцінювачів здійснюється на конкурсній основі [9].

Право на компенсацію вартості майна у разі його примусового відчуження в умовах воєнного стану належить як юридичним особам комунальної та приватної форм власності, так і фізичним особам або їх правонаступникам, у яких майно було відчужено (будівлі, споруди, транспортні засоби тощо) для потреб держави.

Повне відшкодування вартості примусово відчуженого майна ґрунтується на документі, що містить оцінку незалежної оціночної вартості майна на момент його оцінки, що здійснюється у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження [6].

Після скасування правового режиму воєнного стану, колишній власник майна або особа, яку він уповноважив, може звернутися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки у місці відчуження майна. Для отримання наступної повної компенсації вони подають заяву разом з актом та документом, що містить оцінку вартості майна [6].

Якщо примусово відчужене майно зберігається у задовільному стані, а колишній власник має бажання його повернути після завершення воєнного стану, це повернення відбувається через судовий процес. Рішення суду, яке набрало законної сили, є підставою для такого повернення. Судовий порядок також застосовується у випадках спорів, пов'язаних з відшкодуванням вартості примусово відчуженого майна.

Одним із способів управління майном, включаючи його управління під час воєнного стану, залишається оренда об'єктів державної та комунальної власності, з внесенням змін до чинного законодавства. Ці зміни відкривають нові можливості, включаючи можливість релокації бізнесу з прифронтових регіонів [10].

Висновки. Аналіз показує, що в умовах воєнного стану способи управління майном мають специфічні особливості і спрямовані на ефективне використання державного і комунального майна для військово-оборонних цілей та національної безпеки, підтримки та розвитку бізнесу. Механізми передачі, примусового відчуження та вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави є обґрунтованими і необхідними.

Проте питання захисту прав власності залишається надзвичайно актуальним, особливо в умовах воєнного стану. Цікавість цьому питанню виявляється як серед науковців, так і серед практиків, оскільки під час практичного застосування законодавства виявлені певні прогалини, які потребують внесення змін до відповідних нормативних актів. Це необхідно для формування ефективного механізму використання майна та захисту прав власників.

Література

1. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»: прийнятий 17 трав. 2012 р. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

2. Остапенко А.А. Майнові права як об'єкт примусового відчуження у період воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 5. 2023. С. 33-39. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/8.pdf (дата звернення: 11.06.2024).

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану»: прийнятий 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

4. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

5. Цивільний кодекс України: від 16 січ. 2003 р. № 435-IV: станом на 27.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

6. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»: прийнятий 17 трав. 2012 р. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану»: прийнятий 15 серп. 2022 р. № 7605. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40137> (дата звернення: 11.06.2024).

8. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»: прийнятий 1 лип. 2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

9. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»: прийнятий 12 лип. 2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану»: прийнята 27 трав. 2022 р. № 634. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.06.2024).

References

1. Zakon Ukrainy «Pro peredachu, prymusove vidchuzhennya abo vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu»: pryynyaty 17 trav. 2012 r. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

2. Ostapenko A.A. Maynovi prava yak ob"yekt prymusovoho vidchuzhennya u period voyennoho stanu. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yuryspru-*

dentsiyi № 5. 2023. S. 33-39. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/8.pdf (data zvernennya: 11.06.2024).

3. Zakon Ukrainy «Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu»: pryynyaty 12 trav. 2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

4. Konstytutsiya Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

5. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. № 435-IV: stanom na 27.04.2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

6. Zakon Ukrainy «Pro peredachu, prymusove vidchuzhennya abo vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu»: pryynyaty 17 trav. 2012 r. № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

7. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo optymizatsiyi deyakykh pytan' prymusovoho vidchuzhennya ta vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho stanu»: pryynyaty 15 serp. 2022 r. № 7605. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40137> (data zvernennya: 11.06.2024).

8. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reyestratsiyu rechovykh prav na nerukhome mayno ta yikh obtyazhen'»: pryynyaty 1 lyp. 2004 r. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

9. Zakon Ukrainy «Pro otsinku mayna, maynovykh prav ta profesiynu otsinochnu diyal'nist' v Ukraini»: pryynyaty 12 lyp. 2001 r. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro osoblyvosti orendy derzhavnoho ta komunal'noho mayna u period voyennoho stanu»: pryynyata 27 trav. 2022 r. № 634. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 11.06.2024).

Iryna Litvinova, Vladyslav Holukh

**TRANSFER, COMPULSORY ALIENATION OR SEIZURE
OF PROPERTY DURING MARTIAL LAW**

National Aviation University
Lubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, 6904292@stud.nau.edu.ua

*The purpose of the article on the transfer, expropriation or seizure of property during martial law is to disclose the legal, economic and social aspects related to this process in emergency situations. The article analyzes the legal grounds and mechanisms for implementing such actions, considers the impact on property owners, and assesses the effectiveness and fairness of these measures in terms of protecting national security and public interests. This topic is important for understanding the balance between state needs and the rights of citizens, especially in the context of current challenges and threats. **Research methods:** the article uses the methods of comparative analysis and legal modeling, which allow for a detailed study of legislative norms, practical examples and consequences of expropriation of property during martial law. The author also uses the method of document analysis for a deeper understanding of the legal and socio-economic aspects of this issue. **The results** of the study show that the forced alienation or seizure of property during martial law, although justified from the point of view of national security, raises significant legal and social challenges. In particular, it was found that existing legal mechanisms do not always provide adequate compensation to owners, which can lead to social tension and a decrease in trust in state institutions. The analysis showed that successful implementation of such measures requires transparent procedures, clear regulation and constant monitoring to minimize negative consequences for citizens and the economy. **Discussion:** the discussion revealed that while the expropriation of property during martial law is a necessary measure to ensure national security, there is a need to improve the legal and administrative mechanisms for its implementation. It is important that the expropriation processes are as transparent and fair as possible, with clear criteria for determining the objects of expropriation and compensation mechanisms for affected owners. Particular attention should be paid to preventing abuses and corruption in this area, as well as to ensuring a proper balance between the interests of the state and the rights of citizens.*

***Key words:** martial law; eminent domain; expropriation of property; national security; compensation to owners.*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2024

І. Ф. Літвінова,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-8728>

В. І. Жуда,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВІВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: irina_litvinova@ukr.net, zhuda.vika@gmail.com

Мета: дослідження правових засад домашнього насильства над жінками як соціального явища. **Методи дослідження:** було використано такі методи як: метод аналізу (опрацювання літературних джерел); діалектичний (розглянуто суспільні відносини у сфері захисту жінок від домашнього насильства в їх єдності та взаємозв'язку, виявлено закономірності їх розвитку, враховано динаміку розвитку законодавства у цій сфері). **Результати:** надано визначення поняття домашнє насильство щодо жінки. Встановлено, що психологічне насильство є найпоширенішим проявом домашнього насильства, яке зазнає жінка, і є основою для вчинення інших видів насильства – фізичного, економічного та сексуального. На основі аналізу видів домашнього визначено різні форми агресивної поведінки, які кривдник може застосувати щодо жінки. **Обговорення:** домашнє насильство над жінками є однією з найнебезпечніших форм насильства. У сім'ї жінка будь-якого віку часто піддається фізичному, психологічному, сексуальному та економічному насильству, що зберігається традиційними поглядами. Недостатня економічна свобода та незнання законів змушують багатьох жінок залишатися в умовах, де панує насильство. Насильство ставить жінку в становище, яке загрожує її здоров'ю, завдає шкоди та позбавляє можливості брати участь у сімейному та громадському житті нарівні з чоловіком, саме тому, так важливо звернути увагу на ефективність здійснення повноважень суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству серед жінок відповідно до положень нормативно-правових актів, які регулюють діяльність таких суб'єктів.

Ключові слова: домашнє насильство; насильство щодо жінок; кривдник; особа постраждала від насильства; запобігання домашньому насильству; протидія домашньому насильству.

Постановка проблеми та її актуальність.

Захист жінок від домашнього насильства є темою, яка активно обговорюється в 21 столітті на національному та міжнародному рівнях.

Домашнє насильство щодо жінок давно вишло за межі національних кордонів, а також соціально-економічних, культурних, расових і класових відмінностей, оскільки воно серйозно впливає на здоров'я та добробут усіх жінок у

всьому світі. Статистичні дані соціологічних досліджень багатьох країн показують, що проблема домашнього насильства однаково стосується всіх без винятку країн, з тією лише різницею, що деякі з них активно борються за подолання цього негативного явища.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Незважаючи на непопулярність обраної тематики для обговорення серед населення, про-

блематику вчинення домашнього насильства проти жінок в Україні досліджували ряд фахівців: Ю.О. Говор, Н.В. Аніщук, Д.І. Яїцька, І.Ф. Літвінова, Л.А. Наконечна, О.М. Ковальова, В.В. Медведська та інші. Однак, незважаючи на вагомий внесок вищезазначених науковців, існує ряд питань щодо реагування суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, на випадки вчинення домашнього насильства проти жінок.

Метою статті є дослідження правових засад домашнього насильства над жінками як соціального явища, бо чимало питань і досі залишаються невирішеними, це у повній мірі стосується сутності і особливостей правового регулювання охорони особи від правопорушень домашнього насильства, адже система запобігання та протидії домашньому насильству повинна постійно удосконалюватися, щоб вчасно та в повному обсязі реагувати на факти цього суспільно небезпечного соціального явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нажаль, невід'ємним елементом усіх сфер життя суспільства є насильство, яке має місце в економічній, політичній, духовній та сімейній сферах суспільного життя. Його суб'єктом може стати будь-яка людина, незалежно від її соціального статусу, рівня життя, місця проживання чи професії.

Генеральна Асамблея ООН, враховуючи глобальний характер насильства щодо жінок, рекомендувала урядам усіх країн засудити насильство щодо жінок і негайно розпочати його ліквідацію всіма можливими засобами, у тому числі шляхом законодавчого встановлення санкцій за вчинення злочинів проти жінок, впровадження системи невідкладних заходів, метою яких є попередження та захист жінок від злочинів тощо [1, с. 199].

На міжнародному рівні визначення «насильства щодо жінок» вперше було встановлено в Декларації про ліквідацію насильства щодо жінок, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 року, як довірливий акт гендерного характеру, насильство, яке завдає або може завдати шкоди фізичному, сексуальному чи психічному здоров'ю жінки, страждання або загроза таких дій або примусове чи свавільне поз-

бавлення особистого життя чи свободи [2, с. 165].

У 1990 році Азіатсько-Тихоокеанський форум з питань жінок, права та розвитку дав визначення насильства щодо жінок, як будь-яка словесна чи фізична сила, примус чи погроза смертю, спрямовані проти окремої жінки чи дівчини, які завдають фізичної чи психічної шкоди, приниження чи навмисного обмеження волі, що тримає жінку в покорі» [3, с. 46].

Відповідно до Стамбульської конвенції, насильство щодо жінок є порушенням прав людини та формою дискримінації щодо жінок, тобто будь-який акт насильства щодо жінок за ознакою статі, наслідком якого є або може бути спричинення фізичної або сексуальної шкоди, психічної чи економічної шкоди чи страждання жінкам, включаючи загрозу таких дій, як примусове чи свавільне позбавлення волі в приватному чи публічному житті. Гендерне насильство щодо жінок означає насильство проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке непропорційно впливає на жінок [4].

Ю.О. Говор сформулював власну концепцію злочинного насильства в сім'ї над жінками та визначає це як протиправний насильницький вплив на жінку як члена сім'ї, заснований на соціально-статевих ознаках одного або кількох членів сім'ї, що виявляється у формі умисних суспільно небезпечних дій, що порушують її права та свободи як особистості та заподіяння шкоди як члену сім'ї [5, с. 6]. Автор вважає, що домашнє насильство може бути вчинене кількома членами сім'ї (наприклад, батько і син проти матері, діти проти матері тощо).

Н.О. Ліщук, вважає, що під агресивними діями щодо жінок слід розуміти умисні, суспільно протиправні дії, які виражаються в заподіянні моральної, психічної, фізичної чи матеріальної шкоди потерпілій та які були обумовлені соціально-рольовим статусом потерпілої особи [6, с. 7].

Панамериканська конвенція про викорінення насильства щодо жінок визначає насильство щодо жінок як «будь-яку бездіяльність або поведінку, яка прямо чи опосередковано призводить до фізичних, психічних чи сексуальних страждань у результаті шахрайства, обману,

провокацій, погроз, примусу або інших засобів щодо жінки з метою залякування, покарання, приниження або стереотипного уявлення про неї, заперечення її людської гідності, її сексуального самовизначення, її фізичної, моральної чи розумової цілісності або загрози її особистості чи самооцінці чи зниження її фізичної чи розумової діяльності» [8, с. 253].

Бостонська програма протидії насильству чоловіків щодо жінок визначає насильство як будь-який акт, під час якого жертва робить щось проти своєї волі, що заважає їй робити те, що вона хоче, або викликає у неї страх. Насильство не повинно включати фізичний контакт, залякування, словесні погрози чи стукати по столу [8, с. 260].

Отже, домашнє насильство щодо жінки – це будь-яка навмисна, протиправна дія чи бездіяльність або погроза вчинення дії чи бездіяльності фізичного, сексуального, психічного чи економічного характеру, тобто будь-який акт насильства щодо жінки, спрямований на заподіяння їй моральної або матеріальної шкоди чи шкоди у владі та контролі над нею нинішнім (колишнім) членом сім'ї.

У судовій практиці також поширена думка науковців про те, що явище домашнього насильства ототожнюється з гендерно зумовленим насильством. Водночас, за словами Н.В. Аніщук, такий підхід не враховує того факту, що визначення гендерно зумовленого насильства є значно ширшим і охоплює всі прояви гендерно зумовленого насильства, включно з домашнім насильством. Вона вважає, що комплексне дослідження правової природи гендерно зумовленого насильства необхідно проводити в рамках вивчення категорії прав людини крізь призму прав жінки, оскільки наразі в юридичній науці використовується поняття гендерно зумовленого насильства, насамперед з точки зору проблеми насильства щодо жінок [8, с. 15].

Таким чином, при визначенні домашнього насильства слід враховувати гендерний підхід, оскільки більшість випадків домашнього насильства відбуваються в контексті інтимних партнерських стосунків: переважна більшість кривдників – чоловіки, переважна більшість жертв – жінки та їхні діти.

Визнання моделей гендерно зумовленого насильства не виключає чоловіків, які стали жертвами домашнього насильства, але найпоширенішою моделлю домашнього насильства в Україні та в усьому світі є насильство чоловіків щодо жінок. Ця тенденція підкреслює необхідність підходу, який враховує гендерний характер домашнього насильства. Гендерно нейтральний підхід до домашнього насильства може призвести до прогалин у захисті та підтримці жінок, які зазнали домашнього насильства, що, у свою чергу, сприяє повторній віктимізації жінок.

Якщо досліджувати гендерне насильство щодо жінок, воно визначається як насильство, вчинене проти жінки просто тому, що вона жінка, або насильство, яке непропорційно впливає на жінок [9, с. 72].

Це означає, що гендерне насильство залежить від статі. У практиці міжнародних організацій, зокрема Фонду народонаселення ООН (UNFPA), гендерне насильство визначається як явище, яке зачіпає як жінок, так і чоловіків, але жертвами якого є переважно жінки. Таке насильство виникає внаслідок нерівних відносин влади між чоловіками та жінками, спрямоване проти жінок і призводить до фізичної, сексуальної та психологічної шкоди, включаючи залякування, страждання, примус та/або позбавлення волі в сім'ї чи суспільстві загалом [10].

Гендерне насильство є крайнім проявом гендерної дискримінації та не має соціально-економічних, вікових, освітніх чи географічних кордонів. Це стосується всіх соціальних груп і суспільств. Приховане або нормалізоване насильство впливає на всіх, включаючи цілі громади, сім'ї, суспільство та економіку в цілому [11].

В українському законодавстві також використовується термін «гендерно зумовлене насильство», що відповідає визначенню «гендерно зумовлене насильство» [12].

Проаналізувавши законодавство та наукову літературу, слід зазначити, що поняття «домашнє насильство щодо жінок» характеризується такими ознаками:

- 1) насильницька дія (дія, бездіяльність) або погроза її вчинення;
- 2) воно вчинене умисно і є протиправним діянням. Це означає, що винний усвідомлював

або повинен був усвідомлювати характер своєї дії чи бездіяльності, передбачав або міг передбачити можливість настання шкідливих наслідків;

3) потерпілою є жінка, яка перебуває або перебувала у сімейних, побутових чи фактичних шлюбних стосунках із винним, незалежно від того, чи проживає (проживав) винний разом із потерпілим;

4) зазнає видів фізичного, економічного, психічного чи сексуального насильства;

5) порушує права і свободи жертви (наприклад, право на життя, право не піддаватися тортурам і нелюдському, жорсткому або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню; право на рівний захист відповідно до гуманітарних стандартів під час внутрішніх або міжнародних збройних дій, конфліктний конфлікт, право на особисту безпеку та свободу, право на рівний захист перед законом, право на рівність у сім'ї, право на найвищий рівень психічного та фізичного здоров'я, право на сприятливі та справедливі умови праці);

6) спричиняє моральну (депресія, заниження самооцінки, сором, тривога, погіршення емоційного стану, депресія, спроба суїциду), фізичну (укуси, забої, переломи), а також матеріальну (вилучення або викрадення частини спільно нажитого майна, грошей) шкоду потерпілій особі;

7) неможливість застосування необхідної самооборони, оскільки кривдник має певні переваги перед постраждалою (вік, фізична сила, економічно вигідне становище тощо).

Безсумнівно, що практика домашнього насильства має ряд негативних наслідків: призводить до руйнування сім'ї та різноманітних захворювань; впливає на моральний стан; завдає шкоди психічному чи фізичному здоров'ю людини; має соціальні наслідки, психотравмуючий вплив на малолітніх та неповнолітніх, що часто сприяє негативним проявам їх адаптації у суспільстві [13, с. 12].

Д.І. Яїцька визначає наслідки домашнього насильства, зокрема, як: розлад здоров'я; фізичні та психологічні страждання; втрата працездатності; емоційна залежність і погіршення якості життя [14, с. 207].

Характеристику видів домашнього насильства слід починати з фізичного насильства, під яким слід розуміти суспільно небезпечну умисну дію чи бездіяльність дискримінаційного характеру щодо члена сім'ї або особи, з якою існували або існують сімейні стосунки, які шляхом насильницької фізичної дії (прямої чи опосередкованої) проти волі або проти волі потерпілого порушує його фізичну недоторканість, заважає його здоров'ю чи життю, унеможливорює його волевиявлення [15, с. 42].

Фізичне насильство полягає у нанесенні ударів, ударів, поранень, а також ушкодження зовнішніх покривів тіла людини шляхом застосування фізичної сили, зброї чи інших предметів, рідин, а також ураження внутрішніх органів особи без заподіяння пошкодження зовнішніх тканин, обмежує реалізацію фізичних потреб (їжа і сон), а також свободу пересування.

Психологічне насильство характеризується впливом члена сім'ї на психіку іншого шляхом погроз або словесних образ, залякувань, переслідувань, що навмисно викликає нездатність захистити себе, емоційну незахищеність і може завдати шкоди психіці або здоров'ю особи [15, с. 29].

Залежно від ступеня тяжкості визначено такі форми психологічного насильства:

1) легка: контроль і критика думок, дій, вчинків;

2) середня: зневага, ігнорування, образи, нарікання, заборона зустрічатися з рідними та близькими;

3) тяжка: шантаж, погрози побиттям, убивством, приниження в присутності дітей та інших осіб [16].

Психологічне насильство в сім'ї може мати різні прояви, а саме:

- образи за допомогою криків і (або) образливих слів, образливих жестів, міміки, пози, тону голосу, погляду, перебування членів сім'ї в атмосфері страху. Психологічне насильство полягає у завданні шкоди домашнім тваринам, жорсткому поводженні з друзями чи родичами члена сім'ї, особистих речей, майна, коштовностей тощо з метою псування, пошкодження, знищення або приховання, постійного прояву невдоволення, принизливих зауважень на адре-

су члена сім'ї, необґрунтованих зауважень, звинувачення, звинувачення та крайні прояви недовіри, контролю, стеження, ревнощів, що роблять життя нестерпним, образи цінних для людини переконань, ігнорування почуттів людини, образи за віросповідання, расову, класову та національну приналежність чи походження;

- домагання до жінки чи дівчини на основі уявних сексуальних стосунків, обмеження свободи дій і пересування особи, погроза заподіяння економічної чи фізичної шкоди, залишення сім'ї, побиття чи вбивство, схиляння до самогубства, примушування до вчинення протиправних дій, ізоляція від інших, залякування, виключення з процесу прийняття рішень, використання дітей проти матері, заперечення існування проблеми насильства, перекладання відповідальності за нього на партнера, обмеження в навчанні, роботі та самореалізації [16].

Л.А. Наконечна висловила думку про нецільність поділу насильства на психологічне та фізичне та запропонувала розглядати його як фізичні та психічні наслідки. Науковець вважає, що поняття «насильство» та «психологічний вплив» є сумісними та збігаються, оскільки мають спільні елементи (катування та жорстоке поводження з точки зору впливу на психіку), а обсяг кожного з них охоплює теми, які не підпадають під інші поняття [3, с. 48].

Отже, психологічне насильство є найпоширенішим проявом домашнього насильства, яке зазнає жінка, і є основою для вчинення інших видів насильства – фізичного, економічного та сексуального. Психологічне насильство так чи інакше проявляється у всіх перерахованих вище формах домашнього насильства. Висока латентність є ознакою психологічного насильства. Навіть якщо це не проявляється зовні, це супроводжується негативними і небезпечними наслідками. При цьому, через низьку правову обізнаність, жінка навіть не підозрює, що, наприклад, вульгарність, образи та приниження щодо неї є проявом психологічного насильства, і не звертається за захистом до правоохоронних органів, вважаючи, що така поведінка не карається. Крім того, найважче довести психологічне насильство, оскільки воно може статися будь-коли і лише в присутності кривдника та

постраждалої особи. Водночас наслідки психологічного насильства не менш серйозні, а в деяких випадках навіть серйозніші, ніж інші форми насильства.

Іншою формою домашнього насильства є економічне насильство, яке спрямоване на контроль над партнером шляхом обмеження або відмови у доступі до власних фінансових ресурсів або фінансових ресурсів сім'ї.

На думку вчених, економічне насильство проявляється в ситуації, коли жінці доводиться постійно просити у чоловіка грошей, навіть на дрібниці, при цьому їй можуть відмовити (чоловік повинен відчувати, що ситуація знаходиться під його постійним контролем), звітувати про свої витрати тощо.

Основною причиною економічного насильства в сім'ї є:

- нерівний розподіл домашніх обов'язків та контроль чоловіка над сімейним бюджетом;

- демонстрація того, що домашнє завдання не має економічного значення;

- позбавлення можливості користуватися спільним чи власним майном;

- пошкодження або знищення майна чи спільного майна іншого члена сім'ї [16].

За словами О. Ковальнової, економічне насильство характеризується складністю доказів через відсутність чітких механізмів цього процесу. Насправді проблематично визначити, чи навмисно один член сім'ї позбавляє іншого члена сім'ї їжі, житла, одягу та іншого майна чи коштів, чи просто не в змозі належним чином забезпечувати сім'ю. Водночас у законодавстві відсутнє визначення терміну «належна міра» [3, с. 46].

У науковій літературі зарубіжних країн під економічним насильством розуміють таку форму насильства, коли один із близьких партнерів здійснює контроль над доступом до економічних ресурсів іншого партнера, підриває його/її здатність самостійно отримувати доступ до економічних ресурсів і створює фінансову залежність від партнера.

Фінансове зловживання означає несанкціоноване або незаконне використання грошей, майна, пенсії чи інших цінностей особи (включаючи зміну заповіту особи щодо призна-

чення спадкоємця). Фінансове насильство є частиною насильства, пов'язаного з віком, і домашнього насильства. Економічне насильство має ширший зміст і включає також контроль над поточними чи майбутніми можливостями та доходами, зокрема через обмеження доступу до роботи та/або освіти.

До економічного насильства можна віднести перешкоджання спробам отримати вищу посаду, систематичне, свідоме порушення графіків роботи шляхом постійних телефонних дзвінків, смс-повідомлень, візитів без запрошення та інших проявів домагань; заборона навчання; часткова або повна витрата грошей або заощаджень жертви, примус до жебрацтва, трудова експлуатація. Що стосується сексуального насильства, то відповідно, воно виявляється у будь-яких діях сексуального характеру, вчинених щодо жінки без її згоди або в присутності дитини, примушуванні до статевого акту з третьою особою, а також як і в інших злочинах проти статевої недоторканості чи статевої свободи [16].

Сексуальне насильство є формою фізичного та кримінального насильства в сім'ї, визнаючи, що це насильство є інструментальним, а не сумісним і служить головним чином для підкорення волі жінки як рівноправного члена сім'ї, створюючи їй залежне становище від чоловіка [3, с. 46].

Сексуальне насильство – єдиний вид насильства в сім'ї, за який передбачена кримінальна відповідальність окремою статтею Кримінального кодексу України – «Сексуальне насильство».

Проаналізувавши види домашнього насильства щодо жінок (фізичне, економічне, психологічне, сексуальне), визначено окремі форми агресивної поведінки, які кривдник може застосувати до жінки:

1) соціальна ізоляція – повне закриття сім'ї, заборона спілкування з родичами та друзями, заборона телефонувати, заборона виходити з дому, повний контроль за всіма видами діяльності, обмеження або заборона будь-якої діяльності;

2) залякування - крики, демонстрація сили, залякування, знищення майна, жорстоке поводження з тваринами, погрози, такі як відмова від

сім'ї, вбивство дітей, самогубство, госпіталізація до психіатричної лікарні, викрадення дітей;

3) виснаження – змушення працювати без сну, їжі та води;

4) емоційне насильство – постійні суперечки, критика, переслідування, звинувачення ситуації;

5) економічні зловживання – заборона на роботу, позбавлення фінансових ресурсів, примусове жебрацтво, щоденний контроль покупок, відмова у доступі до сімейного бюджету;

б) шантаж, основним знаряддям якого є діти, називання її поганою матір'ю, настроювання дітей проти матері, погрози, що жінка більше не побачить своїх дітей, якщо піде з сім'ї;

7) зловживання «правами» чоловіка - ставлення до жертви як до слуги, вважаючи себе главою сім'ї та вимагаючи безумовного підпорядкування.

Отже, домашнє насильство над жінками є однією з найнебезпечніших форм насильства. У сім'ї жінка будь-якого віку часто піддається фізичному, психологічному, сексуальному та економічному насильству, що зберігається традиційними поглядами. Недостатня економічна свобода та незнання законів змушують багатьох жінок залишатися в умовах, де панує насильство. Насильство ставить жінку в становище, яке загрожує її здоров'ю, завдає шкоди та позбавляє можливості брати участь у сімейному та громадському житті нарівні з чоловіком.

Висновки. Домашнє насильство щодо жінки – це будь-яка навмисна, протиправна дія чи бездіяльність або загроза вчинення дії чи бездіяльності психологічного, економічного, фізичного, сексуального чи іншого характеру, тобто заподіяння шкоди або здійснення влади та контролю над нею нинішнім (колишнім) членом сім'ї.

Домашнє насильство щодо жінки характеризується такими ознаками: насильницька дія (дія, бездіяльність) або погроза її вчинення; вчинено умисно і є протиправним діянням; потерпілою є жінка, яка перебуває або перебувала у сімейних стосунках, сімейних стосунках чи фактичному шлюбі зі кривдником, незалежно від того, чи проживає (проживав) кривдник із потерпілим; включає такі форми, як фізичне, психологічне, економічне чи сексуальне насильство; порушує

права і свободи потерпілої особи; завдає фізичних, душевних страждань та матеріальної шкоди потерпілому; нездатність захистити себе.

Домашнє насильство щодо жінок може приймати різні форми, які можуть відбуватися окремо або одночасно. Окрім фізичного насильства, яке найчастіше розпізнають, оскільки воно залишає сліди на тілі жертви, сексуальне, економічне та психологічне насильство часто залишається нерозпізнаним.

Встановлено, що психологічне насильство є найпоширенішим проявом домашнього насильства, яке зазнає жінка, і є основою для вчинення інших видів насильства – фізичного, економічного та сексуального.

На основі аналізу видів домашнього визначено різні форми агресивної поведінки, які кривдник може застосувати щодо жінки, а саме: соціальна ізоляція; залякування; виснаження; емоційне насильство; економічні зловживання; шантаж; зловживання чоловічими «правами» і отримали своє, оригінальне формулювання. Водночас перелік таких форм невичерпний.

Література

1. Дашковська О. Право на гідність та особисту недоторканність особи: гендерний аспект. *Вісник Акад. прав. наук України*. 2004. № 4. С. 198-204.

2. Декларація про викорінення насильства щодо жінок від 20 груд. 1993 р. Ужгород: Карпати, 1996. С. 164-168.

3. Медведська В.В. Захист прав жінок від насильства у сім'ї у правових системах сучасності. *Право та суспільство в реаліях карантинного періоду: Всеукраїнська науково-практична конференція для студентів та аспірантів, м. Київ, 25 лют. 2021 року: тези доповіді*. Київ, 2021. С. 46-55.

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <http://surl.li/bfccq>.

5. Говор Ю.О. Запобігання органами внутрішніх справ насильницьким злочинам щодо жінок у сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. 2011. 21 с.

6. Ліщук Н.О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. 2020. 232 с.

7. Golovko L., Uliutina O., Davydovych I., Pina O. Legal regulation of combating domestic violence in Eastern Europe. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. Vol. 10 No. 3. P. 253-261.

8. Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Одеська націон. юрид. академія. Одеса. 2008. 35 с. URL: <http://surl.li/dayzw>.

9. Христова Г. Освітній курс «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї: методичний посібник. Київ: ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2011. 86 с.

10. Violence against Girls and Women: A Public Health Priority. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA, 1998.

11. Рекомендації для медіа щодо висвітлення гендерно зумовленого насильства в Україні. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/4690/Media%20Guide%20for%20GBV%20reporting_UKR.pdf.

12. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2020 р. № 1544-р. URL: <http://surl.li/rdyq>.

13. Горбова В.О. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2015. 239 с.

14. Яїцька Д.І. Криміналізація домашнього насильства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 204-208.

15. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФОРМ-М, 2014. 360 с.

16. Циганчук Т.В., Лях Д.Д. Причини та наслідки насильства над жінкою в сім'ї. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3530/1/2.pdf>.

References

1. Dashkovs'ka O. Pravo na hidnist' ta osobystu nedotorkannist' osoby: hendernyy aspekt. *Visnyk Akad. prav. nauk Ukrayiny*. 2004. № 4. S. 198-204.
2. Deklaratsiya pro vykorinennya nasyt'stva shchodo zhinok vid 20 hrud. 1993 r. Uzhhorod: Karpaty, 1996. S. 164-168.
3. Medved's'ka V.V. Zakhyst prav zhinok vid nasyt'stva u sim"yi u pravovykh systemakh suchasnosti. *Pravo ta suspil'stvo v realiyakh karantynnoho periodu: Vseukrayins'ka naukovo-praktychna konferentsiya dlya studentiv ta aspirantiv*, m. Kyiv, 25 lyut. 2021 roku: tezy dopovidi. Kyiv, 2021. S. 46–55.
4. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stva stosovno zhinok i domashn'omu nasyt'stva ta borot'bu iz tsymy yavyschamy. URL: <http://surl.li/bfccq>.
5. Hovor YU.O. Zapobihannya orhanamy vnutrishnikh sprav nasyt'nyts'kym zlochynam shchodo zhinok u sim"yi: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.08. L'viv. 2011. 21 s.
6. Lishchuk N.O. Nasyt'nyts'ki diyi, shcho vchynyayut'sya shchodo zhinok: prychny ta zapobihannya: dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.08. L'viv. 2020. 232 s.
7. Golovko L., Uliutina O., Davydovych I., Iina O. Legal regulation of combating domestic violence in Eastern Europe. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. Vol. 10 No. 3. P. 253-261.
8. Anishchuk N.V. Pravovi zasoby vykorinennya hendernoho nasyt'stva v Ukrayini: istoryko-teoretychnyy analiz: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.01. Odes'ka natsion. yuryd. akademiya. Odesa. 2008. 35 s. URL: <http://surl.li/dayzw>.
9. Khrystova H. Osvitniy kurs «Roz'hlyad sudamy sprav, pov'yazanykh z nasyt'stvom v sim"yi: metodychnyy posibnyk. Kyiv: TOV «Kompaniya «BAITE», 2011. 86 s.
10. Violence against Girls and Women: A Public Health Priority. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA, 1998.
11. Rekomendatsiyi dlya media shchodo vysvitleniya genderno zumovlenoho nasyt'stva v Ukrayini. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/4690/Media%20Guide%20for%20GBV%20reporting_UKR.pdf.
12. Pro zatverdzhennya Natsional'noho planu diy z vykonannya rezolyutsiyi Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» na period do 2025 roku: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28 zhovt. 2020 r. № 1544-r. URL: <http://surl.li/rdyq>.
13. Horbova V.O. Administratyvno-pravove rehulyuvannya protydiy nasyt'stva v sim"yi: dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv. 2015. 239 s.
14. Yayits'ka D.I. Kryminalizatsiya domashn'oho nasyt'stva v Ukrayini. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2018. № 2. S. 204-208.
15. Blaha A.B. Nasyt'stvo v sim"yi (kryminolohichnyy analiz i zapobihannya): monohrafiya. Kharkiv: FOP Makarenko, 2014. 360 s.
16. Tsyhanchuk T.V., Lyakh D.D. Prychny ta naslidky nasyt'stva nad zhinkoyu v sim"yi. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3530/1/2.pdf>.

LEGAL CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN AS A SOCIAL PHENOMENON

National Aviation University
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, zhuda.vika@gmail.com

Purpose: to study the legal basis of domestic violence against women as a social phenomenon. **Research methods:** the following methods were used: analysis method (processing of literary sources); dialectical (social relations in the sphere of protection of women from domestic violence are considered in their unity and interrelationship, the patterns of their development are revealed, the dynamics of the development of legislation in this sphere are taken into account). **Results:** the definition of the concept of domestic violence against women is provided. It has been established that psychological violence is the most common manifestation of domestic violence experienced by a woman, and is the basis for committing other types of violence - physical, economic and sexual. Based on the analysis of the types of domestic violence, various forms of aggressive behavior that the abuser can use against a woman have been identified. **Discussion:** domestic violence against women is one of the most dangerous forms of violence. In the family, a woman of any age is often subjected to physical, psychological, sexual and economic violence, which is preserved by traditional views. Lack of economic freedom and ignorance of the law force many women to remain in conditions where violence prevails. Violence puts a woman in a position that threatens her health, causes harm and deprives her of the opportunity to participate in family and public life on an equal basis with a man, that is why it is so important to pay attention to the effectiveness of the exercise of powers by the entities that carry out measures in the field of prevention and combating domestic violence among women in accordance with the provisions of the normative legal acts that regulate the activities of such entities.

Key words: domestic violence; violence against women; offender; victim of violence; prevention of domestic violence; countering domestic violence.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2024

О. О. Панова,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3533-5076>**С. Є. Макознак,**

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ЕКСТРАДИЦІЇ, ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: panova_oksana@ukr.net, 6909829@stud.nau.edu.ua

*Метою статті є аналіз міжнародно-правових актів (міжнародних угод, конвенцій) щодо екстрадиції та їх вплив на українські процесуальні положення в цьому аспекті, що дасть нам зрозуміти, наскільки вони є правовою основою екстрадиції; обґрунтування правових підстав для екстрадиції, як гарантія забезпечення прав осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. **Методи дослідження:** використано комплексний аналіз нормативно-правових актів, наукової літератури та практики застосування кримінального процесуального законодавства. **Результати:** обґрунтовано, що міжнародно-правові угоди, договори щодо екстрадиції, ратифіковані Україною, є однією з форм співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. В свою чергу, Конвенції, договори між державами й інші правові акти щодо видачі особи мають розрізнену систему міжнародно-правових інструментів. Зауважено, що загальновизнані міжнародні стандарти у галузі прав людини, зокрема щодо забезпечення права на життя, свободу та особисту недоторканність, на судовий захист тощо, мають принципове значення при видачі особи, що здійснила кримінальне правопорушення. Визначено, що певною мірою міжнародні норми про видачу правопорушників були систематизовані й відображені в кримінально-процесуальному кодексу України, положення якого є гарантією забезпечення прав особи, яка підлягає екстрадиції. **Обговорення:** метою екстрадиції є перешкода ухиленню від правосуддя за скоєний злочин. Аналізу конвенцій й КПК України довів, що правові положення є вичерпними і не підлягають розширювальному довільному тлумаченню.*

***Ключові слова:** екстрадиція; видача осіб; кримінальний процесуальний кодекс України; правове регулювання; конвенція; міжнародне-правове співробітництво.*

Постановка проблеми та її актуальність. Починаючи з 2014 року рф здійснює неспровоковану збройну агресію проти України, яка захищає не тільки суверенітет й незалежність, а ще свою історію, свої цінності, і тим самим, будує своє майбутнє, майбутнє більшості Старого Світу. Незліченні злочини вчинені рф (вбивства цивільного населення, застосування хімічної зброї, зґвалтування, мародерство, викрадення людей, у тому числі, дітей, насильницька депор-

тація населення, насильницьке переміщення населення, знущання над військовополоненими, окупація територій, ядерний терор), порушили незлічимо норм міжнародного права й положень конвенцій, більшість з яких рф й ратифікувала.

За ці всі злочини, Україна прагне притягнути до відповідальності усіх осіб, винних у цьому. Бо не має часу давності усім згаданим злочинам. В цьому світова спільнота може допомогти: необхідно виходити зі снодійного багаторічного

стану спостерігача до конкретних кроків. І на-решті, трохи схаменулося спільнота. У березні Судді Міжнародного кримінального суду (МКС) видали ордери на арешт у контексті ситуації в Україні президента росії Володимира Путіна та російської дитячої омбудсменки Марії Львової-Белової.

На шляху інтеграції України до Європейського Союзу, українське правове законодавство, в тому числі, кримінально-процесуальний кодекс, має відповідати положенням міжнародно-правовим стандартам й вміню його практично-го застосування.

В сучасних умовах боротьби зі злочинністю екстрадиція розглядається як суттєвий елемент системи міждержавного співробітництва. Актуальність екстрадиції на сьогоднішній день вимагає активної міжнародної співпраці в цьому питанні.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми екстрадиції вивчались у працях В. Березняка, С. Вихрист, В. Зуєв, В. Попко, Ю. Черноус та інші. С. Вихрист досліджує співвідношення міжнародного та національного права щодо екстрадиції. В. Попко приділяє значну увагу міжнародно-правовим актам в аспектах видачі особи. В. Зуєв вивчає практику міждержавного співробітництва щодо екстрадиції, аналізує застосування екстрадиційних процедур та їх вплив на видачу особи. Перелічені й не тільки наукові дослідники заклали основи екстрадиції як інституту прав особи.

Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, питання визначення правових підстави для екстрадиції, як гарантії забезпечення прав особи потребують подальшого вивчення з огляду на динамічний розвиток суспільних відносин у цій сфері, зміни законодавства тощо.

Мета статті полягає у визначенні процесуальних аспектів екстрадиції як одного з ключових елементів системи міждержавного співробітництва у кримінальних провадженнях; обґрунтування правових підстав для екстрадиції, як гарантія забезпечення прав осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз міжнародних угод, конвенцій, норм національного законодавства, дає зрозуміти, що

вони є правовою основою екстрадиції. Низка міжнародних конвенцій, договорів є гарантом щодо прав людини в процесі екстрадиції. Правове регулювання екстрадиції осіб не охоплюється одним правовим актом, воно має різноманітні міжнародно-правові угоди, договори, конвенції тощо.

Питання екстрадиції вирішується у рамках чисельних конвенцій, міжнародних угод, договорів між державами та в рамках Інтерполу, Європолу та інших міжнародних організацій [6].

Умовою забезпечення на національному рівні прав та свобод осіб під час екстрадиції виступають кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми. В основі видачі особи має бути неупередженість правосуддя та дотримання прав особи.

Видача особи являється юридичною процедурою, залежить від конкретних обставин справи. Екстрадиція — не покарання особи, це форма заподіяння ухиленню від правосуддя за скоєне кримінальне правопорушення. Тим самим, світова спільнота використовує таку міжнародно-правову допомогу в питаннях екстрадиції особи у боротьбі зі злочинністю.

У кримінальний процесуальному кодексі (далі КПК) України в частині гарантій особам, відносно яких застосовується процедура екстрадиції повністю сприйняті українським законодавцем міжнародно-правові гарантії.

Зупинимось на основних положеннях процесуального порядку видачі особи визначеним українським КПК, які полягають у наступному:

1) Запит про видачу особи направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців (ч. 1 ст. 573 КПК) [5].

2) Центральні органи України щодо екстрадиції - це Офіс Генерального прокурора під час досудового розслідування, Міністерство юстиції України під час судового провадження або виконання вироку (ч. 2 ч. 3 ст. 574 КПК) звертаються із запитами про видачу особи (екстради-

цію) до компетентних органів іноземних держав або розглядають запити про видачу особи (екстрадицію) [5].

3) клопотання про видачу особи складається у письмовій формі, повинно містити дані про особу, видача якої вимагається і готує слідчий, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів. клопотання засвідчується печаткою та перекладається мовою, передбаченою передбаченою міжнародним договором України (ч. 1, ч. 2, п. 3 ч. 8 ст. 575 КПК) [5].

4) До клопотання додаються: засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи під вартою; копія вироку; довідка про відомості, які вказують на вчинення кримінального правопорушення особою або довідка про докази, якими підтверджується винуватість; положення статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення; висновок компетентних органів про громадянство особи; довідка про частину невідбутого покарання, якщо йдеться про видачу особи, яка вже відбула частину призначеного судом покарання; інформація про перебіг строків давності; інші відомості, передбачені міжнародним договором України (п. 1-8 ч. 2 ст. 575 КПК) [5].

5) Затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою здійснюється уповноваженою службовою особою (ч. 1 ст. 582 КПК) [5].

6) Особа, яка вчинила злочин за межами України, застосовується тимчасовий арешт (ч. 1 ст. 583). Для забезпечення видачі особи застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (ст. 584, 585 КПК) [5].

7) Тимчасовий арешт (екстрадиційний арешт) здійснюється з метою проведення екстрадиційної перевірки (ст. 587 КПК) та прийняття рішення щодо видачі особи або відмови у видачі особи (ст. 587, 588 КПК) [5].

8) Відмова у видачі особи здійснюється: якщо на час прийняття рішення про видачу особа є громадянином України; якщо злочин, за який не передбачене покарання по законам України; якщо минув вирок за злочин або строк давності притягнення особи до кримінальної відповіда-

льності; не надані компетентними органами на вимогу додаткові матеріали або данні; якщо екстрадиція суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами; якщо видача особи суперечить інтересам національної безпеки України (ст. 589 КПК) [5].

9) Особа, стосовно якої розглядається питання про видачу (екстрадицію) має право: бути повідомленим щодо запиту про видачу; мати захисника, перекладача; повідомити у разі затримання близьких родичів і членів сім'ї; брати участь у судовому розгляді питань, пов'язаних із затриманням під вартою і висловлювати свою думку; ознайомитись із запитом про видачу та одержати копію; оскаржувати рішення про тримання під вартою, про задоволення запиту про видачу; отримати переклад судового рішення (п. 1-9 ч. 2 ст. 581 КПК) [5].

Саме ці положення процесуального порядку є гарантією забезпечення прав особи, яка підлягає видачі за кримінальне правопорушення. Цей порядок є непорушним, але в разі порушення будь-якого процесуального положення є підставою для оскарження рішення щодо екстрадиції.

З цього виходить, що саме кримінально-процесуальні положення, які є гарантією забезпечення прав особи, яка задіяна в процесі екстрадиції, здатні протистояти позаправовому використанню запитуючою державою, яку вона покинула, рятуючись від репресій, з метою кримінального переслідування цієї особи.

Саме міжнародні конвенції, угоди, договори між державами здатні накласти обмеження як на процедуру екстрадиції, так і на питання про кримінальну відповідальність за діяння, в яких присутній політичний аспект. Міжнародні норми відмовляють у видачі особи, яка покинула країну за політичні правопорушення, за переслідування на підставі її раси, релігії, національної приналежності.

Кожен запит на видачу особи ретельно перевіряється, особливо з політичним аспектом, і після висновку приймається рішення щодо екстрадиції особи. На прикладі аналізу КПК України, ми переконливо впевнились щодо відмов у видачі особи.

Особа, яку передбачається видати, повинна мати інформацію щодо правової основи арешту

і категорії законного обмеження її свободи. На думку В.В. Зуєва, подібного роду інформування пов'язане зі здійсненням ефективного захисту від застосування примусових заходів, що стосуються екстрадиції [3, с. 93]. Тобто арешт будь-якої людини має бути законним й обмеження волі, так само, мають законні категорії.

Досліджуючи екстрадицію як інститут «видачі особи» звернемо увагу на витоки національного кримінально-процесуального кодексу України - Конвенцію про екстрадицію від 26 грудня 1933 р., до якої Україна приєдналося 18 жовтня 2022 року. Згідно даної Конвенції (ст. 3) екстрадиція не здійснюється [4]:

- коли до арешту обвинуваченої особи закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку відповідно до законодавства запитуючої держави або запитуваної держави;

- коли обвинувачена особа відбула своє покарання в країні, де був вчинений злочин, або коли вона могла бути помилувана чи до неї могла бути застосована амністія;

- коли обвинувачену особу засуджено або відносно неї триває судове провадження у запитуваній державі за діяння, у якому її обвинувачують і на якому ґрунтується запит про екстрадицію;

- коли обвинувачена особа повинна постати перед будь-яким надзвичайним трибуналом чи судом запитуючої держави. Військові суди не вважаються такими трибуналами;

- коли правопорушення має політичний характер або пов'язаний з ним. Замах на життя глави держави або членів його сім'ї не вважається політичним правопорушенням;

- коли правопорушення є суто військовим або спрямоване проти релігії;

- запитуваної держави є можливість не видавати особу, екстрадиція якої вимагається, якщо вона є її громадянином [4].

Переконаємося, що правові положення конвенцій щодо екстрадиції українські законодавці систематизували й втілили в КПК України.

Ця Конвенція не скасовує та не змінює договори, які на сьогоднішній день є чинними між державами, що її підписали (ст. 21) і залишаєть-

ся чинною протягом необмеженого часу (ст. 22) [4].

Конвенцію про екстрадицію ратифікували окрім США такі країни, як Аргентина, Уругвай, Парагвай, Перу, Болівія, Бразилія, Еквадор, Колумбія, Куба, Чилі, Мексика, Нікарагуа та ін.

Продовжуючи аналізувати спільні дії світової спільноти у галузі права щодо екстрадиції неможливо не зупинитися на розгляді Європейської конвенції про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року, підписаною країнами-членами Ради Європи. Україна приєдналася до Конвенції 29 травня 1997 року. Деякі положення даної Конвенції схожі з попередньою:

- видача правопорушників, які караються утриманням під вартою на максимальний термін не менше одного року або якщо винна особа і вирок про ув'язнення або постанова про утримання під вартою від запитуючої держави, термін покарання не менше чотирьох місяців (п. 1 ст. 2) [1];

- видача не здійснюється за політичне правопорушення (п. 1 ст. 3), за покарання на підставі її раси, релігії, національної приналежності (п. 2 ст. 3), у зв'язку із закінченням строку давності (ст. 10), не видаються власні громадяни (ст. 6), у видачі може бути відмовлено, якщо за правопорушення у запитуючої держави передбачена смертна кара (ст. 11) [1];

- військові правопорушення вилучені з цієї Конвенції (ст. 4) [1];

- видача здійснюється за фінансові правопорушення.

А от і особливості цієї Конвенції: будь-які держави, які підписали цю Конвенцію і їх законодавство не передбачає видачу правопорушника, дозволяється вилучити із сфери застосування цієї Конвенції правопорушення, по яким надходить запит у видачі правопорушника (п. 3 ст. 2) [1]. Більш того, Конвенція про видачу правопорушників щодо тих країн, до яких вона застосовується, змінює положення будь-яких двосторонніх угод, конвенцій або договорів, які регулюють видачу правопорушників між будь-якими двома договірними сторонами (п. 1 ст. 28) [1]. Тобто, ця Конвенція ст. 28 закріплює своє домінуюче верховенство у питаннях видачі

правопорушників над усіма міжнародно-правовими актами.

Міжнародна правова допомога від конвенцій, угод щодо екстрадиції передбачає захист основоположних свобод людини від свавільних арештів, незаконних запитів про видачу. Неодноразово доводили на прикладі аналізу конвенцій й КПК України, що правові положення є вичерпними і не підлягають розширювальному довільному тлумаченню.

Таким чином, міжнародні договори, ратифіковані Україною, забороняють екстрадицію, пов'язану із зазначеними обставинами [3, с. 94]. Кожна ратифікована конвенція передбачає дотримання визначених зобов'язань.

У розгляді правових підстав екстрадиції вартує уваги ухвалені норми Європейською Радою 13 червня 2002 р., яка прийняла Рамкове рішення 2002/584/ЮВС відносно Європейського ордеру на арешт і процедури видачі злочинців. Політична і адміністративна стадії видачі були замінені судовим механізмом й після набрання юридичної сили Рішення з 1 липня 2004 р. суди Євросоюзу визнають запити про видачу особи, направлені судом іншої держави [7, с. 24].

Ці прийняті Рішення стосуються наступних правопорушень, якщо вони караються в державі ЄС, що видає ордер на арешт, позбавленням волі на строк не менше трьох років: тероризм, торгівля людьми, корупція, участь у злочинній організації, підробка валюти, вбивство, расизм і дискримінація, насилля, торгівля викраденими транспортними засобами, шахрайство, включаючи злочини, що зачіпають фінансові інтереси Європейських Співтовариств.

Особливо варто визначити, що важливі зміни цим Рішенням стосуються процедури екстрадиції: до цього країни Євросоюзу здійснювали передачу обвинувачених тільки міжнародним судам, а строк екстрадиції у цьому випадку ніколи не застосовувався. Тепер між членами ЄС та іншим світом екстрадиції підлягають особи в незалежності від громадянства.

Чільне місце серед міжнародно-правових актів щодо видачі осіб, які вчинили злочин, займає Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [2]. Зазначена Конвенція визначає міжнародний характер злочину й встановлює різні форми співробітництва держав у боротьбі зі

злочинністю (передача кримінального провадження — ст. 21, захист свідків — ст. 24, допомога потерпілим — ст. 25 тощо), серед яких суттєве місце займає видача правопорушників (ст. 16) та передача засуджених осіб (ст. 17), що скоїли ний міжнародний злочин [7, с. 25].

Згідно ст. 16 п. 1 Конвенції ООН 2000 р. видача застосовується до осіб, які скоїли транснаціональний злочин, або якщо до злочину причетна організована злочинна група, при наявності умов: а) особа знаходиться на території запитуваної держави-учасниці, б) діяння, у зв'язку з яким запитується видача, є кримінально караним відповідно до внутрішнього законодавства як запитуючої держави-учасниці, так й запитуваної держави-учасниці. Якщо прохання про видачу стосується декількох окремих серйозних злочинів, деякі з яких не охоплюються цією статтею, то запитувана держава-учасниця може застосувати цю статтю також й щодо цих останніх злочинів (ст. 16 п. 2). Норми (ст. 16 п. 3) про видачу застосовуються до будь-якого міжнародного злочину згідно ст. 3 п. 1 (а) або (б) Конвенції, що зобов'язує держави-учасниці включати такі злочини як діяння, що можуть спричинити видачу, до будь-якого договору про видачу. Правовою підставою для видачі у зв'язку з міжнародним злочином буде зазначена Конвенція ООН 2000 р., про що повідомляється Генеральний секретар ООН при ратифікації, прийнятті або затвердженні Конвенції [2].

Видача здійснюється відповідно до умов, що передбачаються внутрішнім законодавством України (Глава 44 Кримінально-процесуального кодексу України «Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція)») закріплені загальні умови та процесуальний порядок підготовки необхідних документів, що передбачає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави.

При цьому норми ст. 16 п. 8 Конвенції ООН 2000 р. закликають держави не зволікати з процедурою видачі та спростити пов'язані з нею вимоги про надання доказів, а норма ст. 16 п. 9 надають державам-учасницям право, на прохан-

ня запитуючої держави, взяти під варту особу, яка знаходиться на її території й видача якої запитується, або вжити інших відповідних заходів для забезпечення її присутності в ході процедури видачі. У випадку відмови у видачі особи, у зв'язку з міжнародним злочиним, на підставі, що така особа є її громадянином, запитувана держава зобов'язана передати справу без невинуватених затримок своїм компетентним органам з метою переслідування і співробітничати із запитуючою державою (ст. 16 п. 10) [7, с. 26].

Важливо, що Конвенція ООН 2000 р. може слугувати самостійною підставою для видачі осіб, яким інкримінуються такі злочини. Кожен із злочинів, щодо яких застосовується Конвенція, вважається включеним до будь-якого договору про видачу між державами-учасниками, в якості злочину, який може мати наслідком видачу (ст. 16 п. 3) [2].

Висновки. Таким чином, міжнародно-правові угоди, договори щодо екстрадиції, ратифіковані Україною, є однією з форм співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. В свою чергу, Конвенції, договори між державами й інші правові акти щодо видачі особи мають розрізнену систему міжнародно-правових інструментів.

Також, слід ще раз наголосити, що загально-визнані міжнародні стандарти у галузі прав людини, зокрема щодо забезпечення права на життя, свободу та особисту недоторканність, на судовий захист тощо, мають принципове значення при видачі особи, що здійснила кримінальне правопорушення.

В свою чергу, певною мірою міжнародні норми про видачу правопорушників були систематизовані і відображені в кримінально-процесуальному кодексу України, положення якого є гарантією забезпечення прав особи, яка підлягає екстрадиції.

Наостанок нагадаємо, що метою екстрадиції є перешкода ухиленню від правосуддя за скоєний злочин. Аналізу конвенцій й КПК України довів, що правові положення є вичерпними і не підлягають розширювальному довільному тлумаченню.

Література

1. Європейська конвенція про видачу правопорушників. Рада Європи; Конвенція, Міжнародно-

дний документ від 13.12.1957. URL: <https://bit.ly/3Nj8WNt>.

2. Закон про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють 2004 (Верховна Рада України) *Офіційний веб-сайт України Верховної Ради*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15>.

3. Зуєв В.В. Процесуальний порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), як гарантія забезпечення прав особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 24. Том 4.С. 91-94.

4. Конвенція про екстрадицію (від 26 груд. 1933 р.) *Офіційний веб-сайт України Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 (Верховна Рада України). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (13 квіт. 2005 р.). *Офіційний веб-сайт України Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68.

7. Попко В. Видача особи (екстрадиція) у транснаціональному кримінальному праві. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 2019. С. 20-28.

References

1. Yevropeyskaya konventsiya o vydache pravonarushiteley. Sovet Yevropy; Konventsiya, mezhdunarodnyy dokument ot 13.12.1957. URL: <https://bit.ly/3Nj8WNt>.

2. Zakon o ratifikatsii Konventsii Organizatsii Ob'yedinennykh Natsiy protiv transnatsional'noy organizovannoy prestupnosti i protokolov, dopolnyayemykh 2004 (Verkhovnaya Rada Ukrainy) *Ofitsial'nyy veb-sayt Ukrainy Verkhovnoy Rady*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15>.

3. Zuyev V.V. Protsessual'nyy poryadok vydachi lits, sovershivshikh ugovnoye pravonarusheniye (ekstraditsiya) kak garantiya obespecheniya prav lichnosti. *Nauchnyy vestnik Uzghorodskogo natsional'nogo universiteta. Seriya PRAVO*. 2014. Vypusk 24. Tom 4.S. 91-94.

4. Konventsiya ob ekstraditsii (ot 26 dek. 1933 g.) *Ofitsial'nyy veb-sayt Ukrainy Verkhovnoy*

Rady. URL: https://zakon.rada.gov.ua./laws/show/840_001-33.

5. Ugolovnyy protsessual'nyy kodeks Ukrainy 2012 goda (Verkhovnaya Rada Ukrainy). *Ofitsial'nyy sayt Verkhovnoy Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua./laws/show/4651-17>.

6. Mezhdunarodnaya konventsiya o bor'be s aktami yadernogo terrorizma (13 aprel. 2005 g.). *Ofit-*

sial'nyy veb-sayt Ukrainy Verkhovnoy Rady. URL: https://zakon.rada.gov.ua./laws/show/995_d68.

7. Popko V. Vydacha lichnosti (ekstraditsiya) v transnatsional'nom ugolovnom prave. *Yevropeyskiy politicheskiy i pravovoy diskurz*, 2019. S. 20-28.

Oksana Panova, Sofia Makoznak

LEGAL GROUNDS FOR EXTRADITION AS A GUARANTEE OF SECURING THE RIGHTS OF PERSONS

National Aviation University
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: panova_oksana@ukr.net, 6909829@stud.nau.edu.ua

*The purpose of the article is the analysis of international legal acts (international agreements, conventions) regarding extradition and their impact on Ukrainian procedural provisions in this aspect, which will give us an understanding of the extent to which they are the legal basis of extradition; substantiating the legal grounds for extradition as a guarantee of ensuring the rights of persons who have committed a criminal offense. **Research methods:** a comprehensive analysis of normative legal acts, scientific literature and the practice of applying criminal procedural legislation was used. **Results:** it is substantiated that international legal agreements, treaties on extradition, ratified by Ukraine, are one of the forms of cooperation between states in the fight against crime. In turn, Conventions, treaties between states and other legal acts on extradition have a separate system of international legal instruments. It is noted that generally recognized international standards in the field of human rights, in particular regarding ensuring the right to life, liberty and personal integrity, to judicial protection, etc., are of fundamental importance when extraditing a person who has committed a criminal offense. It was determined that, to a certain extent, international norms on the extradition of criminals were systematized and reflected in the Criminal Procedure Code of Ukraine, the provisions of which are a guarantee of ensuring the rights of a person subject to extradition. It is international conventions, agreements, treaties between states that are able to impose restrictions both on the extradition procedure and on the question of criminal liability for acts in which there is a political aspect. International norms refuse to extradite a person who left the country for political offenses, for persecution based on his race, religion, nationality. **Discussion:** the purpose of extradition is to prevent evasion of justice for a crime committed. The analysis of the conventions and the Code of Civil Procedure of Ukraine proved that the legal provisions are exhaustive and are not subject to expansive, arbitrary interpretation.*

Key words: extradition; extradition of persons; criminal procedural code of Ukraine; legal regulation; convention; international legal cooperation.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

ПРАВОВА ОСВІТА

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19085
УДК 37.371.09 (477)(045)

О. О. Панова,
доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3533-5076>

С. Я. Лихова,
доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

Т. С. Лях,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИПУСКНИКА ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 262 «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» ДЛЯ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: panova_oksana@ukr.net, k_kripp@ukr.net

*Метою статті є розгляд особливостей формування компетентностей випускника зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. **Методи дослідження:** використано комплексний аналіз нормативно-правових актів, наукової літератури та практики реалізації освітньо-професійних програм другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність». **Результати:** встановлено, що формування фахових компетентностей не зважаючи на існування єдиного Стандарту відбувається шляхом імплементації в освітньо-професійні програми місій та візій тих ЗВО де ця програма реалізується, винятком становлять лише ЗВО зі специфічними умовами навчання, де визначення унікальних фахових компетентностей не відбувається. Обґрунтовано, що майбутній правоохоронець повинен реалізувати засвоєні професійні якості, поєднуючи їх зі своїми інтересами, потребами, переконаннями. Сформовано важливі якості майбутнього магістра правоохоронної діяльності які відображають різні аспекти утворення індивіда здатного нести відповідальність за прийняті рішення, швидко орієнтуватись в екстремальних ситуаціях та сформовані погляди і головне бажання постійно вчитися та самовдосконалюватись в процесі професійної діяльності. **Обговорення:** вивчення чинників готовності майбутніх магістрів-правоохоронців взаємодіяти з громадськістю, особливостей формування готовності до продовження навчання в системі освіти дорослих та постійного підвищення кваліфікації.*

***Ключові слова:** правоохоронна діяльність; випускник; другий (магістерський) рівень вищої освіти; формування компетентностей.*

Постановка проблеми та її актуальність.
Нова віха в історії України пов'язана з повномасштабним вторгненням РФ заставило суспільство переосмислити роль та значення інституцій

суспільства, особливе місце в цьому процесі посідає освіта та ті її результати які ми бажаємо бачити.

Запровадження Болонської системи навчання у закладах вищої освіти України, повинно було зорієнтувати освітні програми на міжнародне визнання, розвиток академічної мобільності студентів та можливостей працевлаштування випускників. Головна задача - забезпечення підготовки висококваліфікованого спеціаліста, конкурентоздатного на ринку праці.

Якщо ж ми говоримо про спеціальність «Правоохоронна діяльність», то її здобувачі, в умовах сьогодення, повинні будувати свою індивідуальну освітню траєкторію з урахуванням особливостей несення служби у правоохоронних органах. Перед сучасною системою вищої освіти, що готує магістрів правоохоронної діяльності стоїть проблема оновлення підходів до змісту, форм, методів та засобів підготовки, які задовольняють потреби правоохоронної сфери.

Цілком очевидно, що підготовка майбутнього правоохоронця в сучасних освітніх умовах не може бути здійснена без урахування формування компетентностей, що є гарантією успіху в професійній діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Впровадження компетентнісного підходу висвітлено у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, В. Ягупова, Ф. Вайнерт, Д. Валь, Е. Кліме, Х. Кнауф, Д. Кур, Д. Мартенс, Д. Рамен. Загальні теоретичні положення щодо реалізації компетентнісного підходу в освіті розглядаються у роботах В. Заболотного, О. Соколюк, Ю. Жук, П. Атаманчук, С. Величко, М. Шута, А. Хуторського та інші. Їхні дослідження мали важливе значення як для науки, так і для практики. Однак вони мали фрагментарний характер і не зачіпали питання формування компетентностей випускника зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Метою статті є дослідити особливості формування компетентностей випускника зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. В рамках роботи передбачено визначення загальних та спеціальних компетентностей майбутнього випускника зі спеціальності

262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, а також детальний їх аналіз крізь призму компонентів: когнітивний (система наукових знань), практичний (система практичних умінь, навичок, способів діяльності), творчий (досвід творчої діяльності), комунікативний (система відносин).

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи змістовну характеристику категорії «компетентність», на нашу думку, її слід розглядати в поєднанні логіки законодавця та думок науковців.

Так, у «Новому тлумачному словнику української мови» слово «компетенція» трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи» [5, с. 874]. Що ж до норм які встановлюються в нормативно-правових актах, то категорія компетенція, з огляду на її вміст саме в сфері освіти не знайшло свого закріплення. Однак, Наказом МОН України було розроблено та впроваджено «Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти» де серед тезаурусу визначають «компетентність» як «здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [11]. На наш погляд, укладачі зазначених Рекомендацій при формуванні визначення повинні були врахувати не лише динаміку, але й професійний рівень, а також врахування особливості спеціальності, що здобуває здобувач вищої освіти та тенденції ринку праці, задля побудови конкурентного спроможного фахівця.

Чимало науковців, педагогів. Практиків звертали свої погляди на змістовний характер визначення «компетентність». Так, В. Вовк та С. Мельничук розглядають компетентність як «вищий щабель професійності з наявним високим рівнем підготовки фахівця, який визначається якісною характеристикою ступеня оволодіння професійною діяльністю, усвідомленням майбутнім фахівцем особистісних прагнень і результатів, адекватним оцінюванням індивідуальних професійних якостей і співвідношенням їх із загальними та спеціаль-

ними компетентностями й програмними результатами» [2].

Натомість І. Зязюн визначення поняття «компетентність» подає більш в ширше, розкриваючи його в соціально-педагогічному контексті та вважає, що компетентність, як «екзистанціональна властивість людини є продуктом власної життєтворчої активності людини, ініційованої процесом освіти» та зазначає: «компетентність як властивість індивіда існує в різних формах – як високий рівень умілості, як спосіб особистісної самореалізації (звичка, спосіб життєздатності, захоплення); як деякий підсумок саморозвитку індивіда, форма вияву здібностей тощо» [4, с. 17].

С. Бондар розглядає означення компетенції як «здатність розв'язувати проблеми, що забезпечуються не лише володінням готовою інформацією, а й інтенсивною участю розуму, досвіду, творчих здібностей учнів» [1, с. 9], далі наголошує, що «...компетентність – це здатність особистості діяти. Але жодна людина не діятиме, якщо вона особисто не зацікавлена в цьому. Природа компетентності така, що вона може проявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто в умовах глибокої особистісної зацікавленості в даному виді діяльності... Отже, цінності є основою будь-яких компетенцій» [1, с. 9; 3]. О. Овчарук [6] наголошує, що одним зі шляхів оновлення змісту освіти й узгодження його із сучасними потребами, інтеграцією до європейського та світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на набуття ключових компетентностей та створення ефективних механізмів їх запровадження. Науковець здійснила аналіз підходів до розуміння компетентності різними міжнародними організаціями та визначила відмінності й спільні ознаки. Зокрема, міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні, або ключові уміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові уявлення, опори, або опорні знання. Компетентності, на думку експертів ПРС, передбачають: спроможність особистості сприймати й відповідати на індивідуальні та соціальні потреби; комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок. О. Овчарук зазначає, що

«таке визначення поняття компетентностей певним чином збігається з положеннями, що висловлюють українські педагоги, однак представники європейських педагогічних кіл насамперед виходять з особистісних і соціальних потреб, задоволенню яких мають сприяти компетентності» [6]. Науковці вважають, що ключова компетентність має сприяти досягненню успіхів у житті, розвитку якості суспільних інститутів та відповідати багатоманітним сферам життя [6; 12]. Не зважаючи на таку різноманітність думок, можемо прийти до висновку, що вони всі мають спільні вимоги до набутих компетентностей випускника за обраною освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою зокрема: розвиток Soft skills, розвиток знань та навичок.

Що ж до особливості формування компетентностей випускника зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, то проведений аналіз освітньо-професійних програм за вказаною спеціальністю [7; 8; 9; 10] – критерієм обрання відповідних освітньо-професійних програм стало наявність сертифікату про успішне проходження акредитації.

Зокрема, слід зазначити, що програми співпадають за змістом і відповідають Стандарту вищої освіти України: другий (магістерський) рівень вищої освіти, галузь знань 26 «Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність» [13] маючи загальні: «інтегральна компетентність» (здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у сфері правоохоронної діяльності та/або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог); «Загальні компетентності»: ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях, ЗК3. Здатність спілкуватися іноземною мовою, ЗК4. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні, ЗК5. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями, ЗК6. Усвідомлення рівних можливостей та гендерних проблем, ЗК7. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації, ЗК8. Здатність приймати обґрунтовані рішення, ЗК9. Здатність

генерувати нові ідеї (креативність), ЗК10. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт; спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК 1-15).

Натомість, серед спеціальних (фахових, предметних) компетентностей розглянутих нами ОПП, вбачаються відмінності, що визначають їх унікальність, та встановлюють індивідуальну освітню траєкторію здобувача вищої освіти в тому ЗВО де реалізована ОПП, що відповідає місцє та візії ЗВО.

Так, наприклад, Національний авіаційний університет, доповнив власну ОПП [9] - ФК16. Здатність вживати заходів із забезпечення безпеки на об'єктах авіаційної інфраструктури та ФК17. Здатність здійснювати контроль та координацію протидії кримінальним правопорушенням в авіаційній сфері, що зумовлені специфікою навчального закладу та відповідають його місцї та візії. Натомість ОПП Харківського національного університету внутрішніх справ [8] не містить унікальних спеціальних компетентностей, що на нашу думку, не відповідає вимогам Болонського процесу та не визначає специфіки ЗВО, тощо.

Формування компетентностей випускника зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, відповідно до Стандарту [13], визначається відповідністю компетентностей/ результатів навчання дескрипторам НРК, зокрема в якості критерію обрано: знання, уміння/навички, комунікація, відповідальність і автономію.

Якщо ж ми говоримо про майбутнього магістра у сфері правоохоронної діяльності, то на нашу думку, основними компетентностями повинно стати: знання, що включають сучасні наукові здобутки у сфері професійної діяльності, критичне осмислення проблем у сфері правоохоронної діяльності, спеціалізовані уміння/навички розв'язання проблем (зокрема: воєнна підготовка, тактико-спеціальна підготовка, поліцейська діяльність, тощо), здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі, здатність розв'язувати проблеми у нових або незнайомих середовищах, зрозуміле і недвозначне донесення власних знань, використання іноземної мови, відповідальність за внесок до

професійних знань, здатність продовжувати навчання.

Висновки. Отже, нами визначено специфічні для спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» важливі якості що формують майбутнього магістра правоохоронної діяльності та відображають різні аспекти утворення індивіда здатного нести відповідальність за прийняті рішення, швидко орієнтуватись в екстремальних ситуаціях та сформовані погляди і головне бажання постійно вчитися та самовдосконалюватись в процесі професійної діяльності.

Зокрема, майбутній правоохоронець повинен реалізувати засвоєні професійні якості, поєднуючи їх зі своїми інтересами, потребами, переконаннями.

Проведене дослідження свідчить про те, що формування фахових компетентностей не зважаючи на існування єдиного Стандарту відбувається шляхом імплементації в освітньо-професійні програми місій та візій тих ЗВО, де ця програма реалізується, винятком становлять лише ЗВО зі специфічними умовами навчання, де визначення унікальних фахових компетентностей не відбувається.

Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення чинників готовності майбутніх магістрів-правоохоронців взаємодіяти з громадськістю, особливостей формування готовності до продовження навчання в системі освіти дорослих та постійного підвищення кваліфікації, тощо.

Література

1. Бондар С. Компетентність особистості інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. *Біологія і хімія в школі*. 2003. № 2. с. 8-9.
2. Вовк В.П., Мельничук С.Л. Психологічна компетентність як важливий чинник професійного становлення майбутнього практичного психолога. *Науковий журнал «Габітус»*. 2021. Вип. 26. С. 65-69 URL: habitus.od.ua/journals/2021/26-2021/13.pdf.
3. Головань М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23-30. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf>.

4. Зязюн І.А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: монографія. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С. 10–18.

5. Новий тлумачний словник української мови(у трьох томах). Том 1, А – К. Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. Київ, Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.

6. Овчарук О. Компетентність як ключ до оновлення змісту освіти. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/381>.

7. ОПП другого (магістерського) рівня вищої освіти «Правоохоронна діяльність» Державного університету «Житомирський політехнік». URL: <https://vstup.ztu.edu.ua/magistr/262-pravoohoronna-diyalnist/>.

8. ОПП другого (магістерського) рівня вищої освіти «Правоохоронна діяльність» Харківського національного університету внутрішніх справ. URL: https://univd.edu.ua/files/262_lawSecurity/osvitno_profesiina_prohrama_262_pravoookhor.pdf.

9. ОПП другого (магістерського) рівня вищої освіти «Правоохоронна діяльність» Національного авіаційного університету. URL: <https://nau.edu.ua/site/variables/news/2024/6/2024%20262%20ОПП%20М%20Правоохоронна%20діяльність.pdf>.

10. ОПП другого (магістерського) рівня вищої освіти «Правоохоронна діяльність» Запорізький національний університет URL: https://sites.znu.edu.ua/public_discussions/2020/04/mag_262_pravoookhor_2020.pdf.

11. Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти. Наказ МОН від 01.06.2016 № 600. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/metodichni-rekomendatsii>.

12. Скорик Т.В. Особливості формування професійної компетентності сучасного вчителя. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7860/1/Особливості%20формування%20професійної%20компетентності%20сучасного%20вчителя.pdf>.

13. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень вищої освіти, галузь знань 26 «Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність». Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2020 р. № 1294. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/262-Pravoookhor.diyaln-mag.31.01.22.pdf>.

References

1. Bondar S. Kompetentnist' osobystosti intehrovanyu komponent navchal'nykh dosyahnen' uchniv. *Biolojiya i khimiya v shkoli*. 2003. № 2. S. 8-9.

2. Vovk V.P., Mel'nychuk S.L. Psykholohichna kompetentnist' yak vazhlyvy chynnyk profesiynoho stanovlennya maybutn'oho praktychnoho psykholoha. *Naukovyy zhurnal «Habitus»*. 2021. Vyp. 26. S. 65-69 URL: habitus.od.ua/journals/2021/26-2021/13.pdf.

3. Holovan M.S. Kompetentsiya i kompetentnist': dosvid teorii, teoriya dosvidu. *Vyshcha osvita Ukrainy*. 2008. № 3. S. 23-30. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324272272.pdf>.

4. Zyazyun I.A. Filosofiya postupu i prohnozu osvitn'oyi systemy. *Pedahohichna maysternist': problemy, poshuky, perspektyvy: monohrafiya*. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С. 10–18.

5. Novyy tлумачnyy slovnyk ukrayins'koyi movy(у тр'ох томках). Том 1, А – К. Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. Київ, Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.

6. Ovcharuk O. Kompetentnist' yak klyuch do onovlennya zmistu osvity. URL: <https://ru.osvita.ua/school/method/381>.

7. ОПП другого (магістерського) рівня вищої освіти «Правоохоронна діяльність» Державного університету «Житомирський політехнік» URL: <https://vstup.ztu.edu.ua/magistr/262-pravoohoronna-diyalnist/>.

8. ОПП другого (магістерського) рівня вищої освіти «Правоохоронна діяльність» Харківського національного університету внутрішніх справ. URL: <https://univd.edu.ua/>

files/262_lawSecurity/osvitno_profesiina_prohrama_262_pravookhor.pdf.

9. OPP druhoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity «Pravookhoronna diyal'nist'» Natsional'noho aviatsiynoho universytetu. URL: <https://nau.edu.ua/site/variables/news/2024/6/2024%20262%20OPP%20M%20Pravookhoronna%20diyal'nist'.pdf>.

10. OPP druhoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity «Pravookhoronna diyal'nist'» Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet URL: https://sites.znu.edu.ua/public_discussions/2020/04/mag_262_pravookhor_2020.pdf.

11. Pro zatverdzhennya ta vvedennya v diyu Metodichnykh rekomendatsiy shchodo rozroblennya standartiv vyshchoyi osvity. Nakaz MON vid 01.06.2016 № 600. URL: [https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-](https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/metodichni-rekomendatsii)

[doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/metodichni-rekomendatsii](https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini/metodichni-rekomendatsii).

12. Skoryk T.V. Osoblyvosti formuvannya profesiynoyi kompetentnosti suchasnoho vchytelya. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7860/1/Osoblyvosti%20formuvannya%20profesiynoyi%20kompetentnosti%20suchasnoho%20vchytelya.pdf>.

13. Standart vyshchoyi osvity Ukrayiny: druhyy (mahisters'kyy) riven' vyshchoyi osvity, haluz' znan' 26 «Tsyvil'na bezpeka», spetsial'nist' 262 «Pravookhoronna diyal'nist'». Zatverdzheno i vvedeno v diyu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 22.10.2020 r. № 1294. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/262-Pravookhor.diyaln-mag.31.01.22.pdf>.

FEATURES OF THE FORMATION OF COMPETENCIES OF A GRADUATE IN THE SPECIALTY 262 "LAW ENFORCEMENT" FOR THE SECOND (MASTER'S) LEVEL OF HIGHER EDUCATION

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: panova_oksana@ukr.net, k_kpipp@ukr.net

*The purpose of the article is to consider the peculiarities of the formation of competences of a graduate of specialty 262 "Law enforcement activity" for the second (master's) level of higher education. **Research methods:** a comprehensive analysis of regulatory and legal acts, scientific literature and the practice of implementing educational and professional programs of the second (master's) level of higher education in the specialty 262 "Law enforcement activity" was used. **Results:** it was established that the formation of professional competences, despite the existence of a single Standard, takes place through the implementation of the missions and visions of the higher education institutions where this program is implemented in the educational and professional programs, with the exception of higher education institutions with specific conditions of study, where the determination of unique professional competencies does not take place. It is justified that the future law enforcement officer should implement the acquired professional qualities, combining them with his interests, needs, and beliefs. The important qualities of the future master of law enforcement have been formed, which reflect various aspects of the formation of an individual who is able to bear responsibility for the decisions made, quickly navigate in extreme situations and formed views and the main desire to constantly learn and improve oneself in the process of professional activity. The main competencies of the future law enforcement master should be: knowledge, including modern scientific achievements in the field of professional activity, critical understanding of problems in the field of law enforcement activity, specialized skills/skills for solving problems (in particular: fire training, tactical and special training, police activity, etc.), the ability to integrate knowledge and solve complex problems, the ability to solve problems in new or unfamiliar environments, clear and unambiguous communication of one's own knowledge, use of a foreign language, responsibility for contributing to professional knowledge, the ability to continue learning. **Discussion:** the study of the factors of the readiness of future law enforcement officers to interact with the public, the peculiarities of the formation of readiness to continue studying in the adult education system and continuous professional development.*

***Key words:** law enforcement activity; graduate; second (master's) level of higher education; competence formation.*

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024

РЕЦЕНЗІЯ

DOI: 10.18372/2307-9061.72.19088

С. Я. Лихова,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4755-7474>

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ГЕНЕЗА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Із запровадженням інституту негласних слідчих (розшукових) дій до системи кримінального процесу України безперечно зросла ефективність роботи правоохоронних органів на етапі збирання доказів. Негласні форми одержання інформації являють собою складну систему слідчих дій, яка має застосовуватися в обмежених випадках та з додержанням чітких інструкцій щодо проведення задля додержання основоположних прав і свобод людини і громадянина.

На сьогодні конфіденційні способи отримання інформації, що мають відношення до кримінального судочинства, визнані ЄСПЛ ефективним засобом боротьби зі злочинністю, оскільки відповідають ст. 6 ЄКПЛ – права на справедливий суд.

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, спеціального апаратного та програмного забезпечення, їх розповсюдження та доступність, постійна еволюція та оцифрування різноманітних сфер життя призвели до зміни підходів до розуміння місця та значення НС(Р)Д у системі доказів, належного нагляду та контролю за її реалізацією та ефективних механізмів, а також необхідності забезпечення прав і свобод людини та громадянина під час її проведення і використання її результатів.

Слід вказати, що рецензована монографія «Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку»¹ кандидата юридичних наук, професора кафедри кримінального права та процесу Національного авіаційного університету Бабікова Олександра Петровича, дає базоване і послідовне обґрунтування та виклад позицій, вказаних вище.

По-перше, дана монографія побудована на сучасних поглядах автора стосовно зародження інституту негласних слідчих (розшукових) дій та якого розвиток, які спираються на теоретичні та прикладні знання, в рамках яких знаходять втілення ефективного розслідування кримінальних справ з додержанням прав і свобод людини.

По-друге, автор дотримується новітніх вимог системи організації навчального процесу. Кримінальне процесуальне право є базовою навчальною дисципліною, яка обов'язково входить до планів і програм підготовки юристів у галузі знань 081 «Право». Структура монографії «Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку» побудована з урахуванням навчальної програми «Національного авіаційного університету», яка відповідає новим акредитаційним стандартам Міністерства освіти і науки України, а також зазначеної новизни концептуальних позицій автора, що позначилося на логічності, послідовності та обсязі інтерпретації праць інших вчених.

По-третє, автору вдалося лаконічно та влучно підкреслити основні та проблемні моменти даної тематики з використанням ділової, при цьому зрозумілої кожному мови, що значно полегшує пошук необхідних читачу елементів та засвоєння матеріалу.

¹ Бабіков О.П. Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку / Наук.-дослід. ін-т публіч. права. Київ: Норма права, 2024. 446 с.

Слушним видається викладання матеріалу стосовно відображення практико-прикладних проблем проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а саме: а) теоретико-методологічних основ проведення; б) історико-правові передумови інституалізації НС(Р)Д; в) мети, завдання та функціональної спрямованості; г) європейських стандартів, які імплементовані в систему національних НС(Р)Д.

Зокрема, на теперішній час актуальним залишається відображення у розділі III – «Забезпечення допустимості результатів НС(Р)Д як доказів у кримінальному провадженні» оцінка допустимості результатів проведення негласних форм одержання інформації для використання у кримінальному провадженні, оскільки під час їх проведення порушення прав людини є досить частим явищем.

У монографії повніше розкриваються питання, котрі в вже існуючих працях розкриті не повністю, або взагалі відсутні. Серед них зокрема питання щодо:

- розбір найдавніших пам'яток історії задля відслідковування зародження інституту НС(Р)Д;
- судового контролю за дотриманням гарантій та законних інтересів особи під час проведення НС(Р)Д;
- наведення нових класифікацій НС(Р)Д;
- аналіз такого негативного явища як провокація під час проведення НС(Р)Д.

Таким чином, варто зазначити, що монографія «Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспективи розвитку», підготовлена кандидатом юридичних наук, професором кафедри кримінального права та процесу Національного авіаційного університету О.П. Бабіковим, являє собою завершений навчальний продукт, який підготовлений на високому науковому та навчально-методичному рівні і рекомендується до друку. Дана монографія буде корисна для працівників правоохоронних органів, викладачів та студентів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адаменко Олег Миколайович здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Альваро Андрес Ерісес Браво юрист Університету Буенос-Айреса, спеціаліст з космічного права Національного інституту повітряного та космічного права Аргентинської Республіки, член Міжнародного інституту космічного права (IISL)

Багинський Павло Олегович здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Бахмач Андрій Олександрович здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Белуга Юлія Миколаївна старший викладач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету

Біленчук Петро Дмитрович кандидат юридичних наук, професор, Європейська академія прав людини, Правнича компанія «АЮР-КОНСАЛТИНГ»

Білявська Валерія Євгенівна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Головко Павло Леонідович здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Голух Владислав Сергійович здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Джура Владислава Владиславівна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Дибань Максим Петрович кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету

Дідук Алла Григорівна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету

Жуда Вікторія Ігорівна здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

Кашицький Андрій Володимирович здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Ковтун Олексій Ілліч* здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Кононенко Анна Сергіївна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Копійка Кирило Валерійович* здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Криволап Євгеній Володимирович* здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Кушнір Яна Романівна* здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Лихова Софія Яківна* доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Літвінова Ірина Феофанівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Лях Тетяна Сергіївна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Макознак Софія Євгенівна* здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Меланіч Владислав Володимирович* здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Микулець Віталій Юрійович* кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
- Нецька Любов Степанівна* кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Обіход Тетяна Вікторівна* кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту ядерних досліджень НАН України
- Олейнікова Тамара Володимирівна* здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Панова Оксана Олександрівна* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Поліщук Інна Володимирівна* старший викладач кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Приварський Юрій Юрійович* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правових природоохоронних дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування
- Рогозіннікова Катерина Сергіївна* кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування
- Самакашвілі Ана* магістр права Сухумського державного університету, заступник директора «Тбіліського спортивно-молодіжного центру», Грузія
- Сопілко Ірина Миколаївна* доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Стадніченко Сергій Володимирович* кандидат юридичних наук, адвокат, докторант Національного авіаційного університету
- Тімуш Ірина Сергіївна* кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Троцюк Ніна Валеріївна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Устинова Ірина Петрівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Національного авіаційного університету
- Хом'яченко Світлана Іванівна* кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету
- Череватюк Вікторія Богданівна* кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Національного авіаційного університету

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Стаття повинна бути структурована (поділена на розділи з заголовками) відповідно до вимог ВАК України мати такі елементи:

1) постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями;

2) аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання);

4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок.

Обсяг статті з рисунками, таблицями, списком літератури, анотаціями – 10-12 повних сторінок.

Статтю набирають з абзацним відступом (0,5 см) у текстовому редакторі Word for Windows XP шрифтом Times New Roman у режимі автоматичної розстановки переносів у такому порядку:

1) індекс УДК (зліва, зверху, кегль 14);

2) ініціали, прізвища авторів (справа, кегль 14, малі літери, напівжирний), науковий ступінь, вчене звання;

3) назва статті (по центру, кегль 14, великі літери, напівжирний);

4) анотації (із визначенням мети, методів, результатів дослідження, обговорення; курсив) українською, англійською мовою (кегль 14)*;

5) ключові слова;

6) текст статті;

7) список літератури (кегль 14);

8) транслітерація списку літератури латиницею (кегль 14);

9) відомості про автора українською та англійською мовами.

У літературі (кегль 14), яка подається у порядку посилання, обов'язково вказують авторів, повну назву книги, том (номер, випуск), місто видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок статті (ДСТУ 8302:2015).

Бібліографічні записи повинні бути пронумеровані й мати посилання на джерела у тексті статті у квадратних дужках.

Посилання на неопубліковані роботи не допускаються.

Кількість джерел у використаних матеріалах повинна бути не менше 10 та не перевищувати 15 (не менше 3-х джерел англійських, зарубіжних авторів, обов'язкові посилання на праці членів редколегії журналу).

Статтю подають на електронному та паперовому носіях у редакцію українською мовою у одному примірнику, надрукованих через 1,5 міжрядкових інтервалів формату А4.

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без узгодження з автором.

Статтю подавати науково та стилістично відредагованою, вчитаною. Для аспірантів, ад'юнктів, здобувачів наукового ступеня має додаватися рецензія наукового керівника. При порушенні вимог – стаття не розглядатиметься. Окремо подавати дані про автора статті: прізвище, ім'я, по-батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашню адресу, телефон (домашній, службовий чи мобільний).

Опубліковані статті відбивають точку зору авторів, яка не завжди збігається з думкою редакційної колегії. Відповідальність за точність цитувань несе Автор.

Статті видаються в авторській редакції.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

УДК 342.924: 658.562.44: 664(045)

М. С. Павленко,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

УМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕЧНІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ (НАССР) В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: pavlenko@ukr.net

Мета: дослідити нормативні засади впровадження системи Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР) в Україні як чинника безпеки харчових продуктів. **Методи дослідження:** документального аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини, пізнавально-аналітичний та ін. **Результати:** узагальнені вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР). **Обговорення:** з'ясовані положення щодо запровадження операторами ринку програм-передумов, принципів НАССР, розробки постійно діючих контрольних процедур; спрощене застосування системи НАССР для певних операторів ринку тощо.

Ключові слова: Hazard Analysis and Critical Control Points (НАССР); постійно діючі контрольні процедури; верифікація; перехресне забруднення; програма-передумова; план НАССР.

Структура статті: постановка проблеми та її актуальність; аналіз досліджень і публікацій з проблеми; мета; основний матеріал; висновки.

Література

1. Кузьома В. В., Павлюк С. І. Впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів на основі концепції НАССР. Modern Economics. 2019. № 14(2019). С. 115-120.

References

1. Kuzoma V. V., Pavliuk S. I. Vprovadzhennia systemy upravlinnia bezpechnistiu kharchovykh produktiv na osnovi kontseptsii NASSP. Modern Economics. 2019. № 14(2019). S. 115-120.

CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE FOOD SAFETY MANAGEMENT SYSTEM (HACCP) IN UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: pavlenko@ukr.net

Purpose: to explore the regulatory bases for the implementation of the Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) system in Ukraine as a factor in food safety. **Methods:** documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, cognitive-analytical, etc. **Results:** generalized requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP). **Discussion:** clarified the provisions on the introduction of prerequisites by market operators, the principles of the HACCP, the development of permanent monitoring procedures, a simplified approach to the application of the HACCP system for certain market operators, etc.

Requirements for safety and quality of food products were considered to be of particular relevance at all times, because non-compliance with these requirements could be detrimental to human life and health. Food safety is one of the main areas that determines the health of the population, preservation of the gene pool of the nation.

At the same time, the decision of these issues is related not only to the quality control of the final product, but also to the monitoring of production processes throughout the production chain for the timely detection of hazardous products. This monitoring system was called Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) - a system that identifies, assesses and controls the hazards that are critical to the safety of food products.

The EU considers HACCP to be the most effective method of ensuring food safety and requires all food industry enterprises to implement, observe and implement procedures based on the principles of HACCP.

The principles of the HACCP, the program-preconditions of the HACCP system, the sequence of the development of the HACCP system, are formalized in accordance with the Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures based on the principles of the Food Safety Management System (HACCP) (from 01.10.2012 № 590). The analysis is of practical importance for the practical implementation of the procedures reviewed in order to ensure the safety of food products.

The direction of further research is the details of the programs, the prerequisites for each of the predicted components, as well as the procedures that ensure the efficient functioning of the HACCP system.

Key words: Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP); permanent control procedures; verification; cross-contamination; prerequisite program; the HACCP plan.

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

ПОВІТРЯНЕ І КОСМІЧНЕ ПРАВО

3 (72) 2024

Наукові праці Національного авіаційного університету

В авторській редакції

Підп. до друку 30.09.2024. Формат 60x84/8. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 28,37. Обл.-вид. арк. 22,15.
Тираж 100 пр. Замовлення № 35-2

Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03680, Київ-58, проспект Любомира Гузара, 1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002